

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 25 Sayı: 2 Aralık 2023

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 25 Issue: 2 December 2023

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 25 Sayı: 2 Aralık 2023

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 25 Issue: 2 December 2023

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:25 Sayı:2 Aralık 2023

TRAKYA UNİVERSİTİY
Journal of Social Science
Volume:25 Issue:2 December 2023

Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Baş Editör / Editor-in Chief

Doç. Dr. Gökhan ILGAZ

Editör / Editor

Doç. Dr. Sedef ZEYREKLİ YAŞ

Yardımcı Editör/ Assistant Editors

Öğr. Gör. Dr. Müge ATAKAN

Alan Editörleri/ Field Editors

Dil Editörleri- Prof. Dr. Handan KÖKSAL - Doç. Dr. Kutay UZUN
Dil, Tarih, Edebiyat - Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN
Eğitim Bilimleri ve Psikoloji- Doç. Dr. Gökhan ILGAZ
Etik Editörü- Prof. Dr. Mukadder SEYHAN YÜCEL
Güzel Sanatlar- Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Sosyal, Beşeri, İktisadi, İdari Bilimler- Doç. Dr. Ebru Z. BOYACIOĞLU

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members

Prof. Dr. Adil OĞUZHAN
Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Doç. Dr. Gökhan ILGAZ
Doç. Dr. Sedef ZEYREKLİ YAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout

Dr. Gonca GÜLVODİNA

Kapak Dizayn / Cover Design

Duygu YÜREK

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01 e-mail: trakyasobedergi@trakya.edu.tr

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası- Ayşekadın Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:
Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

TÜBİTAK/ULAKBİM TR Akademik Dizin
Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı

EBSCO Publishing Inc.

SOBIAD

Directory of Open Access Journals

İSAM

Türk Eğitim İndeksi

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet YARAŞ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMOD
Webster University Geneva

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu

Prof. Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Dragi GJORGİEV
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof. Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Hikmet ASUTAY
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya GÜVENÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Kerima FİLAN
University of Sarajevo

Prof. Dr. Marieta PETROVA
Ss. Cyril and Methodius Uni. of Skopje

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Melihat TÜZÜN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Çankaya Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
"Alexandra Ioan Cuza" University of Iași

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Afrim HOTİ
University "Hasan Prishtina"

Assoc. Prof. Dr. Berkay ÖZCAN
London School of Eco. and Political Science

Prof. Assoc. Mirzana PAŠIĆ KODRIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Sypros GİKONTİS
Ionian University

Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ
University of Prishtina

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
Fenerbahçe Üniversitesi

Prof. Tunay TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Assoc. Amir DURANOVIĆ
University of Sarajevo

Prof. Assoc. Hristo SALDZHIEV
Trakia University

Prof. Dr. Nurten ÇETİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Teodor SEDLARSKI
Sofia University

Doç. Dr. Seda TAŞ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi ÖZTÜRK
Trakya Üniversitesi

Bu sayının hakemleri/ Reviewers of The Issue
(Unvan ve Ad-Soyad alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Unvan, Ad ve Soyad

Prof. Dr. Ahmet YARAŞ
Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Prof. Dr. Ali ASKER
Prof. Dr. Birgül DEMİRTAŞ
Prof. Dr. Hale SUCUOĞLU
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ
Prof. Dr. Mehmet ÖCAL
Prof. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK
Prof. Dr. Murat ÇETİN
Prof. Dr. Mustafa HATİPLER
Prof. Dr. Neşe ÖZKAL
Prof. Dr. Osman Tolga ARICAK
Prof. Duygu KAHRAMAN
Doç. Çağdaş ÖZKAN
Doç. Dr. Abdullah Faruk KILIÇ
Doç. Dr. Bahadır UÇAN
Doç. Dr. Bahar AŞCI
Doç. Dr. Canan ARSLAN
Doç. Dr. Coşkun AKDENİZ
Doç. Dr. Deniz Mertkan GEZGİN
Doç. Dr. Elif BAYKAL
Doç. Dr. Hakan KOĞAR
Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU
Doç. Dr. Işıl USTA KARA
Doç. Dr. İstem KÖYMEN KESER
Doç. Dr. Murat TURGUT
Doç. Dr. Mustafa Kürşat ŞAHİN
Doç. Dr. Mustafa SEVER
Doç. Dr. Ozan BÜYÜKYILMAZ

Kurum

Trakya Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Türk-Alman Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Boğaziçi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Bursa Uludağ Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Türk Hava Kurumu Üniversitesi
Doğuş Üniversitesi
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
İstanbul Medipol Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Erzurum Teknik Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Seda TEKELİ	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan YÜNCÜ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız Derya BİRİNCİOĞLU	Üsküdar Üniversitesi
Doç. Firdevs Müjde GÖKBEL YAVUZOĞLU	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Meziyet Ayşe BALYEMEZ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat ÇAYLI	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mecbure ASLAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif İNCİ	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman AYTEKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Dr. Öğr. Üyesi Perihan EREN BANA	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYDIN HALİSOĞLU	Tarsus Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Olcay HOLAT	Ege Üniversitesi

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Seza AKSOY, Onur ÇAKIR (329-348)

Otel İşletmelerinde Krizlerin Olumsuz Etkisini Azaltmada Dönüşümcü Liderliğin Ve Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesinin Rolü

The Role Of Transformational Leadership And Organizational Resilience Capacity In Reducing The Negative Effects Of Crises In Hotel Businesses

Oğuz BOZDEMİR, Hüseyin ÖZÇELİK (349-374)

Uzak Doğu Kültürlerinde Seramik Urna

Ceramic Urn In Far Eastern Cultures

Kemal Gökhan NALBANT, Sevgi AYDIN, Şevval UYANIK (375-396)

Generative Adversarial Network And Digital Art Interactions With Metaverse Marketing

Çekişmeli Üretici Ağ Ve Metaverse Pazarlama İle Dijital Sanat Etkileşimleri

Ferda IŞIKÇELİK, Gökçen ÖZLER, İsmail AĞIRBAŞ (397-426)

Hayat Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizi

Financial Performance Analysis Of Life Insurance Companies

Büşra KARATAŞER (427-442)

Himaye-i Etfal Cemiyetinin Hizmet Kuruluşları

Service Organizations Of Himaye-i Etfal Society

Cansu TURGUT, Hülya GÜVENÇ (443-462)

Lise Öğrencilerinin Edebiyat Öğretmenlerinin Mizah Davranışları Algıları Ve Empatik Sınıf Atmosferi Algıları

High School Students' Perception Of Literature Teachers' Humor Behaviors And Empathic Classroom Atmosphere Perceptions

Güzide KAYITMAZBATIR, Gül YAŞARTÜRK (463-494)

Netflix'in Yerli Yapım Filmlerinde Melodram Ve Ödipal Yörünge: Beni Çok Sev, Babamın Kemani Ve Cici

Melodram And Oedipal Trajectory In Netflix's Locally Produced Movies: Beni Çok Sev, Babamin Kemani And Cici

Famil ÇEÇE, Osman BAYRAKTAR (495-522)
Örgütsel Öğrenmenin İş Performansı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü

Organizational Support's Mediating Role On The Impact Of Organizational Learning In Job Performance

Remziye CEYLAN, Hale DERE ÇİFTÇİ, Fuat ELKONCA, Feride GÖK ÇOLAK, Buket TAN (523-542)

Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları İçin Kitap Tercih Ölçeği'nin Geliştirilmesi Geçerlik Ve Güvenirlilik Çalışması

Developing Parents' Book Preference Scale for Their Children Aged 3-6 Years: A Study Of Validity And Reliability

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU (543-566)

İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları
Second Karabakh War And Its Results

Fahri TÜRK, Delva BAJRAKTAREVIC (567-588)

Sırbistan'daki Türk Dernekleri ve Ülkede Yaşayan Türklere Yönelik Politikaları 2002-2021

Turkish Associations in Serbia And Their Policies Towards Turks Living In The Country 2002-2021

Ömer TATAR (589-598)

Alanya Arkeoloji Müzesi Koleksiyonunda Yer Alan Bir Posthumous III. Aleksandros Sikkesi: Price 645 (Astibus?, Paionia)

A Posthumous Coin Of Alexander Iii From Alanya Archaeology Museum: Price 645 (Astibus?, Paionia)

Yaşar ÖZELMA (625-646)

Dominant Dokuzlu Akorların Kullanımının Farklı Dönem Piyano Eserleri Üzerinde İncelenmesi

Investigation Of the Use Of Dominant Ninth Chords On Piano Works Of Different Periods

Derleme Makale/Review Article

Aynur GICI VATANSEVER, Emine AHMETOĞLU

(599-624)

**Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların EĞitiminde Aile Koçluğu: Bir
Derleme Çalışması**

Coaching Parents In Teaching Their Children With Autism Spectrum Disorder

**OTEL İŞLETMELERİNDE KRİZLERİN OLUMSUZ ETKİSİNİ
AZALTMA DA DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİĞİN VE ÖRGÜTSEL
DAYANIKLILIK KAPASİTESİNİN ROLÜ**

*THE ROLE OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL
RESILIENCE CAPACITY IN REDUCING THE NEGATIVE EFFECTS OF CRISES
IN HOTEL BUSINESSES*

Seza AKSOY* , Onur ÇAKIR**

*Geliş Tarihi: 07.12.2022
(Received)*

*Kabul Tarihi: 16.10.2023
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, COVID-19 pandemisi döneminde örgüt genelinde geliştirilen örgütsel dayanıklılık kapasitesi ve dönüşümcü liderliğin otel performansı üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırmada veriler kolayda örnekleme yöntemiyle Trakya bölgesindeki otel işletmelerinde çalışan 397 otel çalışanından yüz yüze ve çevrimiçi anket tekniği ile elde edilmiştir. Elde edilen verilerle tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış ve araştırma modeli en küçük kareler yöntemiyle gerçekleştirilen yapısal eşitlik modellemesiyle test edilmiştir. Araştırma sonucunda, örgüt düzeyinde dönüşümcü liderliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesini arttırdığı ve COVID-19 pandemisinin otel performansına olan olumsuz etkisine karşı azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi, Dönüşümcü Liderlik, Otel Performansı.

ABSTRACT: The aim of this research is to examine the relationships between organizational resilience capacity and transformational leadership developed throughout the organization on hotel performance during the COVID-19 pandemic. Data were collected from 397 employees working in the hotels located in the Thrace region with convenience sampling method via face-to-face and online survey. With the obtained data, descriptive statistics were calculated, and research model was tested with partial least squares structural equation modeling. The study revealed that transformational leadership increased organizational resilience capacity and reduced the negative impact of the COVID-19 pandemic on hotel performance.

Keywords: Organizational Resilience Capacity, Transformational Leadership, Hotel Performance.

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to investigate the question of how tourism businesses can overcome crises such as the COVID-19 pandemic, which create serious fragility in tourism enterprises. In the literature, it is stated that one of the most effective methods in controlling the crises and fragile structures that tourism businesses face is to create resilience capacity.

* sezaksoy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-29293-3499

** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, ocakir@klu.edu.tr, ORCID:0000-0001-8360-0324.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Aksoy & Çakır

Organizational resilience capacity is a concept that has been emphasized especially in recent years to ensure that businesses are protected from crises and threats (Annarelli and Nonino, 2016:2-3). Organizational resilience capacity has attracted attention in the tourism sector in recent years, and it is used in the sense of flexibility against changes without losing its unique characteristics in the face of the crises that the sector is exposed to (Doğantan and Kozak, 2019:127). According to Lengnick-Hall, Beck, Lengnick-Hall (2011:244), organizational resilience capacity is defined as being resistant to unexpected negative situations and producing appropriate responses to these negative events; and as the ability to adapt even to unexpected negative situations.

The concept of leadership also plays an important role in responding to crises (Prideaux, Thompson, Pabel, 2020:674). With the declaration of the COVID-19 as a pandemic, the need for a leader who can take fast and rational decisions by controlling the crisis that is being and likely to be experienced has increased even more in hotel businesses (Gezgüç and Duman, 2020:253). Such unexpected events and crises may force business managers to a rapid change that they are not ready for (Cinnioğlu, 2021:37). For this reason, the importance of transformational leadership, which is one of the modern leadership styles that creates a radical change and transformation in the organization (Al Harbi, Alarifi, Mosbah, 2019:1085), is the leadership style that tourism business managers should adopt during the COVID-19 pandemic.

Considering all above, importance of resilience capacity of organizations and transformational leadership adopted by managers for hotel businesses during the COVID-19 pandemic is clearly seen. Therefore, the purpose of this research is determined as to examine the effects of organizational resilience capacity and transformational leadership on hotel performance during the COVID-19 pandemic. In this context, a conceptual framework was created by scanning the relevant literature on the concepts of organizational resilience capacity, transformational leadership, and hotel performance. Then, the method of the study and the findings of the analyzes are given. After discussing the findings of the study with similar studies conducted during the COVID-19 pandemic, the conclusion section was added. Finally, suggestions have been developed on how to implement organizational resilience capacity and transformational leadership in hotel businesses effectively.

The research was carried out in two stages. In the first stage, literature review was conducted, and secondary data were examined. In the second stage, the scales for the research were examined and a scale validity form was created. The scale items, which were originally in English, were translated into Turkish. After the translation validity of the scale was ensured, a questionnaire form was created. In the first part of the questionnaire, the demographic characteristics of the participants are included. The items of transformational leadership, organizational resilience capacity, and hotel performance scales were included in the second part. Scale items adapted from Carless, Waring, Mann (2000) were used for transformational leadership expressions, Orchiston and Higham (2016) for organizational resilience capacity, and finally Mohammed, Rashid, Tahir (2017) for hotel performance expressions.

A pilot study was carried out to test whether the created questionnaire provides valid results. The pilot application was applied to 33 hotel employees and the reliability of the questionnaire was tested on the data collected. After the pilot study, the questionnaire form

was finalized, and it was distributed to 50 different hotels located in Edirne, Kırklareli, and Tekirdağ provinces in the Thrace region between 6 July 2021 and 27 September 2021. A total of 397 valid questionnaires were obtained. First, validity and reliability analyses were performed on the survey data, and the structural model was tested with the least squares structural equation modeling. The collected data were analyzed using SPSS and SmartPLS3 programs. The reliability and validity of the model structures were carried out by confirmatory factor analysis, and the discriminant validity values were interpreted according to Fornell and Larcker (1981) criterion and HTMT values. As a result of the research, it was concluded that transformational leadership increases the organizational resilience capacity and reduces the negative effects of the COVID-19 pandemic on hotel performance.

1. GİRİŞ

Kriz ortamı, tüm sektörleri doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Hem hizmet üretiminde hem de tüketiminde insan faktörüne ihtiyaç duyan turizm sektörü kırılğan yapısından dolayı siyasi, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel çevreden veya bu alanlarda oluşabilecek krizlerden diğer sektörlerle göre daha fazla etkilenmektedir (Biggs, 2011:1). Türkiye’de ilk olarak 2020 yılının Mart ayında görülen COVID-19 virüsü turizm sektörünü derinden etkilemiş hatta devletin pandemiye kontrol altına almak amacıyla yürürlüğe koymuş olduğu kısıtlamalarla birlikte turizm faaliyetleri zaman zaman durma noktasına dahi gelmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu bağlamda turizm işletmelerinin yaşanan bu benzeri görülmemiş krizi en az hasarla atlatalmaları bu çalışmanın doğmasına neden olmuştur. Yaşanan krizleri kolay atlatabilmesi örgütün kırılğan yapısını kontrol altına almasına yani sahip olduğu dayanıklılık kapasitesiyle mümkün görülmektedir. COVID-19 krizinin turizm sektörüne zararının sayısal sonuçları kadar sektörde faaliyet gösteren işletmelerin yaşanan krize karşı dayanıklılığı da oldukça önemlidir (Božović, Blešić, Knežević, Đeri ve Pivac, 2021:182). Özellikle bu dönemde beklenmedik olaylarla karşı karşıya kalındığında ayakta kalabilme, yaşanan düşüş sonrasında yeniden toparlanabilme anlamlarına gelen dayanıklılık kapasitesi kavramı salgın sırasında ve sonrasında ele alınacak psikososyal çalışmalar için de oldukça değerli olduğu söylenmektedir (Altundağ, 2021:512). COVID-19 pandemi döneminde diğer kriz durumlarında olduğu gibi örgütlerin dayanıklılık kapasitelerini yüksek tutmasına dair önemin altı çizilmektedir.

Bu tarz beklenmedik kriz yaratan durumlara müdahalede liderlik kavramı da önemli bir rol oynamaktadır (Prideaux vd., 2020:674). COVID-19 virüsünün pandemi ilan edilmesiyle birlikte yaşanan krizi kontrol altına alarak hızlı ve akılcı kararlar alabilecek siyasi liderlere duyulan ihtiyacın benzeri turizm sektöründe ve otel işletmelerinde de görülmektedir (Gezgüç ve Duman, 2020:253). Otel işletmelerinde pandeminin yarattığı bu krizin yönetilmesinde ve otellerin performanslarındaki düşüşün önlenmesinde benzer bir liderlik modeline ihtiyaç duyulmuştur. Bu tarz beklenmedik olaylar ve krizler, işletme yöneticilerini hazır olmadıkları hızlı bir değişime zorlayabilir (Cinnioğlu, 2021:37). Bu sebeple örgütte

köklü bir şekilde değişim ve dönüşüm etkisi yaratan modern liderlik tarzlarından biri olan dönüşümcü liderliğin, COVID-19 pandemi döneminde turizm işletmeleri yöneticilerinin benimsemesi gereken liderlik stili olduğunun önemi üzerinde durulmaktadır (Al Harbi vd., 2019:1085).

Tüm bu durumlar değerlendirildiğinde, COVID-19 pandemi döneminde örgütlerin sahip olduğu dayanıklılık kapasitesinin ve yöneticilerin dönüşümcü liderlik modelini benimsemelerinin otel işletmeleri için önemi açıkça görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, COVID-19 pandemi döneminde örgütsel dayanıklılık kapasitesi ve dönüşümcü liderliğin otel performansı üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu bağlamda bu çalışmada öncelikle örgütsel dayanıklılık kapasitesi, dönüşümcü liderlik ve otel performansı kavramlarına ilişkin ilgili literatür taranarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra çalışmanın yöntemine ve yapılan analizlerin bulgularına yer verilmiştir. COVID-19 pandemi döneminde yapılmış benzer çalışmalarla tartışması yapıldıktan sonra sonuç bölümü eklenmiştir. Son olarak ise, örgütsel dayanıklılık kapasitesinin ve dönüşümcü liderliğin etkin bir şekilde nasıl uygulanacağına dair öneriler geliştirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde örgütsel dayanıklılık kapasitesi, dönüşümcü liderlik ve otel performansı kavramlarından kısaca bahsedilmiş ve ilgili hipotezler ortaya koyulmuştur.

2.1. Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi

Örgütsel dayanıklılık kapasitesi kavramı özellikle son yıllarda tehditler ve krizlerden korunmak adına üzerinde önemle durulan bir kavramdır (Annarelli ve Nonino, 2016:2-3). Coutu (2002) örgütsel dayanıklılık kapasitesi kavramını, örgütün içinde yer aldığı durum ile yüzleşebilmesi ve akabinde bu olaydan anlam çıkararak çözüm bulabilmesi olarak tanımlamaktadır (Coutu, 2002'den aktaran; Gerçek ve Börekçi, 2019:203). Britt, Shen, Sinclair, Grossman ve Klieger (2013:6) ise dayanıklılığın örgütün karşılaştığı zorluklar karşısında dahi olumlu bir uyum gösterebilmesi yetisi olduğunu savunmaktadır. Lengnick-Hall vd. göre (2011:244) örgütsel dayanıklılık kapasitesi beklenmeyen olumsuz durumlara karşı dayanıklılık gösterme ve bu olumsuz olaylara uygun yanıtlar üretebilme ile beklenmeyen olumsuz durumlara bile ayak uydurma becerisi olarak tanımlanmaktadır.

Örgütsel dayanıklılık kapasitesi kavramı turizm literatüründe afetler ve krizler bağlamında sıkça ele alınan bir konudur (Bhaskara ve Filimonau, 2021:366). Kısacası, örgütsel dayanıklılık kapasitesi turizm sektörüne uyarlandığında, insan yapımı krizler (Brown, Rovins, Feldmann-Jensen, Orchiston ve Johnston, 2017:263) ve doğal afetleri de içinde barındıran felaket olarak özetlenebilen sosyo-ekonomik ve çevresel belirsizliğe atfedilen bir kuruluşun belirsizliği yönetme yeteneği olarak tanımlanabilir (Lee, Vargo ve Seville, 2013:30).

2.2. Dönüşümcü Liderlik

Leithwood (1992:8-12) dönüşümcü liderliği, ortaya koyulan amaca ulaşmak için yeni oluşturulan bir sistemin inşa edilmesini, izleyenlerin sorumluluk alanlarının yenilenmesini, örgüt için misyon ve vizyonun yeniden belirlenmesini sağlayan liderlik türü olarak tanımlamaktadır. Leithwood aynı zamanda dönüşümcü liderlikte kişisel değerlerin maddi kaynakların önünde olduğunun altını çizmektedir (Leithwood'tan aktaran; Güven, 2020:12). Dönüşümcü liderler, çevresel değişimleri örgütün gelecek planları doğrultusunda fırsata çevirebilecek olan liderlerdir (Özalp ve Öcal, 2000:209).

Özetle dönüşümcü liderler, çalışanlarını yenilik ve yaratıcılık konusunda destekleyen, örgüt içindeki değişikliklerin başında duran ve başı çeken, örgütün ilerlemesi adına değişim konusunda risk alan ve en önemlisi çalışanları üzerinde hayranlık bırakan güçlü bir etkisi bulunan yöneticilerdir (Kılınç, 2019:82-89). Dönüşümcü liderlerin bu özelliklere sahip olduğu bilindiğinden bağlı oldukları örgütlerde olası krizlerin beraberinde getireceği değişimin yönetebilmesi ve bu değişimleri fırsata çevirebilmesi açısından otel işletmelerinde dönüşümcü liderliğin gerekli olduğu açıkça görülmektedir.

Literatürdeki birçok çalışmada olası kriz durumlarında ve örgüt içinde beklenmedik değişimlere zorunlu kalındığında dönüşümcü liderlerin bu durum ve olaylara hızla adapte olma özelliğine sahip olmaları sayesinde dönüşümcü liderliğin turizm sektöründe benimsenebilecek önemli liderlik türlerinden biri olduğu vurgulanmaktadır (Güzel ve Akgündüz, 2011:284). Dönüşümcü liderlerin düşünce yapısından dolayı örgüt içindeki değişimde büyük rol oynaması ve bu değişimi yönetmesi beklenmektedir (Barış ve İntepeler, 2018:98). Turizm işletmeleri yaşanan ekonomik, doğal afet, terör ve salgın hastalıklar sonucu meydana gelen krizleri, yöneticilerin dönüşümcü liderlik stilini benimsemeleri ve dönüşümcü liderliği etkin bir şekilde uygulamalarıyla daha kolay atlatabilmektedirler.

Tüm bu açıklamalar ve ilgili literatür taraması ışığında elde edilen bulgular ışığında çalışmada dönüşümcü liderliğin etkin bir şekilde uygulanmasının otel işletmelerinin örgütsel dayanıklılık kapasitesini arttıracığı öngörülmüş (Shuja ve Abbasi, 2016; Dimas, Rebelo, Lourenço ve Pessoa, 2018; Odeh, Obeidat, Jaradat, Masa'deh ve Alshurideh, 2021) ve H₁ hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₁: Dönüşümcü liderliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesine etkisi vardır.

2.3. Otel Performansı

Otel performansı, yöneticilerin hedefleri doğrultusunda örgüt çalışanlarının hareketlerini gözlemlemek, örgütün kullanmakta olduğu stratejilerin dönem içinde revizyonunu değerlendirmek, çalışanların ve örgütün genelinin gelişim gösterip göstermediğini analiz etmek için kullandıkları önemli bir ölçüm aracıdır (Al-Adamat, 2015:86). Turizm işletmelerinde finansal veriler (doluluk oranı, personel devir oranı vb.) performansı objektif olarak gözler önüne serse de otel yönetimi bu bilgileri genellikle gizli tutmaktadır. Bu yüzden otel performansı ölçümü akademik çalışmalarda daha çok finansal olmayan (verimlilik, memnuniyet vb.) verilerle ölçülmektedir (Balcı, 2011:181).

Turizm işletmeleri performans ölçümünde sunmuş oldukları mal ve hizmet çeşitliliğinden dolayı zaman zaman dezavantaj yaşayabilmektedirler. Çünkü otel işletmelerinin bir hizmet kolunda sorun yaşanması bütüncül olarak tüm otelin performansını etkileyebilecek güçtedir. Örneğin; otel işletmesinden genel anlamda memnun olan bir müşterinin ön büroda yaşamış olduğu bir sorun otel işletmesinin diğer hizmetlerini bir daha tercih etmemesine sebep olabilir. Dolayısıyla bu durum doluluk oranının düşmesine sebebiyet verebilir. Turizm işletmelerinde yüksek otel performansının sürdürülebilmesi için; çalışanların işlerini yapabilecek bilgi, yetenek ve isteğe sahip olmaları, turizm örgütünün çalışanların bireysel destek sağlayabilecek donanıma sahip olmaları (Topaloğlu ve Sökmen, 2001:38) ve otel işletmesinin örgütsel dayanıklılık kapasitesine sahip olmaları oldukça önemlidir.

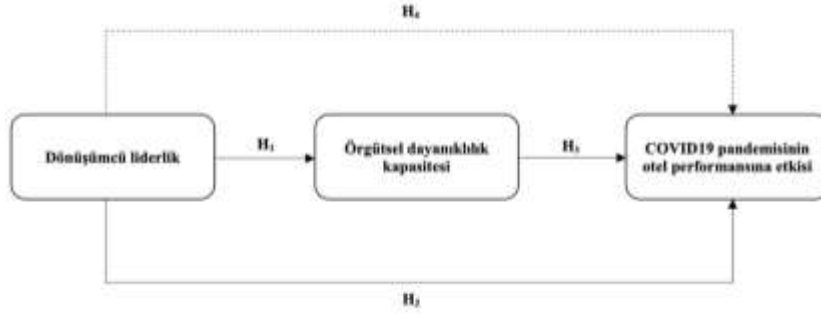
Literatür incelendiğinde kriz gibi beklenmedik durumlarda örgütsel dayanıklılık kapasitesinin otel performansı üzerinde etkisi olduğu görülmektedir (Melián-Alzola, Fernández-Monroy ve Hidalgo-Peñate, 2020; Marco-Lajara, Úbeda-García, Ruiz-Fernández, Poveda-Pareja ve Sánchez-García, 2022; Sobaih, 2022). Bir diğer önemli nokta ise otel performansının nasıl yönetildiğidir. Otel işletmelerinin değişen çevresel koşullarda, beklenmeyen kriz durumlarında otelin performansının korunması ve yüksek bir performans seviyesine çıkartılması performansın iyi yönetilmesine bağlıdır. Literatür incelendiğinde çalışma kapsamında ele alınan dönüşümcü liderliğin kriz dönemlerinde otel performansı üzerinde etkisi olduğu ilgili çalışmalarca desteklenmektedir (Yılmaz ve Karakılıç, 2019; Alzoubi ve Jaaffar, 2020). Elde edilen çalışmalardan yola çıkarak H₂ ve H₃ hipotezleri oluşturulmuştur.

H₂: Dönüşümcü liderliğin, COVID-19 pandemisinin otel performansına olan olumsuz etkisini azaltmada rolü vardır.

H₃: Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin, COVID-19 pandemisinin otel performansına olan olumsuz etkisini azaltmada rolü vardır.

Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin ortaya çıkardığı belirsizliklerin yaratmış olduğu kriz durumunda özellikle kırılğan bir yapıya sahip olan otel işletmelerinde otel performansının korunması ve iyileştirilmesi için yöneticilerin

benimsediği liderlik stili ve örgütün sahip olduğu dayanıklılık kapasitesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Kavramsal çerçeve incelenerek oluşturulan hipotezler aşağıda yer alan şekildeki gibi görselleştirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma nicel araştırma deseniyle tasarlanmıştır. Çalışmada veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak katılımcıların demografik özelliklerine (cinsiyet, medeni durum, departman, pozisyon, deneyim, sektör deneyimi) yer verilmiştir. İkinci kısımda ise Carless vd. (2000) tarafından geliştirilen yedi ifadeden oluşan 'Global Dönüşümcü Liderlik' ölçeği, Orchiston ve Higham (2016) tarafından geliştirilen ve Pathak ve Joshi (2021) tarafından turizm işletmelerine uyarlanan 13 ifadeden oluşan 'Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi' ölçeği ve son olarak Mohammed vd. (2017) tarafından geliştirilen 12 ifadeden oluşan 'Otel Performansı' ölçeği kullanılmıştır. Otel performansı ölçeğindeki ifadeler, COVID-19 virüsünün yayılmasını önlemek amaçlı otel işletmelerine getirilen sınırlamaların esnetildiği dönemde toplanması sebebiyle ters kodlanmıştır. Belli bir süre kapalı olan ve dönem dönem kısıtlı hizmet veren çalışanlara pozitif içerikli (karlılık arttı, müşteri memnuniyeti arttı vb.) sorular yöneltmek durum koşullarında uygun görülmemiş ve ifadeler olumsuz içerikli (karlılık azaldı, müşteri memnuniyeti azaldı vb.) olarak değiştirilmiştir. Oluşturulan anket formunun yüzey geçerliliğinin ve güvenilirliğinin tespit edilmesi adına küçük bir örnekleme (33 otel çalışanı) pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonucunda yapılan testlerde ölçeklerin Cronbach Alpha değerleri incelendiğinde dönüşümcü liderlik ölçeğinin 0,934, örgütsel dayanıklılık kapasitesi ölçeğinin 0,861 ve otel performansı ölçeğinin değerinin 0,880 olduğu ve ifadelerin oldukça tutarlı ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda pilot uygulamaya katılan otel çalışanlarının ifadelerin net ve anlaşılır olduğuna dair geri dönüşleri göz önünde bulundurulduğunda yüzey geçerliliğinin sağlandığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın örneklemini Trakya bölgesinde faaliyet gösteren otel işletmesi çalışanları oluşturmaktadır. Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın

Etiği Kurulu tarafından etik kurul izni alındıktan sonra 26 Temmuz – 27 Eylül 2021 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemiyle araştırmaya katılmaya gönüllü olan ve Trakya bölgesinde faaliyet gösteren 50 otel işletmesinde çalışan toplam 397 otel çalışanından yüz yüze ve çevrimiçi olarak elde edilmiştir. Tüm anketler toplandıktan sonra elde edilen veriler üzerinde öncelikle tanımlayıcı istatistikler hesaplanmış, daha sonra geçerlilik ve güvenilirlik testleri gerçekleştirilmiş ve son olarak SmartPLS3 (Ringle, Wende ve Becker, 2015) programı ile araştırma hipotezleri doğrultusunda oluşturulan model en küçük kareler yöntemi ile gerçekleştirilen yapısal eşitlik modellemesi analizine tabi tutulmuştur.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmada araştırmanın bulguları dört alt başlıkta ele alınmıştır. İlk olarak tanımlayıcı istatistikleri kapsayan demografik özelliklerine ilişkin bulgular, daha sonra ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin bulgular ve son olarak hipotez testlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Demografik	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	211	53,1
	Erkek	189	46,9
Medeni Durum	Bekar	239	60,2
	Evli	158	39,8
Eğitim Durumu	İlkokul	27	6,8
	Ortaöğretim	31	7,8
	Lise	84	21,2
	Ön Lisans	95	23,9
	Lisans	149	37,5
	Lisansüstü	11	2,8
Departman	Ön Büro	96	24,2
	Yiyecek İçecek	82	20,7
	Kat Hizmetleri	75	18,9
	Satış Pazarlama	27	6,8
	İnsan Kaynakları	22	5,5
	Muhasebe	30	7,6
	Diğer	65	16,4
Pozisyon	Üst Düzey Yönetici	18	4,5
	Orta Düzey Yönetici	44	11,1
	Alt Düzey Yönetici	34	8,6
	Çalışan	301	75,8
	Toplam	397	%100

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında; katılımcıların çoğunluğunun kadın ve bekar bireylerden oluştuğu görülmektedir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde lisans mezunu katılımcıların en fazla olduğu ve bunu ön lisans, lise, ortaöğretim ve ilkokul mezunların takip ettiği tespit edilmiştir. Çalışmaya en çok ön büro çalışanlarının katıldığı ve bunu sırasıyla yiyecek-içecek, kat hizmetleri, diğer, muhasebe, satış-pazarlama ve insan kaynakları departmanlarında görev alan personelin takip ettiği saptanmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların otel işletmesindeki pozisyonlarını incelendiğinde ise büyük çoğunluğun çalışan olduğu bunu sırasıyla orta düzey, alt düzey ve üst düzey yöneticilerin izlediği gözlemlenmiştir (Tablo 1).

4.1. Ölçüm Modeline İlişkin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi Bulguları

Çalışmada kullanılan ölçeklerin ve kavramsal modelde gösterilen yapıların geçerlik ve güvenilirliğini belirlemek için SmartPLS3 (Ringle vd., 2015) programı kullanılmıştır. Yakınsak geçerliğin test edilmesinde ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin 0,50'den büyük olması beklenmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Örgütsel dayanıklılık kapasitesi ölçeği üzerinde gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda referans değerden daha düşük faktör yüküne sahip olan **“Diğer kuruluşlarla iyi çalışmamızı engelleyen birkaç husus var.”** ifadesi ile otel performansı ölçeğinde yer alan **“Çalışanların problem çözme becerileri gelişti.”** ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır (Hair vd., 2010). Bu ifadeler çıkarıldıktan sonra analiz tekrardan yapılmış ve tüm ifadelerin faktör yükleri ve yapıların AVE değerlerinin 0,50 referans değerinden yüksek olduğu görülmüştür. Böylelikle yakınsak geçerlilik sağlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

<i>Yapılar</i>	<i>İfadeler</i>	<i>Faktör Yükleri</i>	<i>T-Değeri</i>	<i>P Değeri</i>
<i>Dönüşümcü Liderlik</i> (AVE= 0,777) <i>CR= 0,961</i>	Yöneticim geleceğe dair net ve olumlu bir vizyon iletir (D1).	0,862	45,460	0,000
	Yöneticim çalışanlarına birer birey olarak davranır, onların gelişimini destekler ve teşvik eder (D2).	0,893	64,222	0,000
	Yöneticim çalışanlarını cesaretlendirir ve takdir eder (D3).	0,911	73,065	0,000
	Yöneticim ekip üyeleri arasında güveni, katılımı ve iş birliğini teşvik eder (D4).	0,907	67,897	0,000
	Yöneticim, sorunlar hakkında yeni yollarla düşünmeyi teşvik eder ve varsayımları sorgular (D5).	0,869	47,223	0,000
	Yöneticim değerleri konusunda açıklık ve verdiği tavsiyeleri kendisi de uygular (D6).	0,857	43,302	0,000
	Yöneticim, başkalarında gurur ve saygı uyandırır ve yüksek düzeyde yetkinliği ile bana ilham verir (D7).	0,868	41,656	0,000
<i>Örgütsel Rezilyans Kapasitesi</i> (AVE= 0.628) <i>CR= 0.953</i>	Otelimiz, herhangi bir afet ya da krize karşı erken uyarı için turizm sektörünü proaktif olarak izler (O1).	0,788	33,948	0,000
	Otelimiz COVID-19 sırası ve sonrası için önemli olan konulara ilişkin öncelikleri net bir şekilde tanımlamıştır (O2).	0,784	31,589	0,000
	Otelimiz, COVID-19 sırasında ve sonrasında birlikte çalışmak zorunda kalabileceği kuruluşlarla bağlantılarını kurmuştur (O3).	0,819	40,824	0,000
	Otelimiz Covid-19 gibi felaketler/olağanüstü durumlar esnasında ortaya çıkabilecek bazı değişimleri özümsemeye yetecek kaynakları muhafaza eder (O4).	0,825	38,496	0,000
	Otelimiz COVID-19 gibi beklenmedik olağanüstü durumlarla başa çıkabilmek için gerekli odaklanmaya sahiptir (O5).	0,847	44,815	0,000
	Herhangi bir kriz ya da felaketle karşılaştığımızda otelimizde iyi bir liderlik sergilenir (O6).	0,854	44,301	0,000
	Otelimizin beklenmedik durumlara yönelik plan yapma yöntemi uygundur (O7).	0,819	32,646	0,000
	Otelimizde çalışanlar, sorun çözülene kadar sorun üzerinde çalışmaya kararlıdır (O8).	0,819	33,154	0,000
	Otelimizde, kilit çalışanlar müsait olmadıklarında, onların rolünü dolduracak başkaları her zaman vardır (O9).	0,692	17,659	0,000
	Otel olarak, bilgiyi yeni şekillerde kullanma yeteneğimizle tanınıyoruz (O10).	0,787	33,788	0,000
	Otelimiz zor kararları hızlıca verebilir (O11).	0,721	21,858	0,000
	Diğer kuruluşlarla iyi çalışmamızı engelleyen birkaç husus var (O12).	0,201	3,148	0,002
Otelimiz, acil durum planlarının etkili olabilmesi için denenmesi ve test edilmesi gerektiğine inanmaktadır (O13).	0,737	23,513	0,000	
<i>Otel Performansı</i> (AVE= 0.617) <i>CR= 0.946</i>	Oteldeki beklenmedik gelir kayıpları arttı (OP1).	0,614	8,191	0,000
	Otelin aktif mal varlığı azaldı (OP2).	0,713	11,464	0,000
	Otelin net kâr payı azaldı (OP3).	0,674	9,212	0,000
	Müşterilerin tekrar satın alma oranı azaldı (OP4).	0,706	10,169	0,000
	Müşteri memnuniyeti azaldı (OP5).	0,860	43,392	0,000
	Otelin pazar payı azaldı (OP6).	0,887	26,456	0,000
	Otelin operasyonel verimliliği azaldı (OP7).	0,889	62,345	0,000
	Müşteri şikayetleri arttı (OP8).	0,882	59,919	0,000
	Hedef müşterileri, gerçek müşteriye dönüştürme yeteneği azaldı (OP9).	0,834	29,045	0,000
	Çalışanların problem çözme becerileri gelişti (OP10).	0,185	1,993	0,047
	Çalışanların hizmet kalitesi azaldı (OP11).	0,762	22,317	0,000
	Çalışanların öğrenme niyetleri azaldı (OP12).	0,713	21,623	0,000

Değişkenlerin ayırt edici geçerliliğinin tespit edilmesi adına değişkenler arası korelasyon değerleri hesaplanıp kareleri alınmış ve açıklanan ortalama varyans değerleri ile karşılaştırılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Örgüt Düzeyindeki Modelin Ayırt Edici Geçerlilik Değerleri

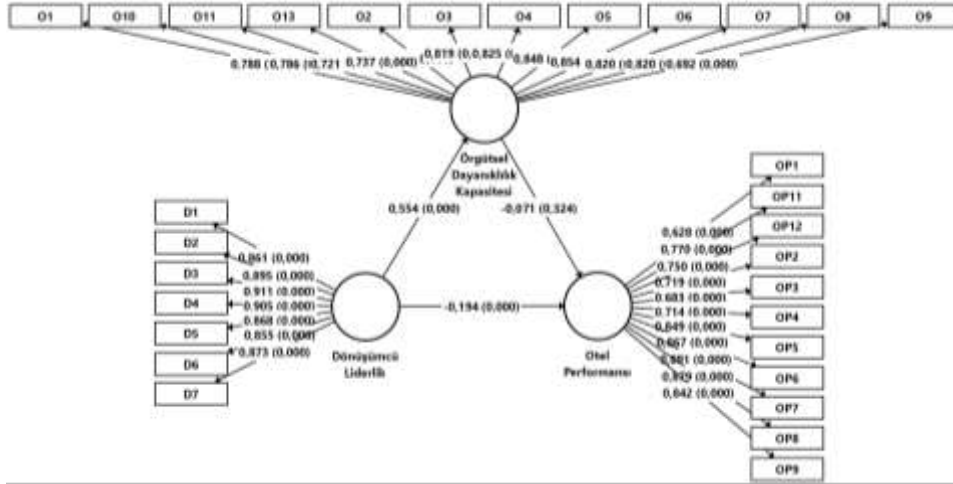
Örgüt Düzeyindeki Modeli	Korelasyon Yapıları		
	1	2	3
Dönüşümcü Liderlik	0,881	0,574	0,207
Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	0,554	0,793	0,182
COVID-19 Pandemisinin Otel Performansına Etkisi	-0,224	-0,167	0,786
Cronbach's Alpha	0,952	0,946	0,940
Yapı Güvenilirliği (CR)	0,961	0,953	0,946
Ortalama Açıklanan Varyans (AVE)	0,777	0,628	0,617
Ortalama	3,98	3,95	2,94
Standart Sapma	0,914	0,707	0,926

Not: Kalın biçimde yazılmış değerler ortalama açıklanan varyansın kare köklerini göstermektedir. Kalın biçimde yazılmış değerlerin altındaki değerler değişkenlerin korelasyonunu üstündeki değerler ise HTMT (Heterotrait Monotrait Ratio) değerlerini ifade etmektedir.

İç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) ve bileşik güvenilirliği (CR) değerlendirmede her iki değer de 0,70'den büyük olması yapıların güvenilir olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2010). Ayırt edici geçerliliğin sağlanmasında boyut korelasyonlarının AVE değerlerinin karesinden daha düşük değere sahip olması ve HTMT değerinin 0,90'dan düşük olması beklenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 3 incelendiğinde araştırmada ele alınan üç temel değişkene ait ölçek boyutlarının tamamının 0,90'dan daha yüksek Cronbach's Alpha ve yapı güvenilirliği (CR) değerine sahip olduğu, tüm değişkenlerin korelasyonlarının AVE değerlerinin karesinden daha düşük olduğu ve HTMT değerinin 0,90'dan küçük olduğu görülmektedir. Bu durum modelde kullanılan değişkenlerin yapı geçerliliğine ve güvenilirliğine sahip olduğunu göstermektedir.

4.2. Yapısal Model ve Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Araştırma modelinde yer alan doğrudan ve dolaylı etkilere ilişkin kurulmuş olan hipotezlerin test edilmesi amacıyla çalışmada en küçük kareler yöntemiyle yapısal eşitlik modellemesi gerçekleştirilmiş ve analiz sonuçları Şekil 2'de görselleştirilmiştir.

* SRMR=0,068; NFI=0,825

Şekil 2. Yapısal Model

Tablo 4 ve Tablo 5’de araştırma modelinde yer alan doğrudan ve aracı etkilere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 4. Modelin Hipotez ve Test Sonuçları

Hipotezler	β	T Değeri	P Değeri	%95 Güven Aralığı		Kabul Red
				Alt	Üst	
H ₁ : Dönüşümcü Liderlik → Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi	0,554	14,482	0,000***	0,473	0,629	Kabul
H ₂ : Dönüşümcü Liderlik → COVID-19 Pandemisinin Otel Performansına Etkisi	-0,194	3,892	0,000***	-0,290	-0,098	Kabul
H ₃ : Örgütsel Dayanıklılık Kapasitesi → COVID-19 Pandemisinin Otel Performansına Etkisi	-0,071	0,985	0,324 ^{ad}	-0,179	0,058	Red

*** p<0,001, **p<0,01, *p<0,05, ^{ad}= anlamlı değil (p>0,05).

Tablo 4’te ele alınan modelin değişkenlerinin doğrudan etkilerine ilişkin hipotezlere yer verilmiştir. H₁ hipoteziyle dönüşümcü liderliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesine etkisi incelenmiş ve dönüşümcü liderliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesi (β=0,554; p=0,000) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. COVID-19 pandemisinin olumsuz etkisini azaltmada dönüşümcü liderliğin düşük düzeyli ve anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmış ve H₂ hipotezi desteklenmiştir (β=-0,194; p=0,000). Son olarak H₃ numaralı hipotezle örgütsel

dayanıklılık kapasitesinin COVID-19 pandemisinin otel performansı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmadaki etkisi incelenmiş ve örgütsel dayanıklılık kapasitesinin COVID-19 pandemisinin otel performansında yarattığı olumsuzlukları azaltmada anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir ($\beta=-0,071$; $p=0,324$). Böylelikle H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilmiş, H_3 hipotezi ise reddedilmiştir.

Tablo 5. Modelin Aracı Hipotez ve Test Sonuçları

Hipotezler	β	T Değeri	P Değeri	%95 Güven Aralığı		Kabul Red	Aracılık Durumu
				Alt Değer	Üst Değer		
H₄: Dönüşümcü Liderlik → Örgütsel Rezilyans Kapasitesi → Otel Performansı	-0,039	1,094	0,274 ^{ns}	-0,110	0,031	Red	Aracılık Etkisi Yok

*** $p<0,001$, ** $p<0,01$, * $p<0,05$, ^{ns}= anlamlı değil ($p>0,05$).

Tablo 5'te örgütsel dayanıklılık kapasitesinin dönüşümcü liderliğin otel performansı üzerindeki etkisinde aracılık rolünü test eden H_4 hipotezinin sonuçlarına ilişkin tabloya yer verilmiştir. Araştırmada dönüşümcü liderliğin COVID-19 pandemisinin otel performansına olan olumsuz etkisini azaltmadaki rolünde örgütsel dayanıklılık kapasitesinin herhangi bir aracılık etkisine sahip olmadığı sonucuna ulaşılmış ($\beta=-0,039$, $t=1,094$, $p=0,274$, GA: -0,110 ile 0,031) ve H_4 hipotezi reddedilmiştir.

5. TARTIŞMA

Araştırmada otel yöneticilerin dönüşümcü liderlik stilini benimsemeleri ve etkin bir şekilde uygulayabilmelerinin otel işletmelerinin örgütsel dayanıklılık kapasitesini arttırmada ve COVID-19 pandemisinin otel performansı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel dayanıklılık kapasitesinin ise otel performansının üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Literatürde yer alan benzer çalışmaların bulgularıyla kıyaslandığında benzer sonuçlara ulaşmak mümkündür. Shuja ve Abbasi (2016) dönüşümcü liderliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekerken, Dimas vd. (2018) dönüşümcü liderlik ve takım etkinliği ilişkisinde takım dayanıklılık kapasitesinin aracı rolü üzerine yaptıkları çalışmalarında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Karaköse, İmamoğlu ve İnce (2020) dönüşümcü liderlik ve değişen koşullara örgütün daha iyi uyum sağlayabilmesi için ihtiyaçlarını karşılayan ve bu doğrultuda çözümler üreten adaptif liderlik stillerini benimseyen liderlerin örgütsel dayanıklılık kapasitesinin gelişiminde önemli bir rolleri olduğunu vurgulamak amacıyla kavramsal bir model önerisi geliştirmiş olup dönüşümcü liderliğin örgütsel dayanıklılık kapasitesini arttırmasındaki önemini vurgulamışlardır. Çöp ve Doğanay (2020) sürdürülebilirlik çerçevesinde yapılan bir başka çalışmada dönüşümcü liderliğin yeşil örgütsel dayanıklılık kapasitesine etkisi

incelenmişler ve dönüşümcü liderliğin yeşil örgütsel dayanıklılık kapasitesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Odeh vd. (2021) de COVID-19 pandemi döneminde dönüşümcü liderliğin Dubai turizm sektöründe örgütsel dayanıklılık kapasitesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dönüşümcü liderliğin hem uyarlanabilir kültür hem de örgütsel dayanıklılık kapasitesi üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar yapılan çalışmanın sonucunu destekler niteliktedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu dönüşümcü liderliğin etkin uygulanması sonucunda COVID-19 pandemisinin otel performansı üzerindeki olumsuz etkisini azaltmada düşük düzeyli ve anlamlı bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir. Ancak etki katsayısının düşük olması, otel performansının iyileştirilmesinde tek başına dönüşümcü liderliğin etkisinin sınırlı olacağına işaret etmektedir. Nitekim pandemi döneminde sadece dönüşümcü liderlik ile otel performansında çok büyük iyileştirmeler yapabilmeyi beklemek gerçekçi bir beklenti olmayacaktır. Bununla beraber gerek örgütsel dayanıklılık üzerindeki büyük etkisi, gerekse başka araç ve uygulamalarla desteklenerek otel performansının iyileştirilmesinde anlamlı bir etkisi olması nedeniyle dönüşümcü liderliğin kriz dönemlerinde uygulanması önerilebilir. Yılmaz ve Karakılıç (2019) da dönüşümcü liderliğin örgütsel performans ilişkisine odaklandıkları çalışmalarında dönüşümcü liderliğin örgütsel performansı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Alzoubi ve Jaaffar (2020) tarafından Ürdün turizmi üzerine gerçekleştirilen bir çalışmada dönüşümcü liderliğin otel performansı ve kriz yönetimi üzerinde önemli olumlu etkileri olduğu vurgulanmaktadır.

Son olarak örgütsel dayanıklılık kapasitesinin COVID-19 pandemisinin otel performansı üzerindeki olumsuz etkisi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgunun aksine Melián-Alzola vd. (2020), Marco-Lajara vd. (2022) ve Sobaih (2022) örgütsel dayanıklılık kapasitesi ile otel performansı arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Literatürde rastlanan bu sonuçların aksine çalışmada anlamlı bir sonucun elde edilememesi otellerin dayanıklılık kapasitesi ne kadar yüksek olursa olsun hükümetler tarafından getirilen kısıtlamaların doğrudan ve dolaylı olarak otel performansını etkilemesiyle açıklanabilir. COVID-19 pandemi döneminde oteller ya tam kapandı ya da kısıtlı hizmet vermek zorunda kaldı. Örgüt olası bir krize hazır ve dayanıklı olsa da bu durumda hükümet tarafından verilmiş karara uymak zorunda olması ve COVID-19 pandemisinin sebep olduğu kısıtlamaların yeni kaldırılması ve bu yeni normale uyum sağlama sürecinde (Temmuz, 2021) verilerin toplanmasının bu sonucu doğurmuş olabileceği düşünülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada yöneticiler tarafından etkin olarak uygulanan dönüşümcü liderlik stilinin örgütsel dayanıklılık kapasitesini arttırdığı, COVID-19 pandemisinin otel performansına olan olumsuz etkisini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu ışığında kırılğan bir yapıya sahip olan turizm işletmeleri yöneticilerinin dönüşümcü liderlik stilini benimsemeleri önerilmektedir. Bunun için yöneticilere, dönüşümcü liderlik üzerine eğitimler verilebilir. Etkin bir dönüşümcü liderlik uygulanması içinse turizm işletmeleri yöneticilerinin olası kriz dönemlerini beklemeden dönüşüme açık olmaları ve bunu çalışanlara hissettirmeleri kriz anında çalışanların şaşkınlık yaşamaması için önemlidir. Ayrıca otel yöneticilerinin çalışanlarına ilham vermeleri, saygı uyandırmaları, çalışanlarını cesaretlendirmeleri, iş ortamında gelişimlerine destek olmaları, olası sorunlarda çalışanlarının yeni yollarla düşünmesini sağlamaları ve çalışanlarına yeni bakış açıları sunmaları önerilmektedir.

Mevcut çalışma literatüre çeşitli şekillerde teorik katkı sağlamaktadır. Öncelikle araştırma modelinde yer alan değişkenler (örgütsel dayanıklılık kapasitesi, dönüşümcü liderlik, COVID-19 pandemisinin otel performansına olan olumsuz etkisi) farklı kombinasyonlarda ele alınmış olsa da mevcut çalışmada değişkenler bütüncül olarak ele alınmış ve yeni bir model ortaya koyulmuştur. Mevcut çalışma, örgütsel dayanıklılık kapasitesinin kriz dönemlerindeki önemine vurgu yapmaktadır. Ortaya koyulan model pandemi dışında farklı krizlere de uygulanabilir olduğundan bu araştırma literatüre teorik açıdan katkı sağlamaktadır.

Son olarak araştırmanın bazı kısıtlamaları bulunmaktadır. Çalışmanın temel kısıtlayıcısı, saha araştırmasının Trakya bölgesindeki (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) otel işletmeleriyle sınırlı tutulmuş olmasıdır. Dolayısıyla yapılan tüm değerlendirmeler yalnızca Trakya bölgesi örneğinde geçerlidir. Benzer çalışmalar farklı illerde ve farklı turizm kollarında ele alınabilir. Böylelikle farklı il ve bölgelerinde bulunan otel ve diğer turizm işletmelerinin dayanıklılık kapasiteleri hakkında genel bir bilgi sağlanmış olacaktır. Çalışma modellerine farklı değişkenler eklenebilir. Dönüşümcü liderlik kavramı yerine diğer modern liderlik stillerinden biri eklenerek modern liderlik stillerinin modelde işleyişi test edilebilir. Çalışma modeli pandemi dışında farklı kriz durumlarında ve farklı kültürlerde test edilmesi, önerilen modelin genel geçerliliği açısından faydalı olacaktır. Son olarak çalışma nicel araştırma deseniyle tasarlanmıştır. Nitel araştırma deseniyle benzer bir çalışma yapılması daha derinlemesine bilgi almak adına önerilmektedir.

Etik Beyan

Çalışma Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda tamamlanan “Krizlerin Olumsuz Etkisini Azaltmada Dönüşümcü Liderliğin ve Çalışanların Dayanıklılık Kapasitesinin Rolü” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırma için gerekli olan etik kurulu onayı belgesi Kırklareli Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 12/07/2021 tarihli ve E-35523585-302.99-18106 sayılı kararıyla düzenlenmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Al-Adamat, A. (2015). The impact of information and communication technology on the marketing performance of Jordanian hotels. (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*). *Queen Margaret University, Edinburgh*.

Al Harbi, J. A., Alarifi, S., & Mosbah, A. (2019). Transformation leadership and creativity: Effects of employees psychological empowerment and intrinsic motivation. *Personnel Review*, 48(5), 1082-1090. <https://doi.org/10.1108/PR-11-2017-0354>

Al-Shourah, S., & Al-Shourah, A. A. (2020). An examination between total quality management and hotel financial performance: evidence from Jordanian international hotels. *Journal of Management Information & Decision Sciences*, 23, 418-431.

Altundağ, Y. (2021). Erken dönem Covid-19 pandemisinde Covid-19 korkusu ve psikolojik dayanıklılık. *Ekev Akademi Dergisi*, 25(85), 500-515.

Alzoubi, R. H., & Jaaffar, A. H. (2020). Leadership Styles, crisis management, and hotel performance: a conceptual perspective of the Jordanian hotel industry. *Journal of Critical Reviews*, 7(10), 556-562. <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.10.110>

Alzoubi, R. H., & Jaaffar, A. H. (2020). The mediating effect of crisis management on leadership styles and hotel performance in Jordan. *International Journal of Financial Research*, 11(4), 384-397. <https://doi.org/10.5430/ijfr.v11n4p384>

Annarelli, A., & Nonino, F. (2016). Strategic and operational management of organizational resilience: Current state of research and future directions. *Omega*, 62, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2015.08.004>

Balcı, F. İ. (2011). *Kültürel sinerji yönetiminin işletme performansı üzerindeki etkisi: Çin ve Türkiye Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes.

Barış, V. K., & İntepeler, Ş. S. (2018). Dönüşümcü ve etkileşimci liderizleyen ilişkilerinin hemşirelik ve sağlık hizmetlerine etkisi. *Acıbadem Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 19-26. <https://doi.org/10.31067/0.2018.13>

Bhaskara, G. I., & Filimonau, V. (2021). The COVID-19 pandemic and organisational learning for disaster planning and management: A perspective of tourism businesses from a destination prone to consecutive disasters. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 364-375. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.01.011>

Biggs, D. (2011). Understanding resilience in a vulnerable Industry: the case of reef tourism in Australia. *Ecology and Society*, 16(1) 30.

Britt, T. W., Sinclair, R. R., & McFadden, A. C. (2013). Introduction: the meaning and importance of military resilience. *American Psychological Association*, (3–17). <https://doi.org/10.1037/14190-001>

Brown, N., Rovins, J., Feldmann-Jensen, S., Orchiston, C. & Johnston, D. (2017). Exploring disaster resilience within the hotel sector: A systematic review of literature. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 22, 362-370. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2017.02.005>

Božović, T., Blešić, I., Knežević, M., Đeri, L. & Pivac, T. (2021). Resilience of tourism employees to changes by covid-19 pandemic. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 71(2), 181-194. <https://doi.org/10.2298/IJGI2102181B>

Carless, S. A., Wearing, A. J. & Mann, L. (2000). A short measure of transformational leadership. *Journal of Business and Psychology*, 14(3), 389-405. <https://doi.org/10.1023/A:1022991115523>

Cinnioğlu, H. (2021). Covid 19 Pandemi sürecinde otel yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışları: İstanbul örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 34-46. DOI: 10.26677/TR1010.2021.650

Coutu, D. (2002). How resilience Works. *Harvard Business Review* 80 (5), 46-56.

Çöp, S. & Doğanay, A. (2020). Algılanan liderlik iletişiminin iş performansı ve iş tatminine etkisi: 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanları üzerine bir araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 34-49. <https://doi.org/10.17336/igusbd.568236>

Doğantan E., & Akođlan Kozak M. (2019). Resilience capacity in different types of tourism businesses. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 67(2), 126-146.

Dimas, I. D., Rebelo, T., Lourenço, P. R., & Pessoa, C. I. (2018). Bouncing back from setbacks: On the mediating role of team resilience in the relationship between transformational leadership and team effectiveness. *The Journal of Psychology*, 152(6), 358-372. <https://doi.org/10.1080/00223980.2018.1465022>

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>

Güven, D. (2020). *Algılanan dönüşümcü liderlik ile işe tutkunluk ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: X ve Y kuşakları arasında karşılaştırmalı bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güzel, T., & Akgündüz, Y. (2011). Liderlik davranışlarının orta düzey yöneticiler üzerindeki etkisi ve yöneticilerin tükenmişlik düzeyleri ile ilişkisi; Kuşadası otel işletmelerinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 280-296.

Gezgüç, M., & Duman, D. (2020). Pandemiyle mücadele ve siyasi liderlerin tutumları: ABD, Almanya, Brezilya ve Yeni Zelanda karşılaştırması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 253-275.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective*. New York: Pearson Publications.

Karaköse, M. A., İmamoğlu, S. Z., & İnce, H. (2020). Dönüşümcü ve adaptif liderlik tarzlarının örgütsel dayanıklılık kapasitesinin geliştirilmesindeki rolü: kavramsal bir model önerisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 153 - 169.

Kılınç, E. (2019). *Stratejik ve dönüşümcü liderlik ile işgören performansı ilişkisi: Sağlık sektöründe bir araştırma*. (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Lee, A. V., Vargo, J., & Seville, E. (2013). Developing a tool to measure and compare organizations' resilience. *Natural Hazards Review*, 14(1), 29-41. DOI: 10.1061/(ASCE)NH.1527-6996.0000075

Leithwood, K. A., ve Poplin, M. S. (1992). Transformational Leadership. *Educational Leadership*, 49(5), 8-12.

Lengnick-Hall, C. A., Beck, T., & Lengnick-Hall, M. (2011). Developing a capacity for organizational resilience through strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 21(3), 243-255. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.07.001>

Marco-Lajara, B., Úbeda-García, M., Ruiz-Fernández, L., Poveda-Pareja, E. & Sánchez-García, E. (2022). Rural hotel resilience during COVID-19: the crucial

role of CSR. *Current Issues in Tourism*, 25(7), 1121-1135. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.2005551>

Gerçek, M., Börekçi, D. Y. (2019). "Resilience" kavramına örgüt bağlamında Türkçe karşılık önerileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(2), 198-213. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.588230>

Melián-Alzola, L., Fernández-Monroy, M. & Hidalgo-Peñate, M. (2020). Hotels in contexts of uncertainty: Measuring organisational resilience. *Tourism Management Perspectives*, 36, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100747>

Mohammed, A.A., Rashid, B.B. & Tahir, S.B. (2017). Customer relationship management and hotel performance: The mediating influence of marketing capabilities, evidence from the Malaysian hotel industry. *Inf Technol Tourism*, 17(3), 335-361. <https://doi.org/10.1007/s40558-017-0085-4>

Odeh, R. B., Obeidat, B. Y., Jaradat, M. O., Masa'deh, R. & Alshurideh, M. T. (2021). The transformational leadership role in achieving organizational resilience through adaptive cultures: the case of Dubai service sector. *International Journal of Productivity and Performance Management*. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-02-2021-0093>

Orchiston, C., & Higham, J. (2016). Knowledge management and tourism recovery (de)marketing: the Christchurch earthquakes 2010-2011. *Current Issues in Tourism*, 19(1), 64-84. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.990424>

Özalp, İ., & Öcal, H. (2000). Örgütlerde dönüşümcü (transformational) liderlik yaklaşımı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 207-227.

Quian, S., Yuan, Q., Lim, V. K., Niu, W., & Liu, Z. (2020). Do job insecure leaders perform less transformational leadership? the roles of emotional exhaustion and trait mindfulness. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 27(4), 376-388. <https://doi.org/10.1177/1548051820938327>

Pathak, D., & Joshi, G. (2021). Impact of psychological capital and life satisfaction on organizational resilience during COVID-19: Indian tourism insights. *Current Issues in Tourism*, 24(17), 2398-2415. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1844643>

Prideaux, B., Thompson, M. & Pabel, A. (2020). Lessons from COVID-19 can prepare global tourism for the economic transformation needed to combat climate change. *Tourism Geographies An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 22(3), 668-678. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1762117>

Ringle, C.M., Wende, S. and Becker, J.M. (2015) SmartPLS 3. SmartPLS GmbH, Boenningstedt. <http://www.smartpls.com>

Shuja, A., & Abbasi, A. S. (2016). An experimental investigation of the mediating effect of organizational learning on transformational leadership and organizational resilience. *Journal of Independent Studies & Research*, 14(2), 52-72.

Sobaih, A. E. (2022). The impact of transactional and transformational leadership on employee intention to stay in deluxe hotels: Mediating role of organisational commitment. *Tourism and Hospitality Research*, 22(3), 257-270. <https://doi.org/10.1177/1467358420972156>

Sağlık Bakanlığı, Yayınlar, "Birincil vaka", <https://covid19.saglik.gov.tr/TR,66444/birincil-vaka.html>, (25.01.2023).

Topaloğlu, M., & Sökmen, A. (2001). Örgütsel bağlılık ile işgören performansı ilişkisi: ankara'da faaliyet gösteren otel işletmeleri üzerine bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 34-43.

Yılmaz, C., & Karakılıç, N. Y. (2019). Liderlik türlerinin örgütsel performans üzerine etkisinde yönetim tarzının aracılık rolü. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 743-763. <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i49542.480524>

UZAK DOĞU KÜLTÜRLERİNDE SERAMİK URNA

CERAMIC URN IN FAR EASTERN CULTURES

Oğuz BOZDEMİR* , Hüseyin ÖZÇELİK**

Geliş Tarihi: 12.09.2023
(Received)

Kabul Tarihi: 04.12.2023
(Accepted)

ÖZ: Seramiğin kullanımı, insanlık tarihinin çok eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. İlk başlarda temel ihtiyaçların karşılanması için gereksinim duyulan bir malzeme olarak kullanılan seramik, zamanla kullanım alanını genişletmiş ve insan kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Uzak Doğu’da seramik, günlük yaşamda kullanımının yanı sıra, Budizm ve Taoizm gibi dinlerin etkisinin artmasıyla birlikte dini törenlerde de yerini almaya başlamıştır. Hayatını kaybeden kişinin kutsallığına ve onurlu bir şekilde uğurlanmasına verilen önem gereğince kremasyon uygulanan ölünün beden külünün saygı işareti olarak özel kaplara konulması geleneği başlamış ve farklı malzemelerden imal edilmiş kapların kullanımı yaygınlaşmıştır. En yaygın olarak URNA adı verilen seramik kaplar üretilmeye başlanmıştır. Çeşitli kültürel inançlara göre, “urn”, “burial jar” ve “navs” olarak adlandırılan, genellikle vazo şeklinde yapılan seramik kaplar, beden külünün saklanmasıyla sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Özenle hazırlanmış ve karmaşık desenlerle süslenen urnalar, ölen kişinin sosyal statüsünü ve kültürünü yansıtan birçok ayırt edici özelliğe sahiptir. Urnalar günlük hayatta kullanılan sıradan çömlüklerden daha fazlasını temsil eder ve kültürel bir değer taşır. Urnalar Uzak Doğu’da seramiğin dışında, metal, ahşap gibi farklı malzemelerden de yapılmakla birlikte, genellikle seramik malzeme kullanılmıştır. Bunun nedeni, bölgenin zengin ve köklü seramik kültürüne sahip olmasıdır. Uzak Doğu kültürlerinde geleneksel cenaze törenlerinin önemli bir parçası olan urnaların tarihini, anlamını ve çeşitliliğini araştırmak, bu çalışmanın amacıdır. Çalışmada, farklı malzeme ve şekillerde yapılan urnaların kültürel anlam ve simgeleştirme açısından benzerlikleri ile farklılıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urna, Seramik, Cenaze, Uzak Doğu

ABSTRACT: The use of ceramics dates back to very early periods of human history. Initially used to meet basic needs as a necessary material, ceramics expanded its area of use over time and became an integral part of human culture. In East Asia, in addition to its daily use, ceramics began to find its place in religious ceremonies with the increasing influence of religions such as Buddhism and Taoism. Due to the importance given to the sanctity of the deceased person and being sent off honorably, the tradition has begun to place the ashes of the deceased whose body underwent cremation in special urns as a sign of respect. Furthermore, the use of urns made of various materials has become more widespread. The

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, bozdemiroguz@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1995-060X

** Doç, Hacettepe Üniversitesi, hsynozlk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5620-661X.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Bozdemir & Özçelik

most common ceramic containers produced were called URN. According to various cultural beliefs, ceramic containers called "Urn," "Burial Jar," and "Navs," usually in the form of vases, began to be frequently used for storing body ashes. Urns decorated with elaborate patterns reflecting the social status and culture of the deceased person with many distinctive features. Urns represent more than ordinary pottery used in daily life and carry a cultural value. While urns in East Asia were also made of materials other than ceramics, such as metal and wood, ceramics were generally used, which can be attributed to the region's rich and rooted ceramic culture. Exploring the history, meaning, and diversity of urns, which are an important part of traditional funeral ceremonies in East Asian cultures, is the purpose of this study. In the study, similarities and differences of urns made of different materials and shapes were examined in terms of their cultural meaning and symbolism.

Key Words: Burial Jar, Ceramics, Funeral, Far East.

EXTENDED ABSTRACT

Ceramics have been used since the earliest periods of human history. Originally used to meet basic needs, ceramics increasingly took on versatile roles and acquired deep significance in various cultural contexts. This article focuses on "cremation urns," which are the ceramic vessels used for preserving the remains of dead people who were cremated, in Far Eastern cultures.

Humans have begun to practice cremation to protect their deceased beloveds from environmental impacts. Later, this ritual has gained importance as a way of showing reverence to the deceased. Besides, transporting the remains of cremation was extremely practical during migrations. Eventually, urns play significant roles in Far Eastern cultures as they serve as vessels that symbolically represent the social status, cultural beliefs, and values associated with the deceased.

This article aims to investigate cremation urns in the context of Far Eastern cultures. We will examine the diverse typologies of these ceramic vessels and their production techniques. Besides we will focus on the similarities and differences of urns that were used in various cultures. Urns transcend the domain of ordinary pottery, bearing a distinct significance as vessels dedicated to the preservation and reverence of passed souls. This article will emphasize the wealth of Far Eastern ceramic traditions and the key role of funeral ceremonies. It will present an analysis of representative examples from different cultures, emphasizing the cultural values encapsulated in these urns.

We used several methods including literature review, fieldwork, and visual analysis. The first step in our work was an extensive literature review. A systematic search was conducted across academic articles, books, journal papers, and other relevant sources to gather comprehensive information about funeral ceremonies, death rituals, and cremation urns in Far Eastern cultures. These scholarly resources provided valuable insights not only about various types of urns used in different cultural contexts but also about how these urns were produced, what were their symbolic significance, and how they were discovered in archaeological sites.

Fieldwork included visits to museums, ceramic collections, and archaeological sites in Far Eastern regions. The primary objective was to explore genuine examples of urns. Data obtained from museum collections and archaeological sites contributed to the identification

of crucial characteristics of cremation urns, including their morphology, material composition, dimensions, and decoration techniques.

Visual analysis was a significant aspect of this research, involving a thorough examination of the external appearance, patterns, and symbols portrayed on the urns. It was conducted by examining photographs, drawings, and other visual materials to gain insights into the aesthetic attributes and symbolic meanings embodied in the urns.

This study presents the observations from the above-mentioned methods to examine genuine urn samples collected from various regions in the Far East. Our results reveal the remarkable diversity of urns. Upon examining the samples, we observed distinctive forms, sizes, and decorative elements. For instance, while some urns were vase-shaped, others exhibited complex geometric patterns. Moreover, certain urns were adorned with symbolic figures, plant motifs, or animal illustrations.

As excavations uncover the cremation urns used in different periods, it shows evidence that various production methods were used in different periods. While some urns were shaped by hand and fired, others were created through casting or molding. These differences in techniques reflect the cultural and temporal changes. Urns also contain decorations as symbolic representations of the social status, occupation, or beliefs of the deceased. Dragon symbols may represent power, while floral motifs symbolize spiritual journeys.

Our study reveals the ritual and symbolic significance of ceramic cremation urns in Far Eastern cultures. They were showing both similar and different characteristics across cultures while serving to preserve and honor the ashes of the deceased. Urns go beyond their material form, concretizing cultural expressions and playing a role as everlasting monuments. Our findings provide a fresh perspective on cremation urns in Far Eastern cultures.

Overall, this study enhances our understanding of ceramic cremation urns in Far Eastern cultures and emphasizes their cultural value as significant ritual objects. Further research may focus on detailed analyses of cremation urns from diverse regions, providing a comprehensive perspective on funeral ceremonies in Far Eastern cultures. Such investigations should enrich our knowledge and appreciation of these cultural practices and their broader implications.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu yerleşik hayata geçtiğinde ve topluluk içinde yaşamaya başladığında, vahşi hayvan saldırılarından, doğal afetlerden ve çatışmalardan korunmak için çeşitli önlemler almıştır. Yaşam ve korunma amacıyla oluşturduğu mekân anlayışını, hayatını yitiren yakınlarının anısını yaşatmak üzere gelenekler geliştirerek sürdürmüştür. Bu bağlamda insanlar, ölülerini çeşitli dış etkenlerden korumak için farklı yöntemler geliştirmiştir. İlk aşamalarda ölümler basitçe bir höyük şeklinde taşlarla ve dallarla örtülmüştür. Ancak zamanla basit defin işlemleri geliştirilerek ölümler çukurlara gömülmeye ve yakılma işlemine tabi tutulmaya başlanmıştır. Ölü yakmanın ne zaman, neden ve nerede başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu ritüelin atalara saygı geleneğiyle ilgili olduğu, ölümlerin kutsallığına duyulan saygıdan kaynaklandığı ve göçler sırasında ölüden geriye kalan

parçaların kolay taşınabilmesi amacıyla uygulandığı anlaşılmaktadır (Fidler, 1930: 8).

Dünyadaki farklı toplumlar çeşitli cenaze uygulamalarına sahip olmuştur. Mağaraların yoğun olarak bulunduğu coğrafyalarda mağara gömüleri yapılmıştır. Orta Asya'da *ağaç gömü* adı verilen bir ritüel uygulanırken, bazı deniz kıyısı bölgelerinde ise *deniz gömü* olarak bilinen bir gelenek gereği ölümler denize bırakılmıştır (Kong, 2012: 417). Japon, Burmalı ve Hindu toplumlarının tarihsel süreçte ölümlerini yakma geleneğini uyguladıkları görülmüştür. Bununla birlikte, inançlarından kaynaklanan bir zorunluluk gereği ölümün gerçekleştiği yerden bağımsız olarak, bir Çinlinin cenazesi her zaman ülkesine geri getirilerek yakılmıştır (Fidler, 1930: 9).

Antik çağlarda ateşin ve ölü yakmanın büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Uygulanan ritüellerden anlaşıldığı üzere, bu yöntemin amacı ölümleri onurlandırmaktır. İlkel insanlar tarafından en güçlü temizleyici vasfına sahip kabul edilen ateş, ruhun dünyevi her şeyden arınmasını ve tanrıların huzuruna çıkmasını sağlamıştır. Bazı eski uygarlıklarda volkanların kutsal sayılmasının, ateşin sahip olduğu kutsal niteliğiyle ilişkili olabileceği ileri sürülebilir.

İnsanlar ateşi oldukça değerli bir doğüstü güç olarak görmüş ve onu saygı, arınmışlık ve kutsallık kavramlarının sembolü olarak kullanmışlardır. Zaman içinde ölü yakma ritüeli karmaşık bir dinsel uygulamaya dönüşmüştür. Ölüden kalan kalıntıların muhafazası amacıyla, tarih boyunca birçok toplumda kalıntıların seramik kaplarda saklanması yöntemi kullanılmıştır. Seramik kap kullanımı henüz başlamadan önce ise, ölümlerden geriye kalan küllerin akıbetinin belirsiz olduğu ya da gömüldüğü anlaşılmaktadır (Fidler, 1930: 12). Ölümlerin yakılarak gömülmesi uygulaması dünyanın birçok farklı bölgesinde yer almaktadır. Ancak, değişen sosyolojik, kültürel ve dini yapılarla birlikte çoğu bölgede bu geleneğe son verilmiştir. Uzak Doğu'nun bazı bölgelerinde ise ölümlerin yakılması ritüeli devam etmektedir. Ölü külleri farklı tasarıma ve üretim biçimine sahip seramik urna formlarında muhafaza edilmektedir. İnsanlar tarafından ölü külleri için kullanılan "urna" adı verilen seramik kaplar araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Araştırmada, urna çeşitleri bölgesel farklılıklara bakılarak ele alınacak, örnekler incelenecektir.

1.1. Urna

Urna, yakılan beden küllerinin saklanması için geliştirilmiş özel bir kaptır. Seramik cenaze kaplarının işlevleri, Uzak Doğu kültürleri arasındaki çeşitlilikleri ve ortaya çıkış sebepleri oldukça merak uyandırıcı konulardır. Bu bağlamda, insanların seramik urnaları kullanma nedenlerini anlamak amacıyla; söz konusu kapların bir kültür unsuru haline gelmesine yol açan ihtiyaçların incelenmesi gerekmektedir. İlkel insanların ölüm sonrası ritüel ve kültürel uygulamaları incelenerek, ölü yakma sonucu ortaya çıkan kalıntıların nasıl muhafaza edildiği araştırılmaktadır. Ayrıca,

Uzak Doğu'da cenaze törenlerinin ardından seramik urna kullanımının tarihsel süreci incelenmektedir.

Başlangıçta, ölülerin yakılması uygulaması dini inançlardan bağımsız olarak yapılmaktaydı. Bu uygulama, hijyenik nedenlerle ölü bedeninin çürümesi ve kötü kokması gibi olumsuz etkilerin önlenmesi amacıyla yapılmıştır (Eassie ve C.E., 1875: 3). Zamanla, daha sağlıklı olduğu düşüncesiyle gerçekleştirilen ölü yakma uygulamalarının dini ritüellerle birlikte kültürel bir gelenek haline geldiği görülmektedir.

İlkel dönemde yaşamış insanların ölümle ilgili farklı inanç ve uygulamalarının, insanların ruh inancına sahip olmalarından ve ruhun ölümden sonra da varlığını sürdürdüğüne dair inançlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle, dünya üzerinde farklı bölgelerde yaşayan insanlar, ölüm sonrasında çeşitli ritüeller gerçekleştirmişlerdir. Ölü yakma ritüelleri, ölü bedeninin uygun bir şekilde ortadan kaldırılması ve ruhun huzura kavuşması için yapılmaktaydı. Dolayısıyla, temel düşünce bir tür dönüşüm ve ruhun başka bir biçimde varlığını sürdürmesi olmuştur. Uzak doğu kültürlerinde ise bedeninin yakılması yaygın bir uygulama olarak görülmektedir. Ölü yakma uygulamasının temizleme ve yenilenme düşüncesinin bir yansıması olduğu anlaşılır. İlkel inanışlara göre, ölümden sonra ruhun bedeni terk ettiğine ve yalnızca kirli bedeninin kaldığına inanılır, bu kiri sadece ateş temizleyebilir ve yakma işlemiyle beden kirlerden arınır; böylece ruh temizliğe kavuşur (Eassie ve C.E., 1875: 8). Freud, ateşin ilkel insanlar arasında kullanımını Anka Kuşu örneğiyle desteklemektedir (Şekil 1). Anka Kuşu, yanarak küllere dönüşen ancak daha sonra küllerinden yeniden doğup eski biçimine kavuşan ve güçlenen bir sembolüdür (Freud, 1999: 239). Bir başka efsanevi anlatıda insanın hem tanrının hem de titanların bir parçası olduğu anlatılmaktadır (Şekil 2). Titanların küllerinin çocuk Dionysos'un bedenine geçerek yenilenme ve varoluşunu sağladığı, ayrıca insanların titanların küllerinden ortaya çıktığı anlatılmaktadır (Eliade, 2003: 222). Bu ve benzeri mitolojik hikayeler aslında insanların günlük uygulamalarıyla da ilişkilendirilebilir. Ölümün bir son olmadığına ve yakma uygulamasının da yenilenme ve tazelenme amacıyla kullanıldığına dair farklı kültürlerde benzer inanışlar olduğu anlaşılmaktadır.

Seramik kapların, ölülerin küllerinin konulduğu tabutlar olarak kullanıldığı cenaze töreni uygulamaları, Doğu Asya'daki toplumlar arasında Neolitik dönemden itibaren günümüze kadar yaygın bir şekilde uygulanmıştır. Ölülerin küllerinin seramik kaplarda muhafaza edilmesi uygulaması, Güneydoğu Asya, Kuzey Çin, Mançurya, Japon Takımadaları ve Kore Yarımadası gibi bölgeleri kapsamaktadır (Jeong, 2022: 586). Özellikle seramik urnaların taşıdığı sembolizm ve anlamlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Örneğin, bazı kültürlerde seramik urnaların üzerine kuş figürleri işlenmiştir. Kuş figürleri, küllerinden yeniden doğan anka kuşunu sembolize eder ve ölümsüzlüğü hatırlatır. Benzer şekilde, nilüfer gibi bitkisel

motifler de diğer kullanılan figürler arasında yer almaktadır. Seramik urnaların biçimsel özellikleri ve üzerlerindeki sembolizm, ölen kişinin kültürü, hayatı ve inançları gibi çeşitli bilgileri içerebilir. Uzakdoğu'da ölüm sonrası küllerin saklanması için kullanılan seramik kaplara ait bazı örneklerin, araştırmalar sonucunda sosyoekonomik olarak üst düzeydeki kültürlerle ait olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Burning Nest'te bir anka kuşu: Londra Roma Katolik Katedrali apsis mozaik örneği, 20. yüzyıl. Fotoğraf: J.C. Kałużny.

Kaynak: Kałużny, J. (2020). "Phoenix and Delphinus Salvator: The History of the Forgotten Images of Early Christian Iconography", *Perspektywy Kultury*. 30(3): 9-26. Sayfa: 16.

Şekil 2. Dionysos'un doğumu, İ.Ö. 5. ve 6. yy,

Kaynak: Başar, G., Yıldız, E.M. & Başar, E. (2021). "Resim Sanatında Antik Yunan mitolojisi ve Dionysos", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(78): 3348-3360. Sayfa: 3351

1.1.1. Çin

Çin'de ölü yakma geleneğinin kökleri Neolitik döneme kadar uzanmasına rağmen, bu uygulama yerel bazı topluluklar tarafından yaygın olarak benimsenmiş ve sürdürülmüştür. Bu gelenek, Tang Hanedanı (618-907) döneminde tam anlamıyla yerleşik bir kültür haline gelmiş ve etnik gruplar arası iletişimin ve Budizm'in artan etkisiyle ölü yakma geleneği daha da yaygınlaşmıştır (Han, 2012: 1). Ölü yakma uygulaması, başlangıçta yalnızca zengin ve güçlü kesimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, Budizm ve Taoizm gibi dinlerin Çin'de yaygınlaşmasıyla birlikte, ölü yakma işleminin pratik bir uygulama olduğu düşünülmeye başlanmış ve yaygınlaşmıştır. Arkeolojik ve edebi kanıtlar, mezar hediyelerinin azalması ve gömü gecikmelerinin artması gibi unsurların kremasyon uygulamalarının yaygınlaşmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir (Ebrey, 1990: 409). Ölü yakma uygulamasının bir sonucu olarak, yakılan bedenün geriye kalan küllerinin saklanması ihtiyacı, yeni bir geleneğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Beden külleri, kremasyon uygulaması çerçevesinde seramikten yapılan urna adı verilen kaplara konulmaktadır.

Han Hanedanlığı döneminde seramik ürünler, daha önceki dönemlere kıyasla daha da geliştirilmiş ve ayrıntılı bir şekilde tasarlanmıştır. Dönemin mezar nesnelere olarak kullanılan çanak, çömlek ve pişmiş toprak heykelcikler gerçekçi bir üslupla biçimlendirilmiştir. Han dönemi seramiklerinin zenginliği, farklı sosyal yapıları yansıttığı gibi, seramik urnalarda da biçim ve süslemelere özen gösterilmiş; hayvan figürleri, mühürlü, oymalı ve eklemeli desenler ile ajur dekor biçimleri kullanılarak seramik urnalara sanatsal bir değer kazandırılmıştır (Lee, 1998: 116). Han dönemine ait seramiklerin setler halinde gömülmesi, olası bir törensel veya sembolik anlam taşıdıklarına dair işaret olup, sadece cenaze amaçları için kullanılmışlardır; ancak, besin maddesi içeren ve etiketlenmiş bazı seramiklerin muhtemelen günlük hayatta depolama kapları olarak da kullanıldığını göstermektedir (Tsiang, 1978: 173). Çin'in eski dönemlerinde, seramiklerin saklama kabı olarak ve cenaze için kullanılarak çok yönlü değerlendirildiği görülebilir. Shih'in (1679: 349), evlerin ve mezarların kazılmasıyla, evsel seramikler ile törensel veya cenaze seramikleri arasındaki ilişkinin açığa çıkarıldığını söylemesi bu görüşü güçlendirmektedir.

Ölüm sonrası hayat için kullanılan seramik objeler, günlük kullanım için yapılan seramiklerden teknik olarak farklılık göstermektedir. Cenaze seramikleri, gözenekli çamurlarla şekillendirilmiş, dekoratif amaçlarla üretilmiş, değişken yapıdaki pigmentlerle boyanmış ve kurşun içeren zehirli sırlarla kaplanmıştır. Bu sayede, günlük kullanımdan uzaklaştırılmış ve mezar soygunlarının önlenmesi için çalışılmıştır (Lee, 1998: 125). Budizm'in yaygınlaşmasıyla birlikte, seramik

urnalarda nilüferler, yapraklar, mücevherler, çalgılar gibi dekoratif öğeler kullanılmış ve yeşil ağırlıklı sırlarla kaplanmıştır.

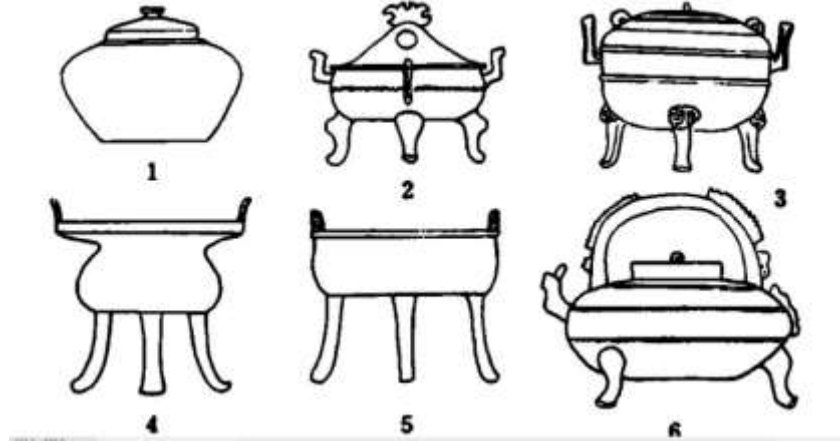
Cenaze törenlerinde kullanılan seramik kaplar, dayanıklılıkları ve yüksek sıcaklıklara karşı dirençleri nedeniyle tercih edilmektedir. Ayrıca, seramiğin kolay şekillendirilebilmesi ve sağlam yapısı, sevilen birinin kalıntılarını saklamanın ve onurlandırmanın daha saygın ve kalıcı bir yolu olarak görülmüştür. Seramik urnalar, ölen bireyin kişiliğini ve ilgi alanlarını yansıtacak şekilde özelleştirilebilmektedir. Antik Çin'in Lungshanoid döneminde önemli bir değişiklik, el yapımı, ayaksız ve boyunsuz veya alçak halka ayaklı, sert bünyeli, mavimsi gri renkli vazoların artan popülaritesi olmuştur. Urnalar, çeşitli geometrik desenlerden etkilenerek damalı, paralel çizgili, sepet işaretli, eş merkezli dairesel, köşeli çift ayrıçlı, dalgalı çizgili ve birbirine geçen dikdörtgenli gibi desenlerle süslenmiştir (Chang, 1963: 248).

Seramik urnaların, ölen kişinin ruhunun ebedi mekânı olduğuna inanılmaktadır. Görselde tasvir edilen urna üzerindeki sembolik detaylar, ölen kişinin hikâyesini anlatmaktadır (Şekil 3). Vazonun tepesinde yer alan göksel saray yapısı, bir kuş sürüsü tarafından havada tutulmaktadır. Tasvir edilen saray yapısı, ölen kişinin ruhunun konutu olarak tasarlanmış olabilir. Ayrıca, sarayın çevresinde bulunan fil ve geyik gibi uğurlu hayvanlar, koruma ve refahın sembolleri olarak kabul edilmektedir. Hayvanların temsil ettiği kutsiyet, ölmüş kimsenin ruhuna iyi şans getirmeyi amaçlayan bir düşünceyi yansıttığı düşünülebilir. Görseldeki urnanın etrafında meditasyon yapan bir dizi Buda bulunmaktadır. Budalar, nilüfer yapraklı aslan tahtlarında oturmakta ve Taocu cennet vizyonunu temsil etmektedir. Urnanın üzerindeki semboller, Budizm'in Çin'in yerli inanç entegrasyonunu gösteren Budist imgeler arasında yer almaktadır. Söz konusu semboller, görseldeki urnanın kültürel ve dini geçmişi yansıttığını göstermektedir. Bu hipotez, görseldeki detayların anlamını ve görselde tasvir edilen vazonun amacını açıklamaya çalışmaktadır. Urna üzerindeki sembolik imgeler, ölen kişinin ruhuna saygı gösterme, ona huzur ve refah sunma amacını taşımaktadır. Ayrıca, görseldeki tasvirler, farklı inanç sistemlerinin ortak bir ifadeye sahip olduğunu göstermektedir. Çin kültürüne ait antik urna örneği, kültürel ve dini zenginliğin birleşimi olarak değerlendirilebilir (The Met Museum, 2003).

Antik dönemde Çin Wu Yue kültürüne ait urna örnekleri bulunmuştur. Shaoxing bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda, iki mezar odasında gerçek bronz eserlere benzeyen (Şekil 4) ince ve gerçekçi seramik urnalar keşfedilmiştir (Xueqin, 1985: 197). Kazılarda bulunan urnalar, dönemin seramik sanatının özgün bir örneğini temsil etmektedir ve dikkat çekici geometrik desenlerle süslenmiştir. Wu Yue kültürüne ait olan bu urnalar, dönemin sanat anlayışını yansıtarak, sosyal ve kültürel yapı hakkında bilgiler vermektedir.

Şekil 3. Western Jin Dynasty (265–316), Çin urna, zeytin yeşili sırlı seramik.
Kaynak: <https://124.im/E0rY> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

Şekil 4. Bronz taklidi şeklinde yapılmış seramik urnalar.

Kaynak: Li Xueqin, *Eastern Zhou and Qin Civilizations*, 1. Baskı, Vail-Ballou Press, New York, 1985.

1.1.2. Japonya

Ölü yakma işlemi, yaklaşık 10 bin yıl öncesine dayanan prestijli bir uygulamadır ve ölen kişinin küllerinin rüzgâra, suya veya toprağa bırakılması gibi farklı yöntemlerle gerçekleştirildiği arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır (Picone, 2007: 139). Japonya'da Dōshō'nün yaşadığı dönemden önce kremasyon uygulandığına dair arkeolojik bulgular olsa da, Heian döneminin sonlarına gelindiğinde kremasyonun genellikle Budist inanç ve ritüelle sıkı bir şekilde bağlantılı olduğu, ancak gerçekleşen tüm kremasyonların Budist inançlarından kaynaklanmadığını belirtmek mümkündür (Bernstein, 2000: 300). Bernstein'in ifadesi, ölü yakma işleminin dinsel gereklilikten öte bir gelenek olduğunu göstermektedir. Japonya'da orta çağda başlayan Budist ayinlerle birlikte uygulanan ölü yakma geleneği, genel olarak Japonya'daki cenaze uygulamalarının en yaygını olarak bilirse de bazı bölgelerde, özellikle İbaraki gibi yerlerde ölülerin yakılması, toprağa gömme kadar yaygın değildir (Yiğiter, 2016: 57). Japon kültüründe ölü yakma geleneği, derin bir saygı ve anlam taşımaktadır. Bu geleneğin bir parçası olarak, ölülerin külleri seramik urnalarda korunarak anılarına saygı gösterilmektedir. Ölü yakma geleneğinin uygulandığı bölgelerde küller, ölen kişinin saf özü olarak kabul edilir. Bu nedenle, küllerin korunması önemlidir. Seramik urnalar, ölülerin küllerini muhafaza etmek ve onlara saygı göstermek için kullanılmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Japonya seramik urna örnekleri.

Kaynak: <https://124.im/8s1RI> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

Japonya'da ölü yakma işlemi yapıldıktan sonra kalan kemik parçaları ve küller, geleneksel ritüeller eşliğinde urna içerisine yerleştirilir. Ritüel, sıralı

eylemlerle gerçekleştirilir. Ölen kişinin bedeni yakıldıktan sonra, krematör tarafından ayaklardan başlanarak toplanan kalıntılar, aile için üzücü sayılabilecek kafatası kırma işleminin ardından, yas tutanlardan bir kişi tarafından ahşap veya bambu sopalarla urna içerisine yerleştirilir ve işlem, urnanın tahta bir kutuya konmasıyla tamamlanır (Picone, 2007: 137). Ölü yakma ve urna geleneği, Japonya'nın zengin kültürel mirasının önemli bir parçası olarak günümüze kadar devam etmiş ve geleneksel cenaze ritüellerinin anlamını yansıtmıştır. Japonya'da, ölü yakma işlemi ve küllerin saklanması geleneğiyle bağlantılı olarak seramik urnalar (Şekil 6), geçmişten günümüze değerli bir kültürel miras ve anma geleneği olarak varlığını sürdürmektedir.

Şekil 6. 19. Yüzyıl Japon urna örneği, Satsuma Earthenware Koro.

Kaynak: <https://124.im/iNs> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

Japon kültüründe, "temoto kuyo" olarak adlandırılan gelenekte, urnalar ölen kişinin portresiyle birlikte evin belirli bir köşesinde sergilenir; urna hazırlanırken, seramiği yapan kişi genellikle ölmüş kişinin ismini urnanın üzerine kazır ve aynı zamanda bir ruh tableti hazırlar (Uriu, 2019: 535-536). Urnalar için anı köşesi oluşturularak sergilenmesi, ölü ile ailesi ve yakınları arasında bağ oluşturur. Seramik urnalar (Şekil 7), geçmişi hatırlatarak yaşayanların ölümlere olan bağlılığını sürdürmelerini sağlar.

Şekil 7. Cloisonné tekniği, anka kuşu figürlü urnalar, Namikava Yasuyuki.

Kaynak: <https://124.im/IU6e> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

Japon Meiji dönemi (1868-1912) porselen urna örneği, özgün tasarımı ve işçiliğiyle öne çıkmaktadır. Yüzeyi, dikkat çekici ifadelerle bezeli ve yaldızlı vurgularla zenginleştirilmiştir. Kalkık kulplar ve shishi (Şekil 8) veya ejderha figürlü arma ile süslü kapak, vazunun estetik değerini artırmaktadır. Üçayak üzerinde yükselen vazo, hayvan başlarının gövdeyle birleştiği ve pençe ayaklarıyla tamamlandığı özgün bir tasarıma sahiptir. Kapağın iç kenarında ise solmuş bir ressamın imzası yer alır.

Japon seramik urnaları, sanatsal bir ifadeyle şekillendirilmiş dikkat çekici eserlerdir. Seramiklerin yüzeyleri, ustaca işlenmiş detaylarla süslenmiş ve canlı renklerle zenginleştirilmiştir. Japon seramik urnaları, sanatın maharetini yansıtan ve göz alıcı bir görüntüye sahip olan eserlerdir.

Şekil 8. Japon urna modeli, porselen.

Kaynak: <https://124.im/xqX1DQ8> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

1.1.3. Kore

Kore’de seramik urna geleneği, Uzakdoğu’nun diğer bölgelerine benzer şekilde, uzun bir geçmişe sahiptir (Şekil 9). Kore’de Budist inançlara sahip olanlar, öldüklerinde kremasyonu tercih eder. Ölünün yakılmasından sonra hazırlanan alana urna yerleştirilir. Geçmişte uygulanan ataların ritüelleri arasında, ölünün tablasına yiyecek sunma ve ölüm yıl dönümlerini kutlama gibi cenaze gelenekleri de bulunmaktaydı (Park, 2020: 10). Kore’de, uzak doğunun diğer bölgelerine kıyasla kendine özgü cenaze töreni ve seramik urna şekillendirme gelenekleri oluşmuştur. Tabut işlevi gören urnalar içerisine yerleştirilen ölü kalıntıları toprağa gömülmüştür.

Bir çukur açıldıktan sonra seramik kaplar farklı pozisyonlara göre (yatay, dikey, eğimli) hazırlanmış ve iki seramik kap ağızdan ağıza birleştirilerek (Şekil 10) yatay pozisyonda gömülmüşlerdir (Rhee vd., 2022: 29).

Şekil 9. Damgalı tasarımlı zeytin yeşili sırlı urna, Kore, Unified Silla Dönemi, (500-600 yılları).

Kaynak: <https://124.im/coHd> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

Şekil 10. İki parçalı yatay gömülmüş urna, Kore.

Kaynak: <https://www.blog.daum.net> (Erişim Tarihi: 07 Temmuz 2023).

Seramik urnalar, genellikle kırmızı perdahlı yuvarlak gövdeli kavanoz şeklinde tasarlanmıştır. Kore geleneklerine göre, cenaze işlemi bir dizi tören

eşliğinde urna ile birlikte gerçekleştirilir. Cenazenin adını taşıyan temsili tablet, cenaze töreninden sonra aynı gün, resimle birlikte ana tapınak salonuna taşınarak 49 gün boyunca rehberlik ritüellerinin düzenlendiği yer olur; bu süre zarfında ya cenazeye birlikte (urna ile) ya da tabletin tapınağa taşınmasıyla ayrılma süreci tamamlanmış olur (Zemanek, 2013: 5-6). Böylelikle, seramik urnalar hem ölülerin anısını yaşatmak hem de geleneksel ritüelleri yerine getirmek amacıyla kullanılmış olurlar.

Kırmızı perdahlı yuvarlak gövdeli seramiklerin tercih edilmesinin nedeni, sembolik anlamlarıyla ölümü ve yeniden doğuşu ifade etmeleridir. Tahılların ve insanların ölümü ve yeniden canlanması arasındaki metaforik ilişkiyi güçlendiren urnalar, tahıl başlığını andıran bir biçimde şekillendirilmiştir (Rhee vd., 2022: 41). Seramik urnalar hem dini hem de yaşam döngüsüyle ilgili felsefi düşünceleri ifade eder.

Urnaların üzerindeki motifler, sosyal statü farklılıklarını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Bu desenler aracılığıyla, şefler, aileler ve halk gibi farklı sosyal gruplar arasındaki ayrımı ifade etmek amaçlanmıştır (Rhee vd., 2022: 70). Böylece, urnalar ölüleri temsil eden ve toplumsal yapı ile hiyerarşiyi yansıtan sembollere dönüşmüştür.

1.1.4. Vietnam

Vietnam'daki inanişaya göre, bir kişi öldükten sonra ruhu bedenini terk eder ve ruhun atalarıyla birleşebilmesi için bedenin yakılması gereklidir. Ölü yakma işlemi tamamlandıktan sonra, kişinin külleri toplanır ve genellikle seramik urnlara konularak ya gömülür ya da diğer Asya kültürlerinde olduğu gibi aile sunaklarına yerleştirilir. Geleneksel cenaze uygulaması aracılığıyla, ölen kişinin anıları yaşatılmaya ve ruhuyla yaşayanlar arasında bir bağ kurmaya çalışılır.

Vietnam'da ölü yakma uygulamaları, çok eski zamanlardan beri devam etmektedir. Bölgede bulunan örnekler, 2000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır (Bulbeck, 2017: 147). Vietnam inanişına göre, beden bir kap olarak kabul edilir ve bu nedenle ruhun özgürleşebilmesi için bedenin yakılması gereklidir. Ölü bedenin yakılması, hem hijyenik nedenlerden dolayı hem de çürüme sonucu hayvanların bedeni tüketmesi ihtimalinin saygısızlık olabileceği düşüncesiyle tercih edilir. Böylece, ölen kişilerin onurlandırıldığına inanılır.

Ölünün yakılmasının ardından, Vietnam geleneklerine göre geriye kalan küller seramik urna içerisinde saklanır. Seramiğin tercih edilmesinin nedeni, dayanıklı olması ve zamanın getirdiği zor koşullara dayanabilmesidir. Ayrıca, ölüyle ilgili kişiselleştirilebilir desenler ve yazılarla süslenebilir. Vietnam'da kullanılan urna örnekleri incelendiğinde, yetişkin bir bedeni barındıramayacak kadar küçük oldukları görülmüştür. Bu nedenle, urna içerisinde bulunan kemik kalıntılarının Vietnam'da yaygın olan ikincil gömülere ait olduğu düşünülmektedir (Janse, 1959: 109-100). Vietnam'da yetişkinlerle çocuklar için farklı cenaze uygulamaları

yapıldığı görülmektedir. Çocuk cenazelerinde, küller sığ ve büyük, kapağı olan seramik çömleklerin içine konur ve bu çömlekler mezarların içine ters çevrilerek gömülür (Coupey, 2006: 121). Urnalar genellikle dairesel biçimde şekillendirilmiş ve Burmalıların kullandığı şapkaları andıran kapaklarla tamamlanmıştır (Şekil 11). Janse (1959: 110), bu urnaların özelliklerini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Güneydoğu Asya'da kullanılan urna örneklerinin benzer yapısal özelliklere sahip olması, kültürel etkileşimin varlığına işaret etmektedir.

Şekil 11. Vietnam'da gömülmüş seramik urna örnekleri.

Kaynak: Janse, Olov R. T. (1959). "Janse, Some Notes on the Sa-huynh Complex", *Asian Perspectives*, 2(3), s. 112-113.

Vietnam kültüründe, seramik urnaların sembolik anlamları, gıda için kullanılan seramik kapların anlamsal zenginliğiyle benzerdir. Ölülerin küllerinin seramik kaplarda muhafaza edilmesi, kişinin öbür dünyada bereket sahibi olacağına ve nimetlerden faydalanacağına olan inancı pekiştirmiştir. Ayrıca, bu kültürde seramik objeler estetik değer ve el işçiliğiyle özdeşleştiği için, seramik urnalar da sanatsal bir ifade aracı olarak görülmüştür.

1.1.5. Filipinler

Filipinler'de ölülerin küllerini saklamak için kullanılan seramik urnalar, temel kullanım amacı bakımından diğer Uzak Doğu bölgelerindekilere benzerlik göstermektedir. Ancak, yerel farklılıklar da mevcuttur. Bölgenin seramik urna örneklerinde, diğer kültürlerden ayırt edici önemli biçimsel farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Urna formlarında görülen farklılıkların nedenleri, Filipinler'in Japonya gibi anakaradan izole kalmış bir adalar ülkesi olması olabilir. Filipinler'de ölü yakma uygulamalarının sömürge tarihinin çok öncesine dayandığı gözlemlenmektedir. Radyo karbon testleri, ölü küllerinin seramik küplerle birlikte gömülme geleneğinin MÖ 1. binyılın başlarına kadar uzandığını ortaya koymaktadır (Dzung, 2002: 45). Belirtilen tarihten önce ölü yakma uygulamaları görülmekle birlikte, seramik urnaların kullanımı daha sonraki tarihlerde ortaya çıkmaktadır. Sunda Sahili'nde, tipik olarak esnek gömme uygulamalarının yaygın olduğu bir bölgede, Erken Holosen döneminde çeşitli karmaşık gömme adetleri ortaya çıkmış, ikincil gömme uygulamalarının görüldüğü Niah Mağarası'nda bireyler, çoğunlukla

sıkı veya oturmuş pozisyonlarda, bazen de başsız bir şekilde gömülmüş, kalıntılar arasında parçalanmış ve yakılmamış cenazelerin bulunduğu da görülmüştür (Pawlik ve Piper, 2018: 11). Urna kullanım geleneğinden önce, ölümlerin küllerinin farklı ritüellerle defnedildiği anlaşılmaktadır. Denize gömme, ölünün küllerini yaklaşık altmış kilometre uzaklıkta bulunan uluslararası sulara dağıtmayı; çiçek gömme seçeneğinde ise küllerin sadece bir çiçek yatağına serpilmesini; ağaç gömme ise ölünün küllerini biyolojik olarak parçalanabilen bir urnaya koymayı ve ardından urnanın bir ağaç dalına asılmasını içerir (Tremlett, 2007: 30).

Filipinler'de ölü yakıldıktan sonra geriye kalan küller, ölen kişiyi tanımlayacak şekilde özelleştirilmiş seramik urnalara yerleştirilir. Ölümlerin küllerinin urnalara yerleştirilmesinin yanı sıra, yeşim boncuklar, bilezikler ve akik boncuklar gibi mezar eşyaları da yerleştirildiği görülmektedir (Dzung, 2002: 44). Filipin seramik urnalarının öne çıkan özellikleri, karmaşık tasarımlarla dekore edilmiş olmalarıdır. Cenaze yakma geleneği, sömürge dönemlerine kadar uzun yıllar sürmüş ve kalıntılar, urnalar ile gömülmüştür. Arazi sıkıntısı yaşanan bölgelerde, cenazelerin küplerle birlikte gömülmesi geleneği devam etmektedir.

Güney Cotabato bölgesindeki küçük mağaralarda yapılan arkeolojik kazılarda, insan figürü şeklinde çok sayıda seramik urna örneğine rastlanmıştır. Bulunan seramik urna örnekleri, farklı boyutlarda insan başları ve figürlerinden oluşan tasvirler şeklinde tasarlanmıştır. Alandaki 25 farklı seramik urna örneğinden bazılarında aplike uygulamasıyla kulak, burun ve dudak detayları tasvir edilirken, diğer bazı örneklerde ise kırmızı ve siyah renkler kullanılmıştır (Tabarev, 2019: 42). İnsan figürleriyle tasvir edilen seramik cenaze eserlerinin en dikkat çekici özelliklerinden biri, karakteristik duyguları ve mimikleri yansıtan tasarım öğeleridir (Şekil 12). Her bir insan figüründe gülümseme, acı veya üzüntü gibi duygusal durumlar itina ile işlenmiştir. Dudak, diş ve kulak memesi gibi vücut detayları urnalar üzerinde özenle tasvir edilmiş; cinsiyet ayrımını belirleyen eril ve dişil vücut özellikleri vurgulanmıştır. Cenaze seramikleri, bir ritüel kabı olma işlevlerinin ötesinde, ölen bireyler hakkında ayrıntılı tanımlayıcı bilgiler sunmaktadır. Filipinler'deki figüratif seramik urnalar, bölgenin kültürel çeşitliliğini ve sanatsal yeteneklerini yansıtır. İnsan biçimli urnalar, bölgenin zengin tarihinin ve toplumsal yapılarının anlaşılmasına yardımcı olan önemli arkeolojik kanıtlar sunmaktadır.

Şekil 12. Ayup Mağarası insan biçimli urna kapakları ve insan figürlü urnaları.

Kaynak: Tabarev, A.V. (2019). "Burials in Anthropomorphic Jars in the Philippines", *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*. 47(2), s. 43.

Tabarev (2019: 43), Filipinler'deki Tabon Mağarası'nda bulunan seramik urnaların cenaze ritüelleri ile ilişkisini araştırmıştır ve söz konusu urnaların, eski dönemlere ait, insan biçimli antik seramik urna örnekleri olduğunu belirtmiştir. Bulunan seramik urnanın kapak kısmında, iki ölü insan figürünün bir tekneyle ölümler diyarına taşındığını tasvir eden pişmiş toprak heykelcikler bulunmaktadır (Şekil 13). Ayrıca, seramik cenaze kabıyla birlikte bazı deniz kabukları ve değerli taşlar da ortaya çıkarılmıştır.

Seramik urnalar, Filipinler'deki toplumların yaşam biçimi ve cenaze uygulamalarını yorumlamak için önemli bir kaynaktır. Seramik cenaze kapları, Filipinler'de ölüm sonrası inanç ve kültürel uygulamaların bir yansıması olarak önemli bir rol oynamakta ve farklı biçimlerde günümüze ulaşmaktadır.

Şekil 13. Tabon Mağaralarından Manunggul mezar kavanozu.

Kaynak: Tabarev, A.V. (2019). "Burials in Anthropomorphic Jars in the Philippines", *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*. 47(2), s. 44.

1.1.6. Tayland, Kamboçya, Malezya

Güneydoğu Asya'nın her bölgesinde tarih öncesi dönemin sonlarından itibaren seramik urnaların yaygınlaşması dikkat çekicidir. Seramik urnaların cenaze ritüel objeleri olarak kullanımları, Tayland, Vietnam, Laos, Endonezya ve Filipinler gibi çeşitli kültürlerde farklılıklar göstermektedir (Coupey, 2006: 121). Uzak Doğu kültürlerinde seramik urna geleneği, kültürel etkileşimlerle hem benzerlikler hem de bölgesel farklılıklar sergilemektedir.

Malezya'da günümüzde çoğunlukla İslam gelenekleri benimsenmiş olsa da, ülkenin geçmişinde seramik urnaların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Malezya'da, MÖ 2000 yıllarına kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu düşünülen ölü yakma geleneğine ait seramik urnalar ve bazıları çift ağızlı olan çömlekler bulunmuştur (Dzung, 2002: 45). Taştan yapılan urna çeşitleri de yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak, bu urnaların çok çeşitli ve etkileyici örnekleri bulunmamaktadır.

Tayland'ın Ban Chiang bölgesindeki cenaze törenlerinde kullanılmak üzere üretilen seramikler, hem birincil hem de ikincil gömülerde kullanılmıştır. Neolitik dönem urnalarında siyah kazıma ve baskı teknikleri uygulanmıştır. Daha sonraki tunç ve demir çağına ait örneklerde ise devetüyü renkli seramiklerin üzeri kırmızı boya ile boyanmış ve bazılarında kazıma yapılmıştır (Şekil 14). Her iki döneme ait örneklerde zikzak, eğri, daire ve spiral gibi geometrik tasarımlar kullanılmıştır. Cenaze seramiklerinin üzerindeki tasarımlar, çevredeki insanlar, hayvanlar ve doğadan esinlenerek oluşturulmuştur (Southeast Asian Ceramics Museum Newsletter, 2016: 2). Seramik urnaların şekilleri ve desenleri, Tayland'ın zengin kültürel mirasını yansıtmaktadır. Ek olarak, seramik urnaların çeşitliliği ve tasarımlarındaki ayrıntılar, bölgenin sanatsal ve zanaatkarlık yeteneklerini göstermektedir.

Kuzeydoğu Tayland'daki arkeolojik çalışmalar, Tunç ve Demir Çağı'nda bebeklerin de dahil olduğu seramik urna mezarlarını ortaya çıkarmıştır (Coupey, 2006: 121). Bölgede gerçekleştirilen ölüm ritüellerinin ve kültürel uygulamaların bireylere göre farklılık gösterdiği anlaşılmıştır. Seramik urnalar, Tayland'da toplumların yaşam biçimi ve cenaze uygulamalarının yorumlanmasına yardımcı olan önemli bir kaynaktır.

Şekil 14. Geç Dönem Ban Chiang urna örneği.

Kaynak: Southeast Asian Ceramics Museum Newsletter. (2016). *Re-cataloging Seacm Prehistoric Ceramic Collection. Bangkok University: Bangkok Post*, s. 2.

MS 1. ila 7. yüzyıllarda, Mekong Delta bölgesindeki Funan Krallığı'nda, ölümlerin yakılan küllerinin hızlı akan nehirlere, çukurlara gömülmesi veya vücudunun yabani hayvanlara yem bırakılması gibi farklı cenaze uygulamalarına rastlanmıştır (Beavan vd., 2012: 3). İlerleyen dönemlerde taştan yapılmış urnalar kullanılmış, daha sonra ise seramik cenaze kapları tercih edilmiştir. Kamboçya'da seramik urnalar genellikle büyük boyutlarda üretilmiş ve görselliğine önem verilmemiştir. Gömü işlemleri sırasında, Kamboçya'da cenaze seramikleri belirli bir standartta şekillendirilmiş ve bu süreçte işlevselliğe odaklanılmıştır. Ayrıca, Kamboçya'da uygulanan cenaze ritüellerinde ölümlerin etleri kemiklerinden ayrıldıktan sonra kalıntılar genellikle fırınlarda pişirilmiş büyük seramik urnalar içerisine yerleştirilmiştir (Şekil 15). Urna buluntularında, cenazenin yanına ve seramik kapların içine çeşitli boncuklar konulduğu, ancak ölü bedeninin yakılmasıyla ilgili herhangi bir işarete rastlanmadığı tespit edilmiştir. Uygulanan gelenek, seramik urnaların tabut benzeri bir işlev gördüğünü ve ölümlerin yakılmadan da urnaya

konulabileceğini ortaya koymaktadır. Phnom Khnang Peung gömü alanında bulunan seramik urnaların çoğu ise deniz ticaretinde kullanılan seramik kaplardır (Carter ve Nancy, 2014: 9). Bölgede kullanılan seramik urna formlarının çok yönlü işlevlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kamboçya'da, insanlar aileleri veya yakınlarına ait kemiklere erişim sağlamak ve onları muhafaza etmek amacıyla kalıntıları urna içinde saklar; bu kemiklerden bazıları ise urna içine konularak evlerin önündeki bir sunakta korunur (Bennet, 2015: 113). Kamboçya'nın cenaze geleneklerinde önemli bir rol oynayan ve ülkenin geçmişindeki dini ve sosyal pratikleri yansıtan seramik urna geleneği, saygı duyulan bir gelenek olarak sürdürülmektedir.

Şekil 15. Etlerinden sıyrılarak urna içerisine yerleştirilmiş cenaze.

Kaynak: Carter, Alison., Nancy, Beavan. (2014). "Glass Beads from Jar Burials of the 15th-17th Centuries in the Cardamom Mountains of Cambodia", *Journal of the Society of Bead Researchers*, 26, s. 9.

2. SONUÇ

Seramikler, yaşamın birçok noktasında kullanıldığı gibi farklı kültürlerde inançlar gereği çeşitli uygulamalarda da kullanılır. Uzak Doğu bölgelerinde Budizm ve Taoizm gibi dinlerin yaygınlaşmasıyla, söz konusu inanç sistemlerine göre düzenlenen çeşitli dini tören ve kültürel etkinliklerde seramik ürünler farklı biçimlerde kullanılmıştır. Bölgenin kültürel uygulamalarından birisi olan, yaşamını yitiren bedenleri yakma ritüeli, geriye kalan küllerin ya doğaya savrulması veya özel kaplarda saklanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ölü bedeni yakma işleminin pratik bir uygulama olduğu düşünülmeye başlanmış ve yaygınlaşmıştır. Bu amaçla, bazı inanç sistemlerinde hayatını kaybeden kişinin kutsallığına ve onurlu bir şekilde uğurlanmasına verilen önem gereği, cenaze küllerinin özel olarak tasarlanmış kaplarda saklanması geleneği oluşmuştur. Yakılan beden küllerinin saklanması ihtiyacından dolayı, seramik urna adı verilen kaplarda saklanma geleneği gelişmiştir. Cenaze seramikleri, yüzyıllardır birçok Uzak Doğu kültüründe ölü gömme uygulamalarında önemli bir rol oynamıştır. Urnalar, ölüleri onurlandırmak ve anmak için çeşitli süslemelerle dekore edilmişlerdir. Seramik urna formlarının kaynakları, kullanım alanları ve süsleme biçimleri kültürden kültüre farklılık gösterebilmesine rağmen, ortak bazı amaçlara hizmet ettikleri gözlemlenmektedir. Geleneksel cenaze seramikleri, ölülerin ruhani yolculuğu, hatıraları canlı tutma ve toplumun bir parçası olma gibi amaçlarla kullanılmıştır.

Uzak Doğu kültürlerinde bazı topluluklarda seramik urnaların ikincil gömü uygulaması için kullanıldığı görülmüştür. Cesetlerin etlerinden ayrışmasını sağlamak amacıyla kültürden kültüre farklı uygulamalara gidilmiştir. Bunlar arasında çürütme, kemiklerden etlerin ayrıştırılması ya da yakma gibi yöntemler yer almıştır. İlgili ritüellerin ardından ölü kalıntıları belirli törenler çerçevesinde seramik urnalara konulmuştur. Böylece cenaze seramikleri, ölen kişi için kalıcı bir dinlenme yeri ve anısal merkez olarak işlev görmüştür. Bazı Uzak Doğu kültürlerinde, urnaların içine kişisel eşyaların konulduğu gözlemlenmiştir. Seramik urnaların dış yüzeyi, ölen kişiye ait meslek, ilgi alanları, ailevi konum veya inançları gibi kişisel özellikleri sembolize eden süsleme ve bezemelerle, kişinin hayatını yansıtan biçimde dekore edilmiştir. Urnaların üzerindeki eklemeler, bezemeler ve anlatımlar, cenaze seramiklerini sanatsal bir anma ve saygı nesnesi haline getirmiştir. Urnalar, ölülerin anısını yaşatmanın yanı sıra, onları onurlandırmak ve anmak için estetik bir ifadeye sahiptir.

Seramik urnalar üzerindeki bezemeler, ölen kişinin sosyal statüsünü ve kültürünü yansıtan birçok karakteristik bilgiyi içerirler. Günlük hayatta kullanılan sıradan seramiklerden farklı olarak, kültürel bir değer taşırlar. Çin'de kullanılan urnalar, insanlık ve doğa ile ilişkilendirilen natüralist sahneleri, dağları ve bulutları yansıtan tasarımlarla bezenmiştir. Bu tasarımlar, yerel inançlara uygun şekilde işlenmiştir. Japonya'daki cenaze seramikleri, ölümlülüğü sembolize etmek amacıyla

şekillendirilmiş ve daha şiirsel ifadeler içermektedir. Kore'deki urna örnekleri ise uzun ömürlülüğü ve ölümden sonraki yaşamla olan bağlantıyı temsil etmektedirler. Vietnam'daki inanışa göre, bir kişi öldükten sonra ruhu bedenini terk eder ve ruhun atalarıyla birleşebilmesi için bedenin yakılması gerekir. Filipinler bölgesinde görülen urna formları diğer bölgelerden farklı olarak insan biçiminde şekillendirilmiştir. Malezya'da çoğunlukla İslam gelenekleri benimsenmiş olsa da, ülkenin geçmişinde seramik urnaların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Malezya'da, MÖ 2000 yıllarına kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu düşünülen ölü yakma geleneğine ait seramik urnalar ve bazıları çift ağızlı olan çömlekler bulunmuştur. Tayland'ın Ban Chiang bölgesindeki cenaze törenlerinde kullanılmak üzere üretilen seramikler, hem birincil hem de ikincil gömülerde kullanılmıştır. Neolitik dönem urnalarında siyah kazıma ve baskı teknikleri uygulanmıştır. Kamboçya'daki urna buluntularında, cenazenin yanına ve seramik kapların içine çeşitli boncuklar konulduğu, ancak ölü bedenin yakılmasıyla ilgili herhangi bir işarete rastlanmadığı tespit edilmiştir. Seramik cenaze kaplarında görülen süslemelerin çeşitliliği ve biçimsel farklılıkları, modern öncesi Doğu Asya kültürlerinin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Tarihi seramik urna örneklerinin büyük bir kısmına ulaşmak zordur, bu nedenle mevcut olan örnekler oldukça değerlidir. Ayrıca, bazı Doğu Asya kültürlerinde, ölü yakma uygulamalarından sonra ölü kalıntılarının seramik kaplara konulması geleneği hala devam etmektedir. Örneğin, Japonya'da yakılan ölü kalıntıları, hala yaygın olarak seramiklere yerleştirilmekte ve daha sonra aile mezarlarına gömülmektedir. Urna ile defin ritüelinin, ölen kişiye saygı ve geride kalanlar için ise bireyi anılarında yaşatmaları adına önemli bir anlam taşıdığı söylenebilir. Bu çalışma, Uzak Doğu Asya kültürlerinde seramik urnaların kültürel miras olma noktasındaki önemine dikkat çekmektedir. Urnaların, ölü yakma ritüellerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan zengin bir tarih ve kültürel mirasla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Seramik ritüel nesnesi olarak urnaların günümüzdeki kullanımı, geçmişin kültürel mirasının güçlü bir şekilde yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır. Modern toplumlarla urna geleneğinin nasıl entegre olduğunu anlamak için, cenaze seramiklerinin tarihsel ve kültürel bağlamlarını incelemek önemlidir. Bu çalışmadan elde edilen bilgiler, Uzak Doğu Asya'daki geleneksel ölü yakma ritüellerinin ve seramik urna geleneğinin modern dönemdeki kültürel yapıyla nasıl örtüştüğünü ve değiştiğini vurgulamaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Başar, G., Yıldız, E.M. & Başar, E. (2021). "Resim Sanatında Antik Yunan mitolojisi ve Dionysos", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(78): 3348-3360.

Bernstein, A. (2000). "Fire and Earth: The Forging of Modern Cremation in Meiji Japan", *Japanese Journal of Religious Studies*, 27(3/4): 297-334.

Beavan, N., Halcrow, S., McFadgen, B., Hamilton, D., Buckley, B., Sokha, T., Shewan, L., Sokha, O., Fallon, S., Miksic, J., Armstrong, R., O'Reilly, D., Domett, K., & Chhem, K. R. (2012). "Radiocarbon Dates from Jar and Coffin Burials of the Cardamom Mountains Reveal a Unique Mortuary Ritual in Cambodia's Late-to Post-Angkor Period (15th–17th Centuries AD)", *Radiocarbon*, 54(1): 1–22.

Caroline Bennett, *To Live Amongst the Dead: An Ethnographic Exploration of Mass Graves in Cambodia*, University of Kent, Canterbury, 2016.

Bulbeck, David. (2017). “Traditions of Jars as Mortuary Containers in the Indo Malaysian Archipelago”, Philip J. Piper, Hirofumi Matsumura and David Bulbeck (Ed.). (Der.) *New Perspectives in Southeast Asian and Pacific Prehistory*. Australia: ANU Press. 141-164.

Carter, Alison ve Nancy Beavan. (2014). “Glass Beads from Jar Burials of the 15th-17th Centuries in the Cardamom Mountains of Cambodia”, *Journal of the Society of Bead Researchers*, 26: 9-21.

Chang, Kwang-Chih. (1963). “Prehistoric Ceramic Horizons in Southeastern China and Their Extension into Formosa”, *Yale University Publications in Anthropology*, 69: 243-250.

Coupey, Anne-Sophie. (2006). “Infant and Child Burials in The Samon Valley, Myanmar”. (Elisabeth A. Bacus, Ian Glover and Vincent C. Pigott, Ed.). *Archaeology in Southeast Asia, From Homo Erectus to the Living Traditions, Choice of Papers From the 11th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, 25th-29th September 2006, Bougon, France*. Singapur: ISEAS Publishing. 119-125.

Daum. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.blog.daum.net> adresinden erişildi.

Dzung, Lam Thi My. (2002). "Jar Burials Tradition in Southeast Asia", *VNU Journal of Science*, 18(1E): 44-54.

Eassie, William ve C.E. Cremation of the Dead Its History and Bearings upon Public Health. London: Project Gutenberg, 1875.

Ebrey, P. (1990). "Cremation in Sung China", *The American Historical Review*, 95(2): 406-428.

Florence G Fidler, *Cremation*, Williams and Norgate Ltd, London, 1930.

Han, Christina. (2012). "Cremation and Body Burning in Five Dynasties China", *Journal of Chinese Studies*, 55: 1-22.

Janse, Olov R. T. (1959). "Janse, Some Notes on the Sa-huynh Complex", *Asian Perspectives*, 2(3): 109-111.

Jeong, Choongwon. (2022). "Genomic Detection of a Secondary Family Burial in a Single Jar Coffin in Early Medieval Korea", *American Journal of Biological Anthropology*, 179: 585-597.

Kałużny, J. (2020, Aralık). "Phoenix and Delphinus Salvator: The History of the Forgotten Images of Early Christian Iconography", *Perspektywy Kultury*. 30(3): 9-26.

Kong, L. (2012). "No Place, New Places: Death and its Rituals in Urban Asia", *Urban Studies*, 49(2): 415-433.

Knights Bridge Charleston, S.C. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://124.im/iNs> adresinden erişildi.

Li Xueqin, *Eastern Zhou and Qin Civilizations*, 1. Baskı, Vail-Ballou Press, New York, 1985.

Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler tarihi Cilt 2, Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, 1. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Temmuz 2003.

Ömer Faruk Yiğiter, "Türklerde ve Japonlarda Ölüm", (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016), s. 84.

Park, K. (2020). "The Funerary Rites of Won Buddhism in Korea", *Religions*, 11(7): 1-17.

Pawlik, A. F., & Piper, P. J. (2018). "The Philippines from c. 14,000 to 4,000 cal. bp in Regional Context", *Cambridge Archaeological Journal*, 29(1): 1-22.

Picone, Mary. (2007). "Cremation in Japan: Bone Buddhas and Surrogate Bodies", *Dans Études sur la Mort*, 2(132): 131-140.

Sherman Lee, *China 5000 Years Innovation and Transformation in the Arts*, Guggenheim Museum Publications, New York, 1998.

Shih, H.-Y. (1968). "Review of Chinese Pottery of the Han Dynasty by Berthold Laufer", *Artibus Asiae*, 30(4): 347-351.

Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri Totem ve Tabu Musa ve Tektanrıcılık ve Diğer Çalışmalar*, 1. Baskı, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.

Song-nai Rhee, C. Melvin Aikens ve Gina L. Barnes, *Archaeology and History of Toraijin Human, Technological, and Cultural Flow From the Korean Peninsula to the Japanese Archipelago c. 800 BC–AD 600*, Archaeopress Publishing, Oxford, 2022.

Southeast Asian Ceramics Museum Newsletter. (2016). *Re-cataloging Seacm Prehistoric Ceramic Collection. Bangkok University: Bangkok Post.*

Tabarev, A.V. (2019). "Burials in Anthropomorphic Jars in the Philippines", *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 47(2): 40-47.

The Cleveland Museum of Art. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://124.im/coHd> adresinden erişildi.

The Met Museum. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://124.im/EOrY> adresinden erişildi.

The Japan Folk Crafts Museum. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://124.im/8s1RI> adresinden erişildi.

Tremlett, P.-F. (2007). "Death-scapes in Taipei and Manila: A postmodern necrography", *Taiwan in Comparative Perspective*, 1: 23–36.

Tsiang, K. R. (1978). "Glazed Stonewares of the Han Dynasty. Part One: The Eastern Group", *Artibus Asiae*, 40(2/3): 143-176.

Uriu, Daisuke. (2019). "Digital Memorialization in Death-Ridden Societies: How HCI Could Contribute to Death Rituals in Taiwan and Japan", *Human Aspects of IT for the Aged Population. Design for the Elderly and Technology Acceptance. 5th International Conference on Human-Computer Interaction*, July 26-31, Orlando, FL, USA.

1 St Dibs. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://124.im/xqXIDQ8> adresinden erişildi.

360doc. 07 Temmuz 2023 tarihinde <https://124.im/IU6e> adresinden erişildi.

**GENERATIVE ADVERSARIAL NETWORK AND DIGITAL ART
INTERACTIONS WITH METAVERSE MARKETING**

**ÇEKİŞMELİ ÜRETİCİ AĞ VE METAVERSE PAZARLAMA İLE DİJİTAL SANAT
ETKİLEŞİMLERİ**

Kemal Gökhan NALBANT* , Sevgi AYDIN , Şevval UYANIK*****

*Geliş Tarihi: 24.05.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 13.10.2023
(Accepted)*

ABSTRACT: The application of machine learning, deep learning, and artificial intelligence is ubiquitous across various domains. The Generative Adversarial Network (GAN) is considered a remarkable deep learning architecture among its peers. Provided that an ample quantity of data samples is fed to the GAN model, it is feasible to generate novel samples of the same data category. This architectural design served as the foundation for numerous programs. The GAN has emerged as a prominent deep learning framework that has had a significant impact on the field of digital art. This article primarily focuses on elucidating the fundamental aspects of GAN, including its definition, operational mechanism, classification, practical implementations, and correlation with digital art. Simultaneously, inquiries pertaining to the definition of digital art, its practical implementations, and its correlation with the metaverse and digital marketing are being scrutinized.

Key Words: Generative Adversarial Network (GAN), Digital Art, Artificial Intelligence, Metaverse Marketing, Digital Marketing.

ÖZ: Makine öğrenimi, derin öğrenme ve yapay zeka uygulamaları çeşitli alanlarda her yerde bulunur. Çekişmeli Üretici Ağ (GAN), emsalleri arasında dikkate değer bir derin öğrenme mimarisi olarak kabul edilir. GAN modeline bol miktarda veri örneğinin beslenmesi koşuluyla, aynı veri kategorisinden yeni örnekler oluşturmak mümkündür. Bu mimari tasarım, çok sayıda programın temelini oluşturdu. GAN, dijital sanat alanında önemli bir etkiye sahip olan, önde gelen bir derin öğrenme çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu makale öncelikle tanımı, çalışma mekanizması, sınıflandırması, pratik uygulamaları ve dijital sanatla ilişkisi dahil olmak üzere GAN'ın temel yönlerini açıklamaya odaklanmaktadır. Eşzamanlı olarak, dijital sanatın tanımı, pratik uygulamaları, metaverse ve dijital pazarlama ile ilişkisi ile ilgili sorgulamalar irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çekişmeli Üretici Ağ (GAN), Dijital Sanat, Yapay Zeka, Metaverse Pazarlama, Dijital Pazarlama.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent University, kemalnalbant@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5065-2504

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent University, sevgiaydin@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9507-5448

*** İstanbul Beykent University, sevvaluyaniik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0277-5833.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Nalbant & Aydın & Uyanık

EXTENDED ABSTRACT

The use of machine learning, deep learning, and artificial intelligence is becoming increasingly widespread across a variety of industries and fields. The generative adversarial network, often known as a GAN, is widely regarded as an outstanding example of a deep learning architecture by its contemporaries. It is feasible to produce new samples of the same data type by giving the GAN model a significant volume of existing samples of the data to use as training. It is possible for the system to learn the capacity to detect the distinguishing qualities of a cat and, as a result, create new photographs of cats if it is given access to a huge dataset containing images of cats. The conceptualization of this building's architecture was used as the basis for a variety of other initiatives. The field of digital art has quickly become one of the domains that has been most significantly affected. The Generative Adversarial Network, often known as GAN, has quickly become one of the most well-known frameworks for deep learning and has had a considerable influence on the world of digital art. Elucidating the essential components of GAN, such as its definition, operational mechanism, typology, practical implementations, and association with digital art, is the primary topic of this article. This investigation explores the concepts of digital art, its applications in the real world, its links to the metaverse, and its implications for digital marketing at the same time. After completing an in-depth review of the current body of literature, it has been abundantly clear that there is a dearth of academic research pertaining to the subject of digital marketing and metaverse marketing as it relates to GAN. It is anticipated that this research will make a major contribution to the body of material that is already available. The GAN is a noteworthy model within the domain of machine learning. Generative Adversarial Networks (GANs) distinguish themselves from other artificial neural networks by their ability to generate novel and valuable data autonomously as well as acquire knowledge of data distribution and imitate it. To clarify, GANs have the ability to generate outputs autonomously through the acquisition of pertinent datasets. GANs have demonstrated the ability to produce proficient solutions across various domains. Digital art refers to any form of artistic expression that is created or exhibited using electronic devices, such as computers. Numerous digital art forms exist, including but not limited to illustration, animation, film, photography, music, and digital painting. Generative algorithms are a class of algorithms that are specifically designed to acquire knowledge and generate output. The utilization of software that incorporates a GAN algorithm enables artists to produce a diverse range of artistic creations. Furthermore, it is noteworthy that artificial intelligence has the capability to generate artistic creations. Through the utilization of the GAN algorithm and the input of data, artificial intelligence has the capability to produce innovative pieces of artwork. The significance of artificial intelligence in the realm of digital art is noteworthy, as it has the capacity to generate distinct pieces of art based on the artist's directives. This technology is poised to play a pivotal role in shaping the future of digital art. The metaverse presents a wide array of applications and possibilities that can be advantageous to individuals, corporations, and even governmental entities. It is evident that the output generated by artificial intelligence will hold greater significance in the coming years. The potential artistic output generated by these rapidly advancing applications is a subject of great interest. The emergence and proliferation of novel technologies have led to a growing prevalence of digital art and the concept of artwork in the digital realm. Digital marketing tools have enabled artists to reach previously inaccessible

audiences, allowing for targeted communication. Artificial intelligence is employed in the realm of the creative arts, much like its application in other domains.

1. INTRODUCTION

There are several deep learning architectures available today. Convolutional Neural Network (CNN), Recurrent Neural Network (RNN), and Generative Adversarial Network (GAN) are the main deep learning architectures. The GAN architecture, which has attracted the most attention recently, is used in many different programs. The most common examples are producing pictures of human faces, animals, nature photos, maps, etc. This algorithm can be used not only to generate new data but also to transform existing data into another concept. Such as converting from black and white to color pictures, painting drawings realistically, converting day pictures to night or night pictures to day, and converting from satellite photos to maps. Apart from this, the GAN also affects the digital art movement. A work of art can be obtained by processing many different datasets. These works of art can be exhibited in many different environments. Metaverse is one of them. Metaverse is a rapidly developing new technology (Nalbant and Uyanik, 2021). The metaverse is the universe in which humans can be included in an artificial physical environment through technological devices (Nalbant and Uyanik, 2022). In this way, some artworks were sold as Non-Fungible Token (NFT) and started to take their place in the Metaverse.

The GAN emerged in 2014 as the idea of Ian Goodfellow. Later, he published the GAN article. The term "digital art," which is a mix of art and technology, refers to all different kinds of artistic practices in which the artist makes use of technical tools to create their works. The artist uses computer programs instead of the materials he uses in traditional methods. The GAN has emerged as a prominent deep learning framework that has had a significant impact on the field of digital art. This article primarily focuses on elucidating the fundamental aspects of GAN, including its definition, operational mechanism, classification, practical implementations, and correlation with the domain of digital art. Simultaneously, this inquiry delves into the questions of defining digital art, exploring its practical uses, and analyzing its connections with the metaverse and digital marketing. The objective of our research is to provide a comprehensive overview of GAN and investigate its interplay with the metaverse and digital marketing.

GANs are a type of artificial neural network that lets users learn deep representations even without a lot of labeled training data. They are able to do this by using a competitive process in which two networks work together to send backpropagation signals. Image synthesis, semantic picture editing, style transfer, image super resolution, and classification are just some of the applications that may make use of the representations that can be learned by GANs (Creswell et al. 2018).

Image segmentation is used in a lot of different ways right now, from figuring out what's wrong with a person to letting cars drive themselves. This picture segmentation is an important part of computer vision, and it is much harder than other vision tasks because it needs low-level spatial information. Yet it is one of the most important works. Deep learning has had a particularly significant influence on the subject of segmentation, which has resulted in the development of a variety of successful models that are available to us today. In the subject of picture segmentation, the deep learning-associated GAN have been presenting some remarkable results (Aggarwal et al., 2021).

Upon closer examination of the literature, it is apparent that there is a dearth of research on the subject of digital marketing and metaverse marketing in relation to GAN. Kumar et al. (2018) introduced a GAN model for the purpose of generating orders on e-commerce platforms. Upon completion of training, the generator component within the GAN could produce a multitude of feasible sequences. Zhang et al. (2019) introduced a new framework for the GAN that employs the Multi-Layer Perceptron (MLP) as the discriminator and the Long Short-Term Memory (LSTM) as the generator. Their approach was utilized for the purpose of predicting the closing price of stocks. The LSTM-based generator is constructed to extract stock distributions from a given dataset in the stock market and subsequently generate data that conforms to these distributions. Conversely, the MLP-based discriminator was designed to differentiate between authentic stock data and data that has been generated by the generator.

Sohn et al. (2020) analyzed the assessments made by customers regarding the value of product consumption, their intentions to purchase, and their willingness to pay for fashion items that were created using GAN, which is a form of artificial intelligence technology. Their study examined disparities in consumers' assessments of a product generated by a GAN versus a product that is not GAN-generated. Additionally, the study investigates whether revealing the utilization of GAN technology has any impact on consumers' evaluations. Shahriar & Hayawi (2022) explored at the potential of employing Generative Adversarial Networks (GANs) to create digital art automatically. For the synthesis of audio, picture, and video material, deep learning architectures known as GANs are often and successfully deployed. Their use in NFT arts hasn't been widely applied, though. They developed and assessed a GAN-based architecture for the creation of innovative NFT-style digital artworks.

2. THE GENERATIVE ADVERSARIAL NETWORK (GAN)

In the field of machine learning, the GAN is an interesting model. GAN is different from other artificial neural networks because it can come up with new, useful data on its own and learn to imitate how data is distributed. In other words, GAN can produce its own outputs by learning the relevant datasets. The GAN

algorithm basically works with two components. These are called a generator and a discriminator. The generator's task is to learn to produce the target output. The discriminator's task is to develop the ability to distinguish between authentic data and fake output created by the generator. While the generator tries to fool the discriminator, the discriminator avoids being tricked. Generative models generate new data; discriminator models distinguish between different types of data. That is, the generative model can produce new images of people similar to real people, while the discriminative model can distinguish between men and women. A GAN named StyleGAN2 imagined Fig. 1.

Fig. 1: A fake human face imagined by GAN

Source: Nvidia (2019). *Imagined by a GAN (generative adversarial network) StyleGAN2*. Access Date: 02/11/2022, <https://thispersondoesnotexist.com/>

Generic models capture complex distributed connections for images, such as "things that look like curtains will probably appear next to things that look like windows". A discriminative model, on the other hand, can learn the difference between "curtain" and "window" by looking at a few narrative models. While discriminative models try to draw boundaries in the data space, generative models try to model how data is placed across space (Google, 2022). Fig. 2 shows the distribution of the two models in space.

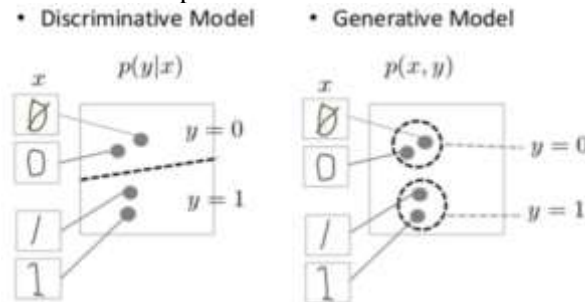

Fig. 2: Discriminative and generative models of handwritten digits

Source: Google (2022). *Background: What is a generative model?* Access Date: 02/11/2022. <https://developers.google.com/machine-learning/gan/generative>

Figure 3 depicts the GAN operating principle. To begin, the GAN uses random noise as its input. After that, the generator will transform this noise into a meaningful output. The GAN may be made to output a broad range of data by sampling from various points within the target distribution. This can be accomplished by adding noise to the system. Once training starts, the discriminator quickly learns that the first outputs from the generator are fake because the generator has obviously produced fake output. As the training progresses, the generator produces good output to fool the discriminator. Discriminator gets worse at separating real and fake data, classifying fake data as real.

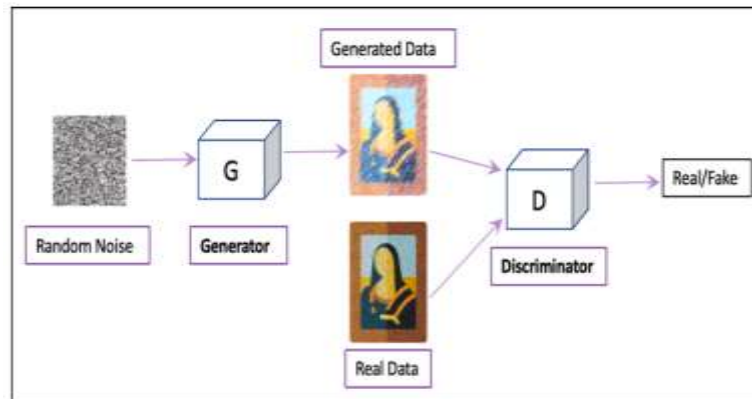

Fig. 3: GAN working principle

Source: Shahriar, S. (2022). GAN Computers Generate Arts? A Survey on Visual Arts, Music, and Literary Text Generation using Generative Adversarial Network. Displays, 102237.

3. TYPES OF GENERATIVE ADVERSARIAL NETWORK (GAN)

This section provides an examination of the various types of GAN.

3.1. Progressive GAN

When using a progressive GAN, the initial renderer layers create pictures with a relatively low resolution, while subsequent renderer layers add details. This method enables GANs to be trained more quickly than other equivalent non-progressive GANs, and it also results in pictures with a greater resolution. Fig. 4 shows the progressive GAN architecture.

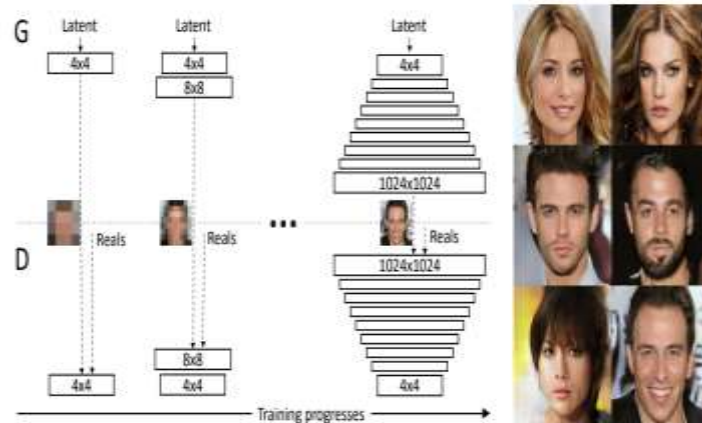

Fig. 4: Progressive GAN architecture

Source: Karras, T., Aila, T., Laine, S., & Lehtinen, J. (2017). Progressive growing of gans for improved quality, stability, and variation. arXiv preprint arXiv:1710.10196.

3.2. Conditional GAN (CGAN)

In this GAN type, a class label or additional information is provided to both the generator and the discriminator. The additional information helps the discriminator find conditional probability rather than joint probability. Figure 5 shows the conditional GAN architecture.

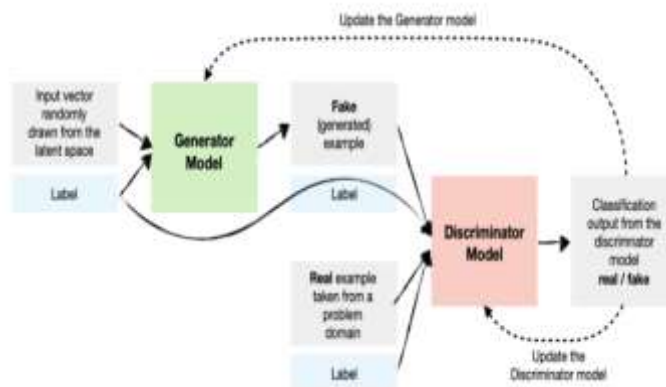

Fig. 5: Conditional GAN architecture

Source: Dobilas, S. (2022). *cGAN: Conditional Generative Adversarial Network — How to gain control over GAN outputs*. Access Date: 02/11/2022. <https://towardsdatascience.com/cgan-conditional-generative-adversarial-network-how-to-gain-control-over-gan-outputs-b30620bd0cc8>

3.3. Deep Convolutional GAN (DCGAN)

The DCGAN is one of the most popular and successful network designs for GAN. It substantially consists of complexity layers without maximum pooling or completely connected layers. It uses convolutional strides and transposed complications for the downsampling and the upsampling. Fig. 6 below is the network design for the generator (Radford et al., 2015).

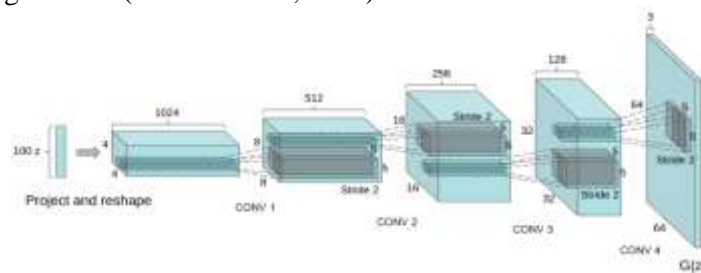

Fig. 6: The Deep Conditional GAN network design for the generator

Source: Radford, A., Metz, L., & Chintala, S. (2015). Unsupervised representation learning with deep convolutional generative adversarial networks. *arXiv preprint arXiv:1511.06434*.

3.4. Cycle GAN

Cycle GAN learns to change pictures from one cluster into pictures from another cluster when it makes sense. The training data for Cycle GAN is just two sets of images. The system does not need any tags between images. For instance, RGB imagery may be derived from SAR imaging, multispectral imagery can be derived from RGB imagery, map routes can be derived from satellite information, and so on. Figure 7 contains examples of translated images.

Fig. 7: Examples of translated images

Source: Zhu, J. Y., Park, T., Isola, P., & Efros, A. A. (2017). Unpaired image-to-image translation using cycle-consistent adversarial networks. Conference: Proceedings of The IEEE International Conference on Computer Vision (pp. 2223-2232).

3.5. Generative Adversarial Text to Image Synthesis

Text-to-Image GANs use text as their input and produce images that the given words can logically explain. A GAN was used to create the image of a flower that can be seen below. The GAN was given a textual description of the flower. It is important to keep in mind that the GAN in this system can only produce pictures from a limited number of classes. In Fig. 8, image outputs from the text are seen.

Fig. 8: Image output from texts

Source: Reed, S., Akata, Z., Yan, X., Logeswaran, L., Schiele, B., & Lee, H. (2016, June). Generative adversarial text to image synthesis. Conference: International Conference on Machine Learning (pp. 1060-1069). PMLR.

3.6. Style GAN

The Style GAN is an expansion of the Progressive Growing GAN, which is a method for training generator models that are capable of synthesizing very large, high-quality images via the incremental expansion of both discriminator and generator models from small to large images while they are being trained. The Style GAN is an approach for training generator models that are capable of synthesizing very large, high-quality images. Figure 9 shows the human images generated.

Fig. 9: The human images generated

Source: Karras, T., Laine, S., & Aila, T. (2019). A style-based generator architecture for generative adversarial networks. Conference: Proceedings Of The IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (pp. 4401-4410).

3.7. Super Resolution GAN (SRGAN)

Super resolution GANs can improve the resolution of photographs by filling in areas of blurriness with more detail as required. For instance, the original picture on the left of Fig. 10 has been downsampled, resulting in the blurred image in the center of the figure. The more focused image on the right was generated by a GAN using the blurrier image as input.

Fig. 10: Image generated by super resolution GAN

Source: Ledig, C., Theis, L., Huszár, F., Caballero, J., Cunningham, A., Acosta, A., ... & Shi, W. (2017). Photo-realistic single image super-resolution using a generative adversarial network. Conference: Proceedings of The IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (pp. 4681-4690).

4. GENERATIVE ADVERSARIAL NETWORK (GAN) APPLICATIONS

GANs can generate and use effective solutions in many areas. They can generate image datasets for large datasets and produce realistic photos of human faces. For example, they can generate a photograph of a human face similar to a celebrity, like in Fig. 11, or a human face that has never existed before. They can likewise produce similar, specific photos. For example, a plate of pasta, a cat, or a salt shaker.

Fig. 11: Images generated using the CELEBA-HQ dataset

Source: Karras, T., Aila, T., Laine, S., & Lehtinen, J. (2017). Progressive growing of gans for improved quality, stability, and variation. arXiv preprint arXiv:1710.10196.

They can generate many things, such as anime characters like in Fig. 12, human emojis, aged human face images, and 3D object models. While doing photo editing, they can turn the person in the real photo blonde, short-haired, smiling, or a different gender.

Fig. 12: Anime character images in different release years

Source: Jin, Y., Zhang, J., Li, M., Tian, Y., Zhu, H., & Fang, Z. (2017). Towards the automatic anime characters creation with generative adversarial networks. arXiv preprint arXiv:1708.05509.

They can convert semantic images to photographs and perform image-to-image translations like in Fig. 13. For example, you can turn a photo that is your own into a Picasso-style image. Or you can produce images of the Monalisa painting as an abstract painting.

Fig. 13: Semantic images to photographs

Source: Wang, T. C., Liu, M. Y., Zhu, J. Y., Tao, A., Kautz, J., & Catanzaro, B. (2018). High-resolution image synthesis and semantic manipulation with conditional gans. In Proceedings of the IEEE conference on computer vision and pattern recognition (pp. 8798-8807).

5. DIGITAL ART AND ITS APPLICATIONS

Digital art is any kind of art that is made or shown with computers or other digital devices. There are many digital art products, such as illustration, animation, film, photography, music, and digital painting. However, for a product to be defined as digital art, it can be transformed into a work of art with aesthetic interventions in a computer or technological device environment. There are many different types of digital art. Fields such as virtual reality (VR), augmented reality (AR), and artificial intelligence (AI) greatly influence today's concept of digital art.

In the VR experience, artists can create pictures and sculptures that are not physically visible but exist in the virtual environment with VR glasses, like in Fig. 14. In addition, artists can access various tools, such as many brushes and unlimited colors, with updated and improved programs. They can exhibit their works in a virtual environment such as Metaverse. They can also make physical outputs with 3D printers.

Fig. 14: "Mona Lisa Beyond the Glass": The Louvre's First Virtual Reality Experience

Source: Louvre (2019). Mona Lisa Beyond the Glass: the Louvre's first Virtual Reality experience. Access Date: 27/03/2023, <https://www.louvre.fr/en/what-s-on/life-at-the-museum/mona-lisa-beyond-the-glass-the-louvre-s-first-virtual-reality-experience>

In the AR experience, on the other hand, with this technology, which allows virtual objects to be placed in the outside world, computer-generated pictures, three-dimensional artworks, motion graphics, and animations can be transferred to physical spaces. While the artists exhibit these works through physical space, art lovers can interact with the works, and in this way, they become part of the work of art, as shown in Fig. 15.

Fig. 15: Augmented reality (AR) art work

Source: Klavins, A. (2022). 7 augmented reality ideas for interactive museum experiences. Access Date: 27/03/2023. <https://overlyapp.com/blog/7-augmented-reality-ideas-for-interactive-museum-experiences/>

The AI experience adds a very impressive aspect to digital art. With various algorithms, artificial intelligence creates important works of art. The GAN algorithm plays a very effective role at this point. Creative works of art are created with artificial intelligence software based on the GAN algorithm. These artifacts can be displayed in physical environments with projection. The best example of this is the work of Refik Anadol, as shown in Fig. 16.

Fig. 16: Machine Hallucinations: ISS Dreams

Source: Anadol, R. (2018). Machine hallucinations: ISS dreams. Access Date: 28/03/2023. <https://refikanadol.com/works/machinehallucinations-iss/>

6. THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERATIVE ADVERSARIAL NETWORKS (GAN) AND DIGITAL ART

Generative algorithms are algorithms designed to learn and produce. Artists can create many different works of art thanks to software that has a GAN algorithm at its core. In addition, artificial intelligence can also produce art. With the GAN algorithm fed with data, artificial intelligence can create creative works of art. In this way, artificial intelligence has opened up a new field in digital art. Artificial intelligence, which produces unique works with the instructions given by the artist, is of great importance for the future of digital art. Many outputs can be obtained with many types of GAN algorithms. GAN can produce creative output by learning different styles. The most obvious example of this is Midjourney. Using the GAN algorithm as its basis, Midjourney creates a creative output with the text input. Fig. 17 shows one of the first A.I.-generated pieces to win a prize.

Fig. 17: Jason Allen's A.I.-generated work, "Théâtre D'opéra Spatial," took first place in the digital category at the Colorado State Fair

Source: Roose, K. (2022). An A.I.-generated picture won an art prize. Artists aren't happy. Access Date: 29/03/2023. <https://www.nytimes.com/2022/09/02/technology/ai-artificial-intelligence-artists.html>

For countless years, people have been devoting a significant portion of their time and energy to the creation of the arts as a means of communicating their creativity. The rapid growth of technology, and deep learning in particular, has piqued the interest of a significant number of scholars who are attempting to determine whether or not art can be generated by computers and algorithms. Applications such as synthesizing lifelike human faces and automatically creating captions from photographs have been accomplished with the help of GANs (Shahriar, 2022).

With the advent of Non-Fungible Tokens (NFTs), digital artworks have reached a level of appeal that has never been seen before. NFTs, also known as non-fungible tokens, are a type of cryptographic asset that may be kept on blockchain networks. These assets constitute an unforgeable digital certificate of ownership. It is possible to include NFTs in a smart contract, which provides the owner with the opportunity to profit from a share of future sales. The creation of NFTs requires a significant amount of work, despite the fact that they provide digital artists with a multitude of benefits (Shahriar and Hayawi, 2022).

NFT technology solves one of the most important problems in the digital art world: the reproducibility and imitation of artworks. Digital artworks are easily reproduced and disseminated because of the widespread use of the internet. This situation brings along problems such as the unauthorized use of the artists' labor and the devaluation of their works. However, owing to NFT technology, digital artworks have become unique and immutable assets. Owning an NFT means being the sole owner of a digital artwork and preventing unauthorized use of the work. Also, NFTs increase the value of digital artwork. In the art world, uniqueness and rarity are factors that significantly affect the value of a work. Because NFT technology documents the uniqueness of digital artworks, it reinforces the perception that digital artworks are rare and valuable in the art market. This contributes to the recognition of digital art as an economically valuable asset. NFT technology is revolutionizing the art market. While in the traditional art market, the value and ownership of works are documented, in the digital art world, this process is more complex. NFT technology provides credibility and traceability in the art market by digitally documenting the uniqueness and ownership of digital artworks. Through NFTs, art lovers can create their collections without doubting the authenticity of their works.

7. DIGITAL ART WITH METAVERSE AND DIGITAL MARKETING RELATIONSHIP

People, corporations, and even the government all stand to benefit from the metaverse's vast range of applications and possibilities. The metaverse provides a user with a more immersive experience by making a multitude of data points accessible to the host across a variety of temporal and spatial dimensions. This is achieved through the metaverse. After collecting and analyzing these data points, more advanced analytic techniques may be used to target and retarget prospective clients in real time. Because of this, the target customers' trackability will be much enhanced compared to the effectiveness of conventional digital channels. The metaverse is able to generate a digital depiction of the actual world by making use of technology that will one day be referred to as extended reality (XR) for the next generation. People who engage in exciting content and interact with the metaverse by employing cutting-edge augmented reality and virtual reality technology will have the option to take part in an experience that is wholly immersive. Consumers

will be encouraged to play a game in order to acquire virtual products and to provide feedback on their preferences to marketers working in the metaverse. Because so many diverse individuals contribute content, the Metaverse platform will eventually be filled to the brim with pieces of art that are completely unique. It enables content providers in gaming, NFTs, entertainment, and other businesses to take advantage of the opportunity. It is necessary for content creators to have a working knowledge of XR technology if they wish to implement the aforementioned tactics for the development of content while operating within Metaverse platforms (Dwivedi et al., 2022).

Artistic images of visually productive artificial intelligence systems with GAN-based algorithms are generally more common in the NFT field. NFT is used to purchase digital artwork. In this way, the buyer gets the real work that cannot be changed. The importance of the metaverse here is that these digital artworks are exhibited in metaverse areas, and buyers examine the works in these areas. Metaverse hosts many exhibitions this way. As GAN art continues to be on the rise, it seems that NFT and Metaverse will take their place in the same rise. In particular, the NFT market is a desired platform in the era of works produced by artificial intelligence. An image of an NFT animation produced by artificial intelligence is shown in Fig. 18.

Fig. 18: Holly Herndon and Mat Dryhurst's Crossing the Interface (DAO) XIII

Source: Droitcour, B. (2021). GANs and NFTs. Access Date: 08/04/2023.
<https://www.artnews.com/list/art-in-america/features/gans-and-nfts-1234594335/robbie-barrat-ai-generated-nude-portrait/>

Users of applications like Decentraland, Axie Infinity, and SecondLife have the ability to play-to-earn, own virtual land, and engage in a wide variety of other activities thanks to the usage of blockchain technology. Non-fungible tokens, often known as NFTs, are a type of cryptographic token that may be used to hold digital assets. These tokens include encoded information on the ownership details of virtual

goods. An NFT might take the form of digital artwork, a piece of in-game property, or something entirely else (Kaur & Gupta, 2021).

The proliferation of technologies such as 5G, VR, and XR is what is fueling the emergence of the metaverse age. The evolution of the metaverse is highly dependent on the use of newly developed technology. It is not possible to attain outstanding immediacy and immersion in the virtual world with technology that is limited to either software or hardware. The heart of the vital material consists of the visual works that are utilized in the metaverse. Visual artists have a very significant impact on the disciplines of creation that pertain to non-fiction narrative artwork, smart cities, cultural museum engagement, video games, and television and film production. Studying the art rules and creative techniques of the metaverse has the potential to enhance the current digital media presentation effect as well as the creative level of VR art; as a result, this will encourage more artists to participate in the construction of the metaverse (Qu et al., 2022).

The most common definition of digital art describes it as any form of artwork (painting, music, video, animation, installation, web site, etc.) that is generated via the use of some type of computer equipment. Examples of digital art include animation, sound, video, installations, and websites. In this case, digital marketing makes use of this channel by providing relevant marketing information to artistic units in order to meet their requirements (Girchenko & Ovsianikova, 2016). While the traditional art market is experiencing a slump, the digital art market is experiencing phenomenal growth. This can be attributed, in part, to the fact that the digital art market is connected with non-fungible tokens, which make it possible for any one-of-a-kind good to be mapped in a digital setting (Horky et al., 2022).

As a result of the answers to COVID-19, which sped up digital transformation and online interactions, more people are using Roblox, Zepeto, Minecraft, and Fortnite to play games and interact with other people. People are using metaverse platforms more and more, especially younger people who are used to doing things online. The market for these platforms is expected to grow quickly. So, businesses in a wide variety of sectors have started making active use of the metaverse for a variety of reasons, including advertising, performances, events, and education. Research on the metaverse is being carried out in a wide variety of domains as a result of the phenomenon's meteoric rise to prominence on the world scene. Also, the term "metaverse" has taken on a broader meaning since blockchain technology, NFTs, and a number of platforms have been introduced. Because the metaverse and real life are getting more and more connected, this new technology is having an effect on society as a whole, as well as the economy and culture (Hwang & Koo, 2023).

For digital artists as well as digital marketers, the GAN has become an essential tool. In marketing, GAN can help automate and personalize content production processes. For example, GAN can be used to create compelling images

and videos for specific customer segments. Also, GAN-based content can be used on social media platforms to get more engagement and conversions. By using these opportunities provided by GAN technology, digital marketers can establish stronger bonds with their target audiences and bring their brands to the fore. GAN has established a strong relationship between digital art and digital marketing and has significantly influenced both fields. While opening new doors of creativity for digital artists, it has also helped to improve content production and personalization processes for digital marketers. With the advancement of GAN technology, it is inevitable that we will see even more engaging and impressive artwork and marketing campaigns in the future.

8. CONCLUSION

The GAN is one of the most successful models in recent years (Elgammal et al., 2017). There are many productive artificial intelligence applications based on the GAN algorithm, and these applications are reaching very impressive points today. The outputs produced over certain metrics and datasets with the GAN algorithm are interesting. One of the areas most affected by GAN-based applications is the field of digital art. GAN-based artificial intelligence has brought a new perspective to digital art.

Artworks produced by artificial intelligence attract a lot of attention. It is clear that the work produced by artificial intelligence will be much more important in the future. The creative works that these rapidly developing applications will produce in the future arouse curiosity. As new technologies arise and become more prevalent, art and the notion of artwork are becoming increasingly digital. The rapid development of GAN technology raises curiosity about how creative works and works of art will be shaped in the future. In our digitalizing world, the concepts of art and artwork are becoming more and more digital, and thanks to digital marketing tools, artists have the opportunity to reach wider audiences. As a result of the tools that are made available by digital marketing, artists may now communicate with specific audiences that were previously out of their grasp. Artificial intelligence is utilized in the creative arts just like it is in every other field. The majority of the works that were created with the assistance of artificial intelligence are present in our everyday lives in some form or another. It is currently the case that a sizeable percentage of today's artists make their works with the assistance of AI, and it is anticipated that this percentage will soon expand as well. This trend is expected to continue in the near future.

The role of artificial intelligence in the art world brings with it ethical problems. Fundamental questions about the definition of art and by whom it can be produced form an important basis for evaluating the effects of artificial intelligence in the field of art. In the future, it is inevitable that there will be more in-depth reflection and intensification of social debates on the impact of artificial intelligence

on the creative processes of artists and the originality of art. The main basis of these problems is the question of what art is and by whom it can be produced. Considering the success of artificial intelligence in the fields of art and ethical issues, it is clear that these technologies will have great importance in our lives in the future and will be an indispensable part of our lives. Therefore, it is important for the art world and society to adapt and appropriately direct this technological transformation. The potential of artificial intelligence in the fields of creativity and art offers new and exciting possibilities for the art world when properly directed.

Ethical Declaration

In this study, all the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed.

Ethics Committee Approval

Authors declare that the research is one of the studies that does not require ethical committee approval.

Conflict of Interest and Funding

No conflict of interest and funding has been declared by the authors.

Authorship Contribution Statement

All stages of the study were designed and prepared by the authors.

REFERENCES

- Aggarwal, A., Mittal, M., & Battineni, G. (2021). Generative adversarial network: An overview of theory and applications. *International Journal of Information Management Data Insights*, 1(1), 100004. DOI:10.1016/j.ijime.2020.100004
- Anadol, R. (2018). *Machine hallucinations: ISS dreams*. Access Date: 28/03/2023. <https://refikanadol.com/works/machinehallucinations-iss/>
- Creswell, A., White, T., Dumoulin, V., Arulkumaran, K., Sengupta, B., & Bharath, A. A. (2018). Generative adversarial networks: An overview. *IEEE Signal Processing Magazine*, 35(1), 53-65.
- Dobilas, S. (2022). *cGAN: Conditional Generative Adversarial Network — How to gain control over GAN outputs*. Access Date: 02/11/2022. <https://towardsdatascience.com/cgan-conditional-generative-adversarial-network-how-to-gain-control-over-gan-outputs-b30620bd0cc8>
- Droitcour, B. (2021). *GANs and NFTs*. Access Date: 08/04/2023. <https://www.artnews.com/list/art-in-america/features/gans-and-nfts-1234594335/robbie-barrat-ai-generated-nude-portrait/>
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., ... & Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 66, 102542. DOI:10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542
- Elgammal, A., Liu, B., Elhoseiny, M., & Mazzone, M. (2017). Can: Creative adversarial networks, generating "art" by learning about styles and deviating from style norms. *arXiv preprint arXiv:1706.07068*.

- Girchenko, T., & Ovsianikova, Y. (2016). Digital marketing and its role in the modern business processes. *European Cooperation*, 11(18), 24–33.
- Goodfellow, I., Pouget-Abadie, J., Mirza, M., Xu, B., Warde-Farley, D., Ozair, S., ... & Bengio, Y. (2014). Generative adversarial nets. *Advances in neural information processing systems*, 27.
- Google (2022). *Background: What is a generative model?* Access Date: 02/11/2022. <https://developers.google.com/machine-learning/gan/generative>
- Horky, F., Rachel, C., & Fidrmuc, J. (2022). Price determinants of non-fungible tokens in the digital art market. *Finance Research Letters*, 48, 103007. DOI:10.1016/j.frl.2022.103007
- Hwang, S., & Koo, G. (2023). Art marketing in the metaverse world: Evidence from South Korea. *Cogent Social Sciences*, 9(1), 2175429. DOI:10.1080/23311886.2023.2175429
- Jin, Y., Zhang, J., Li, M., Tian, Y., Zhu, H., & Fang, Z. (2017). Towards the automatic anime characters creation with generative adversarial networks. *arXiv preprint arXiv:1708.05509*.
- Karras, T., Aila, T., Laine, S., & Lehtinen, J. (2017). Progressive growing of gans for improved quality, stability, and variation. *arXiv preprint arXiv:1710.10196*.
- Karras, T., Laine, S., & Aila, T. (2019). A style-based generator architecture for generative adversarial networks. Conference: Proceedings Of The IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (pp. 4401-4410).
- Kaur, M., & Gupta, B. (2021). Metaverse technology and the current market. *National Institute of Technology Kurukshetra*.
- Klavins, A. (2022). *7 augmented reality ideas for interactive museum experiences*. Access Date: 27/03/2023. <https://overlyapp.com/blog/7-augmented-reality-ideas-for-interactive-museum-experiences/>
- Kumar, A., Biswas, A., & Sanyal, S. (2018). Ecommercegan: A generative adversarial network for e-commerce. *arXiv preprint arXiv:1801.03244*.
- Ledig, C., Theis, L., Huszár, F., Caballero, J., Cunningham, A., Acosta, A., ... & Shi, W. (2017). Photo-realistic single image super-resolution using a generative adversarial network. Conference: Proceedings of The IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (pp. 4681-4690).
- Louvre (2019). *Mona Lisa Beyond the Glass": the Louvre's first Virtual Reality experience*. Access Date: 27/03/2023, <https://www.louvre.fr/en/what-s-on/life-at-the-museum/mona-lisa-beyond-the-glass-the-louvre-s-first-virtual-reality-experience>.
- Nalbant, K. G., & Uyanik, Ş. (2021). Computer vision in the metaverse. *Journal of Metaverse*, 1(1), 9-12. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jmv/issue/67581/1051377>.
- Nalbant, K. G., & Uyanik, Ş. (2022). A Look At The New Humanity: Metaverse and Metahuman. *International Journal of Computers*, 7, 7-13.
- Nvidia (2019). *Imagined by a GAN (generative adversarial network) StyleGAN2*. Access Date: 02/11/2022, <https://thispersondoesnotexist.com/>
- Qu, M., Sun, Y., & Feng, Y. (2022, January). Digital media and VR art creation for metaverse. Conference: 2022 2nd Asia Conference on Information Engineering (ACIE) (pp. 48-51). IEEE.

- Radford, A., Metz, L., & Chintala, S. (2015). Unsupervised representation learning with deep convolutional generative adversarial networks. *arXiv preprint arXiv:1511.06434*.
- Reed, S., Akata, Z., Yan, X., Logeswaran, L., Schiele, B., & Lee, H. (2016, June). Generative adversarial text to image synthesis. Conference: International Conference on Machine Learning (pp. 1060-1069). PMLR.
- Roose, K. (2022). *An A.I.-generated picture won an art prize. Artists aren't happy*. Access Date: 29/03/2023. <https://www.nytimes.com/2022/09/02/technology/ai-artificial-intelligence-artists.html>
- Shahriar, S. (2022). GAN Computers Generate Arts? A Survey on Visual Arts, Music, and Literary Text Generation using Generative Adversarial Network. *Displays*, 102237.
- Shahriar, S., & Hayawi, K. (2022, March). NFTGAN: Non-Fungible Token Art Generation Using Generative Adversarial Networks. Conference: 2022 7th International Conference on Machine Learning Technologies (ICMLT) (pp. 255-259).
- Sohn, K., Sung, C. E., Koo, G., & Kwon, O. (2020). Artificial intelligence in the fashion industry: consumer responses to generative adversarial network (GAN) technology. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(1), 61-80.
- Wang, T. C., Liu, M. Y., Zhu, J. Y., Tao, A., Kautz, J., & Catanzaro, B. (2018). High-resolution image synthesis and semantic manipulation with conditional gans. In Proceedings of the IEEE conference on computer vision and pattern recognition (pp. 8798-8807).
- Zhang, K., Zhong, G., Dong, J., Wang, S., & Wang, Y. (2019). Stock market prediction based on generative adversarial network. *Procedia Computer Science*, 147, 400-406. DOI: 10.1016/j.procs.2019.01.256
- Zhu, J. Y., Park, T., Isola, P., & Efros, A. A. (2017). Unpaired image-to-image translation using cycle-consistent adversarial networks. Conference: Proceedings of The IEEE International Conference on Computer Vision (pp. 2223-2232).

HAYAT SİGORTA ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ

FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF LIFE INSURANCE COMPANIES

Ferda IŞIKÇELİK**, Gökçen ÖZLER**, İsmail AĞIRBAŞ***

Geliş Tarihi: 17.02.2023
(Received)

Kabul Tarihi: 16.10.2023
(Accepted)

ÖZ: Bu araştırma Türkiye sigortacılık sektöründeki hayat sigorta sektörünün ve şirketlerinin finansal performansının zaman içindeki eğilimini incelemeyi amaçlamaktadır. Hayat sigortası şirketlerinin 2012-2021 yılları finansal performansı oran analizi, TOPSİS yöntemiyle ve trend analiziyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda, hayat sigorta sektörünün sermaye yeterlilik performansının iyi olduğu ve yıllar itibarıyla dalgalanma eğilimi gösterdiği saptanmıştır. Bu doğrultuda, hayat sigorta şirketlerinin orta ve uzun vadeli yükümlülüklerini ödeme yeteneğinin iyi olduğu bulunmuştur. Hayat sigortası sektörünün aktif kalitesi ve likiditeye ilişkin oranlarının yıllara göre dalgalanma gösterdiği ve kısa vadeli yükümlülükleri karşılama yeteneğinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sektörün faaliyet oranları, dönen varlık performansının düştüğünü göstermektedir. Sektörün genel karlılığı pozitifdir. Hayat sigorta sektörünün finansal performansının en başarılı olduğu yıl 2018 yılı iken en başarısız olduğu yıl 2016'dır. Hayat sigorta sektöründe yıllara göre en başarılı şirketler incelendiğinde 2012 yılında Mapfre Genel Yaşam, 2013'te Cigna Hayat, 2014'te Mapfre Genel Yaşam, 2015-2018 döneminde Acıbadem, 2019 ve 2021'de Bupa Acıbadem, 2021 yılında Bereket Katılım Hayat şirketinin ilk sırada yer aldığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: finansal analiz, hayat sigorta, oran analizi, sigorta, sigortacılık

ABSTRACT: This research aims to examine the trend in the financial performance of the life insurance sector in Türkiye over the years. The financial performance of life insurance companies for the years 2012–2021 was measured by ratio analysis, TOPSIS method and trend analysis. As a result of this research, it was found that the capital adequacy performance of the life insurance sector is good and tends to fluctuate over the years. Accordingly, it was found that the ability of life insurance companies to pay their medium and long-term liabilities is good. It was found that the asset quality and liquidity ratios of the life insurance sector fluctuate over the years, and its ability to meet short-term liabilities is weak. The operating ratios of the sector show that the current asset performance has decreased. The overall profitability of the sector was positive. It was that the financial

** Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, fbuluc@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7975-4141.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, gozler@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3099-5654.

*** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, agirbas@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1664-5159.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Işıkcelik & Özler & Ağırbaş

performance of the life insurance sector, most successful year in 2018 and most unsuccessful year in 2016. When the most successful companies in the life insurance sector are examined by years, it was reached that Mapfre Genel Yaşam in 2012, Cigna Hayat in 2013, Mapfre Genel Yaşam in 2014, Acıbadem in 2015-2018, Bupa Acıbadem in 2019 and 2021, Bereket Katılım Hayat in the first place in 2021.

Key Words: financial analysis, insurance, insurance business, life insurance, ratio analysis

EXTENDED ABSTRACT

There is uncertainty about what product or service people will need, when, and in what quantity. Considering the socioeconomic differences, there is a risk that this need cannot be met financially when needed. This risk has developed the concept of insurance and the insurance sector. The insurance sector is of vital importance for many stakeholders. The purpose of financial analysis is to convey the necessary information to the decision-makers about the financial performance and development of the organization. Making the financial performance evaluation by covering more than one year is considered important in terms of making future predictions, as it reveals the performance trend of the institution examined over time. Since the sustainability of the sector and companies operating in the sector, it is necessary to evaluate their financial performance. This research aims to examine the trend of the financial performance of the life insurance sector in Türkiye over the years. The financial performance of life insurance companies for the years 2012–2021 was evaluated with financial ratio analysis, TOPSIS method and trend analysis. In the research, insurance companies 6 each for 2012, 2013, 2020 and 2021; insurance companies 5 each for 2014, 2018 and 2019; and insurance companies 4 each for 2015, 2016 and 2017 were examined. As a result of this research, it has been determined that the capital adequacy performance of the life insurance sector is good and tends to fluctuate over the years. The most productive year in terms of the ratio of premiums received to equity was 2016. The year it has the best value of the ratio of equity to total assets and the ratio of equity to technical provisions is 2020. The most efficient companies in terms of capital adequacy ratios are Mapfre Genel Yaşam, Bupa Acıbadem, and Acıbadem life insurance companies. Accordingly, it was found that the ability of life insurance companies to pay their medium and long-term liabilities is good. It was concluded that the liquidity ratios of the life insurance sector are lower than the standard ratios, and its ability to meet short-term liabilities is weak. Although 2012 was the most productive year in terms of these rates, the performance was also low in this year. The companies with the best short-term debt repayment capacity are Groupama Hayat and Bereket Katılım Hayat companies in 2021. It was determined that the retention rate, which is one of the activity rates of the life insurance sector, fluctuates, but has a positive value in all years. The rate of compensation paying is positive in 2012–2016 but negative in 2017 and beyond. This shows that the current asset performance has decreased. It was determined that the performance in 2016 was better in terms of both ratios. The companies with the most successful current asset performance are Mapfre Yaşam and Acıbadem. Although fluctuate in terms of the loss ratio, expense ratio, and compound ratio of life insurance companies, the lowest values are in 2020 and 2021. BNP Paribas Cardif Hayat is the most successful company in terms of these three ratios, the low of which is an indicator of efficiency. It was that the financial performance of the life

insurance sector, most successful year in 2018 and most unsuccessful year in 2016. When the most successful companies in the life insurance sector are examined by years, it was reached that Mapfre Genel Yaşam in 2012, Cigna Hayat in 2013, Mapfre Genel Yaşam in 2014, Acıbadem in 2015-2018, Bupa Acıbadem in 2019 and 2021, Bereket Katılım Hayat in the first place in 2021. The general and company-based financial performance of the life insurance sector was evaluated in this research. The life insurance sector in Türkiye is divided into 8 branches: life, marriage insurance-birth insurance, mutual funds insurance, capital redemption insurance, accident (including occupational diseases), sickness/health, and tontine. Examining the changes in the financial performance of the sector on the basis of insurance segments will guide policies.

1. GİRİŞ

Kişilerin hangi ürün veya hizmete ne zaman ve ne miktarda ihtiyaç duyacağı konusunda kalıcı bir belirsizlik bulunmaktadır. Sosyoekonomik farklılıklar göz önüne alındığında ihtiyaç duyulan anda finansal olarak bu ihtiyacın karşılanamama riski vardır. Bu risk, sigorta kavramını ve sigortacılık sektörünü geliştirmiştir (Yayla, 2019). Bir başka tanıma göre sigorta, potansiyel olarak bireylerin hayatında meydana gelebilecek olaylara karşı bir tür akılcı davranıştır (Ewold, 1991: 200). Bir başka tanıma göre sigorta, risk ve sorumlulukların transfer edilmesidir (Baker, 2002: 33). Sigortacılık, kişilerin tek başına altından kalkamayacakları tehlikelere karşı, bir araya gelmesiyle oluşturulan bir sistemdir (Başpınar, 2005). Bir riskin gerçekleşmesi durumunda fayda sağlayan bir hizmet olan sigortanın kapsamı, katkılar veya primler karşılığında bir birey, dernek veya işletme olabilir. Dolayısıyla sigorta, bu tür hizmetlerin tasarımını, üretimini ve pazarlamasını içeren ekonomik bir sektördür (Derbali, 2014). Borch vd. (2014) sigortayı, hayat sigortası, iş sigortası ve ev sigortası olmak üzere üç başlıkta sınıflandırmıştır. Ancak bir şirket için çoğunlukla hayat sigortası veya hayat dışı sigorta ayrımı bulunmaktadır. Sigortacılık Kanunu'na göre, Türkiye'de sigorta şirketleri hayat ve hayat dışı sigorta olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Resmi Gazete, 2007). Araştırmanın konusunu oluşturan hayat sigortasının kapsamı, hayat, evlilik sigortası-doğum sigortası, yatırım fonlu sigortalar, sermaye itfa sigortası, fonların yönetimi işlemi, kaza (meslek hastalıkları dahil), hastalık/sağlık ve tontin branşından oluşmaktadır (Resmi Gazete, 2007; Resmi Gazete, 2012). Hayat branşında ödenen tazminatlar yıllar itibarıyla artmış olup, bu tutar 2021 yılında 4,5 milyar TL'ye ulaşmıştır (SEDDK, 2021: 19).

Ekonominin önemli bir sektörü olarak sigortacılık, ülkelerin kalkınmasına katkı sağlamıştır (Borch vd. 2014: 11-13; Mazviona vd. 2017). Sektör, risk transferi, özel yatırımın artırılması, iş fırsatlarının yaratılması ve kalkınmayla ilgili çeşitli projelerin sağlanması açısından önemli aracı roller oynamaktadır (Berhe ve Kaur, 2017). Bu hayati sektörün olmaması durumunda ekonomi üzerinde yıkıcı sonuçlar olacağı açıktır (Derbali, 2014). Sigorta şirketleri, zararları tazmin ederek kişileri zarar oluşmadan önceki konumlarına getirdikleri için hem işletmeler hem

de bireyler açısından önemlidir. Ekonomik faydalarının yanı sıra, kayıpların etkisini azaltmak, korku ve belirsizliği azaltmak gibi konularda sağladığı sosyal faydalar da sektörü önemli kılmaktadır (Mazviona vd. 2017). Sağladığı faydalar göz önüne alındığında sigortacılık sektörü, birçok paydaş açısından hayati öneme sahiptir. Sektörün ve sektörde faaliyet gösteren şirketlerin sürdürülebilirliği oldukça geniş bir kesim için önemlidir. Sigorta şirketlerinin küreselleşen rekabetçi ortamda sürdürülebilir olabilmeleri için kâr elde etmeleri gerekmektedir (Berhe ve Kaur, 2017). Sigorta şirketlerinin finansal analizleri, zayıflıkların tespit edilmesi ve gereken önlemlerin zamanında alınması için önemlidir (Başpınar, 2005).

Herhangi bir ticari firmanın performansı, yalnızca o firmanın piyasa değerini iyileştirmede rol oynamakla kalmayıp tüm sektörün büyümesine olanak tanır. Bu ise ekonominin genel refahını sağlamaktadır (Mehari ve Aemiro, 2013). Sigorta mevcudiyeti, tamamen finansal alanın çok ötesine geçen önemli olumlu etkilere ve dışsallıklara sahiptir. Birçok durumda, sigortasız olmak uzun vadede birey, ekonomiye ve toplum için en maliyetli seçenek olacaktır (Liedtke, 2007). Sigorta sektörü, doğal afetler ve çevresel tehlikelerden yaşam ve maluliyete ve standart mülkiyet risklerine, haksız fiil ve medeni kanunlar kapsamındaki çeşitli sorumluluk türlerine ve kredi veren kurumların bilançolarının korunmasına kadar uzanan çok geniş bir risk yelpazesini kapsayan büyük bir küresel endüstridir. Sektör, aynı zamanda önemli bir yatırım fonu kaynağıdır (Lester, 2009).

Hayat sigortası sözleşmeleri kısa süreli (örneğin, kaza sonucu ölüm) veya çok uzun süreli (örneğin, tüm yaşam) olabilir. Sonuç olarak, hayat sigortası doğası gereği birçok ülkede sektördeki fon akışlarına hakimdir. Maddi ve finansal riskleri sigortalayan hayat dışı sigorta sözleşmeleri ise genellikle bir yıl sürerken, güncel risk bilgilerine göre yenilenmektedir. Hayat sigortası; sigortalının hayatını kaybetmesi durumunda hak sahiplerini korumak, yararlanıcılara koruma sağlanması, uzun vadeli yatırımlar olması, vergi korumalı bir yatırım olması, miras konusunda bir planlama aracı olarak kullanılması nedeniyle oldukça önemlidir (Astor, 2001). Hayat sigorta şirketleri, pazarda başarılı olmak için neyin gerekli olduğunu yeniden tanımlayan zorlu bir rekabetle karşı karşıyadır. Müşteriler daha fazla bilgiye eriştikçe, daha talepkar ve finansal ihtiyaçlarını karşılamak için alternatif ürünlere yönelmeye giderek daha fazla istekli olmaktadır (Tuohy, 1999). Bu nedenle hayat sigorta şirketlerinin performanslarının değerlendirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmektedir (Mehari ve Aemiro, 2013).

İşletmelerin finansal performansı çeşitli finansal analiz teknikleriyle ölçülebilmektedir. İki nicelik arasındaki matematiksel ilişkiyi temel alan finansal oran analizi tekniği, yaygın kullanım alanına sahiptir. Finansal tablolaradaki olası kalem kombinasyonları kadar çok farklı finansal oranlar bulunmaktadır. Bu oranlar, likidite, karlılık, yatırım getirisi gibi farklı yönleri değerlendirmek için kullanılmaktadır (Fabozzi ve Peterson, 2003: 721-722). Oran analizinde kullanılan

finansal tabloların, sigorta şirketlerinde farklı olması nedeniyle hesaplanan oranlar da değişiklik göstermektedir. Sigorta şirketlerinin finansal analizinde prim artış hızı, konservasyon oranı, reasürans komisyon oranı, hasar oranı birleşik rasyo gibi bazı teknik oranlar da hesaplanmaktadır (Başpınar, 2005: 10-18). Diğer sektörlerde olduğu gibi sigortacılık sektöründe de oran analizi dört başlıkta incelenmektedir. Sermaye yeterliliğine ilişkin oranlar, şirketlerin orta ve uzun vadeli yükümlülüklerini karşılayabilme becerisini ölçmekte ve şirketlerin varlıklarını sürdürebilme yeteneğini göstermektedir (Çakmak ve Hayırsever Baştürk, 2019: 243). Aktif kalitesi ve likiditeye ilişkin oranlar, işletme sermayesinin yeterlilik durumunu ve sigorta şirketlerinin kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayabilme gücünü ölçmektedir. Faaliyet oranları, sigorta şirketlerinin faaliyetlerinin verimliliğini göstermektedir (Leskay, 2010: 62). Karlılık oranları ise şirketlerin faaliyetleri sonucunda kar-zarar durumlarını ifade etmektedir.

Finansal analizde amaç, kuruluşun mali durumu ve gelişimi ile ilgili karar vericilere gerekli bilgileri aktarmaktır. Finansal performans değerlendirmesinin birden fazla yılı kapsayarak yapılması, incelenen kuruluşun zaman içindeki performans eğilimini ortaya koyduğundan ve gelecekte tahminlerde bulunmak açısından önemli görülmektedir. Trend analizi, bir yılı diğer yıllarla karşılaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Performansın yıllara göre göstermiş olduğu eğilim hakkında bilgi sağlamaktadır (Özgülbaş, 2006; Venkatesh, 2013). Trend analizi, mali tablo kalemlerini bir temel yıla göre bir endeks olarak ifade eder. Endeks temel yıl için 100 kabul edilmektedir. Finansal tabloların mutlak rakamlarında dönemler itibarıyla yaşanan artış veya azalışlar incelenir. Trend analizi, mali tablo kalemlerinin zaman içinde nasıl değiştiğinin bir resmini verir (Penman, 2009). Trend analizi, zaman içinde finansal tabloların mutlak rakamlarındaki değişiklikleri incelemektedir. Trend analizi sonucunda şirketin, 1 yıl önceki yıl ya da yıllardan daha fazla veya daha az gelir elde edip etmediği; daha fazla veya daha az harcıyıp harcamadığı; daha fazla veya daha az kar (toplam net varlıklarda artış) veya kayıp (toplam net varlıklarda azalma) yaşama durumu; varlıklarının zaman içinde nasıl değiştiği, büyüme veya küçülme durumu ve buna neden olan şeyler; bu bilgilere dayanarak ne sonuç çıkarılabileceği gibi konularda çıkarımda bulunmaktadır (Clemenson ve Sellers, 2013).

Finansal performans ölçümünde çok kriterli karar verme yöntemleri de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemler özellikle finansal performansın tek bir değer ile sunulmasına olanak tanınması nedeniyle yorumlama kolaylığı sağlamaktadır. Bu kapsamda kullanılan yöntemlerden biri olan TOPSİS yöntemi, ilk olarak Yoon (1980) ve Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiştir. Yöntem, pozitif ideal çözümü en yakın ve negatif ideal çözümden en uzak çözüm kümesini elde etmektedir. Finansal performans ölçümünde de tercih edilen

yöntemlerden biri olan TOPSİS yönteminde pozitif ideal çözüm faydayı maksimum ve maliyeti minimum; negatif ideal çözüm ise faydayı minimum ve maliyeti maksimum yapan çözüm kümelerini ifade etmektedir. Yönteme göre çözüm kümesi, negatif ideal çözümden en uzak ve pozitif ideal çözüme en yakın noktayı sunar (Chen ve Hwang, 1992). TOPSİS yöntemiyle finansal performans ölçümünde değerlendirme kriterleri olarak finansal oranlar kullanılmakta olup bu oranların birleşiminden tek bir puan elde edilerek değerlendirilen yıllar veya şirketler arasında karşılaştırma yapılmaktadır.

Bu araştırmanın amacı Türkiye sigortacılık sektöründe faaliyette bulunan hayat sigorta şirketlerinin finansal performansının zaman içindeki eğilimini değerlendirmektir. İlerleyen bölümde araştırmanın yöntemi yer almakta, üçüncü bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Tartışma bölümünde, elde edilen bulgular mevcut literatür çerçevesinde tartışılarak yorumlanmıştır. Son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1.1. Literatür İncelemesi

Tablo 1: Literatür İncelemesi Sonuçları

Yazar (Yıl)	Yöntem	Sonuç
Elitaş vd. (2012)	GİA	Aksigorta, finansal performans açısından en iyi şirket olmuş, şirketlerin finansal başarısında önem düzeyi en yüksek oran likidite oranı olarak tespit edilmiştir.
Akyüz ve Kaya (2013)	TOPSIS	Hayat dışı sigorta sektöründe 2007 yılı en başarılı yıl, 2008 yılı en başarısız yıl olarak bulunmuştur. Hayat/emeklilik şirketlerinde ise 2007 en başarılı, 2009 en başarısız yıl olarak tespit edilmiştir.
Karakaya vd. (2014)	VZA	Araştırmada 14 bireysel emeklilik şirketi dahil edilmiştir. Ölçeğe göre sabit getiri varsayımında 14 şirketten 3 tanesi etkin, ölçeğe göre değişken getiri varsayımında 9 şirket etkin bulunmuştur.
Bülbül ve Köse (2016)	PROMETH EE	En yüksek performans gösteren şirket Axa Sigorta Şirketi olmuştur. En düşük finansal performans gösteren şirket ise Hür Sigorta olarak tespit edilmiştir.
Kula vd. (2016)	GİA	İncelenen şirketlerin yarısında finansal kaldıraç minimize edildiği yani sermaye yapılarının etkin olduğu saptanmıştır. Cari oranı ve karlılık oranları düşük şirketlerin, etkinlik düzeyleri de düşük olup sıralamada sonlarda buldukları saptanmıştır.
Çakır (2016)	AHP ve VIKOR	En iyi performans gösteren firmalar sırasıyla, F firması, C firması ve E firması olmuş, B firması ise en kötü performansı gösteren firma olmuştur.
Tezergil (2018)	VZA	Sigorta şirketlerinden Anadolu, Koru, Allianz, Türk Nippon ve Ziraat'ın üç yıl boyunca etkin olduğu bulunmuştur. Sektör, tazminat ödemelerinde etkinlik düzeyine ulaşırken, prim üretimi ve satış kanallarında istenilen düzeye ulaşamamıştır.
Altan ve Yıldırım (2019)	TOPSIS (Entropi)	Sigorta sektörünün hayat dışı branşının finansal ve teknik oranlara göre 2016 yılı en başarılı, 2012 yılı en başarısız yıl olmuştur.
İşık (2019)	TOPSIS (MULTIM OORA)	Hayat dışı sigorta branşlarında başarılı olunan yıl 2017, başarısız olunan yıl ise 2012 olarak tespit edilmiştir.
Aydın (2019)	CRITIC ve TOPSIS	Prim/özsermaye oranı en önemli finansal oran, hasar oranı en önemli teknik oran olarak tespit edilmiştir.
Çakmak ve Oran		Hayat/emeklilik branşının performansı, finansal ve teknik oranlar açısından benzerdir.
		Hayat branşında likidite oranları ve aktif kalitesi yeterli olup, teknik karşılık

Hayırsever Baştürk (2019)	Analizi	ve sigortalılara ödeme açısından olumlu bir gelişim gösterdiği tespit edilmiştir.
Saad ve İdris (2011)	VZA	Hayat sigortası sektörünün verimlilik değişikliğinin ana kaynağının saf verimlilikten ziyade ölçek etkinliği olduğu bulunmuştur.
Oscar Akotey vd. (2013)	Regresyon Analizi	Hayat sigortacılarının finansal performanslarını düşüren sermaye ihraç kayıplarına maruz kaldıkları, bunların; aşırı alım satım, yüksek hasar ödemeleri ve yüksek yönetim giderlerinden kaynaklandığı bulunmuştur.
Bawa ve Chattha (2013)	Regresyon Analizi	Hayat sigorta şirketlerinin karlılığının likidite ve büyüklük tarafından pozitif yönde, sermaye ile negatif olarak ilişkili olduğunu bulunmuştur.
Sinha ve Datta (2014)	VZA	Örneklemedeki 15 hayat sigortası şirketinden teknik olarak etkin hayat sigortası sayısı 2005-06'da 9 iken 2006-07'de 4'e ve 2007-08 ve 2008-09'da 3'e düşmüştür.
Chen ve Lu (2015)	TOPSIS	Cathay Life ve Shin Kong Life, kriterler arasındaki bilgi örtüşmesine ve korelasyona rağmen müşteri çekme gücü, firma gücü ve sinerji yapıları için daha yüksek yeteneğe sahiptir.
Batool ve Sahi (2019)	Regresyon Analizi	ABD'de firma büyüklüğü, likidite, kaldıraç, varlık devir hızı, GSYİH pozitif, TÜFE ve faiz oranı ise negatif anlamlı etkiye sahiptir. Birleşik Krallık'ta firma büyüklüğü, likidite, GSYİH, TÜFE pozitif ancak kaldıraç, aktif devir hızı ve faiz oranı negatif önemli etkiye sahiptir; ABD sigortası İngiltere'ye kıyasla etkilidir.
Tsvetkova vd. (2021)	Korelasyon analizi ve Regresyon Analizi	Çalışma sırasında aktif karlılığının şirketin büyüklüğü, özkaynak karlılığı, likidite oranı ve hasar oranı ile pozitif bir ilişkisi olduğu; enflasyon ve prim artış oranının, aktif karlılığı ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur.
Mazviona vd. (2017)	Regresyon analizi	Kaldıraç ve likidite performansı olumlu etkilerken; masraf oranı, hasar oranı ve şirket büyüklüğünün sigorta şirketlerinin performansını önemli ölçüde olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur.
Suvvari ve Govari (2019)	Gri İlişkisel Analiz	Hindistan'da, sigorta şirketleri finansal performansında; Shriram sigortası daha yüksek ilişkisel derece puanı ile birinci sırada, ardından IDBI Insurance, Sahara Insurance ve Life Insurance Corporation of India gibi şirketler gelmektedir.
Soekarno ve Azhari (2010)	Diskriminant Analizi	Ayrıca, bulgular, Discriminant Analysis'in iyi performans gösteren Ortak Girişim Genel Sigorta Şirketlerini iyi performans göstermeyenleri ayırt edebilmesine yol açmıştır. Ortak girişim genel sigorta şirketlerinin performansını ayırt etmek için en etkili oranlar olan RBC, Teknik Rezerv-Yatırım Oranı, Borç Oranı, Özkaynak Getirisi, Zarar Oranı ve Gider Oranı olmak üzere altı oran da vardır.
Dar ve Thaku (2015)	Oran Analizi	Yönetim sağlamlığı açısından, kamu ve özel şirketler yüzde 20'lik standart kriterini (yönetim giderlerinin prime oranı) aşmış gibi görünse de, yönetim giderlerini önemli bir düzeyde kontrol etmeyi başarmışlardır. Hem kamu hem de özel sigorta şirketlerinin yüksek düzeyde likiditeye sahip olmadığı bulunmuştur.

Araştırmalara yönelik bilgiler ve araştırmaların temel sonuçları Tablo 1'de sunulmaktadır. Literatür incelendiğinde, sigorta şirketlerinin performansını TOPSIS, gri ilişkisel analiz (GİA), veri zarflama analizi (VZA), regresyon analizi, oran analizi, diskriminant analizi gibi farklı yöntemlerle analiz eden araştırmalar olduğu görülmüştür. Tsvetkova vd. (2021) Rusya Federasyonu'nda faaliyet gösteren 45 sigorta şirketinin finansal verilerini korelasyon analizi, regresyon analizi ve faktör analizi yöntemleriyle incelemiştir. Araştırmada, incelenen değişkenlerin (şirket büyüklüğü, özkaynak karlılığı, likidite oranı, prim artış oranı, hasar oranı ve enflasyon) sigorta şirketlerinin performansındaki toplam

değişkenliğin %45'ini açıkladığı bulunmuştur. Batool ve Sahi (2019), ABD ve İngiltere sigorta sektöründe, finansal performansın belirleyicilerini regresyon analiziyle inceledikleri araştırmaları sonucunda, ABD'de firma büyüklüğü, likidite, kaldıraç, varlık devir hızı ve GSYİH pozitif, TÜFE ve faiz oranının ise negatif anlamlı etkiye sahip olduğunu; İngiltere'de firma büyüklüğü, likidite, GSYİH ve TÜFE poziti ancak kaldıraç, varlık devir hızı ve faiz oranı negatif önemli etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Işık (2019), 2009-2017 döneminde Türkiye'de hayat dışı sigorta şirketlerinin performansını TOPSIS yöntemiyle analiz etmiştir.

Hayat dışı branşlara yönelik araştırmalar çoğunlukta iken, hayat branşına yönelik araştırmalar daha sınırlıdır. Yapılan araştırmalarda yöntem olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinin daha yaygın kullanıldığı görülmektedir. Finansal performans değerlendirmesinde zaman içindeki değişimin de analizi önemli bir gerekliliktir. Bu kapsamda araştırmada Türkiye sigortacılık sektöründe faaliyette bulunan hayat sigorta şirketlerinin finansal performansı oran analiziyle; hesap kalemlerinin zaman içindeki eğilimi trend analiziyle değerlendirilecektir. Literatürde bu kapsamda gerçekleştirilmiş bir araştırmaya rastlanmaması, araştırmanın özgünlüğünün bir ifadesidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Türkiye sigortacılık sektöründeki hayat sigorta şirketlerinin finansal performansının zaman içindeki eğilimini incelemektir. Araştırma, retrospektif olarak tasarlanmış ve tanımlayıcı türde bir araştırmadır. Hayat sigortası şirketlerinin 2012-2021 yılları finansal performansını değerlendirmek için ilgili şirketlere ait bilanço ve gelir tabloları Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumunun Faaliyet Raporları kapsamında yayınlanan finansal tablolardan elde edilmiştir. Araştırmanın evrenini 2012-2021 yılları arasında Türk Sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren Hayat Sigortası şirketleri oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmeyecek olup tüm evren araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma döneminin 2012-2021 ile sınırlandırılmasının nedeni hayat sigorta şirketlerinin finansal performansının yıllık değişimini incelemek ve kesintisiz olarak bu tarih aralığına ait yıllık verilerin yayımlanmasıdır. Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından 2002 yılından itibaren faaliyet raporları yayımlanmasına rağmen 2011 yılı finansal tablosunun bulunmaması nedeniyle araştırmada hayat sigorta şirketlerinin 2012 yılı öncesi verileri dahil edilememiştir. Bu nedenle araştırma dönemi 2012-2021 ile sınırlı tutulmuş olup 2012 öncesi değerlendirme yapılamaması araştırmanın kısıtlılığıdır.

Araştırmada incelenen şirket sayısı yıllar itibariyle değişmekle birlikte 2012, 2013, 2020 ve 2021 yıllarında 6'şar; 2014, 2018 ve 2019 yıllarında 5'er; 2015, 2016 ve 2017 yıllarında 4'er hayat sigorta şirketi faaliyet göstermiştir. Bu şirketlerin konsolide bilanço (EK 1) ve gelir tablosu (EK 2) yanı sıra şirket bazında da finansal performans analizi yapılmıştır. Yıllık bazda elde edilen veriler ile finansal oran analizi yöntemiyle, TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) yöntemiyle ve trend analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Oran analizi yöntemiyle elde edilen oranlar standart oranlar, diğer şirketlerin oranları ve oranların yıllar arasındaki değişim ile

değerlendirilmiştir. Ayrıca oran analizi yöntemiyle hesaplanan oranlar TOPSİS tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bir finansal performans ölçüm modeli olan TOPSİS yöntemiyle hayat sigorta şirketlerinin yıllar bazında değerlendirilmesi yapılarak sektörün en başarılı ve en başarısız olduğu yıllar belirlenmiştir. TOPSİS yöntemiyle elde edilen bulgular, oran analizi yöntemiyle şirket bazında detaylı olarak incelenmiştir. Trend analizi kapsamında hesaplanan eğilim yüzdeleri ise temel yıl olarak alınan 2012 yılı verileriyle değerlendirilmiştir. Böylece TOPSİS ve oran analizi yöntemiyle ölçülen finansal performans, hesap kalemleri bazında da incelenmiştir.

Finansal oran analizi, şirketlerin bilanço ve gelir tablolarında bulunan iki hesap kaleminin birbirine oranlanması esasına dayanan finansal analiz tekniğidir. Yöntemde bir hesap kalemi diğer bir hesap kalemine bölünerek çeşitli finansal oranlar hesaplanmaktadır (Herist vd., 2011: 100). Oran analiziyle hesaplanan oranlar likidite, karlılık, yatırım getirisi gibi farklı yönleri değerlendirmek için kullanılmaktadır (Fabozzi ve Peterson, 2003: 721-722). Sigorta şirketlerinin bilanço ve gelir tabloları diğer sektörlerde kullanılan bilanço ve gelir tablolarından farklıdır. Bu nedenle sigorta şirketleri için hesaplanan oranlar farklıdır (Başpınar, 2005: 10-18). Bu bağlamda sermaye yeterliliğine ilişkin oranlar, aktif kalitesi ve likiditeye ilişkin oranlar, faaliyet oranları ve karlılık oranları hesaplanmaktadır.

Sermaye yeterliliğine ilişkin oranlar alınan primler (brüt)/özkaynaklar oranı, özkaynaklar/aktif toplamı oranı ve özkaynaklar/teknik karşılıklar oranından oluşmakta olup şirketlerin orta ve uzun vadeli borçlarını ödeme ve varlıklarını devam ettirebilme yeteneklerini ölçer (Çakmak ve Hayirsever Baştürk, 2019: 243). Aktif kalitesi ve likiditeye ilişkin oranlar, likit aktifler/aktif toplamı oranı, likidite oranı, cari oran, prim ve reasürans alacakları/aktif toplamı oranlarından oluşmakta olup sigorta şirketlerinin kısa vadeli borçlarını ödeme gücünü ölçmektedir. Faaliyet oranları, sigorta şirketlerinin dönen varlıklarının verimliliğini ölçmek amaçlamakta, konservasyon oranını kapsamaktadır. Karlılık oranları ise şirketlerin faaliyetleri sonucunda kar-zarar durumlarını ifade etmektedir. Karlılık oranları hasar prim oranı, masraf oranı, bileşik rasyo, vergi öncesi kar/alınan primler oranı ve teknik kar/alınan primler oranlarından meydana gelmektedir (Başpınar, 2005: 10-18; Leskay, 2010: 62).

Tablo 2: Sigorta Şirketleri İçin Finansal Analiz Oranları

ORANLAR	FORMÜLLER
SERMAYE YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN ORANLAR	
Alınan Primler (Brüt) / Özkaynaklar Oranı	Alınan Primler (brüt) / Özkaynaklar
Özkaynaklar / Aktif Toplamı Oranı	Özkaynaklar / Aktif Toplamı
Özkaynaklar / Teknik Karşılıklar Oranı	Özkaynaklar / Teknik Karşılıklar (net)
AKTİF KALİTESİ VE LİKİDİTEYE İLİŞKİN ORANLAR	
Likit Aktifler/ Aktif Toplamı Oranı	(Kasa + Bankalar + Finansal Varlıklar ile Riskli Sigortalılara Ait Finansal Yatırımlar) / Aktif Toplamı
Cari Oran	(Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar + Fin. Varlıklar ile Riskli Sigortalılara Ait Fin. Yatırımlar + Esas Faal. Alacaklar + İlişkili Taraflardan Alacaklar + Diğer Alacaklar) / (Sigortacılık Teknik Karş. - Hayat Mat. Karş. - Diğer Teknik Karş. + Fin. Borçlar + Esas Faal. Borçlar + İlişkili Taraflara Borçlar + Diğer Borçlar + Ödenecek Vergi ve Benzeri Diğer Yük. ile Karş. + Diğer Risklere İlişkin Karş. + Gelecek Aylara Ait Gelirler ve Gider Tah. + Diğer

	Kısa Vadeli Yük.)
Prim ve Reasürans Alacakları / Aktif Toplamı Oranı	Esas Faaliyetlerden Alacaklar / Aktif Toplamı
FAALİYET ORANLARI	
Konservasyon Oranı	Alınan Primler (net) / Alınan Primler (brüt)
KARLILIK ORANLARI	
Hasar Prim Oranı	(Ödenen Tazminatlar + Muallak Tazminatlar Karşılığında Değişim) / (Alınan Primler (net) – Kazanılmamış Primler Karşılığında Değişim)
Masraf Oranı	(Komisyonlar (net)+Toplam Giderler) / Alınan Primler <i>Komisyonlar (net)= Verilen Komisyonlar – Alınan Komisyonlar</i> <i>Toplam Gider= Personel Giderleri+Yönetim Giderleri</i>
Bileşik Rasyo	Hasar Prim Oranı + Masraf Oranı
Vergi Öncesi Kar / Alınan Primler Oranı	Vergi Öncesi Kar / Alınan Primler
Teknik Kar / Alınan Primler Oranı	Teknik Kar / Alınan Primler

Kaynak: Başpınar, A. (2005). Finansal analiz tekniklerinin sigorta şirketi mali tablolarına uygulanması. Maliye Dergisi, 149(1), s. 5-35.

Yılmaz, T. (2010). Sigorta Sektöründe Rasyo Analizi Yöntemi ile Finansal Yapının Değerlendirilmesi ve İMKB'de İşlem Gören Sigorta Şirketleri Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Bu oranların hesaplama yöntemlerine ilişkin formüller Tablo 2'de sunulmuştur. Oran analizi sonucunda hesaplanan finansal oranlar, standart oranlar, geçmiş yıllar oranları ve sektörde faaliyet gösteren diğer şirketlerin oranlarıyla değerlendirilmiştir.

Yoon (1980) ve Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen TOPSIS yöntemi ile temel olarak pozitif ideal çözüme en yakın olan ve negatif ideal çözüme en uzak olan alternatifler sıralanmaktadır (Perçin ve Sönmez, 2017). Yöntem altı aşamadan oluşmaktadır (Ren vd. 2007; Ksenija vd. 2017; Akhisar ve Tunay, 2015; Ömürbek ve Mercan, 2014).

Aşama 1. Karar Matrisi Oluşturma

Aşağıdaki matriste a_{ij} , k karar vericisi ($k=1, \dots, k$) tarafından j . kritere göre i . alternatifin aldığı değeri ifade etmektedir (Perçin ve Sönmez, 2018).

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} a_1(1) & a_1(2) & \dots & a_1(n) \\ a_2(1) & a_2(2) & \dots & a_2(n) \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_n(1) & a_n(2) & \dots & a_n(n) \end{bmatrix}$$

Aşama 2. Karar Matrisini Normalleştirme

2. aşama olan karar matrisini normalleştirme aşamasında aşağıdaki eşitliklerden faydalanılarak fayda ve maliyet kriterleri için hesaplamalar yapılarak, karar matrisi oluşturulmaktadır (Perçin ve Sönmez, 2018).

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

Aşama 3. Normalleştirilmiş Karar Matrislerini Ağırlıklandırma

3. aşama normalleştirilmiş karar matrislerinin ağırlıklandırılması aşamasıdır. Bu aşamada ilk olarak belirlenen kriterlerle ilgili ağırlık dereceleri yani “W_i” belirlenmektedir. Sonrasında, R matrisinde yer alan tüm elemanların değerleri, sahip olunan önem ağırlıkları (W_j) ile çarpılmaktadır (Ömürbek ve Mercan, 2014; Perçin ve Sönmez, 2018).

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1$$

$$v_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

Aşama 4. İdeal ve Negatif İdeal Çözümleri Oluşturma

4. aşamada, ağırlıklı normal değerler temel alınarak pozitif ideal çözüm “A⁺” ve negatif ideal çözüm “A⁻” değerleri elde edilmektedir. Pozitif ideal çözümün oluşturulması için değerlendirme kriterlerinin en büyükleri, negatif ideal referans noktasının oluşturulması için ise v matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme kriterlerinin en küçükleri dikkate alınmaktadır (Perçin ve Sönmez, 2018; Ömürbek ve Mercan, 2014).

$$A^+ = \left\{ \underset{i}{(\max v_{ij} | j \in J)}, \underset{i}{(\min v_{ij} | j \in J')} \rightarrow A^+ = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+\}$$

$$A^- = \left\{ \underset{i}{(\max v_{ij} | j \in J)}, \underset{i}{(\min v_{ij} | j \in J')} \rightarrow A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

Aşama 5. İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Uzaklık Değerini Elde Etme

Alternatif i'nin pozitif ideal çözüme olan uzaklığını ifade eden S_i⁺ ve alternatif i'nin negatif ideal çözüme olan uzaklığını ifade eden S_i⁻ skorları aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Perçin ve Sönmez, 2018):

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Aşama 6. İdeal Çözüme Göre Göreli Yakınlığı Bulma

6. aşamada, alternatiflerin her birinin ideal çözüme göreli yakınlığı anlamına gelen “ c_i^* ” değeri hesaplanmaktadır. İdeal ve negatif idealden uzaklık ölçüleri hesaplanmaktadır. İdeal çözüme uzaklık değerinin, negatif ve pozitif ideal çözüme uzaklık değerinin toplamına oranı anlamına gelmektedir. İdeal çözüme göreli yakınlık değeri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (Ömürbek ve Mercan, 2014):

$$c_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

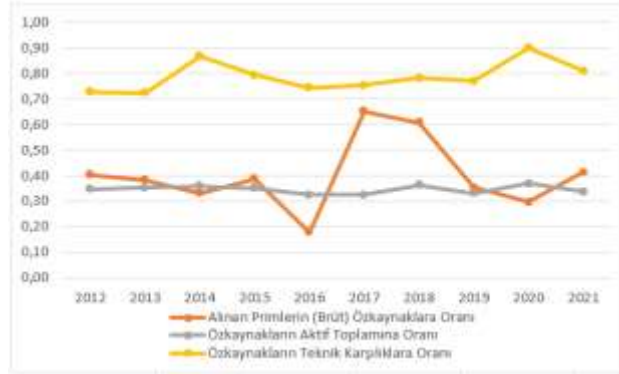
Trend analizi finansal tablolardaki hesap kalemlerinin zaman içindeki değişimini analiz etmektedir (Baker ve Baker, 2011: 138). Yıllar arasında kıyaslama yapmak için belirli bir yıl temel yıl olarak belirlenir ve hesap kalemini temel yıla kıyasla eğilim yüzdesi hesaplanır. Bu temel yılın olağanüstü faktörlerin etki etmediği, normal bir yıl olarak belirlenmesi önemlidir. Temel yıl olarak finansal performansı değerlendirilecek zaman aralığının başlangıç yılı da seçilebilmektedir (Özgülbaş, 2006; Rao, 2006: 235; Venkatesh, 2013; Yalkın, 1981: 18). Temel yılın hesap kalemlerine 100 değeri verilir ve aynı hesap kaleminin diğer yıllardaki değeri temel yılın bir yüzdesi olarak kabul edilerek eğilim yüzdesi hesaplanır. Eğilim yüzdelerinin değerlendirilmesi ise 100 değerine bağlı olarak yapılmaktadır. İlgili hesap kalemlerine ait eğilim yüzdesinin 100’den küçük olması temel yıldan düşük; 100’den büyük olması ise temel yıldan yüksek finansal performans göstermektedir. Eğilim yüzdesinin formülü şu şekildedir (Ağırbaş, 2022):

$$\text{Eğilim Yüzdesi} = \text{İlgili Yıl Verisi} / \text{Temel Yıl Verisi} * 100$$

Araştırma kapsamında kullanılan verilerinin kamuya açık ve erişilebilir olması nedeniyle etik kurul izni alınmamıştır.

3. BULGULAR

Bu çalışmada Türkiye sigortacılık sektöründeki hayat sigorta şirketlerinin finansal performansları finansal oran analizi, TOPSİS yöntemiyle analiz ve trend analizi yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Hayat sigorta sektörünün genel finansal performans değerlendirmelerinin yanı sıra şirket bazında finansal analiz sonuçlarına da yer verilmiştir. Şirket bazında hesaplanan finansal oranlar Ek 3’de sunulmuştur. Hesaplanan oranlar, standart oranlar ve geçmiş yıllara ait oranlarla karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

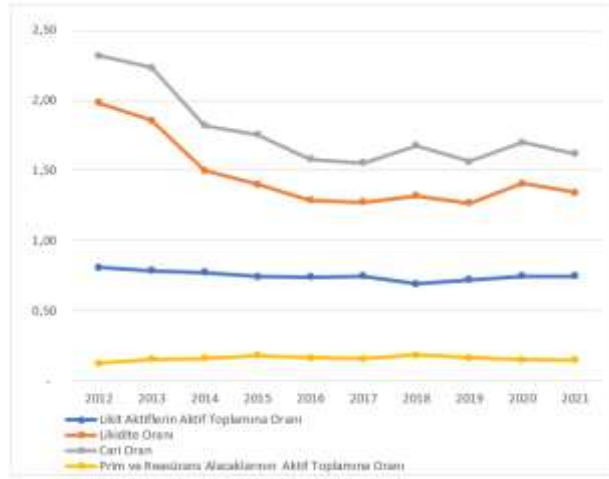

Şekil 1: Sermaye Yeterliliğine İlişkin Oranların Trendi (2012-2021)

Şekil 1’de hayat sigorta sektörünün 2012-2021 yılları sermaye yeterliliğine ilişkin oranların eğilimi yer almaktadır. Sermaye yeterlilik oranlarından alınan primlerin özkaynaklara oranının 4’ten küçük olması, özkaynakların aktif toplamına oranı ve özkaynakların teknik karşılıklara oranının sektör ortalamasından büyük olması istenmektedir (Başpınar, 2005: 14). Hayat sigorta sektörünün alınan primlerin özkaynaklara oranı yıllar itibariyle 0,18 ile 0,65 arasında dalgalanmakta olup en düşük değer 2016 yılında gözlemlenmiştir. Şirket bazındaki oranlar incelendiğinde, BNP Paribas Cardif Hayat Sigorta Şirketi 2019 yılında 5,15; 2020 yılında 5,08 ve 2021 yılında 11,34 değerini alırken aynı şirketin 2012-2018 döneminde ve diğer hayat sigorta şirketlerinin tüm yıllarda 4’ten küçük değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. 4’ten büyük değer alan şirketlerin ilgili yıllarda finansal açıdan olumsuz performans gösterdiği, 4’ten küçük değer alınan yıllarda ise finansal açıdan iyi performans göstermiştir. Olumsuz değerler, ilgili şirketin özkaynaklarına oranla alınan primlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. BNP Paribas Cardif Hayat Sigorta Şirketinin de finansal açıdan en kötü olduğu dönemin 2021 yılı olması, genel ekonomik olumsuzluklar ve yüksek enflasyondan kaynaklanmakta olduğu düşünülmektedir.

Özkaynakların aktif toplamına oranının eğilimi birbirine yakın değerlerde dalgalanma göstermektedir (0,32 ile 0,37 arasında). Oranın en yüksek olduğu dönem 2020’dir. Bu durumun sigorta şirketlerinin yabancı kaynaklara kıyasla öz kaynaklarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu oran açısından sektör ortalamasından büyük değerlere sahip şirketler, 2012 ve 2013’te BNP Paribas Cardif Hayat, CIGNA Hayat, Marpfe Genel Yaşam; 2014’te CIV Hayat ve Marpfe Genel Yaşam; 2015-2017 Acıbadem ve Marpfe Genel Yaşam; 2018 ve 2019’da Bupa Acıbadem ve Groupama Hayat; 2020 ve 2021’de Bupa Acıbadem ve Bereket Katılım Hayat şirketleridir. Özkaynakların teknik karşılıklara oranının yıllar itibariyle 0,72 ile 0,90 arasında dalgalandığı sonucuna ulaşılmıştır. Oranın en yüksek olduğu dönem 2020’dir. Bu oran açısından sektör ortalamasından yüksek

değerler alan şirketler 2012 ve 2013'te CIGNA Hayat ve Marpfe Genel Yaşam; 2014'te Acıbadem, CIV Hayat ve Marpfe Genel Yaşam; 2015 ve 2016'da Acıbadem ve Marpfe Genel Yaşam; 2017 ve 2018'de Acıbadem, BNP Paribas Cardif ve Groupama Hayat; 2019'da Bupa Acıbadem ve Bereket Katılım Hayat; 2020'de Bupa Acıbadem ve Bereket Katılım Hayat; 2021'de Bupa Acıbadem Hayat Şirketi'dir. Bu şirketlerin teknik karşılıklara kıyasla özkaynaklarının yüksek olduğu görülmektedir. Sermaye yeterliliğine ilişkin oranlar açısından olumlu değerlere sahip olan şirketlerin diğer şirketlere göre orta ve uzun vadeli borçlarını karşılayabilme yeteneklerinin iyi olduğunu göstermektedir.

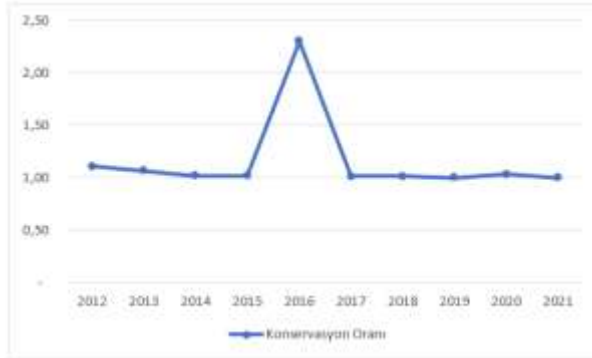

Şekil 2: Aktif Kalitesi ve Likiditeye İlişkin Oranlar (2012-2021)

Şekil 2'de hayat sigortası sektörünün aktif kalitesi ve likiditeye ilişkin oranları yer almaktadır. Likit aktiflerin aktif toplamına oranının sektör ortalamasından yüksek, cari oranın 11'den büyük, prim ve reasürans alacaklarının sektör ortalamasından düşük olması arzulanmaktadır (Başpınar, 2005: 15). Likit aktiflerin aktif toplamına oranının yıllar itibariyle 0,69 ile 0,81 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Oran açısından en pozitif değere sahip yıl 2012'dir. Bu durum sigorta şirketlerinin kısa vadeli borçlarını ödeme gücünün yetersiz olduğunu göstermekle birlikte yetersizliğin en az olduğu yılın 2012 olduğunu göstermektedir. Likit aktiflerin aktif toplamına oranı, sektör ortalamasından yüksek yani kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda becerisi yüksek şirketler 2012 ve 2013'te BNP Paribas Cardif Hayat, CIGNA Hayat, CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2014'te BNP Paribas Cardif Hayat, CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2015'te BNP Paribas Cardif Hayat, Demir Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2016'da BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2017'de BNP Paribas Cardif Hayat; 2018'de Bupa Acıbadem, BNP Paribas Cardif Hayat ve Demir Hayat; 2019 ve 2020'de Bupa Acıbadem, BNP Paribas Cardif Hayat ve Groupama Hayat; 2021'de Bereket

Katılım Hayat, BNP Paribas Cardif Hayat ve Groupama Hayat'tır. Hayat sigorta sektörünün tüm yıllardaki cari oranı standart orandan düşük olmakla birlikte yıllar arasında dalgalanma eğilimi vardır. Bu durum sigorta şirketlerinin likit aktiflerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki oran açısından da en yüksek değer 2012 yılındadır. Şirket bazında inceleme yapıldığında, Groupama Hayat'ın 2021'de, Bereket Katılım Hayat'ın 2020 ve 2021'de likiditesinin standartlardan yüksek olduğu saptanmıştır. Bu iki ilgili yıllarda şirket kısa vadeli borçlarını ödeme konusunda yeteneklidir ve bu açıdan finansal performansı diğer şirketlerden daha iyidir.

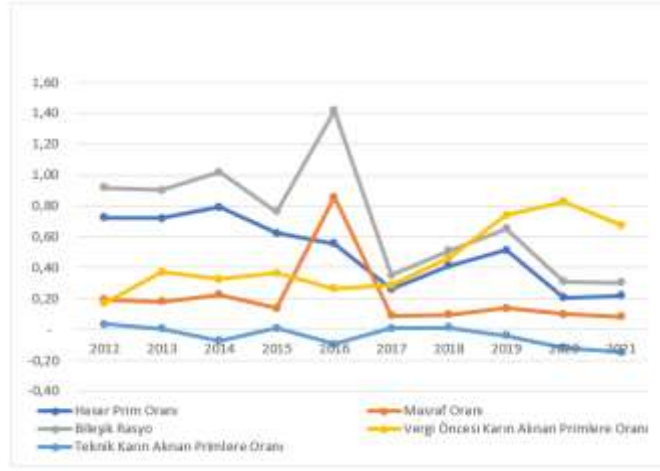
Hayat sigorta sektörünün prim ve reasürans alacaklarının aktif toplamına oranının yıllar itibariyle birbirine yakın değerler aldığı ve en düşük değer 2012 yılında olduğu tespit edilmiştir. Bu oranın düşük değer alması olumlu olarak değerlendirilmektedir. Şirketlerin esas faaliyetlerinden alacaklarının düşük olması yani şirket alacaklarının tahsil edilmede problem yaşanmadığı görülmektedir. Prim ve reasürans alacaklarının aktif toplamına oranının sektör ortalamasından düşük olduğu dönemler, 2012 ve 2013'te BNP Paribas Cardif Hayat, CIGNA Hayat, CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2014'te BNP Paribas Cardif Hayat, CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2015, 2016 ve 2017'de BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam 2018'de BNP Paribas Cardif Hayat ve Demir Hayat; 2019 ve 2020'de BNP Paribas Cardif Hayat ve Groupama Hayat; 2021'de BNP Paribas Cardif Hayat, Groupama Hayat ve Bereket Katılım Hayat şirketleridir. Bu yıllarda bu şirketlerin finansal performansı iyidir.

Şekil 3: Faaliyet Oranları (2012-2021)

Şekil 3'te hayat sigorta sektörünün faaliyet oranları sunulmuştur. Faaliyet oranlarının sektör ortalamasından yüksek olması iyi performans göstergesidir. Konservasyon oranının yıllar arasında dalgalanma eğilimi gösterdiği ve en yüksek değerinin 2016'da seyrettiği tespit edilmiştir. Konservasyon oranları 2012 ve 2013'te Acıbadem, CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2014, 2015, 2017 ve 2018'de Acıbadem ve Mapfre Genel Yaşam; 2016'da Acıbadem ve Demir Hayat;

2020’de Groupama Hayat, Mapfre Genel Yaşam ve Bupa Acıbadem; 2021’de Groupama Hayat, BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam şirketlerinde sektör ortalamasından yüksek iken; 2019’da Groupama Hayat şirketinin oranı sektör ortalamasına eşittir. İlgili şirketlerin faaliyetlerini daha verimli yönettiği görülmektedir. Bu durum net alınan primlerin brüt alınan primlerden fazla olmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 4: Karlılık Oranları (2012-2021)

Şekil 4’te hayat sigorta sektörünün karlılık oranları bulunmaktadır. Hasar prim oranı, masraf oranı ve bileşik rasyonun sektör ortalamasından düşük, vergi öncesi karın alınan primlere oranı ve teknik karın alınan primlere oranının sektör ortalamasından yüksek olması istenmektedir (Leskay, 2010: 67-69). Hasar prim oranı yıllar arasında değişken eğilim göstermekle birlikte, 2012’den 2021’e azalmış ve en düşük değer 2020’de gerçekleşmiştir. Bu açıdan en iyi performans 2020 yılındadır. Hasar prim oranı sektör ortalamasından düşük şirketler 2019’da CIV Hayat; 2013’te BNP Paribas Cardif Hayat, CIGNA Hayat ve CIV Hayat; 2014’te BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2015, 2016, 2016, 2017 ve 2018’de BNP Paribas Cardif Hayat; 2019’da BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2020’de Bereket Katılım Hayat ve Groupama Hayat; 2021’de Bereket Katılım Hayat ve BNP Paribas Cardif Hayat şirkettir. Bahsedilen yıllardaki şirketler bu oran açısından daha iyi performansla sahiptir. Bu şirketlerin ödemek zorunda kaldığı hasarların (tazminatların) azaldığı ve prim üretiminin arttığı söylenebilir.

Masraf oranı yıllar itibariyle yakın değerler almış olup en düşük değer 2021 yılındadır. Bu açıdan en iyi performans gösteren yıl 2021’dir. Masraf oranı sektör ortalamasından düşük şirketler yani daha iyi performans gösteren şirketler 2012’de Acıbadem, CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2013, 2014, 2017 ve 2018’de

Acıbadem ve BNP Paribas Cardif Hayat; 2015 ve 2016'da BNP Paribas Cardif Hayat; 2019 ve 2020'de Bupa Acıbadem, BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2021'de BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam şirketidir. Bileşik rasyo yıllar itibariyle dalgalanma göstermekte olup en düşük değer 2021 döneminde. Bu oranın sektör ortalamasından düşük olduğu şirketler 2012'de CIV Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2013, 2015, 2016 ve 2018'de BNP Paribas Cardif Hayat; 2014'te BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2017 ve 2019'da BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2020'de Bereket Katılım, BNP Paribas Cardif Hayat ve Groupama Hayat; 2021'de BNP Paribas Cardif Hayat ve Bereket Katılım Hayat şirketleridir. Bu şirketlerin söz edilen yıllarda daha yüksek finansal performans gösterdiği görülmektedir.

Vergi öncesi karın alınan primlere oranı 2012'den 2021'e dalgalanma göstermekle birlikte pozitif değerlere sahip ve artmıştır. Bu oran açısından karlılığı sektör ortalamasından yüksek şirketler 2012'de Acıbadem, Demir Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2013'te Acıbadem, Cigna Hayat ve CIV Hayat; 2014, 2015, 2016 ve 2017'de Acıbadem; 2018'de Acıbadem ve Groupama Hayat; 2019'da Bupa Acıbadem ve Groupama Hayat; 2020 ve 2021'de Bupa Acıbadem ve Demir Hayat şirketleridir. Bu şirketlerin bahsedilen yıllardaki finansal performansının diğer şirketler ve diğer yıllara kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Hayat sigorta şirketlerinde teknik karın alınan primlere oranının 2012, 2013, 2015 ve 2017'de pozitif; 2014, 2016, 2019, 2020 ve 2021'de negatif değerlere sahip olduğu saptanmıştır. Pozitif değerler karlılık; negatif değerler zarar göstergesidir. Teknik karın alınan primlerden yüksek olması karlılık; düşük olması ise zarar ile sonuçlanmaktadır. Karlılığı sektör ortalamasından yüksek şirketler 2012 ve 2015'te Acıbadem ve Mapfre Genel Yaşam; 2013'te Acıbadem, CIV Hayat, Demir Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2014'te Acıbadem, BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2016'da BNP Paribas Cardif Hayat; 2017'de Acıbadem ve BNP Paribas Cardif Hayat; 2018'de Acıbadem ve Groupama Hayat; 2019'da Bupa Acıbadem ve Groupama Hayat; 2020'de Bereket Katılım Hayat, Bupa Acıbadem, BNP Paribas Cardif Hayat ve Mapfre Genel Yaşam; 2021'de BNP Paribas Cardif Hayat, Bereket Katılım Hayat, Bupa Acıbadem ve Demir Hayat şirketleridir.

Tablo 3: Hayat Sigorta Sektörünün Finansal Performansının Yıllara Göre Başarı Sıralaması

Yıllar	Değer	Sıralama
2012	0,61645	6
2013	0,62233	5
2014	0,49336	9
2015	0,64145	3
2016	0,32390	10

2017	0,65117	2
2018	0,66737	1
2019	0,64360	4
2020	0,59023	7
2021	0,53945	8

Tablo 3'te Hayat Sigorta sektörünün TOPSİS yöntemine göre elde edilen yıllara göre finansal performans başarı sıralaması verilmiştir. Buna göre Hayat sigorta sektörünün en başarılı olduğu yıl 2018 yılı olmuştur. Bunu sırasıyla 2017, 2014, 2015, 2019, 2013 ve 2012 yılları takip etmektedir. Sektörün en başarısız olduğu yıl ise 2016 dönemidir.

Tablo 4: Hayat Sigorta Şirketlerinin Finansal Performansının Yıllara Göre Başarı Sıralaması

Yıl	Şirket	Değer	Sıralama	Yıl	Şirket	Değer	Sıralama
2012	ACIBADEM	0,58887	3	2017	ACIBADEM	0,81414	1
	BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,57947	5		BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,58567	3
	CIGNA HAYAT	0,41333	6		DEMİR HAYAT	0,27704	4
	CIV HAYAT	0,61192	2		MAPFRE YASAM	0,59628	2
	DEMİR HAYAT	0,58754	4		2018	ACIBADEM	0,79243
	MAPFRE GENEL YASAM	0,68815	1	BNP PARIBAS CARDIF HAYAT		0,50256	3
2013	ACIBADEM	0,44692	5	DEMİR HAYAT		0,28002	5
	BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,42760	6	GROUPAMA HAYAT		0,52997	2
	CIGNA HAYAT	0,61981	1	MAPFRE YASAM	0,49020	4	
	CIV HAYAT	0,51825	2	2019	BUPA ACIBADEM	0,72888	1
	DEMİR HAYAT	0,45045	4		BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,48056	3
	MAPFRE GENEL YASAM	0,51158	3		DEMİR HAYAT	0,27899	5
2014	ACIBADEM	0,62870	2		GROUPAMA HAYAT	0,55756	2
	BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,58220	4		MAPFRE YASAM	0,47461	4
	CIV HAYAT	0,43613	5	2020	BEREKET KATILIM HAYAT	0,60441	2
	DEMİR HAYAT	0,62595	3		BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,49579	4
	MAPFRE GENEL YASAM	0,67440	1		GROUPAMA HAYAT	0,49465	5
2015	ACIBADEM	0,59445	1		MAPFRE YASAM	0,52184	3
	BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,39106	3		BUPA ACIBADEM	0,71880	1
	DEMİR HAYAT	0,37254	4		DEMİR HAYAT	0,29300	6
	MAPFRE GENEL YASAM	0,48569	2	2021	GROUPAMA HAYAT	0,51397	3
2016	ACIBADEM	0,63355	1		BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,45313	5
	BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	0,41868	3		MAPFRE YASAM	0,45856	4

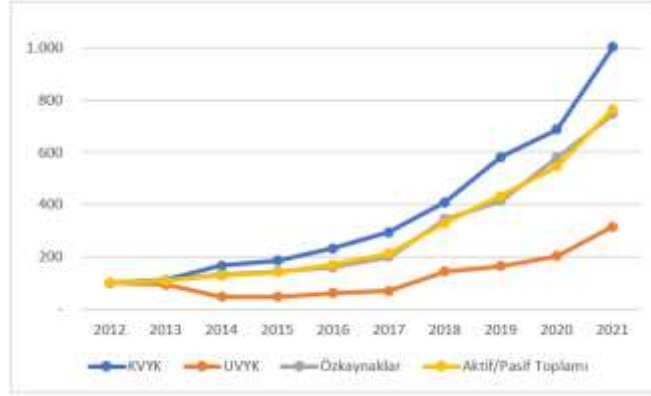
DEMİR HAYAT	0,37306	4	BEREKET KATILIM HAYAT	0,58729	1
			BUPA ACIBADEM	0,58201	2
MAPFRE YASAM	0,46628	2	DEMİR HAYAT	0,33294	6

Tablo 4’te 2012-2021 yıllarında hayat sigorta sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin TOPSİS yöntemiyle analizi sonucunda yıllara göre finansal performansları açısından başarı sıralamaları sunulmuştur. Finansal performansları en başarılı şirketler 2012 yılında Mapfre Genel Yaşam, 2013’te Cigna Hayat, 2014’te Mapfre Genel Yaşam, 2015-2018 döneminde Acıbadem, 2019 ve 2021’de Bupa Acıbadem, 2021 yılında Bereket Katılım Hayat şirkettir. Finansal performansı en başarısız şirketler ise 2012 yılında Cigna Hayat, 2013 yılında BNP Paribas Cardif Hayat, 2014 yılında CIV Hayat, 2015 yılından 2020 yılına dek Demir Hayat, 2021 yılında ise BNP Paribas Cardif Hayat şirkettir.

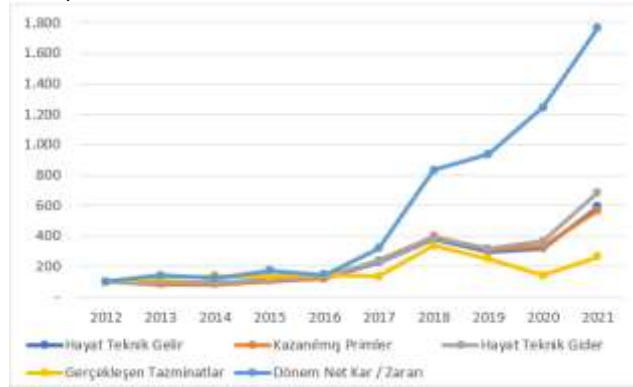
Şekil 5: Hayat Sigorta Sektörünün Varlıklarına İlişkin Eğilim Yüzdeleri (2012-2021)

Şekil 5’te hayat sigorta sektörünün varlıklarına ilişkin eğilim yüzdeleri yer almaktadır. Sektörün dönen varlıklarının temel yıl olan 2012’ye kıyasla diğer yıllarda sürekli artan bir eğilim gösterdiği saptanmıştır. Sektörün nakit ve nakit benzeri varlıklarının ise temel yıla kıyasla diğer yıllarda daha yüksek olduğu ve dalgalanma göstererek arttığı belirlenmiştir. Sektörün finansal varlıklar hesabı temel yıla kıyasla 2013, 2014 ve 2015 yılında düşüş göstermekte olup 2016 yılından itibaren artan trend izlemiştir. Esas faaliyetlerden alacaklar hesabında ise temel yıla kıyasla sürekli artan bir eğilim vardır. Sektörün duran varlıkları temel yıla kıyasla 2013 ve 2014 yıllarında düşük, 2015’ten itibaren sürekli artan eğilime sahiptir. Sektörün varlıklarının yıllar itibariyle arttığı ve en yüksek değerini 2021’de gösterdiği belirlenmiştir. Hayat sigorta sektörünün zamanla büyümesi, sektör varlıklarının artmasıyla sonuçlanmaktadır.

Şekil 6: Hayat Sigorta Sektörünün Kaynaklarına İlişkin Eğilim Yüzdeleri (2012-2021).

Şekil 6'da hayat sigorta sektörünün kaynak yapısına ilişkin eğilim yüzdeleri yer almaktadır. Sektörün KVK hesabının temel yıla kıyasla sürekli bir artış trendi gösterdiği belirlenmiştir. Sektörün kısa vadeli borçlarının arttığı görülmektedir. Sektörün UVK hesabının temel yıla kıyasla 2013- 2017 yıllarında azaldığı, 2018 yılından itibaren arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Sektörün borç durumunun en yüksek olduğu yıl 2021'dir. Zamanla artan enflasyon sektörün borçlarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Özkaynaklarda da temel yıla kıyasla diğer yıllarda sürekli bir artış izlenmiştir. Sektörün aktif diğer bir deyişle pasiflerinin 2012'ye kıyasla sürekli arttığı tespit edilmiştir.

Şekil 7: Hayat Sigorta Sektörünün Gelir Tablosu Kalemlerinin Eğilim Yüzdeleri (2012-2021)

Şekil 7'de hayat sigorta sektörünün gelir tablosu kalemlerinin eğilim yüzdeleri bulunmaktadır. Sektörün hayat teknik gelir hesabının 2012'ye kıyasla 2013 ve 2014 yıllarında düştüğü, 2015 ve sonrası yıllarda ise arttığı saptanmıştır. Kazanılmış primler ve hayat teknik gider hesabının da aynı şekilde eğilim gösterdiği

belirlenmiştir. Gerçekleşen tazminatlar hesabının temel yıla kıyasla tüm yıllarda yüksek trendi sahip ve dalgalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dönem net karı/ zararı hesabında tüm yılların temel yıldan yüksek eğilim gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum sektörün dönem karının zaman içerisinde arttığını ifade etmektedir. Gelir tablosu kalemlerinde görülen bu trendin sigortacılık sektöründeki büyümeden kaynaklandığı söylenebilir.

4. TARTIŞMA

Hayat sigorta sektörünün finansal performansını ve bunun zaman içindeki değişimini inceleyen bu çalışmada, sektörün sermaye yeterlilik performansının iyi olduğu ve yıllar itibarıyla dalgalanma eğilimi gösterdiği saptanmıştır. Alınan primlerin özkaynaklara oranı açısından en verimli yıl 2016; özkaynakların aktif toplamına oranı ve özkaynakların teknik karşılıklara oranının en iyi değere sahip olduğu yıl 2020'dir. COVID-19 salgınıyla birlikte, risk algısının yükselmesi, kişilerde sağlık bilincinin artması sebebiyle sağlık sigortası poliçelerine talebin artması nedeniyle 2020 yılının finansal açıdan verimli bir yıl olduğu söylenebilir (Türkiye Sigorta Birliği, 2021). Nitekim bu dönemde prim üretimi de artmıştır (SEDDK, 2021). Sermaye yeterliliğine ilişkin oranlar açısından en verimli şirketler Mapfre Genel Yaşam, Bupa Acıbadem ve Acıbadem hayat sigorta şirketleridir. Bu bağlamda, hayat sigorta şirketlerinin orta ve uzun vadeli yükümlülüklerini ödeme yeteneğinin iyi olduğu görülmektedir. Çakmak ve Hayırsever Baştürk (2019) araştırmalarında, hayat branşının 2007-2018 döneminde yükümlülüklerini karşılama konusunda yeterli olduğunu saptamıştır.

Hayat sigortası sektörünün likiditeye ilişkin oranlarının standart oranlara göre düşük olduğu ve kısa vadeli yükümlülükleri karşılama yeteneğinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu oranlar açısından en verimli yıl 2012 olmakla birlikte bu yılda da performans düşüktür. COVID-19 salgını ve buna bağlı olarak tedarik zincirlerinde daralma, global ölçekte yaşanan düşük büyüme, yüksek enflasyon ve ekonomik sorunlar sigorta şirketlerini de etkilemiştir (Türkiye Sigorta Birliği, 2021). Sigorta sektörü hem hayat hem de hayat dışı sektörlerdeki hasarların büyümesi hem de finansal faaliyetler üzerindeki olumsuz etkiden güçlü bir şekilde etkilenmiştir (Kaur ve Singh, 2022). Puławska (2021), özellikle pandemi döneminde Alman ve İtalyan sigorta şirketlerinde aktif getirilerinin düştüğünü, ödeme gücü oranının Belçika, Fransa ve Almanya sigorta sektörlerinde düştüğünü saptamışlardır. Yadav ve Suryabanshi (2021) Hindistan'da hayat sigortası sektöründe yaptıkları araştırmalarında COVID-19'un hayat sigortası işini esas olarak yeni poliçe satışlarındaki düşüş, prim gelirleri ve tazminat krizleri açısından olumsuz etkilediğini ortaya koymuşlardır. Özellikle 2020 ve 2021 yıllarındaki zayıflığın nedeninin bu olduğu düşünülmektedir. Ancak uzmanlar, COVID-19 salgını zamanlarında hayat belirsizlikleri nedeniyle saf ve sağlık sigortası talebinin olumlu bir büyüme gösterdiği görüşündedir. Bu durumun, özkaynakların aktif

toplama oranı ve özkaynakların teknik karşılıklara oranının en iyi değere sahip olduğu yılın 2020 olmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Sektörün aktif kalitesi ve likiditeye ilişkin oranları yıllar itibarıyla dalgalanma göstermektedir. Bu bağlamda kısa vadeli borç ödeme performansı en iyi şirketler, Groupama Hayat ve Bereket Katılım Hayat şirketinin 2021 yılı performanslarıdır. Çakmak ve Hayırsever Baştürk (2019) ise araştırmalarında, hayat branşının 2007-2018 dönemi aktif kalitesi ve likidite konusunda yeterli olduğunu saptamıştır.

Hayat sigorta sektörünün faaliyet oranlarından konservasyon oranı dalgalanma göstermekle birlikte tüm yıllarda pozitif değerde olduğu belirlenmiştir. Bu oran açısından 2016 yılı performansının daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Dönen varlık performansı en başarılı şirketler Mapfre Yaşam ve Acıbadem'dir. Hayat sigorta şirketleri hasar prim oranı, masraf oranı ve bileşik rasyo bakımından dalgalanma göstermekle birlikte en düşük değerler 2020 ve 2021 yıllarındadır. Bu durumun COVID-19 bağlantılı vefatlar için üstlenilen tazminat tutarındaki artıştan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim, Türkiye Sigortalar Birliği (2021) COVID-19 kaynaklı tazminatların ilgili yılın tamamında gerçekleşen tazminatların %25 (2020) ve %40 (2021)'ini oluşturduğunu ifade etmektedir. Düşük olması verimlilik göstergesi olan bu üç oran açısından en başarılı şirket BNP Paribas Cardif Hayat'tır. Sektörün genel karlılığı pozitifdir. Teknik açıdan 2014, 2016, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında zarar ettiği belirlenmiştir. Tsvetkova vd. (2021) enflasyon ve prim artış oranının aktif karlılığı ile negatif bir ilişkiye sahip olduğunu bulmuştur. Batool ve Sahi, (2019) TÜFE ve faiz oranı gibi dış etkenlerin, karlılık göstergeleri ile negatif ilişki gösterdiğini bulmuşlardır. Teknik açıdan zarar edilen özellikle 2020-2021 yıllarında enflasyonist ortamın hâkim olduğu bilinmektedir (TCMB, 2023).

Hayat sigorta sektörünün finansal performansını yıl bazında değerlendirildiğinde sektörün en başarılı olduğu yıl 2018 yılı iken en başarısız olduğu yıl 2016'dır. Altan ve Yıldırım (2019), Entropi ağırlıklı TOPSIS yöntemini kullanarak, 2012-2016 yılları arasında hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansını analiz etmiştir. Analiz sonucunda, finansal ve teknik oranların ikisi için de hayat dışı sigorta şirketinin en başarılı olduğu yıl 2016 en başarısız olduğu yıl ise 2012 olarak tespit edilmiştir. Işık (2009), TOPSIS yöntemi kullanarak yaptığı araştırmasında, hayat dışı sigorta branşlarında başarılı olunan yılın 2017, başarısız olunan yılın ise 2012 olduğunu bulmuştur.

TOPSIS analizi sonucuna göre, hayat sigorta sektöründe yıllara göre en başarılı şirketler incelendiğinde 2012 yılında Mapfre Genel Yaşam, 2013'te Cigna Hayat, 2014'te Mapfre Genel Yaşam, 2015-2018 döneminde Acıbadem, 2019 ve 2021'de Bupa Acıbadem, 2021 yılında Bereket Katılım Hayat şirketinin ilk sırada yer aldığı saptanmıştır. Aytekin ve Karamaşa (2017), 2011-2015 yılları arasında

Borsa İstanbul'da işlem gören altı sigorta şirketinin finansal performansını Entropi ağırlıklı TOPSIS yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Döviz, nakit, borç, net kar marjı, öz sermaye getirisi ve yatırım getirisi olmak üzere altı finansal oran içerisinde net kar marjı en önemli kriter olarak bulunmuştur. Firmaların performans sıralamasına göre Anadolu Hayat ilk sırada, Güneş, son sırada yer almaktadır. Diğer sigorta şirketleri sırasıyla Anadolu Anonim, Ak, Halk ve Ray olarak saptanmıştır. Bayramoğlu ve Başarır (2016), yaptıkları araştırmalarında Borsa İstanbul'da bulunan 6 sigorta şirketinin 2011-2014 yıllarına ait oranlarını kullanarak TOPSIS yöntemi ile performanslarını sıralamışlardır. Dört şirketin finansal açıdan başarılı; iki şirketin ise başarısız olduğu bulunmuştur. Acar (2019), TOPSIS yöntemini kullanarak 2008-2017 yılları arasında 7 sigorta şirketi üzerinde 18 farklı oran kullanarak yaptığı araştırmasında, TOPSIS yönteminin performans sıralaması ve şirketlerin getirileri arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Araştırma sonucunda, TOPSIS yönteminde yüksek performans gösterdiği tespit edilen şirketlerin, düşük performans gösteren şirketlere göre daha iyi getiri elde ettiği tespit edilmiştir.

Trend analizi bulgularından ise bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin temel yıla kıyasla artış eğilimi gösterdiği saptanmıştır. Sektörün varlıklarının, kaynaklarının, gelirlerinin ve giderlerinin arttığı görülmektedir. Aydın (2019), 2015-2017 döneminde hayat/emeklilik sigorta şirketlerinin finansal performansının en iyi olduğu yılın 2015; en kötü olduğu yılın ise 2017 olduğunu tespit etmiştir. Akyüz ve Kaya (2013) 2007-2011 döneminde hayat/emeklilik şirketleri için en başarılı yılın 2007, en başarısız yılın 2009 yılı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma döneminde hayat sigorta şirketlerinden BNP Paribas Cardif Hayat, Mapfre Genel Yaşam, Bereket Katılım Hayat ve Acıbadem hayat sigorta şirketlerinin finansal açıdan daha başarılı olduğu görülmektedir. Akhisar ve Tunay (2015) çalışmalarında, Türkiye'deki hayat sigorta şirketlerinden 2009-2013 finansal performansı en yüksek şirketin Acıbadem Hayat sigorta şirketi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sigorta sektörü hem ekonomik hem de sosyal açıdan faydaları olan bir sektördür. Belirsizliklere karşı koruma sağlayan sigorta sektörünün finansal performansının ve bunun zaman içindeki eğiliminin değerlendirilmesi, zayıflıkların önceden tespit edilmesini sağlayarak gerekli durumlarda iyileştirmelerin yapılmasını, nihayetinde sektörün ve ilişkili olduğu diğer sektörlerin büyümesini sağlayacaktır.

Hayat sigorta sektörünün genel ve şirket bazında finansal performansının değerlendirildiği bu çalışmada, hayat sigorta sektörünün finansal performansının en başarılı olduğu yıl 2018 yılı iken en başarısız olduğu yılın 2016 olduğu bulunmuştur. Hayat sigorta sektöründe yıllara göre en başarılı şirketler 2012

yılında Mapfre Genel Yaşam, 2013'te Cigna Hayat, 2014'te Mapfre Genel Yaşam, 2015-2018 döneminde Acıbadem, 2019 ve 2021'de Bupa Acıbadem, 2021 yılında Bereket Katılım Hayat şirketi olmuştur.

Türkiye'de hayat sigorta sektörü 8 farklı branşa ayrılmaktadır. Sektörün finansal performansındaki değişimlerin branş bazında incelenmesi sigorta şirketlerinin hangi branşta ne doğrultuda politika belirleyeceği konusunda yol gösterici olacaktır. Bu kapsamda gelecek araştırmalarda finansal performans ölçümünün branş bazında yapılması faydalı olacaktır. Gelecek araştırmalar için sigorta sektörünün ve şirketlerinin performansının sadece finansal açıdan değil yapısal, ekonomik vb. açılardan da değerlendirilmesi önerilmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2019). Finansal Performansın Belirlenmesinde ve Sıralanmasında Topsis Çok Kriterli Karar Verme Yönteminin Kullanılması: BİST Sigorta Şirketleri Uygulaması. *Journal of Financial Researches & Studies/Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21).

Ağırbaş, İ. (2022). *Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi*, 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Akhisar, I. ve Tunay, N. (2015). Performance ranking of Turkish life insurance companies using AHP and TOPSIS. In *Management International Conference. Portoroz, Slovenia* (Vol. 241, p. 250).

Akyüz, Y. ve Kaya, Z. (2013). Türkiye'de Hayat Dışı ve Hayat/Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz ve Değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), s. 355-371.

Altan, İ.M. ve Yıldırım, M. (2019). Sigorta Sektörünün Hayat Dışı Branşının Finansal ve Teknik Performanslarının Analizi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), s. 36-46.

Astor, B. (2001). *CliffsNotes Understanding Life Insurance*. Cliff Notes.

Aydın, Y. (2019). Türkiye'de hayat/emeklilik sigorta sektörünün finansal performans analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), s. 107-118.

Aytekin, A. ve Karamaşa, Ç. (2017). Analyzing financial performance of insurance companies traded in BIST via fuzzy Shannon's entropy based fuzzy topsis methodology. *Alphanumeric Journal*, 5(1), s. 71-84.

Baker, J.J. ve Baker, R.W. (2011). *Health Care Finance Basic Tools for Nonfinancial Managers*, 3th ed. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.

Baker, T. (2002). Risk, insurance, and the social construction of responsibility (pp. 33-51). University of Chicago Press.

- Başpınar, A. (2005). Finansal analiz tekniklerinin sigorta şirketi mali tablolarına uygulanması. *Maliye Dergisi*, 149(1), s. 5-35.
- Batool, A. ve Sahi, A. (2019). Determinants of financial performance of insurance companies of USA and UK during global financial crisis (2007–2016). *International Journal of Accounting Research*, 7(1), 1-9.
- Bawa, S.K. ve Chattha, S. (2013). Financial performance of life insurers in Indian insurance industry. *Pacific Business Review International*, 6(5), 44-52.
- Bayramoğlu, M. F., ve Başarır, Ö. G. D. Ç. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin karşılaştırmalı finansal performans analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), s. 135-144.
- Berhe, T.A. ve Kaur, J. (2017). Determinants of insurance companies' profitability Analysis of insurance sector in Ethiopia. *International journal of research in finance and marketing (IJRFM)*, 7(4), s. 124-137.
- Borch, K.H. Sandmo, A. ve Aase, K.K. (2014). Economics of insurance. *Elsevier*.
- Bülbül, S.E ve Köse, A. (2016). Türk Sigorta Sektörünün Promethee Yöntemi ile Finansal Performans Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(1), s. 187-210.
- Chen, S.J. ve Hwang, C.L. (1992). *Fuzzy multiple attribute decision making methods. In Fuzzy multiple attribute decision making: Methods and applications* (pp. 289-486). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Chen, S.Y. ve Lu, C.C. (2015). Assessing the competitiveness of insurance corporations using fuzzy correlation analysis and improved fuzzy modified TOPSIS. *Expert Systems*, 32(3), 392-404.
- Clemenson, B., ve Sellers, R. D. (2013). Hull House: An autopsy of not-for-profit financial accountability. *Journal of Accounting Education*, 31(3), 252-293.
- Çakır, S. (2016). Türk sigortacılık sektöründe çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) ile performans ölçümü: BIST uygulaması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), s. 127-147.
- Çakmak, D. ve Hayırsever Baştürk, F. (2019). Türk sigortacılık sektörünün 2007-2018 yıllarına ait performansının oran analizi yöntemi ile ölçülmesi ve sektörün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s. 235-264.
- Dar, S.A. ve Thaku, I.A. (2015). A comparative analysis of financial performance of public and private Non-life insurers in India. *International Journal of Management (IJM)*, 6(1), 507-526.
- Derbali, A.M.S. (2014). Determinants of performance of insurance companies in Tunisia: the case of life insurance. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 6(1), s. 90-96.
- Elitaş, C. Eleren, A. Yıldız, F. ve Doğan, M. (2012). Gri İlişkisel Analiz ile Sigorta Şirketlerinin Performanslarının Belirlenmesi, *16. Finans Sempozyumu*, Erzurum.
- Ewold, F. (1991). Insurance and risk. The Foucault effect: Studies in governmentality, 197210, s. 201-202.
- Fabozzi, F.J. ve Peterson, P.P. (2003). Financial management and analysis (Vol. 132). *John Wiley & Sons*.
- Herist, K.N., B.L. Rollins ve M. Perri (2011). *Financial Analysis in Pharmacy Practice*. USA: Pharmaceutical Press.
- Hwang, C.L. ve Yoon, K. (1981). *Methods For Multiple Attribute Decision Making. Multiple Attribute Decision Making* (Pp. 58-191): Springer.
- Işık, Ö. (2019). Türkiye'de hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansının CRITIC tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), s. 542-562.

- Karakaya, A. Kurtaran, A. ve Dağlı, H. (2014). Bireysel emeklilik şirketlerinin veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü: Türkiye örneği. *Journal of Management and Economics Research*, 12(22), s. 1-23.
- Kaur, S. ve Singh, B. (2022). An overview of the impact of COVID-19 on the Indian health insurance sector and post-COVID-19 Management. *International Management Review*, 18, 63-93.
- Kula, V. Kandemir, T., ve Baykut, E. (2016). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta ve BES Şirketlerinin Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), s. 37-53.
- Leskay, M.T. (2010). Elementer Alanlarda Faaliyet Gösteren Sigorta Şirketlerinde Finansal Tablo Analizleri ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Lester, R. (2009). Introduction to the insurance industry. The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank.
- Liedtke, P.M. (2007). What's insurance to a modern economy? The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice, 32, 211-221.
- Mazviona, B.W. Dube, M. ve Sakahuhwa, T. (2017). An analysis of factors affecting the performance of insurance companies in Zimbabwe. *Journal of Finance and Investment Analysis*, 6(1), 11-30.
- Mehari, D. ve Aemiro, T. (2013). Firm Specific Factors That Determine Insurance Companies'performance in Ethiopia. *European scientific journal*, 9(10).
- Oscar Akotey, J. Sackey, F. G. Amoah, L. ve Frimpong Manso, R. (2013). The financial performance of life insurance companies in Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 14(3), 286-302.
- Ömürbek, N. ve Mercan, Y. (2014). İmalat alt sektörlerinin finansal performanslarının Topsis ve Electre yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), s. 237-266.
- Özgülbaş, N. (2006). Türkiye'de kamu hastanelerinin finansal durum değerlendirmede kullanılabilecekleri bir yöntem: trend analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (29), s. 129-139.
- Penman, S.H. (2009). Financial statement analysis and security valuation (4. ed.). New York: McGraw-hill.
- Perçin, S. ve Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik Entropi Ağırlık Ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, s. 565-582.
- Puławska, K. (2021). Financial stability of European insurance companies during the COVID-19 pandemic. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(6), 266.
- Rao, T. (2006). Accounting and Financial Management for BCA and MCA. New Delhi:New Age International.
- Ren, L, Zhang, Y. Wang, Y. ve Sun, Z. (2007). Comparative analysis of a novel M-TOPSIS method and TOPSIS. *Applied Mathematics Research eXpress*, 2007, abm005.
- Resmi Gazete (2007). 14.06.2007 Tarihli 26552 Sayılı Sigortacılık Kanunu. Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070614-2.htm> Erişim Tarihi: 06.02.2023
- Resmi Gazete (2012). Sigorta Branşlarına İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2007/1)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (No:2012/1). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/08/20120805-41.htm> Erişim Tarihi: 06.02.2023.
- Saad, N.M., Idris, N.E., ve Edzalina, N. (2011). Efficiency of life insurance companies in Malaysia and Brunei: a comparative analysis. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(3), 111-122.
- SEDDK (2021). Sigortacılık ve Özel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor. <https://seddk.gov.tr/tr/raporlar/sigortacilik-ve-bes-faaliyetleri> Erişim Tarihi: 30.05.2023

Sinha, R.P. ve Datta, N. (2014). Performance Benchmarking of the Indian Life Insurance Industry: A Unified Approach. In Handbook of Research on Strategic Performance Management and Measurement Using Data Envelopment Analysis (pp. 616-625). IGI Global.

Soekarno, S. ve Azhari, D.A. (2010). Analysis of Financial Ratio to Distinguish Indonesia Joint Venture General Insurance Company Performance using Discriminant Analysis. *Asian Journal of Technology Management*, 3(2), 101-122.

Suvvari, A. ve Goyari, P. (2019). Financial performance assessment using Grey relational analysis (GRA): An application to life insurance companies in India. *Grey Systems: Theory and Application*.

TCMB (2023). Tüketici Fiyatları. Erişim: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları> Erişim Tarihi: 06.06.2023.

Tezergil, S.A. (2018). Veri Zarflama Analizi ile Türk Sigorta Sektörünün Elementer Branşlarda Değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), s. 342-357.

Tsvetkova, L. Bugaev, Y. Belousova, T. ve Zhukova, O. (2021). Factors affecting the performance of insurance companies in Russian federation. *Montenegrin Journal of Economics*, 17(1), 209-218.

Tuohy, M.R. (1999). Challenges and issues for growth in the life industry. Changes in the Life Insurance Industry: Efficiency, *Technology and Risk Management*, 327-358.

Türkiye Sigorta Birliği (2021). Sektör Raporu 2021. Erişim: <https://www.tsb.org.tr/tr/yayinlar> Erişim Tarihi: 30.05.2023.

Venkatesh, M. (2013). A study of trend analysis in insurance sector in India. *The International Journal Of Engineering And Science (IJES)*, 2(6), s. 01-05.

Yadav, B. ve Suryavanshi, P. (2021). Study on the After Effect of Covid-19 Pandemic in Life Insurance Sector in India. *Journal of Interdisciplinary Cycle Research*, 13(3), 540-510.

Yalkın, K. (1981). *İşletmelerde Mali Analiz Teknikleri*, 5. baskı. SBF, Ankara.

Yayla, Ş.O. (2019). Sigortacılık ve Türkiye'de Sigorta Sektörünün Durumu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(94), 107-125.

Yılmaz, T. (2010). Sigorta Sektöründe Rasyo Analizi Yöntemi ile Finansal Yapının Değerlendirilmesi ve İMKB'de İşlem Gören Sigorta Şirketleri Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Yoon, K.P. (1980). *System Selection by Multiple Attribute Decision Making*. Ph.D. Dissertation, Kansas State University, Manhattan, KS.

Ksenija, M. Boris, D. Snežana, K. ve Sladjana, B. (2017). Analysis of the efficiency of insurance companies in Serbia using the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), p.550-565.

EKLER**EK 1.Bilanço**

BİLANÇO	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Varlıklar										
I- Cari Varlıklar	532.234	573.145	691.815	755.660	904.409	1.136.390	1.704.281	2.254.060	2.860.255	4.017.593
A- Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar	274.026	310.312	465.535	480.448	297.878	399.085	512.343	813.448	748.426	1.005.103
Yat.	172.713	154.869	86.766	103.203	399.821	485.033	755.852	916.926	1.504.135	2.140.462
C- Esas Faaliyetlerden Alacaklar	69.567	90.881	113.651	140.275	151.345	182.711	330.456	388.378	450.078	624.254
D- İlişkili Taraflardan Alacaklar	156	107	203	441	340	181	518	409	520	1.009
E- Diğer Alacaklar	1.973	518	1.037	746	616	667	886	579	2.586	6.500
F- Gelecek Aylara Ait Gid/Gelir Tah.	10.112	13.730	20.934	24.690	47.538	59.276	93.742	119.739	134.642	229.970
G- Diğer Cari Varlıklar	3.687	2.727	3.698	5.859	6.871	9.436	10.484	14.582	19.866	10.296
II- Cari Olmayan Varlıklar	13.130	10.790	10.016	13.205	19.508	23.841	91.610	109.054	112.721	153.604
C- Diğer Alacaklar	80	91	37	51	49	49	84	95	108	82
D- Finansal Varlıklar	100	100	100	1.000	1.000	1.000	45.934	45.934	46.047	43.666
E- Maddi Varlıklar (Net)	8.022	5.511	5.171	5.557	5.166	5.902	8.382	15.844	16.619	32.486
F- Maddi Olmayan Varlıklar	1.388	1.281	2.244	4.255	3.995	7.721	9.743	16.814	17.631	19.909
G- Gelecek Yıllara Ait Gid/Gelir Tah.	22	172	68	29	53	161	7.427	63	1	948
H- Diğer Cari Olmayan Varlıklar	3.519	3.636	2.395	2.314	9.245	9.008	20.041	30.303	32.315	56.514
Varlık Toplamı	545.364	583.935	701.830	768.866	923.917	1.160.231	1.795.891	2.363.114	2.972.975	4.171.197
III-Kısa Vadeli Yükümlülükler	238.376	266.812	395.043	443.422	551.843	701.514	972.803	1.387.894	1.639.656	2.390.709
A- Finansal Borçlar	26.279	11.031	5.746	6.187	8.042	2	179	8.140	3.140	21.619
B- Esas Faaliyetlerden Borçlar	47.316	56.488	82.971	102.874	139.083	188.198	225.204	355.339	347.923	575.185
C- İlişkili Taraflara Borçlar	2.829	1.732	1.423	1.660	2.367	2.394	3.590	1.430	31.377	1.865
D- Diğer Borçlar	2.622	2.523	52.718	33.778	38.138	45.423	15.809	68.744	35.391	212.832
E- Sigortacılık Teknik Karşılıkları (Net)	141.967	176.264	236.818	288.181	336.215	420.545	668.302	828.895	990.466	1.385.470
F- Öden. Vergi ve Benzeri Diğer Yük. Karş.	3.879	3.601	2.195	171	4.265	8.187	206	21.063	7.964	32.348
G- Diğer Risklere İlişkin Karşılıklar	11.220	14.140	12.860	10.363	23.474	35.221	57.321	101.663	220.067	151.202
H- Gelecek Aylar Gelir/Gid Tah.	2.118	1.014	214	207	259	1.536	2.192	2.620	3.329	10.187
I- Diğ Kısa Vadeli Yükümlülükler	146	18	99	-	-	9	-	-	-	-
IV- Uzun Vadeli Yükümlülükler	118.256	110.629	54.995	55.060	71.111	82.344	170.911	195.003	238.911	372.598
A- Finansal Borçlar	-	-	-	-	-	-	-	5.313	3.646	7.386
D- Diğer Borçlar	151	174	185	244	300	404	617	758	919	1.445
E- Sigortacılık Teknik Karşılıkları (Net)	117.073	109.035	53.439	52.827	68.381	78.658	165.341	183.403	226.513	354.556
F- Diğer Risklere İlişkin Yük. ve Karş.	956	1.243	1.149	1.753	2.146	2.965	4.539	4.986	7.339	8.684
G- Gelecek Yıllar Gelir/Gid Tah.	76	-	-	-	34	23	9	63	28	0
H- Diğ Uzun Vadeli Yükümlülükler	-	177	222	236	251	294	404	480	465	527
V- Örsermaye	188.732	206.494	251.792	270.384	300.962	376.373	652.177	780.218	1.094.409	1.407.890
A- Ödenmiş Sermaye	182.130	182.130	190.935	167.145	167.145	167.145	229.070	229.070	254.070	280.070
B- Sermaye Yedekleri	9.207	12.207	-	-	-	-	8.422	8.425	8.413	8.408
C- Kar Yedekleri	17.826	7.725	9.587	11.350	13.337	19.325	43.278	83.746	134.469	87.355
D- Geçmiş Yıllar Karları	6.693	10.123	29.239	56.699	90.949	124.899	199.397	260.202	432.944	658.455
E- Geçmiş Yıllar Zararları (-)	- 41.628	- 37.098	- 5.807	- 3.740	- 3.309	- 6.297	- 13.325	- 10.139	- 13.129	- 20.604
F- Dönem Net Kar/Zararı	14.504	31.407	27.838	38.930	32.840	71.301	185.336	208.915	277.642	394.207
Pasif Toplamı	545.364	583.935	701.830	768.866	923.917	1.160.231	1.795.891	2.363.114	2.972.975	4.171.197

EK 2. Gelir Tablosu

GELİR TABLOSU	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
I- Teknik Bölüm										
A- Hayat Dışı Teknik Gelir	266.318	310.821	401.393	519.528	736.043	943.740	1.217.815	1.602.499	1.935.848	2.389.041
1- Kazanılmı; Primler (Net)	261.680	306.909	398.515	510.637	718.591	886.043	1.133.923	1.503.535	1.818.770	2.091.313
2- Devam Eden Riskler Karşılığında Değişim	620	- 104	15	54	35	-	2	2	- 6	6
3- Teknik Olm. Böl. Akt.Yat.Gel.	3.276	2.269	2.710	8.280	9.965	52.280	78.123	108.953	112.708	207.555
4- Diğer Teknik Gelirler (Net)	742	1.747	153	558	7.452	5.418	5.771	9.991	4.376	90.168
B- Hayat Dışı Teknik Gider (-)	- 263.537	- 300.436	- 400.060	- 517.521	- 739.924	- 893.334	- 1.138.418	- 1.506.859	- 1.665.575	- 2.179.998
1- Gerçekleşen Tazminat (Net)	- 191.984	- 249.842	- 339.288	- 444.904	- 619.913	- 739.444	- 942.547	- 1.234.538	- 1.232.429	- 1.750.942
2- İhramiye İndirimler Karş. Değ.	-	-	-	-	-	19	-	-	-	-
3- Diğer Teknik Karşılıklarda Net Değişim	- 60	- 66	- 107	- 139	- 69	- 100	- 512	- 235	- 239	- 149
4- Faaliyet Giderleri	- 66.868	- 51.568	- 59.888	- 72.147	- 108.273	- 149.609	- 195.364	- 259.082	- 343.149	- 427.362
5- Diğer Teknik Giderler	- 4.626	- 1.040	- 777	- 330	- 11.668	- 4.163	8	- 13.004	- 89.757	- 1.545
Hayat Dışı Teknik Denge	2.781	10.385	1.334	2.007	3.881	50.406	79.401	95.640	270.273	209.043
C- Hayat Teknik Gelir	110.042	103.245	97.543	122.530	135.402	254.295	422.170	327.921	352.539	650.557
1- Kazanılmı; Primler (Net)	100.581	83.180	82.359	106.069	122.660	243.182	400.246	310.453	333.180	571.473
3- Hayat Branşı Yatırım Geliri	9.390	18.212	14.723	16.210	12.595	11.430	21.595	17.458	19.278	78.104
4- Diğer Teknik Gelirler (Net)	71	1.853	461	250	146	316	329	10	81	980
D- Hayat Teknik Gider	- 107.071	- 102.610	- 103.583	- 121.701	- 147.149	- 251.716	- 416.643	- 339.401	- 391.914	- 735.094
1- Gerçekleşen Tazminatlar (Net)	- 49.496	- 61.557	- 69.373	- 69.932	- 69.944	- 66.888	- 167.010	- 124.375	- 70.106	- 131.457
2- İhramiye İndirimler Karşılığında Değ.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3- Matematik Karşılıklar (Net)	- 7.565	- 2.701	- 15.707	- 1.630	- 1.237	- 7.979	- 3.211	- 1.937	- 67.286	- 136.482
4- Diğer Teknik Karşılıklarda Net Değişim	- 351	- 775	- 386	- 474	- 540	- 1.372	- 2.104	- 1.490	- 1.697	- 1.523
5- Faaliyet Giderleri	- 46.365	- 40.716	- 45.734	- 53.295	- 75.963	- 173.739	- 243.999	- 209.833	- 251.377	- 465.092
6- Yatırım Giderleri	- 2.909	- 1.404	- 2.966	- 1.926	- 1.755	- 1.680	- 6.620	- 1.694	- 1.382	- 423
7- Yatırımlardaki Gerçekleşmemiş Zararlar	- 65	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8- Teknik Olm. Böl. Akt. Yat. Gelirleri	- 321	- 860	- 599	- 703	- 184	- 58	- 122	- 72	- 66	- 117
Hayat Teknik Denge	2.971	635	6.040	829	11.748	2.579	5.527	11.480	39.375	84.537
E- Emeklilik Teknik Gelir	-	-	-	-	-	-	3.932	-	-	-
F- Emeklilik Teknik Gideri	-	-	-	-	-	-	- 3.631	-	-	-
Emeklilik Teknik Denge	-	-	-	-	-	-	301	-	-	-
Genel Teknik Denge	-	-	- 4.706	2.837	- 15.629	52.985	85.229	84.160	230.898	124.506
II- Teknik Olmayan Bölüm										
G- Yatırım Gelirleri			51.785	58.822	73.439	111.890	241.639	329.489	294.835	694.458
1- Finansal Yatırımlardan Elde Edilen Gelirler	3.169	3.262	36.759	37.345	60.339	84.751	116.047	131.169	129.379	232.910
2- Fin. Yatırımların Nakde Çevr. Elde Edilen	1.282	1.607	114	145	173	2.303	901	823	5.122	
3- Finansal Yatırımların Değerlemesi	460	4.335	746	1	2.928	5.755	1.633	11.590	23.396	32.503
4- Kambyo Karları	-	-	8.659	2.719	3.932	2.679	25.994	14.339	36.351	117.900
5- İştiraklerden Gelirler	22	-	-	-	-	-	2.940	3.555	2.529	2.529
6- Bağıl Ort. Müst. Yön. Tabii Teş. Gel.	1.062	1.289	-	900	-	-	-	-	-	-
7- Arazi, Arsa ile Binalardan Elde Edilen Ge	-	267	439	54	58	62	62	79	89	99
8- Türev Ürünlerden Gelirler	41	-	4.467	16.470	5.824	46.281	94.840	167.884	102.203	303.277
9- Diğer Yatırımlardan Elde Edilen Gelirler	415	974	-	-	-	-	-	-	-	-
10- Hayat Tekn. Böl. Akt. Yatırım Gel.	-	-	599	1.189	184	58	122	72	66	117
H- Yatırım Giderleri (-)			- 15.446	- 14.514	- 15.353	- 70.641	- 116.502	- 142.803	- 157.689	- 303.867
1- Yatırım Yönetim Giderleri- Fair Dahil	0	- 362	- 772	- 901	- 439	- 15	- 1.200	- 2.792	- 4.829	- 8.225
2- Yatırımlardaki Değer Azalışları	- 521	- 1.130	132	170	49	- 8.869	- 9.155	- 6.640	- 3.781	- 168
3- Yatırımların Nakde Çevr. Zararları	- 2.884	- 2.656	- 377	- 301	- 146	- 366	- 10.444	- 6.069	- 21.146	- 17.069
4- HD Tek. Böl. Akt. Yat. Gelirleri	-	- 1	3.082	9.508	10.366	54.218	78.228	109.119	112.898	207.926
5- Türev Ürünler Sonucu Oluşan Zararlar	- 711	- 2.026	-	- 15	-	- 73	- 982	- 538	-	- 218
6- Kambyo Zararları	- 5.766	- 2.627	- 8.450	- 1.197	- 1.125	- 3.755	- 10.309	- 5.883	- 11.537	- 56.521
7- Amortisman Giderleri	- 907	- 636	- 2.259	- 2.420	- 2.859	- 3.128	- 5.876	- 10.884	- 10.373	- 13.702
8- Diğer Yatırım Giderleri	-	-	- 638	- 343	- 467	- 216	- 309	- 879	- 687	- 375
I- Diğ. Olanımd. Faal. Gelir/ Gider.	- 3.773	- 3.423	3.431	1.908	4.488	2.252	29.626	15.069	7.647	14.831
1- Karşılıklar Hesabı- Provision Account (+/-)	- 779	- 814	5.971	1.869	- 1.589	- 1.175	- 4.153	- 6.349	- 1.559	2.035
2- Reeskont Hesabı	-	-	332	- 521	551	- 2.460	- 5.928	4.077	- 3.945	1.435
4- Enflasyon Düseltmesi Hesabı	- 306	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5- Ertelemiş Vergi Varlığı Hesabı	- 221	32	264	682	6.670	1.007	7.211	16.155	24.584	18.272
6- Ertelemiş Vergi Yükümlülüğü Gideri (-)	742	- 161	- 617	- 187	- 1.276	- 199	- 4.616	925	- 10.551	- 5.538
7- Diğer Gelir ve Karlar	- 481	6.565	751	178	470	506	35.445	2.496	1.937	3.207
8- Diğer Gider ve Zararlar	127	- 336	- 3.392	- 207	- 446	- 337	- 2.293	- 2.541	- 3.373	- 5.284
9- Önceki Yıl Gelir ve Karları	- 119	91	123	94	130	409	3.965	318	574	714
10- Önceki Yıl Gider ve Zararları	-	- 306	- 2	0	23	3	5	13	19	11
Dönem Net Kar/ Zararı	22.277	31.407	27.838	38.930	32.840	71.301	185.336	208.915	277.642	394.207
1- Vergi Öncesi Dönem Karı veya Zararı	- 7.773	39.761	38.063	49.053	46.945	91.983	239.992	285.915	375.690	529.928
2- Vergi ve Diğer Yasal Yüküml. Karş.	14.504	- 8.353	- 7.225	- 10.122	- 14.105	- 20.682	- 54.656	- 77.000	- 98.048	- 135.721
3- Dönem Net Karı veya Zararı		31.407	27.838	38.930	32.840	71.301	185.336	208.915	277.642	394.207

EK 3. Hayat Sigorta Şirketlerinin Finansal Oran Analizi Sonuçları

ORANLAR	SERMAYE YETERLİLİĞİNE İLİŞKİN ORANLAR			AKTİF KALİTESİ VE LİKİDİTEYE İLİŞKİN ORANLAR				FAALİYET ORANLARI	KARLILIK ORANLARI				
	Alınan Primlerin (Brüt) Özkayn. Oranı	Özkayn. Aktif Top. Oranı	Özkayn. Teknik Karş. Oranı	Likit Aktiflerin Aktif Top. Oranı	Likidite Oranı	Cari Oran	Prim ve Reasürans Alacak. Aktif Top. Oranı	Konservasyon Oranı	Hasar Prim Oranı	Masraf Oranı	Bileşik Rasyo	VÖK'ün Alınan Primlere Oranı	Teknik Karın Alınan Prim. Oranı
2012													
ACIBADEM	0,05	0,29	0,66	0,75	1,30	1,60	0,17	1,12	1,53	0,01	1,54	5,41	0,13
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	1,50	0,40	0,80	0,87	1,78	2,01	0,09	1,02	1,08	0,31	1,39	0,09	-0,01
CIGNA HAYAT	0,00	0,83	151,02	0,92	5,33	5,45	0,00	1,00	2,10	64,23	66,33	-681,22	-76,46
CIV HAYAT	1,47	0,22	0,33	0,89	5,36	5,76	0,06	1,29	0,11	0,05	0,16	0,04	0,01
DEMİR HAYAT	0,25	0,24	0,37	0,78	2,26	2,78	0,18	1,01	1,45	0,28	1,73	0,55	-0,06
MAPFRE GENEL YASAM	0,16	0,64	1,97	0,90	9,32	10,15	0,04	1,12	0,89	0,04	0,85	0,52	0,54
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,40	0,35	0,73	0,81	1,98	2,32	0,13	1,11	0,72	0,19	0,92	0,17	0,04
2013													
ACIBADEM	0,03	0,31	0,67	0,70	1,20	1,58	0,22	1,28	2,17	0,09	2,26	6,70	0,38
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	2,17	0,37	0,70	0,89	1,85	2,04	0,08	1,00	0,53	0,14	0,67	0,02	-0,01
CIGNA HAYAT	0,00	0,88	992,67	0,96	8,35	8,65	0,00	1,00	0,00	985,25	985,24	6055,04	985,05
CIV HAYAT	0,21	0,32	0,55	0,96	8,03	8,18	0,01	1,80	0,68	0,30	0,99	0,85	0,03
DEMİR HAYAT	0,22	0,26	0,41	0,76	2,49	3,13	0,19	1,01	1,74	0,32	2,06	0,34	0,05
MAPFRE GENEL YASAM	0,23	0,60	1,66	0,91	7,13	7,60	0,05	1,10	0,88	0,22	1,10	0,31	0,01
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,38	0,35	0,72	0,79	1,86	2,23	0,16	1,07	0,72	0,18	0,90	0,37	0,01
2014													
ACIBADEM	0,02	0,34	0,92	0,74	1,24	1,56	0,19	1,28	2,77	0,12	2,89	8,14	0,37
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	2,27	0,35	0,67	0,88	1,79	1,97	0,07	1,00	0,53	0,13	0,66	0,03	-0,05
CIV HAYAT	0,00	0,89	57,72	0,95	8,34	8,54	0,00	1,02	70,67	75,23	145,90	-48,14	-51,75
DEMİR HAYAT	0,24	0,26	0,43	0,77	2,33	2,85	0,17	1,01	2,26	0,27	2,53	-0,16	-0,13
MAPFRE GENEL YASAM	0,47	0,46	0,99	0,86	4,22	4,64	0,07	1,08	0,61	0,21	0,82	0,31	0,10
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,33	0,36	0,87	0,77	1,50	1,82	0,16	1,02	0,79	0,23	1,02	0,33	-0,07
2015													
ACIBADEM	0,01	0,36	0,89	0,71	1,19	1,55	0,21	1,57	2,91	0,15	3,06	9,66	0,23
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	2,53	0,34	0,68	0,89	1,77	1,94	0,06	1,00	0,44	0,11	0,55	0,06	0,00
DEMİR HAYAT	0,26	0,25	0,40	0,75	2,32	2,98	0,21	1,01	1,65	0,25	1,91	0,08	0,00
MAPFRE GENEL YASAM	0,53	0,47	1,00	0,83	4,22	4,68	0,07	1,07	0,88	0,25	1,13	0,19	0,01
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,39	0,35	0,79	0,75	1,40	1,75	0,18	1,02	0,62	0,14	0,76	0,37	0,01
2016													
ACIBADEM	0,00	0,34	0,83	0,72	1,15	1,44	0,18	20,04	1,35	1,66	3,02	5,21	-0,16
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	2,29	0,32	0,73	0,86	1,56	1,72	0,05	1,13	0,42	0,60	1,02	0,05	-0,03
DEMİR HAYAT	-0,09	0,22	0,33	0,74	1,93	2,50	0,22	-2,64	1,73	1,46	3,19	-0,26	-0,11
MAPFRE YASAM	-2,01	0,41	0,79	0,78	2,85	3,21	0,09	-0,36	0,92	2,35	3,27	-0,29	-0,63
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,18	0,33	0,74	0,74	1,29	1,58	0,16	2,30	0,56	0,86	1,42	0,26	-0,09
2017													
ACIBADEM	0,02	0,34	0,85	0,74	1,18	1,46	0,18	1,28	0,87	0,05	0,93	8,69	0,13
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	4,20	0,31	0,72	0,84	1,67	1,83	0,04	1,00	0,18	0,07	0,25	0,06	0,03
DEMİR HAYAT	0,17	0,15	0,22	0,70	1,46	1,90	0,20	1,01	4,41	0,59	4,99	-2,32	-0,49
MAPFRE YASAM	1,01	0,37	0,68	0,70	2,13	2,57	0,13	1,11	0,52	0,20	0,72	-0,01	-0,16
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,65	0,32	0,75	0,75	1,27	1,55	0,16	1,01	0,26	0,09	0,35	0,29	0,01
2018													
ACIBADEM	0,01	0,37	0,83	0,70	1,15	1,48	0,20	1,49	1,92	0,03	1,95	25,17	0,89
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	3,14	0,36	0,86	0,86	1,93	2,06	0,02	1,00	0,21	0,07	0,28	0,08	-0,02
DEMİR HAYAT	0,08	0,21	0,33	0,70	1,43	1,82	0,18	0,99	7,32	0,68	8,00	0,20	-0,07
GROUPAMA HAYAT	0,88	0,40	0,79	0,60	1,60	2,17	0,22	1,01	0,64	0,12	0,76	0,47	0,07
MAPFRE YASAM	1,37	0,33	0,62	0,60	1,77	2,39	0,21	1,10	0,47	0,16	0,63	0,07	-0,10
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,61	0,36	0,78	0,69	1,32	1,68	0,18	1,01	0,41	0,10	0,51	0,46	0,01
2019													
BUPA ACIBADEM	0,00	0,34	0,87	0,72	1,14	1,45	0,20	0,61	1,93	0,03	1,96	55,27	1,19
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	5,15	0,20	0,42	0,78	1,35	1,51	0,03	1,00	0,24	0,10	0,34	0,06	-0,05
DEMİR HAYAT	0,07	0,14	0,21	0,61	0,98	1,24	0,16	0,27	4,50	0,92	5,42	-2,71	-0,74
GROUPAMA HAYAT	0,20	0,46	1,02	0,76	4,18	4,28	0,02	1,00	2,72	0,47	2,26	1,12	0,11
MAPFRE YASAM	2,19	0,21	0,35	0,53	1,41	2,17	0,28	0,89	0,19	0,12	0,32	0,00	-0,14
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,35	0,33	0,77	0,72	1,27	1,56	0,16	1,00	0,52	0,14	0,65	0,74	-0,04
2020													
BEREKET KATILIM HAYAT	1,82	0,58	1,53	0,74	10,84	14,33	0,23	1,01	0,04	0,11	0,15	-0,02	-0,07
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	5,08	0,20	0,46	0,80	1,23	1,33	0,00	1,00	0,17	0,09	0,25	0,04	-0,03
GROUPAMA HAYAT	0,28	0,33	0,66	0,78	3,94	4,10	0,02	1,08	0,06	0,23	0,28	0,10	-0,93
MAPFRE YASAM	1,36	0,27	0,45	0,63	2,39	3,28	0,24	1,14	0,27	0,07	0,35	0,04	-0,11
BUPA ACIBADEM	0,00	0,40	1,10	0,75	1,30	1,61	0,18	1,72	1,30	0,03	1,33	81,21	0,86
DEMİR HAYAT	0,03	0,18	0,27	0,63	0,97	1,23	0,16	1,00	13,09	0,68	13,77	7,70	-0,40
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,30	0,37	0,90	0,75	1,41	1,70	0,15	1,03	0,21	0,10	0,31	0,83	-0,12
2021													
GROUPAMA HAYAT	0,19	0,29	0,44	0,81	12,35	12,68	0,01	1,13	0,55	0,67	1,22	0,11	-3,30
BNP PARIBAS CARDIF HAYAT	11,34	0,15	0,31	0,82	1,19	1,19	0,00	1,00	0,14	0,05	0,20	0,04	-0,01
MAPFRE YASAM	3,96	0,12	0,16	0,72	2,99	3,69	0,17	1,13	0,47	0,07	0,54	-0,06	-0,32
BEREKET KATILIM HAYAT	1,37	0,97	-	1,00	39,76	39,76	0,00	1,75	0,08	0,15	0,22	0,22	0,18
BUPA ACIBADEM	0,00	0,37	1,05	0,74	1,20	1,49	0,18	-0,03	2,57	1,67	0,90	9213,05	139,51
DEMİR HAYAT	0,01	0,22	0,38	0,60	0,94	1,20	0,16	1,00	14,31	0,57	14,88	16,03	5,65
HAYAT ŞİRKETLERİ TOPLAM	0,41	0,34	0,81	0,75	1,34	1,62	0,15	1,00	0,22	0,08	0,30	0,68	-0,15

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİNİN HİZMET KURULUŞLARI

SERVICE ORGANIZATIONS OF HİMAYE-İ ETFAL SOCIETY

Büşra KARATAŞER*

Geliş Tarihi: 16.05.2023
(Received)

Kabul Tarihi: 16.10.2023
(Accepted)

ÖZ: Çocukların himayesi dünyadaki bütün ülkelerin en temel görevi olmuştur. Tarihin erken dönemlerinden itibaren çocukların korunması elzem olmuştur. Osmanlı Devletinde çocuk koruma en erken dönemlerden itibaren önemsenmiştir. Birinci Dünya Savaşıyla birlikte dünyada toplumsal yapı değişmiş ve birçok çocuk kimsesiz kalmıştır. Bu çocukların barınması ve korunması için yeni bir kuruma ihtiyaç vardı. Bu amaçla 1917 yılında kurulan kurum toplum nezdinde büyük bir boşluğu doldurmuş oldu. Himaye-i Etfal cemiyeti ile ilgili birçok çalışma bulunmakla birlikte kurumun asıl faaliyet alanı olan Dispanserler, Firuzağa Misafirhanesi, Kalender Ziraat Yurdu ayrıntılı bir şekilde incelenerek çocukların sağlık durumu, barındıkları yerler hakkında bilgi edinmiş oluyoruz. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin resmi belgeleri kullanılarak oluşturulan bu çalışma ilk dispanserler ve çalışma alanları, Firuzağa misafirhanesi ve görevleri, kalender ziraat yurdunda himaye edilen çocuklar ve çalışma alanları incelenerek çocuk koruma konusunda kapsamlı çalışmalar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Himaye-i Etfal, Firuzağa Misafirhanesi, Kalender Ziraat Yurdu, Bağlı Kuruluşlar

ABSTRACT: Each country in the world has a fundamental duty to protect children. Since the beginning of history, it has been essential to protect children. In the Ottoman Empire, the protection of children was an important concern from the beginning. There was a change in the world's social structure following the First World War, with many children becoming orphans as a result. The shelter and protection of these children required the establishment of a new institution. As a result of the institution established for this purpose in 1917, a large social gap was filled. The Himaye-i Etfal society is the subject of many studies, but we obtain the most information about the health status of the children and the places where they live by examining in detail the Dispensaries, Firuzağa Guesthouse, Kalender Ziraat Dormitory, which are the principal areas of the society's activities. This study, which is based upon official documents of the Himaye de Etfal Cemiyeti, will examine the first dispensaries and their working areas, Firuza's Guesthouse and its duties, as well as the budget and working areas for the calendar Ziraat Dormitory.

Keywords: Himaye-i Etfal , Firuzağa Guest House, Kalender Ziraat Dormitory

*Doç. Dr, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, bkarataser@nku.edu.tr ORCID: 0000-0002-3208-657X

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Karataşer

EXTENDED ABSTRACT

The child is one of the most important elements of society. Children are the most precious beings entrusted with the future, so their proper raising has been vital throughout history, from education to morality.

For a long time, foundations were responsible for protecting children in need of protection in the Ottoman Empire. The foundations that provided social services in various fields supported protecting family integrity. Poor children could remain at home and continue their education by receiving financial support.

In the Ottoman state, keeping inheritance records was the first step towards protecting children. After their parents' death, these records protected their children's inheritance rights.

Adoption was another method of child protection in the Ottoman Empire. The adoption process involves entrusting a guardian family with the care and upbringing of an orphan (or a child who has been adopted with their parent's consent).

As a result of the Tripoli and Balkan wars, as well as World War I, the Ottoman Empire lost many territories. Many people were killed and many children became orphans. There has been an increase in the number of people dying in wars and orphaned children, thus requiring establishing an institution for orphaned children. Furthermore, the number of orphans and orphaned children increased due to the prolonged war. The development of these circumstances led to the establishment of an institution for the care of children.

There is no doubt that child protection is one of the most universal issues in the world. Changes in the social structure are caused by political and economic events in the world as well as wars. For example, there were many orphans and orphans during the First World War as a result of the troubles and conditions of the war. In order to eliminate the protection of these children, the states have opened a variety of institutions. This study examines how the state protected children from disadvantaged backgrounds before and during the First World War.

Himaye-i Etfal Society was founded in Krklareli in 1908. It was during the First World War that the institution was structured, culminating in its establishment. Orphans and homeless children increased as a result of the long duration of the war. As a result of this situation, it was necessary to conduct more comprehensive studies regarding the protection and education of orphaned children. The Himaye-i Etfal Society was established in 1917 in response to this necessity. During the Balkan wars and the First World War, the Himaye-i Etfal Society was established to protect orphaned children. An idea to open a society for orphaned children was brought up and benevolent people began their activities immediately.

During the First World War, many families were broken up and many children were left without a mother, father and on the street. Topics covering the questions: What measures were taken by the state to protect orphaned children regarding this problem that had turned the whole world upside down? Under what conditions did the institutions start to work, and what were the needs of the institutions? Who was going to the doctor's clinics? What age range was stated in the guesthouse? What kind of services would be provided in the dormitories? Will be examined. In this article, the doctor clinics, which were affiliated institutions of the Himaye-i Etfal institution, opened in the last period of the Ottoman state to ensure the protection of children; information gathered about the children that Firuzaga Guesthouse and the Kalender Ziraat Kalender Dormitory helped and hosted, and the health,

shelter, and food needs of the children by taking into account the official reports of the institution will be analyzed.

With the opening of the doctor's clinics, one of the affiliates of the Himaye-i Etfal Society, important steps were taken for children's health. This resulted in regular examinations and the maintenance of a child's health.

An additional institution that opened was the Firuzağa Guesthouse. This institution provided accommodation and health care for orphaned children. Furthermore, these children were placed in foster care, and as a result, they were protected by their families. As a result of hosting and adopting 245 children, the children could be protected.

Another establishment is the calendar Agricultural Dormitory. In order to provide patronage, this dormitory was established. The children who came here ranged in age from 2 to 16. In addition, agricultural education was provided to those of educational age to provide those children with an occupation. As a result, these efforts helped them find employment, supporting their survival struggle.

In this study, we examined the affiliated organizations of Himaye-i Etfal Society, one of the child protection institutions in the last period of the Ottoman Empire. Based on the study's results, various sub-organizations were established by the institution to ensure children's protection, health, safety, and education. Furthermore, training and employment were provided to allow them to survive economically.

1. GİRİŞ

Çocuk bir toplumun en önemli parçasıdır. Çocuklar, geleceğin emaneti edildiği en değerli varlıklar olduğundan eğitimden ahlaka kadar her türlü donanımları tarih boyunca önemli olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde çocukların korunması çeşitli alanlarda sosyal hizmetler yürüten vakıflar, aile bütünlüğünün korunması desteklenmiştir. Maddi desteklerle fakir çocukların ailelerinin yanında kalarak eğitimlerine devamları sağlanmıştır.¹

Osmanlı Devleti çocukların himayesi amacıyla ilk adım ise tereke kayıtlarının tutulmasıdır. Bu kayıtların tutulması ile birlikte çocukların anne ve babaların ölümünden sonra çocukların miras hakkı korunmuş bulunuyordu.²

Osmanlı Devleti'nde çocuk koruma metodu ise evlat edinmedir. Evlat edinme, kimsesiz çocukların veya anne- baba onayıyla sahibi bulunan çocukların bakım ve eğitimlerinin evlatlık edinen aile tarafından gerçekleştirilmesiyle oluyordu.³

Osmanlı Devletin girdiği Trablusgarp ve Balkan Savaşları ve sonrasında Birinci Dünya Savaşında birçok toprak kaybetmiş bunun yanında birçok insan ölmüş ve birçok çocuk kimsesiz kalmıştır. Ülkede şehit ve kimsesiz çocukların sayısının

¹Safiye, Kesgin, "Osmanlı'nın Son Döneminde Kimsesiz ve Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitimi ve Topluma Kazandırılması", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(50), 2006, s. 135.

² Nesimi, Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, XLVIII, S. 1, 2007, s. 4.

³ Nesimi, Yazıcı, a.g.e., 2007, s. 4.

artması kimsesiz çocuklar için bir kurum ihtiyacı doğmuştur.⁴ Uzun süren savaş öksüz ve yetim çocuk sayısı artmıştır. Toplumda yaşanan bu gelişmeler bir kurum oluşturmaya zorlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde kimsesiz çocukları himaye etmek için İslahhaneler kurulmuştur. İlk ıslahhane 1863 yılında Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından Niş'de anne ve babası olmayan Müslüman ve gayrimüslim çocuklara eğitim vermek, meslek edindirmek maksadı ile kurulmuştur. Bu ıslahhane' de eğitilen çocukların topluma kazandırılması kurumun amacına ulaştığını göstermiştir. Bu sebeple 1864 yılında Tuna Vilayeti Rusçuk ve Köstence'de birer İslahhane açılmıştır (Öztürk,1999,s.190) . Açılan bu okullar korunmaya muhtaç çocukların gelişimi için önemli bir yere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğunda ıslahhanelerin olumlu etkileri sebebi ile daha sonra Anadolu ve Rumeli'de birçok bölgede İşkodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir gibi bölgelerde birer ıslahhane açıldı.⁵Bu okullarda verilen eğitimler çocukların meslek edinmesine imkân tanması sebebiyle buralardan mezun olan çocuklar maharet sahibi olmuşlardır. Örneğin Rumeli'de bir ıslahhanede öğrenci olan 14 yaşında Belgradlı kunduracılık alanında eğitim alan Ahmet isimli bir öğrenci sekiz saat içinde üç çift asker ayakkabısı dikerek teslim etmiştir. Yaşana bu örnekler çocukların bu okullarda meslek edindiklerini göstermektedir. Öyle ki böyle örnekler dönem gazetelerinde yer verilerek okulların başarısı gösterilmiştir⁶

II. Abdülhamid döneminde ise yetim çocuklara meslek edindirmek amacı ile Darülhayr-ı Ali açılmıştır. Bu okulda hem ahlaki hem de sanat halıcılık, boyacılık, ressamlık, kalfalık, marangozluk, kunduracılık, bahçivancılık, şekerlemecilik gibi dersler bulunuyordu. Bu okul 1909 yılında kapatılmıştır⁷

Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1908 yılında Kırklareli'nde kurulmuştur (Albayrak,1988,s.32). Kurumun bugünkü temellerinin atılmasına uzanan asıl yapılanma ise Birinci Dünya Savaşı yıllarına denk gelmiştir. Savaşın uzun sürmesi yetim ve kimsesiz çocukların sayısının artmasına neden olmuştur.

Yaşanan bu gelişmeler, çocukların himayesi için devlet tarafından kurumsal çözümler bulunmasını bir zorunluluk haline getirmiştir. Çocukların himayesi için kurumsal anlamda gerçekleştirilen ilk adım 1917 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin açılmasıdır. Kimsesiz çocuklar için bir cemiyet açma fikri oluştuğunda

⁴Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi*, 3(3),2010,s.3

⁵ Cemil Öztürk,"İslahhane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, Diyanet Vakfı Yayınları,1999,s.191.

⁶ Meral Bayrak Ferlibaş, "Bir Sosyal Sorumluluk Projesi: Tuna Vilayeti İslahhaneleri" *Bellekten*, Cilt 77, 279, 2013,s.575.

⁷ Nadir Özbek, "II.Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Ali", *Tarih ve Toplum*, Cilt 182 S:56, 1999, s. 17

bazı hayırsever kişiler tarafından hemen faaliyete başlanarak toplumda ihtiyaç sahibi çocuklara destek olmaya çalışmışlardır⁸

Cemiyet İstanbul merkezli olarak kurulmuş olup İstanbul'da Beyoğlu, Beşiktaş, İstanbul, Haliç, Üsküdar, Beyoğlu, Bakırköy, Yeniköy, İzmit Konya, Samsun da şubeleri bulunmaktadır⁹

Korunmaya muhtaç çocuk sorunu İmparatorluğun genelinde bir sorun olması sebebi ile açılan şube sayısı artmıştı. Musul, Erzurum, Eskişehir, Kastamonu ve Bolu merkezinde şubeler açılmıştı.¹⁰

İzmir ve İstanbul'un işgali sonrası İstanbul'un ülkedeki diğer şehirlerle bağlantısı kesilmiş bu sebeple cemiyetin sadece Kadıköy Şubesi vazifesine devam etmiştir. Cemiyetin gelir kaynaklarına baktığımızda ise; cemiyetin nizamnamesine göre cemiyet üyelerinin senelik aidatları, hükümet ve beledi dairelerinin tahsisatından oluşmaktaydı. Cemiyetin nizamnamede yer alan gelirleri ilk zamanlarda ihtiyaçları karşılarken zaman içerisinde şube sayısının da artmasıyla gelirler yetersiz hale gelmiştir. Bu aşamada Cemiyet kamu yararına hizmet eden bir dernek olarak kabul edilerek devletten daha fazla destek alması sağlanmıştır. Cemiyet bu gelirlerin dışında Sergi ve konferanslar düzenleyerek gelir elde etmeye çalışmıştır. Cemiyetin bir diğer gelir elde etme yolu ise çeşitli şirket ve şahıslar tarafından bağışlardan oluşmaktadır.¹¹

2. HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ BAĞLI KURULUŞLAR: MUAYENEHANELER

Himaye-i Etfal Cemiyeti kimsesiz çocukları himaye etmek maksadı ile kurulmuştur. Ancak dönem koşullar içerisinde savaş koşulları, kıtlık sebebi ile çocuklar yetersiz besleniyordu. Bu koşullarda doktor ve ilaca ulaşmak çok zordu. Cemiyet toplumda var olan bu eksiklikleri gidermek için sadece çocukları himaye etmekle kalmamış çocukların sağlıkları içinde kurumlar oluşturmaya çalışmıştır. İlk muayenehane 1 Kasım 1917 tarihinde İstanbul Şehzadebaşı'nda açılmıştır. Bu muayenehane 5 Kasım 1919 tarihine kadar görev yapmıştır. Görev yaptığı süre zarfında 529 hasta muayene ve 273 hastanın ücretsiz olarak ilaçları verildi. İstanbul'da bir diğer muayenehane Kadıköy'de 1918 senesi şubat ayında açılmış ve 1918 yılı Nisan ayında kapanmıştır. Muayenehane görev süresi boyunca 617 hasta muayene etmiş ve 245 hastanın ilaçlarını ücretsiz tedarik etmiştir. İstanbul'da bir

⁸ Abdullah Karatay, "Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2007), s.111.

⁹ Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, 1339, Senesi 1923, s. 40-41

¹⁰ Büşra Karataşer Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Mali Durumu Hakkında Bir Değerlendirme, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 5(2), 2020, 137

¹¹ Büşra Karataşer, a.g.e, 2020, s.138

muayenehane ise Bakırköy’de 1918 yılı Nisan ayında açılmıştır. 1919 yılı Kasım ayında kapanmıştır. Bu muayenehane ise 178 hastaya bakmış ve 81 hastaya da ücretsiz ilaç vermiştir.

Aynı tarihlerde Üsküdar’da bir muayenehane açılmıştır. Bu muayenehaneye 200 çocuk müracaat etmiş ve bu çocuklara ücretsiz ilaç verilmiştir. Bu muayenehanelerde toplam 2211 çocuk tedavi edilmiştir. Bu muayenehanelerde Hakkı Şinasi Paşa, Cevdet Tahsin, Hacı Mehmed Emin, Hüsnü Şakir, Hayri Ömer, Rasim Ferid, Raşid Tahsin, Viktor, Memduh, Adil, Fahri, Saadettin ve Davut beylerle Buyes, Brandes, Telman, Tiberyus, Akinidis, Nazaryan ve Şerbetçiyen efendiler doktorluk yapmışlardır. Bu muayenehaneler ülkenin maddi manevi sıkıntılı zamanlarında kurulmuş olup çok kıymetli amaçlarla kurulmuştu. Ancak fakir halkın birtakım alışkanlıkları yüzünden yeterince rağbet etmemeleri sebebiyle sonuç elde edilebilecek kadar hayatta kalamamıştır.

2.1 Firuzağa Misafirhanesi

Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin kurulduğu yıllarda ülke savaş içindeydi. Maddi manevi sıkıntılar yaşanmış ve ülke açlık, kıtlıkla mücadele eder hale gelmişti. Savaş yıllarında ve savaş sonrasında eğlenceye düşkünlük artmıştı. İstanbul’da ilk kez kumar, alkol ve kadın ticareti geniş ölçüde yayılmıştı.¹² Fuhuş ortamı önceden birkaç mahalleye sıkışıp kalmışken savaş ve sonrasında çoğalmış ve Müslüman kesimi de etkilemeye başlamıştı. İslam İctimai terbiyesi” zedelenmişti. Anadolu’da ise Birinci Dünya Savaşında erkekler cepheye sevk edilmiş, yoksulluk, açlık aile bağlarının değişmesine yol açmıştı.¹³ Maddi-manevi olarak bu kadar olumsuzlukların yaşandığı bir dönemde sahipsiz kalan çocukların her zamankinden daha fazla yardıma ihtiyaç duymaktaydı. Bu çocuklara sahip çıkılması, korunması, kötü yollara düşmemesi için çaba gösterilmesi gerekiyordu.¹⁴

Himaye-i Etfal Cemiyeti yaşanan bu sıkıntılı dönemde faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İlk icraatı Harbiye Mektebinde bulunan 500 çocuğu ve kimsesiz çocukları himaye etmek maksadı ile 27 Kasım 1917 tarihinde Firuzağa’da bir misafirhane açılmıştır.¹⁵ Misafirhane açıldıktan birkaç ay sonra yüzden fazla çocuğun açlık, kıtlık, bakımsızlıktan kurtulmasını sağladı. Misafirhaneye gelen ilk elli çocuktan üçü üç yaşında dokuzu 5 ve yirmi ikisi de 8 yaşında idi.¹⁶ Misafirhanede çocukların yaşlarının küçük olması, sağlık kurallarına

¹²Stefanos Yerasimos *İstanbul 1914-1923*, İstanbul,1996,s.192.

¹³Zafer Toprak ,”Fuhuş” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III; İstanbul,1994,s.345.

¹⁴Makbule, Sarıkaya, “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, *Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi*, Cilt 3(3), 2010,s.195.

¹⁵ Kevser Şeker, (Osmanlıdan Cumhuriyete Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu, (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi

¹⁶Makbule Sarıkaya, a.g.e., 2010, s. 196.

uygun olarak yetiştirilmesi maksadı ile hama- duş tertibatı da tesis edilmişti. Çocuklar arasında hastalananlar hemen ayrılarak bulaşıcı hastalıklara yakalananları da tedavi etmek amacıyla bir baraka inşa edilmişti.¹⁷

Tablo 1. 1917 Yılı Firuzağa Misafirhanesine Kabul Edilen Çocuklar

Kayıt ve Kabul Olunan Çocuklar									
Aylar	Yeni kayıt olanlar			Tekrar alınanlar			Toplam		
	Kızlar	Erkekler	Toplam	Kızlar	Erkekler	Toplam	Kızlar	Erkekler	Toplam
Aralık 1917									
Ayı başında	11	0	1				11	80	91
Ocak	1	1	2		1	1	1	2	3
Şubat	5	8	13	2	2	5	10	15	2
Mart	1	8	9		1	1	1	9	10
Nisan	2	1	3	2	2	4	4	3	7
Mayıs	3	5	8	1	1	2	4	6	10
Haziran	1	6	7	2		2	3	6	9
Temmuz	1	18	19	2	4	6	3	22	25
Ağustos	1	12	13	1	4	5	2	16	18
Eylül	6	25	31	1	2	3	7	27	34
Ekim	9	8	17	0		0	7	8	17
Kasım	1	10	11	3	2	5	4	12	16
Aralık	3	9	12	2	2	4	5	11	16
Toplam	45	191	236	14	21	35	59	212	271

Kaynak: Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası,1339, Senesi 1923, s.11.

¹⁷Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, a.ge, 1923, s. 3-4

Tablo 2. 1917 Yılı Firuzağa Misafirhanesinden Ayrılan Çocuklar
Ayrılan Çocuklar

Aylar	Evlatlığa Verilenler çocuklar			Velisi Tarafından Geri Alınan Çocuklar		
	Kızlar	Erkekler	Toplam	Kızlar	Erkekler	Toplam
1917 Aralık Ayı başında						
Ocak	6	5	11	1	1	2
Şubat		2	1	1		1
Mart	8	2	10	1		1
Nisan	6	7	13			
Mayıs	2	1	3		2	2
Haziran	2		2		1	1
Temmuz	3	4	7	1	3	4
Ağustos	1	3	4			
Eylül	1		1			
Ekim				2	3	5
Kasım	1	2	3	2	4	6
Aralık	3		3			
Toplam	35	24	59	8	14	22

Kaynak: Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası,1339, Senesi 1923, s. 40-41

Misafirhane' ye 1917 yılında yeni kayıt olan 45 kız, 191 erkek olmak üzere toplam 191 öğrenci gelmiştir. Misafirhaneden ayrılıp tekrar misafirhaneye tekrar alınanlar ise kız öğrenci sayısı 14, erkek öğrenci sayısı 21 toplam 35 öğrenci alınmıştır. Evlatlık olarak verilenler ise 35 kız, 24 erkek olmak üzere 59 kişiden oluşuyordu. Velisine teslim edilen çocukların sayısı ise kızlar 8, erkekler 17 olmak üzere 25 kişidir. Cemiyet misafirhanesi çok sayıda çocuğu himaye ediyordu. Ancak ülkenin içinde bulunduğu mali durum misafirhaneye aktarılan bütçeyi dolayısıyla çocukları etkiliyordu. Cemiyetin 1919 yılı bütçesi iki senelik bir tecrübe üzerine oluşturulmuştu. Birinci Dünya Savaşının bitmesiyle maddi olarak cemiyet yaşadığı mali zorlukları atlatacağını düşünüyordu ancak gelir kaynağı bulmakta hala birçok zorluk yaşıyorlardı. Cemiyetin ana gelir kaynağı olan üyelik aidatı ülkenin iktisadi koşulları sebebiyle tahmin edilenden az oranda gerçekleşmiştir. Ülkede savaş sebebiyle kıtlıklar meydana gelmiştir. Hayat pahalılığı artmış, eşya ve erzak fiyatları olağanüstü aratarak kurumu mali olarak zor bir duruma getirmiştir. Şehremaneti

tarafından Himaye-i Etfal Cemiyetine 1000 kuruş tahsis etmiştir. Cemiyet 1919 yılında genel gıda maddelerini ucuz fiyata alırken bu sene fiyatların artması, su, elektrik, telefon, ev ücretleri, yakacak, giyecek ücretlerinin de arttığından şikayet etmektedir. Cemiyet gelirlerini artırmak maksadı ile misafirhanede tüm giderleri hanım üyeler tarafından sağlanarak çay toplantıları düzenlenerek 100 lira elde edilmiştir. Misafirhanemizde bulunan yaşları ve özel durumları itibarıyla eğitime kabiliyeti olmayan kızlardan beşine bu sene insanların geçtikleri yerlerde beş baraka yapacağız ve bu barakaların her birine yüzer lira sermaye koyarak gazete, tütün, çikolata ve adi taşlardan yapılmış (bazı küçük süsler), yüzük, iğne ve buna benzer eşya sattırarak cemiyete gelir sağlamayı planlamıştır. Cemiyetin 19121 yılı bütçe tahmini ise şu şekildedir, Yıllık taahhütlerden 80.000 kuruş, Şehremanetinden 100.000 kuruş, Şehit Evlatları İanesi 'nden 1.800.000, Yardımlar, bağışlar ve iftihar levhalarından 300.000 kuruş, süthane gelirlerinden 1.296.000 kuruş, yarış, şefkat pazarı, tiyatro ve sinemadan 500.000 kuruş, piyango kartpostal, yıllık gelirden 500.000 kuruş, baraka gelirinden ise 125.000 kuruş toplamda 4.701.000 kuruş şeklindedir. Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Bilanço, 1335 Senesi, s.56).

Misafirhaneye gelen çocukların bir kısmı Himaye-i Etfal Cemiyetinin kuralları çerçevesinde evlatlık olarak verilmektedir. Evlatlık olarak verilen çocuklar Cemiyet Nizamnamesine göre verildikleri ailelerin yanında kontrol ediliyorlardı.¹⁸Madden ve ruhen sağlıklı gelişip gelişmedikleri kontrol ediliyordu. Yapılan teftişlerde evlatlık olarak verilen çocukların maalesef evlatlıktan çok bir hizmetkar gibi kullanıldığı tespit edilmiştir. İş ve ticaret erbabı yanına sanat öğrenmek için gönderilen çocuklar ise ayak hizmetleri yaptırılarak sanat öğrenmeleri için bir gayret gösterilmediği anlaşılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Cemiyeti daha güvenli ve meslek öğrenebilecekleri kurumlar açarak buralara yerleştirme kararı almaya itmiştir.¹⁹Çocukların büyük bir kısmı ise şehirdeki ticaret ve sanat evlerine gönderilip ilim ve irfan sahibi olmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Hatta bu şekilde sanat öğrenmeye teşvik edilecek çocukların yemekleri ve dinlenmelerini sağlamak amacı ile Şehzadebaşı'nda bir baraka inşa edilmiştir. Ancak gerekli teşkilatın hazırlanması sırasında birkaç aile tarafından işgal edilmiştir. Barakanın boşaltılması için resmi makamlara müracaat edilmiş ancak baraka boşaltılamamış ve buradaki eşyalar sökülerek misafirhaneye geri getirilmiştir. Misafirhanede kalan çocuklar ayrıca eğitim almaları için Amerika Şark-ı Karib yardımlaşma heyetinin düzenlediği kampa hava değişimine ihtiyacı olan çocuklar gönderilmiştir.²⁰

¹⁸Makbule Sarıkaya, a.g.e, 2010, s.197

¹⁹Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası,1339, Senesi 1923, s.11.

²⁰Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, a.g.e., s. 6.

Çocukların büyük bir kısmı ise şehirdeki ticaret ve sanat evlerine gönderilip ilim ve irfan sahibi olmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Hatta bu şekilde sanat öğrenmeye teşvik edilecek çocukların yemekleri ve dinlenmelerini sağlamak amacı ile Şehzadebaşı'nda bir baraka inşa edilmiştir. Ancak gerekli teşkilatın hazırlanması sırasında birkaç aile tarafından işgal edilmiştir. Barakanın boşaltılması için resmi makamlara müracaat edilmiş ancak baraka boşaltılamamış ve buradaki eşyalar sökülerek misafirhaneye geri getirilmiştir. Misafirhanede kalan çocuklar ayrıca eğitim almaları için Amerika Şark-ı Karib yardımlaşma heyetinin düzenlediği kampa hava değişimine ihtiyacı olan çocuklar gönderilmiştir (Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Bilanço, 1334 Senesi, s.6).

Misafirhanede kalan çocuklara ilkökul eğitim ve öğretimi sağlamak için gündüzlü eğitim veren okullara gönderilmiştir.²¹ Misafirhanede kalan öğrencilerden yetenekli çocuklardan Seniha, Layiha, Namıka ve Vahide hanımlar Kandilli Kız Sultanisine yatılı olarak yerleştirilmiştir. Daha sonra bu çocuklara öğrenim görüp zeka ve özel kabiliyet gösteren Nergis, Esra, Dürdane ve İsmet isimlerinde diğer yetimlerde katılmıştır. Başarılı öğrenciler yatılı okullara yönlendirilerek başarılı olmaları sağlanmıştır.²²

Misafirhanede kalan çocuklara özel ihtimam gösterilmektedir. İzmir'in işgali sırasında yaşanan kara günlerde Marmara sahillerinden göç eden çaresizler ile birlikte gelen çocuklara misafirhaneye kabulü Muhacirin Müdüriyeti tarafından yapılan anlaşmalar üzerine birçok göçmen çocuk kabul edilmiştir. Bu çocuklar büyük bir gayret ile kurtarılmış ve sonra memleketlerine dönmüşlerdir. O dönemde çocuklarını misafirhaneye vermek istemeyen diğer göçmenlerin perişan çocuklarına da imkanlar ölçüsünde yardım edilmiştir.²³

1922 yılı başında mevcut bulunan çocuk sayısı Kız 9 yatılı, Erkek 6 toplam 15 öğrenci, 5 kız aileleri yanında, Misafirhane' de 1922 yılında yeni kayıt kalan çocuklar ve yaşlarına baktığımızda ise, 2-4 yaşına kadar olan 2 kız 1 Erkek toplamda 3 çocuk, 4-8 yaşına kadar olan kız 8 erkek, 53 toplam 61 çocuk, 8-12 yaşına kadar olan kız 4, erkek 46 toplam 50 çocuk, 12-16 yaşına kadar olan kız 2, erkek 16 toplam 18 çocuk bulunmaktadır. Toplam kız ve erke öğrenci sayısı ise 132 olmuştur.

1923 yılına gelindiğinde ise, 5-8 yaş kız öğrenci 6 erke öğrenci 22 toplam 28 öğrenci 8-12 yaşına kadar kız öğrenci 3, erkek 32 toplam 35 öğrenci bulunmaktadır. 12-16 yaş arası 5 kız, 51 erkek öğrenci bu toplam 56 öğrenci bulunmaktadır. Misafirhanede ayrıca 7 çocuk bulunmaktadır. Misafirhanede çocuklara ayrıca ilkökul eğitimi de veriliyordu. Mezun edinilen öğrenci sayısına bakıldığında ise, göçmenlerden olup velileriyle beraber köylerine dönen 6 kız 17 erkek toplam 23

²¹Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, a.g.e., s. 11.

²²Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, a.g.e., s. 40-41.

²³Himaye-i Etfal Rapor ve Blanço, a.ge, s.27.

öğrenci olmuştur. 1914-1918 yılları arası 2027 öğrenci mezun olmuştur. Fırat emeleri sebebi ile polise teslim edilen öğrenci sayısı 13 'tür.

2.2 Kalender Ziraat Yurdu

Kalender ziraat Yurdu, 1917 yılında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyetinin eğitim ve himaye kurumlarından birisidir. Cemiyetin Firuzağa'da bulunan misafirhanesinde kalan kimsesiz ve yetim çocukları niteliklerine göre seçerek bu kurumda zirai eğitim veriliyordu. ²⁴Cemiyet Firuzağa misafirhanesini dolup boşalan bir depo gibi kullanmıştır.²⁵

Kalender Ziraat çocuk yurdunda 1919 yılı mevcut öğrenci sayısı şu şekildedir;6, Erkek 9 yatılı mekteplerde olmak üzere toplam 15 öğrenci bulunuyordu. 5'i ailelerinin yanında olmak üzere 12 erkek toplam 17 öğrenci bulunuyordu. 1919 yılında yeni kayıt olan öğrencilerse 2-4 yaş 2 kız 1 erkek, 4-8 yaş 8 kız, 53 erkek,8-12 yaş 4 kız, 46 Erkek, 12-16 yaş 2 Kız, 16 Erkek toplam 132 öğrenci kayıt olmuştur.

1920 yılına gelindiğinde ise misafirhanede mevcut 7, gündüzlü okullarda 24 erkek toplam 101 öğrenci bulunuyordu. 19yılında yeni kayıt olan öğrenci ise, 5-8 yaşına kadar 6 kız, 22 erkek, 8-12 yaşına kadar 3 kız, 32 erkek 12-16 yaşına kadar 5 kız, 51 erkek toplamda 119 öğrenci kayıt yaptırmıştır

7 Eylül 1921 yılında Türk Çalıştırma Derneği ile yapılan antlaşmaya uygun olarak hazırlanan program gereğince bahçıvanlık ve küçük ekincilik kurumları açılmıştır. Mütareke sırasında sokaklardan toplanıp polis tarafından gönderilen ve hicret dolayısıyla gelen göçmen çocuklar öncelikle misafirhanede himaye ediliyordu. Yaşı ilerleyen çocuklar ise Kalender Ziraat Yurduna zirai öğretilmekteydi. Kalender yurduna 1917 yılından 1927 yılına kadar kaydedilen çocuk sayısı 2332 idi.²⁶

İki sene içerisinde öğrenciye sayısında ciddi bir artış olmuştur. Bu durum hem ülkenin içinde bulunduğu sosyal durum sebebiyle kimsesiz çocuk sayısındaki artış sebebiyle kaynaklanmıştır. Hem de kurumda çocuklara iyi eğitim verilmesi ve himaye edilmesi sebebi ile kurum öğrenci sayısı artmıştır.

Kalender Ziraat yurdu bütçesini inceleyecek olursak kurum yapısı hakkında daha fazla bilgiye sahip olabiliriz. Rumi 1338 senesine ait Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Bilançosunun 29. Sayfasına baktığımızda; Müdürün 5000 krş., çiçek bahçeleri bahçıvanın 1500 krş., sebze bahçeleri bahçıvanın 1500 krş., inekçinin 1000 krş., öğretmenin 2000 krş., muhasebe memurunun 2000 krş., ayniyat ve depo

²⁴ Makbule Sarıkaya, "Türkiye'de Zirai Eğitime Bir Örnek: Kalender Ziraat Yurdu", Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, yıl 4, S:1, Ocak 2012, s.197

²⁵Cüneyd Okay, Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti: 1917-1923, İstanbul 1999, s.36

²⁶Kevser Şeker a.g.e.s.160

memurunun ise 1500 krş., aşçının 1500krş., hademenin 1200krş., hasta bakıcının 1500krş., bekçi ve kapıcının 1500krş. maaş aldığını görmekteyiz. Bununla birlikte kurumun giyecekler için 187.500 krş, aydınlatma, sigorta ve telefon için 50.000 krş, yakacaklar için 75.000 krş, çamaşır yıkama ve temizlik ihtiyaçları için 40.000 krş.ve ilaç ve tedavi giderleri için 45.000 krş harcadığı görülmektedir. Ayrıca yine aynı rapor ve bilançoda inşai faaliyetlerde son kümesler, fide camekanları, süthane, hayvanlar, tohum, meyveli ve meyvesiz ağaçların ücretleri için 200.000 krş., yeni inşaat ve tamirat bedeli olarak 85.000 krş., ziraat aletleri bedeli olarak da 35.000 krş. ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Kalenderhane Ziraat Yurdu Bütçesi

Maaşlar	Döküm	Yekûn
Müdür	5000	
Çiçek bahçeleri bahçivanı	1500	
Sebze bahçeleri bahçivanı	1500	
İnekçi	1000	
Öğretmen 2	2000	
Muhasebe memuru: Yazı işleriyle görevlidir	2000	
Ayniyat ve depo memuru: Yazı işleriyle ilgili göreve yardımcı görevlidir	1500	
Aşçı	1500	
Hademe 2 600	1200	
Hasta bakıcı	1500	
Bekçi ve kapıcı	<u>1500</u>	
	20.200	
Zaruri İhtiyaçlar		
Yiyecek 10 kirış 18 kuruştan	657.00	
Giyecekler	187.500	
Aydınlatma, sigorta, telefon, su	50.000	
Yakacaklar	75.000	
Çamaşır yıkama ve temizlik ihtiyaçları	40.000	
İlaç ve tedavi ücretleri	<u>45.000</u>	
	1.054.500	
Tesisat ve İnşaat		
Son kümesler, fide camekanları, süthane, hayvanlar, tohum, meyveli ve meyvesiz ağaçların ücretleri	200.000	
Yeni inşaat ve tamirat bedeli	85.000	
Ziraat aletleri bedeli	<u>35.000</u>	<u>320.000</u>
	1.516.900	

Kaynak: Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Bilanço, 1338 Senesi, s.29.

Bilanço kalemleri değerlendirildiğinde bütçe de önemli payının yemek gideri olması ile birlikte giyecek, ısınma, aydınlanma, temizlik ve sağlık giderleri ile birlikte toplamda 1.394.700 kuruşluk bütçenin 1.054.500 kuruşluk kısmı yani %75,6'lık bölümünü zaruri ihtiyaçların oluşturduğunu görmekteyiz.

Kalender Ziraat Yurdu'nun bütçesine bakıldığında bütçenin önemli bölümünü maaşlar oluşturmaktadır. Müdür, bahçıvan, inekçi, öğretmen, muhasebe memuru, hademe, hasta bakıcı, bekçi ve kapıcı maaşlarıyla beraber 20.200 kuruş oluşturmaktadır. Bütçe toplamına bakıldığında ise 1.516.900 liradır.

3. SONUÇ

Çocuk bir toplumun en değerli hazinesidir. Çocukları korumaya yapılan yatırım aslında bir ülkenin geleceğine güvenceye almak için yaptığı yatırımdır. Tarihsel süreç içinde incelendiğinde Osmanlı Devleti'nde çocukları koruma devletin varlığıyla birlikte devam etmiştir. Tereke kayıtlarıyla doğmamış çocukların hakları korunuyordu. Kimsesiz çocukları koruma konusunda bir diğer adım da evlat edinme idi. Evlat edinilen aile tarafından çocukların ihtiyaçları karşılanıyordu.

Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyıl ile birlikte toprak kayıpları hızlanmış, birçok insan ölmüş, çok sayıda çocuk öksüz ve yetim kalmıştır. Yaşanan bu gelişmeler devleti kimsesiz çocukları himaye etmek için yeni önlemler alma yoluna itmiştir. Başlangıçta ıslahhaneler kurularak kimsesiz çocuklara eğitim vermenin yanında meslek de edindirilmişlerdir. Islahhaneler zaman içerisinde yoğun bir rağbet gördüğünden ülke geneline yayılmıştır. Kimsesiz çocukları himaye maksadıyla daha sonrasında Darülhayr-ı Ali açılmıştır. En son olarak da 1908 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet merkezi İstanbul olarak kurulmuş olup zaman içerisinde ülke geneline yayılmıştır. Cemiyetin şubeleri kısa zaman içerisinde artarken çocukların sadece barınma ihtiyaçları değil bağlı kuruluşlar oluşturularak çocukların sağlık ve barınma ihtiyaçları da karşılanmıştır.

Himaye-i Etfal Cemiyetine bağlı ilk kuruluş muayenehaneler açılmıştır. Dönem koşullarında yetersiz beslenme, ilaç yokluğu gibi sorunların çözümü sağlanmıştır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, Cemiyet kimsesiz çocukları himaye etmenin yeterli olmadığı ve toplumdaki çocukları sağlıklı bireyler olarak yetiştirmek için çeşitli bağlı kuruluşlar oluşturmuştur. Bunlardan ilki muayenehaneler olmuştur. Bu muayenehanelerde çocuklara ücretsiz ilaç verilmiş ve tedavileri sağlanmıştır. Açılan ikinci kuruluş ise Firuzağa misafirhanesi olmuştur. Bu misafirhanede belirli yaşa kadar olan çocuklar himaye edilmiş ve eğitimleri sağlanmıştır. Burada yetenekli ve başarılı görülen çocuklar yatılı okullara gönderilerek eğitimleri desteklenmiştir. Açılan son bağlı kuruluş ise Kalender Ziraat Yurdu olmuştur. Burada ise Firuzağa misafirhanesinde bir süre kaldıktan sonra büyüyen çocuklara ziraat ve çiftçilik öğretilerek meslek sahibi edindirilmeye çalışılmıştır.

Himaye-i Etfal Cemiyeti ülkenin maddi -manevi zor durumlarında şubelerini ve misafirhane ve yurtlarını açmıştır. Açılan yurt ve muayenehaneler toplumun o dönemki ihtiyaçlarını karşılamıştır. Çocukların giyinme, barınma, eğitim gibi zorunlu ihtiyaçları karşılanmıştır. Ancak tüm çabalara rağmen gelir kaynakları, ülkede yaşanan hayat pahalılığı sebebi ile istenilen seviyede hizmet sağlanamamıştır. Çalışma Himaye-i Etfal Cemiyetinin savaş yılları dönemindeki faaliyetlerini incelemiştir. Bu durum cemiyetin zor koşullardaki durumunu anlatmaktadır. Kurumun kendi rapor ve bilançoları incelemek Başbakanlık Osmanlı arşivi belgeleriyle desteklenmiştir. Kuruma iki açıdan bakılmıştır. Gelecek çalışmalarda kurumun sonraki yıllarda yaptığı faaliyetler araştırılabilir.

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, H. (1988). Himaye-i Etfal Cemiyeti, Tarih ve Toplum, 126 (3), 32.
- Bayrak,,F. M. (2013).Bir Sosyal Sorumluluk Projesi Tuna Vilayeti Islahhaneleri, Belleten, 77/279,575.
- Cüneyd O.(1999).Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti: 1917-1923, Şule Yayınları.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Blanço, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası,1339. 1333 Senesi.
- Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Blanço, 1334 Senesi
- Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Rapor ve Blanço, 1338 Senesi
- Karataşer, B.(2020). Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Mali Durumu Hakkında Bir Değerlendirme, Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 5(2),137.
- Karataşer, B. (2019). Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Gelirleri Üzerine Bir Değerlendirme, Tarih Araştırmaları, 59 (67), 36.
- Karatay, A. (2007). Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu, (Doktora Tezi), Ankara.
- Özbek, N. (1999).II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Ali, Tarih ve Toplum,182 (3),17

Öztürk, C. (1999). Islahhane, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.19, Diyanet Vakfı Yayınları.

Sarıkaya, M., (2010). Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 3(3), 56.

Safiye K. (2016).Osmanlı'nın Son Döneminde Kimsesiz ve Korunmaya Muhtaç Çocukların Eğitimi ve Topluma Kazandırılması, Dini Araştırmalar Dergisi,19(50), 135.

Stefanos Y. (1996). İstanbul 1914-1923, İletişim Yayınları.

Şeker, K. (2015).Osmanlıdan Cumhuriyete Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.

Zafer,T. (1994). Fuhuş, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İletişim Yayınları.

**LİSE ÖĞRENCİLERİNİN EDEBİYAT ÖĞRETMENLERİNİN MİZAH
DAVRANIŞLARI ALGILARI VE EMPATİK SINIF ATMOSFERİ
ALGILARI¹**

*HIGH SCHOOL STUDENTS' PERCEPTION OF LITERATURE TEACHERS'
HUMOR BEHAVIORS AND EMPATHIC CLASSROOM ATMOSPHERE
PERCEPTIONS**

Cansu TURGUT* , Hülya GÜVENÇ**

*Geliş Tarihi: 17.02.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.10.2023
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmanın amacı lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları ile edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algıları arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmada ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. Bursa ili Osmangazi ilçesinde resmi Fen ve Anadolu liselerinde öğrenim gören 9, 10 ve 11. sınıflardan toplam 943 öğrenci araştırmaya katılmıştır. Örneklem rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmada veri toplama araçları olarak Mizah Davranışları Ölçeği ve Empatik Sınıf Atmosferi Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Öğrencilerin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışlarını daha çok onaylayıcı algılama eğiliminde olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin mizah davranışlarını 9. sınıflar 10 ve 11. sınıflara göre daha az onaylayıcı ve daha çok reddedici ve mizahi olmayan mizah davranışları olarak algılamaktadır. Erkek öğrenciler ise kız öğrencilere göre öğretmenlerinin mizah davranışlarını daha çok alaycı ve reddedici olarak algılamaktadır. Öğrencilerin empatik sınıf atmosferi algıları çok yüksek olmamakla birlikte empatik ve olumludur. Cinsiyete ve sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin empatik sınıf atmosferi algıları anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır. Lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları ile edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi

¹ Bu çalışma, yürütücülüğünü Prof. Dr. Hülya GÜVENÇ' in yaptığı "Lise Öğrencilerinin Edebiyat Öğretmenlerinin Mizah Davranışları Algıları ile Empatik Sınıf Atmosferi Algıları" başlıklı Cansu TURGUT' un yüksek lisans tez çalışmasından uyarlanmıştır.

*Araştırmanın etik uygunluğu için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilimsel Araştırma Etik Kuruluna başvuruda bulunulmuştur. Kuruldan 25.11.2021 tarihli ve E-84026528-050.01.04-2100229753 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Anket çevrim içi uygulanmıştır. Araştırma sürecinde araştırmaya katılan bireylerin anketi doldurmadan önce rızası alınmıştır.

* Türkçe Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, cturgut345@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0627-1974.

**Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, guvenchulya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2031-7622.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Turgut & Güvenç

arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise olumlu mizah davranışları olan onaylayıcı ve üretici-sosyal mizah davranışları ile empatik sınıf atmosferi alt ölçekleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Alaycı, reddedici ve mizahi olmayan mizah davranışları ile empatik sınıf atmosferi alt ölçekleri arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Mizah Davranışları, Sınıf Atmosferi, Empatik Sınıf Atmosferi

ABSTRACT: It is aimed in this study to specify the relationships between high school students' perceptions of literature teachers' humor behaviors and perceptions of empathetic classroom atmosphere. The population of the research comprises of pupils studying at Anatolian and Science high schools in Bursa/Osmangazi in 2021-2022 school year. 943 students studying in graded of 9, 10 and 11 have been selected by random sampling method. The data collection tools are personal information form, human behaviors scale and Empathetic Classroom Atmosphere Attitude Scale.

According to the results students tend to perceive the humor behaviors of literature teachers more approvingly. The students in grade 9 perceive human behaviors of teachers less approving and more rejecting and non-humorous humor behaviors than that of in grades of 10 and 11. It has been concluded that although the perceptions of empathetic classroom atmosphere were not very high, they perceived empathetic and positive. When the relationships between high school students' literature teachers' perceptions of humor behaviors and the empathic classroom atmosphere in literature class were examined, positive significant relationships were found between affirmative and productive-social humor behaviors, which are positive humor behaviors and empathetic classroom atmosphere subscales. Negatively significant relationships were determined between sarcastic, rejecting and non-humorous humor behaviors and empathetic classroom atmosphere subscales.

Key Words: Teachers' Humor Behaviors, Classroom Atmosphere, Empathic Classroom Atmosphere.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The classroom is an environment in which students and physical resources interact in order for teaching activities to take place. In this environment, learning-teaching activities are conducted, students interact with each other and the environment. The classroom environment, which has an exclusive atmosphere and climate, is basically a living space where educational activities are carried out.

Democratic teachers have an empathetic understanding in the classroom. If there is an atmosphere where empathetic understanding dominates in a classroom environment, teachers avoid directing their students with their own thoughts. In the classroom atmosphere where this empathetic understanding dominates, the teacher accepts the student as s/he is, is straightforward and gives attention to the element of transparency.

When students feel understood by their teachers, they behave more comfortably in the classroom. The fun aspects of teachers and students are also revealed. The humorous behavior of teachers also occupies a significant place in the attitude of the student towards the school and the classroom in the motivation of the student. Humor elements used by teachers are coming out as an effective factor in reducing classroom stress and increasing student's academic success.

Teachers who have positive humorous behaviors in educational life build stronger bonds with students. Yet, it seems that some teachers are concerned that using humor in education will eliminate the current seriousness. Likewise, teachers who have negative humor behaviors experience significant difficulties with both parents, school administrators and students. The impacts of the use of humor in various courses on student achievement and attitudes have been studied.

Considering the influence of teachers in creating an empathetic atmosphere in the classroom, the impacts of their personal characteristics should also be determined. Hence, it was considered significant to figure out the relationship between teachers' humor behaviors and empathetic classroom atmosphere.

Methods

Design of Research

In this study, which is descriptive research, a relational screening model was used.

Population and Sample

The target population of the study was composed of students studying at a total of 21 official Science and Anatolian High Schools in Osmangazi district of Bursa province in the 2021-2022 school year. A total of 943 students, who are 9th, 10th and 11th graders, were reached to participate in the study as volunteers.

Data Collection

In this research, the "Personal Information Form" prepared by the researcher to attain the personal information of high school students, the "Humor Behaviors Scale" developed by Cemaloğlu, vd. (2012) to determine the perceptions of humor behaviors of literature teachers of high school students and the "Empathetic Classroom Atmosphere Attitude Scale" developed by Özbay and Şahin (2000) to determine the perceptions of empathetic classroom atmosphere in literature class were used.

Data Analysis

SPSS 20.0 program was used in the study. While two independent samples t-test was used in the scale and sub-dimension score comparison, One-Way Anova Analysis was used to reveal the significant difference between perceptions of humor behaviors and perceptions of empathetic classroom atmosphere of literature lessons according to grade level. In the research the Pearson Correlation analysis was used to analyze the relationship for which an answer was sought.

Conclusion and Discussion

In the light of the findings obtained from the research, it is seen that approving humor behavior has the highest average from the subscales of the Humor Behaviors Scale. Furthermore, no significant difference was found in the productive social, approving and non-humorous humorous behavior subscales between the humor behavior perceptions of high school students' literature teachers according to gender, while significant differences

were found in favor of male students in the cynical and rejecting humor behavior subscales. Considering the perceptions of high school students towards the humor behaviors of literature teachers according to grade level, students who are 9th graders perceive their teachers' humor behaviors as more sarcastic, rejecting, and non-humorous humor behaviors. On the other hand, 10th graders tend to perceive their teachers' humor behaviors as more approving and productive-social. It was found that the approving, rejecting and non-humorous behavior scores of high school students' literature teachers differed according to grade level. As a result of the analyzes made, significant differences are observed between 9th graders and 10th and 11th graders in the subscales of approving, rejecting and non-humorous humor behaviors.

Another prominent finding was obtained from the Empathetic Classroom Atmosphere Attitude Scale. Based on the average of the scores obtained, students perceive the classroom atmosphere for the literature lesson as empathetic and positive, although it is not very high. No significant differences were found between high school students' perceptions of the empathetic classroom atmosphere of the literature lesson according to gender and grade level.

Finally, the relationships between high school students' perceptions of literature teachers' humor behaviors and the empathetic classroom atmosphere of the literature lesson were examined. Accordingly, a high level of positive significant relationship was found between the empathic comprehension subscale and the productive-social subscale. Additionally, at a moderate level, a positive significant relationship was found between the subscales of productive social and approving humor behaviors and the subscales of positive acceptance, subjective perception and sincerity/transparency. A low level of negative significant relationships was found between the subscales of Empathetic Classroom Atmosphere Attitude and humor behaviors that are characterized as negative, sarcastic, rejecting and non-humorous humor behaviors.

1. GİRİŞ

Sınıf, öğretimsel etkinlikleri gerçekleştirmek amacıyla öğrenci ve fiziksel çevrenin etkileşim halinde bulunduğu ortamdır. Sınıftaki öğrenciler farklı kişilik özellikleri ve yapılarıyla sınıf içinde ortak toplumsal bir yapı oluşturmaktadırlar (Çalık, 2011). Toplumsal çevrelerin tümünde görüldüğü üzere sınıf çevresi, içerdiği öğretmen ve öğrenciler; uyulması gereken kurallardan, sosyal ilişkilerden, liderlik tarzları gibi değişkenlerden etkilenmektedir. Her sınıfın birbirinden farklı ve kendisine özgün olarak atmosferi bulunmaktadır. Kimi sınıflar hareketli, kimileri, gergin, bazıları neşeli ve bazıları da durgun olmaktadır (Açıkgöz, 2003).

Sınıf atmosferi; sınıfın fiziksel çevresinin ve psikolojik havasının düzenlenmesiyle ilgilidir. Bu atmosfer öğrenci davranışını ve başarısını doğrudan etkilemektedir (Kocabaş ve Uysal, 2006). Sınıftaki öğrencilerin her biri sınıf atmosferini etkilemekle birlikte, olumlu bir sınıf atmosferinin oluşmasında öğretmen önemli bir rol üstlenmektedir. Otoriter, gergin ve resmi bir öğretmenin sınıfında öğrenciler kaygılı ve çekingen davranışlar gösterirken, demokratik bir öğretmen aynı öğrencilerle sıcak, samimi bir ortam yaratarak öğrencilerin daha

canlı ve öğrenme faaliyetlerine ilgili olmasını sağlayabilir. Bu durumda öğrenme öğretme etkinlikleri olumlu yönde etkilenecektir (Gordon, 2004).

Demokratik öğretmenler sınıfta empatik bir atmosfer oluşturabilirler. Empatik sınıf atmosferi öğretmen-öğrenci etkileşiminde öğretmenin öğrencinin içsel bakış açısını duygusal ve bilişsel parçalarıyla ve kendi öznelliğini yitirmeden algılayabilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Duman,2011). İşte bu süreç, koşulsuz kabulü, saygıyı, içtenliği ve en önemlisi empatik anlayışı içinde barındırmaktadır. Tüm bu bileşenleri kullanan öğretmen ve öğrenci etkileşimi ile oluşturulan empatik sınıf atmosferi öğrenmeyi de verimli hale getirmektedir. Empatik anlayış öğrencinin kendisini doğru anlayarak etkili bir şekilde ifade edebilmesi için gereklidir. Özgan (1999)'a göre empatik sınıf havasının hâkim olduğu sınıflarda yer alan öğrenciler gelişmeye daha açık, savunmasız, yapıcı ve sosyal olmaktadır. Öğrenci kendini güvenli bir ortamda hissettiğinden istedik davranışlarda bulunmaya, öğrenme etkinliklerine katılmaya istekli olup bozucu davranışlardan uzaklaşmaktadır.

Empatik sınıf atmosferi yaratmada öğretmenin empati becerisi önemli rol oynar. Sınıf içinde empati kurabilen öğretmen, öğrencilerin endişelerini ifade edebilen, olayları öğrencinin bakış açısından görebilen öğretmendir. Bir öğretmen, bilinçli veya bilinçsiz bir süreçle öğrencinin duygularını algılayabilmeli ve olaylara öğrencinin bakış açısından bakabilme yeteneğine sahip olabilmelidir (Tettegah ve Anderson, 2007).

Öğrenciler öğretmenleri tarafından anlaşıldıklarını hissettiklerinde sınıf içinde daha rahat davranırlar. Öğretmen ve öğrencilerin eğlenceli yönleri de açığa çıkar ve mizah bu bağlamın ayrılmaz parçası olarak görülebilir. Öğretmenlerin mizah davranışlarının öğrenci öğretmen etkileşimini dolayısıyla sınıf atmosferini etkilemesi beklendik bir durumdur. Öğretmenlerin mizah davranışları kişisel özelliklerine, mizahı kullanma amaçlarına ve mizaha ilişkin inanışlarına göre farklılık göstermektedir.

Mizah, yaratıcılık ve bilişsel becerilerle ilgili bir insan özelliği olmanın yanı sıra bireyin diğer insanlar tarafından algılanan bir kişilik özelliğidir. Kimi bireyler komik, mizah yeteneği gelişmiş, muzip, esprili, şakacı gibi sıfatlarla nitelenirken (Martin, 2007) kimileri bunların tersiyle nitelenirler. İnsanların mizaha yönelme amaçları da farklılık göstermekte, kimileri mizahı bir saldırı aracı olarak kullanırken kimileri mizahı içinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmak ve rahatlamak için kullanabilmektedir. Bireysel özellikler, o anki duygu durum, ruh hali, içinde bulunulan duruma verilen önem mizahı kullanımını çeşitlendirmektedir (Thorson ve Powell, 1993). Mizahı gereksiz ve ciddiyetsiz olarak gören birçok kişi olsa da etkili mizah davranışları bireyin olumlu algılanmasına neden olur.

Cemaloğlu vd. (2012) yaptıkları çalışmada mizah davranışlarını; mizahi olmayan, alaycı, onaylayıcı, üretici sosyal ve reddedici mizah olmak üzere beş alt

ölçekte ele almaktadır. Yapılan bu sınıflandırmaya göre alaycı mizah davranışına sahip bireyler, başkalarını küçük düşürmek, dalga geçmek ve başkalarını üzme adına mizah üretmektedir. Üretici-sosyal mizah davranışına sahip bireyler hayatta karşılaştıkları durumları ve bireyleri genellikle mizah üretmek için kullanırlar. Şaka ve espri yapan, fıkralar anlatan bireylerin mizah davranışdır. Bu mizah davranışında bireyler mizahı kişilerarası ilişkilerini geliştirmek için kullanırlar ve üretmiş oldukları mizahı paylaşırlar. Onaylayıcı mizah davranışında ise bireyler kendileri mizah üretmeseler de diğer kişilerin ürettikleri komik durum ve yaşantıları tekrar ya da taklit yoluyla yaşantılara dâhil olurlar. Gülmekten hoşlanırlar fakat çok sık espri yapmazlar. Reddedici mizah davranışında bireyler mizahi durum ya da davranışları kabullenemezler ve geri çevirerek mizahi yaşantılara ortak olmazlar. Son olarak mizahi olmayan mizah davranışına sahip bireyler gülme eylemini gerçekleştirmekte çok zorlanırlar. Komik durumlara ortak olmayı pek tercih etmeye ve komik olay ya da durumlara nadiren gülümseyen bireylerdir.

Olumlu bir sınıf atmosferi oluşturmada öğretmen davranışlarının önemine dikkat çekilmelidir. Araştırmanın özelinde ise öğretmenlerin mizah davranışları, öğrencilerin onlarla ilgili algılarını etkiler. Öğretmenlerin kullanmış olduğu mizah öğeleri sınıf içi stresi azaltmada, öğrenci akademik başarısını arttırmada güçlü bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır (Murat vd, 2005). Mizah kullanımının öğrenci başarısına ve tutumlarına olan etkileri inceleyen çalışmalar, mizah içerikli yapılan eğitimlerin olumlu etkilerini ortaya koymuştur (Topuz, 1995; Aydın, 2006; Oruç, 2010;). Eğitim öğretim yaşantısında olumlu mizahi davranışlara sahip öğretmenler öğrenciler ile daha sağlam bağlar kurmaktadır. Ancak bazı öğretmenlerin, mizahı eğitimde kullanmanın sınıfın formal yapısını olumsuz etkilemesinden endişelendiği bilinmekle birlikte olumsuz mizah davranışlarına sahip olan öğretmenler gerek velilerle gerek yöneticilerle gerekse öğrencilerle önemli sıkıntılar yaşamaktadır (Çelik, 2014).

Bu çalışmada lise öğrencilerin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışlarını ve empatik sınıf atmosferini nasıl algıladığı, bu algıların öğrencilerin cinsiyetlerine ve sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Gençlerin anladıklarını, duygu ve düşüncelerinin kabul edildiğini hissetmeye en fazla gereksinim duydukları dönemde sınıf atmosferini empatik algılama durumlarının belirlenmesinin gerek araştırmacılar gerekse uygulayıcılar için önemli olduğu düşünülmüştür. Benzer şekilde iletişim araçlarındaki değişime paralel olarak mizah üretimine ilişkin algı ve davranışlarında önemli değişimler gösteren gençlerin öğretmenlerinin mizah davranışlarına ilişkin algılarının belirlenmesinin öğretmenleriyle ilişkilerine ilişkin önemli ipuçları içerdiği düşünülmüştür. Bu doğrultuda lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları ile edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algıları arasında ilişki olup olmadığı

belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algılarının nasıl olduğu ve bu algıların lise öğrencilerinin cinsiyetine, sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı sorusuna yanıt aranmıştır. Bunun yanı sıra yine lise öğrencilerinin empatik sınıf atmosferi algıları belirlenmeye çalışılmıştır. Empatik sınıf atmosferi algılarının lise öğrencilerinin cinsiyetine ve sınıf düzeyine anlamlı bir farklılık olup olmadığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın alan yazındaki boşluğu dolduracağı, öğretmen ve eğitimcilere önemli bilgiler sağlayacağı umulmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde iki ve daha çok sayıdaki değişkenin aralarındaki birlikte değişimin varlığı belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2018).

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2021-2022 eğitim öğretim yılında Bursa ilinin Osmangazi ilçesindeki toplamda 21 resmi Fen ve Anadolu Lisesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklem belirlenirken söz konusu okullarda rastgele belirlenen sınıflarda uygulama yapılmıştır. Çalışmaya katılmaya gönüllü 9, 10 ve 11. sınıflardan toplam 943 öğrenciye ulaşılmıştır. 12. sınıfta öğrenim gören öğrenciler Yükseköğretim Kurumları Sınavı'na girecek olmaları nedeniyle çalışma grubu içine alınmamıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, "Kişisel Bilgi Formu'nun yanısıra, lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algılarını tespit etmek için "Mizah Davranışları Ölçeği", edebiyat dersinde empatik sınıf atmosferi algılarını belirlemek için "Empatik Sınıf Atmosferi Tutum Ölçeği" kullanılmıştır.

2.3.1. Mizah Davranışları Ölçeği: Cemaloğlu, Receptoğlu, Şahin, Daşçı ve Köktürk (2012) tarafından geliştirilen beşli likert tipi bir ölçektir. 30 madde ve beş alt ölçekten oluşan ölçeğin alt ölçekleri alaycı mizah davranışı (A.M.D.), onaylayıcı mizah davranışı (O.M.D.), reddedici mizah davranışı (R.M.D.), üretici sosyal mizah davranışı (Ü.S.M.D.) ve mizahi olmayan mizah davranışdır (M.O.M.D.). Ölçeğin güvenilirlik katsayıları alt ölçeklerde 0.85 ile 0.94 arasında değişmekte olup Ölçeğin geneli için iç tutarlılık katsayısı ise 0,91 olarak raporlanmıştır. Çalışma grubunda güvenilirlik çalışması tekrarlanmış, Cronbach's Alpha katsayıları alt ölçeklerde 0.81 ile 0.94 arasında olup ölçeğin geneli için ise bu katsayı 0,83 olarak hesaplanmıştır.

2.3.2. Empatik Sınıf Atmosferi Tutum Ölçeği: Özbay ve Şahin (2000) tarafından geliştirilen beşli likert tipi bir ölçektir. Toplamda 43 maddeden ve dört

alt ölçekten oluşmaktadır. Alt ölçekler empatik anlama (E.A.), olumlu kabul (O.A.), öznel algılama (Ö.A.) ve içtenlik/saydamlıktır (İ.S.). Ölçeğin güvenilirlik katsayıları, alt ölçeklerde 0.69 ile 0.88 arasında değişmekte olup Ölçeğin geneli için iç tutarlılık katsayısı ise 0,91 olarak raporlanmıştır. Çalışma grubunda güvenilirlik çalışması tekrarlanmış, Cronbach's Alpha katsayıları alt ölçeklerde 0.94 ile 0.98 arasında olup ölçeğin geneli için ise bu katsayı 0,98 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Veri Analizi

Veri analizi öncesi parametrik testlerin kullanılıp kullanılmayacağını belirlemek için dağılımın normalliğini belirlemek üzere Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmış, değerlerin $p > .05$ olduğu görülmüştür. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek amacıyla çarpıklık ve basıklık sayıları standart hatalarına bölünmüştür. Elde edilen değerlerin -1.96 ile +1.96 arasında olup olmadığı incelenmiştir (George ve Mallery, 2010). Veriler belirlenen değerler arasında çıkmıştır. Böylece veri çözümlemede parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Grupların ortalamalarının cinsiyete göre puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız örneklem t-test kullanılırken sınıf düzeyine göre karşılaştırılmasında Tek Yönlü Varyans Analizine başvurulmuştur. Varyans analizi sonucu anlamlı fark çıkan durumlarda farkın kaynağını belirlemek için LSD testi kullanılmıştır Öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları ile edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algıları arasındaki ilişki analizi için Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Lise Öğrencilerinin Edebiyat Öğretmenlerinin Mizah Davranışları Algıları

Tablo 1: Lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları için betimsel analiz sonuçları

Alt Ölçekler	n	\bar{x}	ss
A.M.D.	943	1,39	1,04
Ü.S.M.D.	943	2,63	0,86
O.M.D.	943	2,96	1,11
R.M.D.	943	1,82	1,06
M.O.M.D.	943	2,04	0,76

Tablo 1'e göre mizah davranışları algısı ölçeğinin alt ölçeklerine göre elde edilen aritmetik ortalamalara göre öğrenciler, edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışlarına yönelik olarak öğretmenlerinin en çok onaylayıcı mizah davranışı ($\bar{x} = 2,96$) sergilediklerini düşünmektedirler. Ölçek ortalamaları incelendiğinde, ölçekten alınabilecek puanların 0-5 arasında değiştiği düşünüldüğünde öğretmen mizah davranışının alaycı mizahta düşük ve diğer alt ölçeklerde orta düzeyde

olduğu saptanmıştır. Alaycı mizah davranışları ortalamalarının ($\bar{x} = 1,39$) düşük düzeyde olması öğretmenlerin alaycı mizah davranışlarında bulunma sıklığının az olması yönüyle olumlu bir durumu ortaya koyar. Bunun yanında reddedici mizah davranışı ortalamalarının ise ($\bar{x}=1,82$) ortalamanın üstünde olması öğretmenlerin reddedici mizah davranışında bulunma sıklığının orta düzeyde olması yönüyle olumsuz bir durumu ortaya koymaktadır.

3.2. Cinsiyete Göre Lise Öğrencilerinin Edebiyat Öğretmenlerinin Mizah Davranışları Algıları

Tablo 2. Cinsiyete göre lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algılarının *t*-test sonuçları

Alt Ölçekler	Cinsiyet	n	\bar{x}	ss	sd	t	p
A.M.D.	E	343	1,47	,83	941	2,532	,012*
	K	600	1,34	,72			
Ü.S.M.D.	E	343	2,63	1,07	941	,023	,982
	K	600	2,63	1,06			
O.M.D.	E	343	3,02	1,16	941	1,391	,165
	K	600	2,92	1,08			
R.M.D.	E	343	1,90	,93	941	2,115	,035*
	K	600	1,78	,82			
M.O.M.D.	E	343	2,08	1,06	941	,859	,391
	K	600	2,02	1,02			

*p<0,05

Tablo 2'ye göre Mizah Davranışları Ölçeği için erkek öğrencilerin alaycı ($\bar{x}= 1,47$), onaylayıcı ($\bar{x}=3,02$), reddedici ($\bar{x}= 1,90$) ve mizahi olmayan ($\bar{x}= 2,08$) alt ölçeklerindeki aritmetik ortalamaları; kız öğrencilerin alaycı ($\bar{x}= 1,37$), onaylayıcı ($\bar{x}= 2,92$), reddedici ($\bar{x}= 1,78$) ve mizahi olmayan ($\bar{x}= 2,02$) alt ölçeklerindeki aritmetik ortalamalarına göre daha yüksek olduğu ancak üretken-sosyal ($\bar{x}= 2,63$) alt ölçeğinde ortalamaların birbirine eşit olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalamalar arasındaki farklılıkların anlamlılığı için yapılan *t*-test sonuçlarına bakıldığında üretken-sosyal, onaylayıcı ve mizahi olmayan mizah davranışları algılarında cinsiyete dayalı anlamlı bir farklılığa rastlanmazken alaycı ve reddedici alt ölçeklerinde cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmuştur. Ayrıca yapılan etki büyüklüğü hesaplamasına göre alaycı mizah davranışı alt ölçeğinin Cohen d= 0.171, reddedici mizah davranışı alt ölçeğinin Cohen d= 0.139 bulunmuştur. Bu değerler Cohen (1988)'in sınıflamasına göre küçük düzeyde etkiyi göstermektedir.

3.3. Sınıf Düzeyine Göre Lise Öğrencilerinin Edebiyat Öğretmenlerinin Mizah Davranışları Algıları

Tablo 3. Sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algılarının betimsel analiz sonuçları

Alt Ölçekler	n	\bar{x}	ss	F	p	
A.M.D.	9. sınıf	266	1,45	0,81	1,676	0,18
	10.sınıf	479	1,38	0,77		
	11.sınıf	198	1,33	0,66		
	Toplam	943	1,39	0,76		
Ü.S.M.D.	9. sınıf	266	2,58	1,08	0,577	0,56
	10.sınıf	479	2,67	1,03		
	11.sınıf	198	2,62	1,09		
	Toplam	943	2,63	1,06		
O.M.D.	9. sınıf	266	2,66	1,06	15,154	0,00*
	10.sınıf	479	3,12	1,10		
	11.sınıf	198	2,96	1,12		
	Toplam	943	2,96	1,11		
R.M.D.	9. sınıf	266	1,98	0,93	6,587	0,00*
	10.sınıf	479	1,75	0,85		
	11.sınıf	198	1,79	0,78		
	Toplam	943	1,82	0,86		
M.O.M.D.	9. sınıf	266	2,28	1,13	11,757	0,00*
	10.sınıf	479	1,90	0,96		
	11.sınıf	198	2,05	1,04		
	Toplam	943	2,04	1,04		

*p<0.05

Tablo 3 incelendiğinde aritmetik ortalamalara göre öğretmenlerinin mizah davranışlarını daha çok alaycı olarak nitelendiren sınıf düzeyi 9. sınıflar olmuştur ($\bar{x}= 1,45$). Üretken sosyal alt ölçeğinde ise aritmetik ortalamaya göre 10. sınıflar ($\bar{x}= 2,67$) öğretmenlerinin mizah davranışlarını daha çok üretici-sosyal bulma eğilimindedir. Onaylayıcı mizah davranışı alt ölçeğinde aritmetik ortalamaya göre öğretmenlerinin mizah davranışlarını onaylayıcı bulma eğiliminde olan sınıf düzeyi 10.sınıflar olmuştur ($\bar{x}= 3,12$). Bir diğer alt ölçek olan reddedici mizah davranışında aritmetik ortalamalara göre öğretmenlerinin mizah davranışını daha çok reddedici bulma eğiliminde olan sınıf düzeyi 9. sınıflardır ($\bar{x}= 1,98$). Son alt ölçek olan mizahi olmayan davranışta ise aritmetik ortalamaya göre öğretmenlerinin belirli bir mizahi davranışının olmadığını düşünen sınıf düzeyi 9.sınıflardır ($\bar{x}=2,28$).

Uygulanan varyans analizi sonuçlarına göre, Alaycı ve Üretici Sosyal mizah davranışları alt ölçeği puanları sınıf düzeyi değişkeninde anlamlı bir fark oluşturamamıştır. Lise öğrencilerinin öğretmenlerinin Onaylayıcı, Reddedici ve Mizahi Olmayan Davranışlarına ilişkin algı puanlarının sınıf düzeyine göre farklılaştığı bulunmuştur.

LSD testi sonuçlarına göre onaylayıcı reddedici ve mizahi olmayan mizah davranışı, alt ölçeklerinde 9.sınıf puanları ile diğer sınıf puanları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu belirlenmiştir. Onaylayıcı mizah davranışı alt ölçeğinin etki değeri Eta-kare= 0.03, reddedici mizah davranışı alt ölçeğinin etki değeri Eta-kare=0.01 bulunmuştur. Mizahi olmayan mizah davranışı alt ölçeğinin etki değeri ise Eta-kare=0.02 bulunmuştur. Bu değerler; Cohen (1988)'in sınıflamasına göre küçük düzeyde etkiye sahiptir.

3.4. Lise Öğrencilerinin Edebiyat Dersi Empatik Sınıf Atmosferi Algıları

Tablo 4. Lise öğrencilerinin edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algıları için betimsel analiz sonuçları

Alt Ölçekler	n	\bar{x}	ss
E.A.	943	3,06	1,23
O.K.	943	3,53	1,20
Ö.A.	943	3,59	1,14
İ.S.	943	3,54	1,15
Genel	943	3,38	1,10

Tablo 4'e göre en yüksek ortalamaya sahip alt ölçeğin "özel algılama" (\bar{x} = 3,59) olduğu görülmektedir. Bu durumda, öğrencilerin sınıf atmosferini en çok özel algılama eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunu takip eden içtenlik/saydamlık alt ölçeğinin ortalamasıdır (\bar{x} = 3,54). Sonrasında olumlu kabul alt ölçeği (\bar{x} = 3,53) ve empatik anlama alt ölçeği (\bar{x} = 3,06) gelmektedir. Alınabilecek puanların 0 ile 5 arasında değiştiği düşünüldüğünde öğrencilerin algılarının genel ölçekte çok yüksek olmamakla birlikte empatik ve olumlu olduğu görülmektedir.

3.5. Cinsiyete Göre Lise Öğrencilerinin Edebiyat Dersi Empatik Sınıf Atmosferi Algıları

Tablo 5. Cinsiyete göre lise öğrencilerinin edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algıları t-test sonuçları

Alt Ölçekler	Cinsiyet	n	\bar{x}	ss	sd	t	p
E.A.	E	343	3,09	1,25	941	0,58	0,55
	K	600	3,04	1,22			
O.K.	E	343	3,50	1,26	941	0,66	0,05
	K	600	3,55	1,17			
Ö.A.	E	343	3,54	1,20	941	1,09	0,27
	K	600	3,62	1,10			
İ.S.	E	343	3,52	1,18	941	0,48	0,62
	K	600	3,55	1,13			
Genel	E	343	3,37	1,15	941	0,29	0,76
	K	600	3,39	1,05			

*p<0.05

Tablo 5'e göre Empatik Sınıf Atmosferi Tutum Ölçeğinin empatik anlama ($t=,558$), olumlu kabul ($t=,661$), öznel algılama ($t= 1,096$) ve içtenlik saydamlık ($t= ,296$) alt ölçeklerinin aritmetik ortalamalar arasındaki farklılıkların anlamlılığı için yapılan t-test sonucunda erkek ve kız öğrencilerin empatik sınıf atmosferi algıları arasında herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

3.6. Sınıf Düzeyine Göre Lise Öğrencilerinin Edebiyat Dersi Empatik Sınıf Atmosferi Algıları

Tablo 6. Sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algılarının betimsel analiz sonuçları

Alt Ölçekler	n	\bar{x}	ss	F	p	
E.A.	9. sınıf	266	2,97	1,24	1,35	0,25
	10.sınıf	479	3,12	1,19		
	11.sınıf	198	3,01	1,32		
	Toplam	943	3,06	1,23		
O.K.	9. sınıf	266	3,42	1,25	1,72	0,17
	10.sınıf	479	3,58	1,16		
	11.sınıf	198	3,56	1,22		
	Toplam	943	3,53	1,20		
Ö.A.	9. sınıf	266	3,49	1,16	1,53	0,21
	10.sınıf	479	3,63	1,13		
	11.sınıf	198	3,64	1,14		
	Toplam	943	3,59	1,14		
İ.S.	9. sınıf	266	3,42	1,18	2,23	0,10
	10.sınıf	479	3,61	1,11		
	11.sınıf	198	3,53	1,19		
	Toplam	943	3,54	1,15		
Genel	9. sınıf	266	3,28	1,12	1,74	0,17
	10.sınıf	479	3,44	1,07		
	11.sınıf	198	3,38	1,14		
	Toplam	943	3,38	1,10		

Tablo 6'ya göre Empatik Sınıf Atmosferi Ölçeğinin empatik anlama alt ölçeğinde 10. sınıfların aritmetik ortalamasının en yüksek olduğu görülmektedir ($\bar{x}=3,12$). 10. sınıfları izleyen sınıf düzeyi 11. sınıflar ($\bar{x}=3,01$) ve 9. sınıflar ($\bar{x}=2,97$) olmuştur. Olumlu kabul alt ölçeğine bakıldığında en yüksek aritmetik ortalama 11. sınıfların olmuştur ($\bar{x}=3,56$). Bu ortalamayı sırasıyla 10. sınıflar ($\bar{x}=3,58$) ve 9. sınıflar ($\bar{x}=3,42$) izlemektedir. Öznel algılama alt ölçeğinde en yüksek ortalama 11. Sınıfların olmuştur ($\bar{x}= 3,64$). Bu ortalamayı takip eden ortalamalar 10. sınıf ($\bar{x}=3,63$) ve 9. sınıfların ortalamaları olmuştur ($\bar{x}=3,49$). Son alt ölçek olan içtenlik saydamlık alt ölçeğinde en yüksek ortalamaya 10.sınıflar ($\bar{x}=3,61$) sahiptir. 10. Sınıfları takip eden ortalamalar sırasıyla 11. sınıflar ($\bar{x}= 3,53$) ve 9. Sınıflar ($\bar{x}=3,42$) olmuştur.

Tablo 6' sunulduğu gibi Empatik Anlama ($F=1,676$, $p>.05$), Olumlu Kabul ($F=1,72$, $p>.05$), Öznel Algılama ($F=1,53$, $p>.05$), İçtenlik/Saydamlık ($F=2,23$, $p>.05$) alt ölçeklerinden alınan puanlar sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

3.7. Lise Öğrencilerinin Edebiyat Öğretmenlerinin Mizah Davranışları Algıları ile Edebiyat Dersi Empatik Sınıf Atmosferi Algıları Arasındaki İlişkiler

Tablo 7. Lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları ile edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algıları arasındaki ilişkiler

		Edebiyat Dersi Empatik Sınıf Atmosferi				
		E.A.	O.K.	Ö.A.	İ.S.	Genel
Mizah Davranışları	A.M.D.	-,332*	-,404*	-,356*	-,318*	-,379*
	Ü.S.M.D	,615*	,551*	,466*	,551*	,598*
	O.M.D.	,597*	,583*	,533*	,562*	,618*
	R.M.D.	-,392*	-,395*	-,338*	-,336*	-,399*
	M.O.M.D.	-,449*	-,389*	-,293*	-,369*	-,416*

* $p<.01$

Tablo 7'ye göre Mizah Davranışları Ölçeğinin alaycı ve reddedici mizah davranışları alt ölçekleriyle Empatik Sınıf Atmosferi Ölçeğinin alt ölçeklerinin tamamı arasında negatif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi söz konusudur. Mizahi olmayan mizah davranışı alt ölçeğiyle öznel algılama alt ölçeği arasında negatif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki, Empatik Sınıf Atmosferi Ölçeğinin diğer alt ölçekleriyle ise negatif yönlü orta düzeyde ilişkisi saptanmıştır. Sınıf içinde alaycı, reddedici ve mizahi olmayan mizah davranışlarında bulunulması öğrencilerin empatik sınıf atmosferi algısını da düşürmektedir.

Bunun yanında onaylayıcı mizah davranışları alt ölçekleri ile Empatik Sınıf Atmosferi Ölçeğinin alt ölçeklerinin tamamıyla orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Üretici-sosyal mizah davranışları alt ölçeği ile empatik anlama arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülürken diğer alt ölçekler ile orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bulgulara göre sınıf içinde öğretmenlerin onaylayıcı ve üretici sosyal mizah davranışlarını kullanması öğrencilerin empatik sınıf atmosferi algılarını da yükseltmektedir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada öncelikle lise öğrencilerin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışlarını, bu algıların öğrencilerin cinsiyetlerine ve sınıf düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Bulgular, lise öğrencileri; edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışlarını en çok onaylayıcı mizah davranışı olarak algıladığı ortaya koymaktadır. Diğer yönden ise öğrenciler edebiyat öğretmenlerinin en az alaycı mizah davranışı sergilediğini düşünmektedirler. Öğretmenlerin sıklıkla onaylayıcı mizah davranışında bulunması öğrenciler ve sınıf içi atmosfer için olumlu bir durum olduğu düşünülebilir. Onaylayıcı mizah davranışı sergilediği algılanan öğretmenler mizahı takdir etmekte, espri yapıldığında gülmekten çekinmemekte, olayların mizahi yönünden yaklaşılmasına sıcak bakmakta, espri yapılmasından hoşlanıp mutlu olmakta ve aynı zamanda kendisi de şaka yapmaktan hoşlanmaktadır.

Alaycı mizah davranışlarından kaçındığı algılanan öğretmenler öğrencileriyle dalga geçmemekte, mizahı eleştiri ve aşağılama amacıyla kullanmamakta, insanları incitmek için mizahı kullanmamakta, mizah davranışlarıyla öğrencilerini üzmemektedir. Öğrencilerin öğretmenleri için onaylayıcı mizah davranışlar sergilediklerini belirtmeleri, alaycı mizah davranışları sergilemediklerini belirtmeleri öğretmenlerin öğrencileriyle samimi bir iletişim kurabildiğini göstermektedir. Türkiye’de yapılan araştırmalar göz önüne alındığında mizah davranışları ölçeğinin sadece okul müdürleri üzerinde çalışıldığı görülmüştür. Buradan hareketle elde edilen bu bulgular alan yazındaki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir (Recepoğlu, 2011; Çelik, 2014; Öztürk, 2015; Dinç, 2018). Bulgulara paralel olarak yurt dışı araştırmalarında benzer sonuçlara rastlanmıştır (Williams, 1994; Rahmani, 1994; Koonce, 1997; Spurgeon, 1998; Puderbaugh, 2006).

Cinsiyete göre lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları kız ve erkek öğrenciler arasında alaycı ve reddedici mizah davranışları alt ölçeklerinde erkekler lehine anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Bu sonuca bağlı olarak erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla öğretmenlerinin mizah davranışlarını daha çok alaycı ve reddedici algılama eğilimindedirler. Ulaşılan bu sonuç alan yazındaki araştırmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir (Saroğlu ve Scaiot, 2002; Çelik, 2014; Dinç, 2018; Saka, 2021;).

Sınıf düzeyine göre lise öğrencilerinin edebiyat öğretmenlerinin mizah davranışları algıları incelendiğinde 9. sınıflar 10 ve 11. sınıflara göre öğretmenlerinin mizah davranışlarını daha az onaylayıcı ve daha çok reddedici ve mizah olmayan mizah davranışı algılama eğilimindedir. 9. sınıflardaki bu durum okula ve öğretmenlerine uyum sağlama durumlarından kaynaklanıyor olabilir.

Bu araştırmada öğretmenlerinin mizah davranışlarının yanı sıra lise öğrencilerin edebiyat derslerindeki empatik sınıf atmosferini nasıl algıladığı, bu

algıların öğrencilerin cinsiyetlerine ve sınıf düzeyine göre farklılaşma durumu da incelenmiştir. Lise öğrencileri edebiyat dersi empatik sınıf atmosferini çok yüksek olmamakla birlikte olumlu ve empatik algılamaktadır. Bu sonuç literatürde yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir (Bilgiç, 2009; Sarı, 2012; Özgök, 2013; Sarı ve Özgök, 2014). Araştırma bulguları incelendiğinde empatik sınıf atmosferi ölçekleri arasında en düşük puan ortalamasının empatik anlama alt ölçeğinde en yüksek ortalamanın ise öznel algılama alt ölçeğinde gerçekleştiği görülmüştür. Buradan hareketle öğrencilerin öğretmenlerinin kendileri doğrularını öğrencilerine dayatmadığı, sınıfta yarışmacı bir ortamdan ve kıyastan kaçındığı, öğrencilerine kendilerini gerçekleştirme fırsatı verdiği, onların bakış açısından yaklaşılmaya çalışıp otoriter tutumlardan uzak durduğu düşünülebilir. Ancak öğrenciler öğretmenlerini empatik anlama açısından yeterince olumlu algılamamakta, edebiyat dersinde kendilerinin yeterince anlaşılmadıklarını, duygularına önem verilmediğini hissetmekte ve öğretmenlerinin onları anlamak için yeterince çaba harcamadığını düşünmektedir. Bu bulgular alan yazında yer alan araştırmaların bulgularını desteklemektedir (Şahin ve Özbay, 1999; Bilgiç, 2009; Sarı, 2012). Lise öğrencilerinin edebiyat dersi empatik sınıf atmosferi algılarının sınıf düzeyine göre değişmediği belirlenmiştir. Cinsiyete göre yapılan inceleme de de empatik sınıf atmosferi algılarında kız ve erkek öğrenciler arasında herhangi bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu da alan yazında tutarlı bir sonuçtur. (Maraba, 2007; Bilgiç, 2009; Sarı, 2012; Özgök, 2013; Sarı ve Özgök, 2014).

Bu araştırmada öğretmenlerin mizah davranışlarına ilişkin öğrenci algılarıyla öğrencilerin empatik sınıf atmosferi algıları arasında bulunan ilişkilerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alaycı, reddedici ve mizahi olmayan mizah davranışlarıyla empatik sınıf atmosferi alt ölçekleri arasında orta düzeyde negatif yönde anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Öğretmenler; sınıfta öğrencilerini üzme, küçük düşürme onlarla dalga geçme adına mizah ürettiklerinde ya da ders esnasında gerçekleşen mizahi durum ve davranışları kabul etmeyip mizahi yaşantılara ortak olmadıklarında, özetle olumsuz olarak nitelendirebilecek mizah davranışları sergilediklerinde öğrencilerin empatik sınıf atmosferi algıları olumsuz yönde etkilenmektedir. Öğrenciler bu durumlarda öğretmenleri tarafından anlaşılmadıklarını, kabul ve saygı görmediklerini, öğretmenin otoriter özelliklerini ön plana çıktığını, öğretmenlerinin içten ve samimi olmadığını düşünmektedir. Başka araştırmalarda da bir kimseyi küçümseyerek yapılan şakaların veya benzetmelerin sınıf üzerinde olumsuz etki yarattığını tespit edilmiştir. (Sullivan, 1992; Steele, 1988; Wanzer, Frymier, Wojtasszczyk ve Smith, 2006).

Beklendiği üzere onaylayıcı ve üretici-sosyal mizah davranışları ile empatik sınıf atmosferi alt ölçekleri arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişkilere rastlanmıştır. Onaylayıcı ve üretici sosyal mizah davranışlarının kullanılması sınıf içinde öğrenciyi her şeyiyle kabulü kolaylaştırıp saygıyı, değer verme ve

hoşgörüyü de beraberinde getirdiği söylenebilir. Onaylayıcı ve üretici-sosyal mizah davranışları sergileyen öğretmenler sınıfta daha az otoriter algılanmakta, öğrencilerce kendilerini gerçekleştirme yolunda rehber olarak görülmektedir. Öğretmenlerin üretim paylaştıkları mizah yaşantıları öğrencileri sosyalleşmeye yönlendirerek grup içinde değer gördüklerini hissetmelerine olanak sağlamaktadır. Öğrenciler ürettikleri mizahlara gülündüğünü fark ettiğinde öğretmenleri ve arkadaşları tarafından sınıf içinde şartsız ve yargısız şekilde kabul gördüğünü hissetmektedir. Pek çok araştırma olumlu mizah davranışlarının kullanılmasının sınıfta açık bir iletişim ortamı yaratmayı kolaylaştıracağını öne sürmüştür (Dixon, 1973; Long, 1983; Perret, 1984; Krohe, 1987; Korobkin, 1988).

Birçok araştırma olumlu sınıf atmosferi oluşturmanın öğrencilerin duyuşsal ve bilişsel öğrenme ürünleri üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır (Wang, Degol, Amemiya, Parr ve Guo, 2020). Öğretmenlerinin onları anladığını, sevgi ve güvene dayalı bir ilişkileri olduğunu düşünen öğrencilerin önemli bir psikolojik gereksinim olan aidiyet gereksinimi karşılanmaktadır (Jang, Reeve, Ryan ve Kim, 2009). Ancak öğretmenler sınıfın kontrolünü kaybetme kaygısıyla bu otoriter ve kontrol eden davranışlara yönelebilmektedir (Reeve, 2009). Bu doğrultuda öğretmenlerin öncelikle gerek hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerle empatik bir sınıf atmosferinin olumlu etkileri konusunda bilgilendirilmesi gereklidir. Bu olumlu etkiyi bilmek şüphesiz ki öğretmen davranışlarında olumlu bir değişimi kolayca sağlamayacaktır. Öğretmen ve öğretmen adaylarının öğrencilerle ilişkilerini geliştirmek, empatik sınıf atmosferi yaratmak için uygun öğretmen davranışları üzerinde de yetiştirilmesi gerekir. Bu amaçla, bu araştırmanın da ortaya koyduğu üzere, olumlu mizah davranışlarını benimsemek net bir öneri olarak ele alınabilir. Öğretmenin olumlu mizah davranışlarının empatik sınıf atmosferi üzerindeki etkilerinin dışında da olumlu etkileri olduğu düşünülebilir. Bu etkileri ortaya çıkarmak için sonraki çalışmalarda mizahın güdü, etkin katılım, kaygı ve bilişsel öğrenme ürünleri gibi değişkenler üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar yapılması, bu çalışmalarda empatik sınıf atmosferinin aracı süreç olarak ele alındığı araştırma desenlerinin kullanılması önerilebilir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik uygunluğu için Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilimsel Araştırma Etik Kuruluna başvuruda bulunulmuştur. Kuruldan 25.11.2021 tarihli ve E-84026528-050.01.04-2100229753 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Anket çevrim içi uygulanmıştır.

Araştırma sürecinde araştırmaya katılan bireylerin anketi doldurmadan önce rızası alınmıştır. Çalışmada “Empatik Sınıf Atmosferi Tutum Ölçeği” ve “Mizah Davranışları Ölçeği”nin kullanılması için ölçeği geliştiren ilgili araştırmacılardan gerekli izinler alınmıştır.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, K. Ü. (2003). *Aktif öğrenme*. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Aydın, İ. S. (2006). *Türkçe Derslerinde Mizah Kullanımının Öğrenci Tutum ve Başarısına Etkisi (İzmir İlköğretim 8.Sınıf Örneklerinde)*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Bilgiç, S. (2009). *İlköğretim öğrencilerinde okul yaşam kalitesi algısının arkadaşlara bağlılık ve empatik sınıf atmosferi değişkenleriyle ilişkisinin incelenmesi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Can, A. (2014). *SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi* (3. Baskı) Ankara: PegemA.
- Cemaloğlu, N., Receptoğlu, E., Şahin, F., Daşçı, E. ve Köktürk, O. (2012). Mizah Davranışları Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Gazi Üniversitesi Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 10 (4), 694-716.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2. Auflage). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Çalık, T. (2011). Sınıf yönetimi ile ilgili temel kavramlar. Küçükahmet L. (Ed.), *Sınıf Yönetimi*. (12. basım.). Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, F. (2014). *Ortaokul müdürlerinin mizah davranışları ile öğretmenleri etkileme düzeylerine ilişkin öğretmen görüşleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Dinç, Ü. G. (2018). *İlkokul yöneticilerinin mizah tarzları ile öğretmenlerin stres yaşama düzeyleri arasındaki ilişki ve bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dixon, N.F. (1973). Humor: A cognitive alternative to stress? In I.G. Sarason & C.D. Spielberger's *Stress and anxiety*, Washington D.C.: Hemisphere Publishing Company.

Duman, M. (2011). *Sosyal Bilgiler dersi öğretim materyallerinde empati becerisinin geliştirilmesi: amaç kapsam ve etkililik* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).

Erdoğan, N. F. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde proje tabanlı öğrenmenin ders başarısına ve sınıf atmosferine etkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10a ed.) Boston: Pearson

Gordon, T. (2004). *Etkili Öğretmenlik Eğitimi*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Jang, H., Reeve, J., Ryan, R. M., ve Kim, A. (2009). Can self-determination theory explain what underlies the productive, satisfying learning experiences of collectivistically oriented Korean students?. *Journal of educational Psychology*, 101(3), 644.

Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi* (33. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kocabaş, A ve Uysal, G. (2006). İlköğretimde işbirlikli öğrenmenin müzik öğretiminde sınıf atmosferi ve şarkı söyleme becerileri üzerindeki etkisi. *Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi*.

Koonce, W. J. (1997). *The relationship between principals' humor styles and school climate in elementary schools* (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9731494)

Korobkin, D. (1988). Humor in the classroom: Considerations and strategies. *College Teaching*, 36, 154-158

Long, H.B. (1983) *Adult learning: Research and practice*. New York: Cambridge

Maraba, K. D. (2007). *Algılanan empatik sınıf atmosferi ile benlik imgesi arasındaki ilişki*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

Murat, M., Özgan, H. ve Arslantaş, H. İ. (2005). Öğretmen Adaylarının Öğretim Elemanlarının Empatik Tutumlarına İlişkin Algıları ile Ders Başarıları Arasındaki İlişki, *Milli Eğitim Dergisi*, 33, (168).

Oruç, Ş. (2010). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Mizah Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(3), 56-73.

Özbay, Y., ve Şahin, M. (2000). Empatik Sınıf Atmosferi Tutum Ölçeği (ESATÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (19), 104-113.

Özgök, A. (2013). *Ortaokul öğrencilerinde okula aidiyet duygusunun arkadaşlara bağlılık düzeyinin ve empatik sınıf atmosferi algısının incelenmesi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Öztürk, B. (2015). *Okul yöneticilerinin mizah davranışlarına göre sergiledikleri liderlik biçimleri*. Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Perret, G. (1984). *How to hold ypur audience with humor?* Cincinnati, Ohio: Writer's Digest Books.

Rahmani, L. (1994). Humor styles and managerial effectiveness. (Doctoral dissertation, University of LaVerne, 1992). *Dissertation Abstracts International*. 55(5), 1161.

Recepoğlu, E. (2011). *Öğretmen algılarına göre okul müdürlerinin mizah tarzları ile öğretim liderliği davranışları ve okulun örgütsel sağlığı arasındaki ilişki*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Reeve, J. (2009). Why teachers adopt a controlling motivating style toward students and how they can become more autonomy supportive. *Educational psychologist*, 44(3), 159-175.

Saka, S. (2021). *Öğretim elemanlarının örgütsel sessizlik düzeyleri ile mizah tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.

Saltuk, S. (2006). *Üniversite öğrencilerinin mizah tarzları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sarı, M. (2012). Empatik sınıf atmosfer ve arkadaşlara bağlılık düzeyinin lise öğrencilerinin okul yaşam kalitesine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(1). 95-119.

Sarı, M. ve Özgök, A. (2014). Ortaokul öğrencilerinde okula aidiyet duygusu ve empatik sınıf atmosferi algısı. *Gaziantep Universty Journal of Social Sciences*, 13(2), 479-492.

Spurgeon, K. (1998). *Humor versus burnout: An organizational analysis of principals and teachers*. (Doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9831984)

Steele, K. E. (1998). *The Positive and negative effects of the use of humor classroom setting*. Unpublished Master Thesis, Salem Teikyo University The Faculty Of The Master Of Art.

Sullivan, R. L. (1992). Students learn more when they're having fun. *Education Journal*, 67(3), 36-38.

Şahin, M., ve Özbay, Y. (1999). Üniversite Öğrencilerinin Empatik Sınıf Atmosferine İlişkin Algılamaları, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. (15), 74-83.

Topuz, S. (1995). *Popülerlik, Mizah Duygusu Ve Akademik Başarı Arasındaki İlişki*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Wang, M. T., Degol, J. L., Amemiya, J., Parr, A., ve Guo, J. (2020). Classroom climate and children's academic and psychological wellbeing: A systematic review and meta-analysis. *Developmental Review*, 57, 100912.

Wanzer, M., Frymier, A., Wojtaszczyk, A. M. ve Smith, T. (2006). Appropriate and Inappropriate Uses of Humor by Teachers, *Communication Education*, 55, 2.

Araştırma Makalesi/ Research Article

**NETFLIX'İN YERLİ YAPIM FİMLERİNDE MELODRAM VE ÖDİPAL
YÖRÜNGE: BENİ ÇOK SEV, BABAMIN KEMANI VE CİCİ**

*MELODRAM AND OEDIPAL TRAJECTORY IN NETFLIX'S LOCALLY
PRODUCED MOVIES: BENİ ÇOK SEV, BABAMIN KEMANI AND CICI*

Güzide KAYITMAZBATIR^{*}, Gül YAŞARTÜRK^{}**

*Geliş Tarihi: 23.03.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.10.2023
(Accepted)*

ÖZ: Netflix, 2016 yılında Türkiye pazarına girmiştir. 2019 yılında yayınlanan *Hakan: Muhafız* dizisi, Netflix'in yayınladığı ilk yerli yapım dizidir. 2020 yılında Netflix, yerli yapım filmleri yayınlamaya başlamıştır. Dijital platformların daha yenilikçi ve özgür bir anlatı dili oluşturduğu düşünülmektedir. Ancak Netflix'in yerli yapım filmleri, sıklıkla ana-akım sinemanın cesur ve kamusal alana ait erkek, fedakâr ve özel alana ait kadın gibi kodlarını kullanmaktadır. Netflix, dizi sürelerine, izleme biçim ve alışkanlıklarına da yenilik getirmiş olsa da yerli yapım filmlerinde iyi-kötü zıtlığı, fakir ama mutlu, zengin ama mutsuz karakterlerin karşıtlığı, duygusal aşırılıklar ve olayların gelişmesinde neden-sonuç eksikliği gibi yerleşik melodram kalıplarından yararlanmaktadır. Erkek kahramanın ödipal yörüngesini seyircilere sunan filmlerde kadın karakterler sıklıkla bir gizem unsuru ve erkek kahramanın amacına ulaşması için bir nesne olarak görülmektedir.

Çalışmada Netflix'in yerli yapımları arasında yer alan *Beni Çok Sev* (Mehmet Ada Öztekin, 2021), *Babamın Kemani* (Andaç Haznedaroğlu, 2022) ve *Cici* (Berkun Oya, 2022) içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Örneklem olarak seçilen üç film üzerinden dijital platformların klasik anlatı geleneğinden ve Yeşilçam melodramlarından sıyrıldığı, mevcut ataerkil düzen ve ideolojinin yeniden üretildiği, ödipal yörüngenin erkek karakterin yörüngesi olduğunu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Netflix Türkiye, Feminist Film Eleştirisi, Toplumsal Cinsiyet, Melodram, Ödipal Yörünge.

ABSTRACT: Netflix entered the Turkish market in 2016. Released in 2019, *Hakan: Muhafız* series was the first locally produced series released by Netflix. In 2020, Netflix started to broadcast locally produced movies. Digital platforms are thought to create a more innovative and free narrative language. However, Netflix's locally produced films often utilize the codes of mainstream cinema such as the brave and belonging to the public sphere of men and the altruistic and belonging to the private sphere of women. Although Netflix has also brought innovation to series durations, viewing styles and habits, it utilizes established

^{*}Araştırma Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi, guzidekayitmazbatir@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0647-1041

^{**} Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, gulyasarturk@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-3316-9828

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Kayıtmazbatır & Yaşartürk

melodrama patterns such as the contrast of good and bad, the contrast of poor but happy, rich but unhappy characters, emotional extremes and the lack of cause and effect in the development of events in locally produced films. In films that present the male protagonist's oedipal trajectory to the audience, female characters are often seen as an element of mystery or an object for the male protagonist to achieve his goal.

In this study Netflix's locally produced films *Beni Çok Sev* (Mehmet Ada Öztekin, 2021), *Babamın Kemani* (Andaç Haznedaroğlu, 2022) and *Cici* (Berkun Oya, 2022) were analyzed through content analysis. As a result of the study, it was seen that digital platforms do not break away from the classical narrative tradition and Yeşilçam melodramas and that the existing patriarchal order and ideology were reproduced through the films, the oedipal trajectory is the trajectory of the male character.

Key Words: Netflix Turkey, Feminist Film Criticism. Gender, Melodrama, Oedipal Trajectory,

EXTENDED ABSTRACT

Digital broadcasting in Turkey started in 2016. Netflix, which started broadcasting in Turkey the same year, produces and broadcasts its original local films in 2020. It is observed that Netflix, which has an innovative approach both in the narrative and stylistic sense in the series it broadcasts, uses the established melodrama patterns of Turkish cinema history in its locally produced films. The history of melodrama, a genre that has manifested itself in literary and theatrical works in the world, dates back to the Middle Ages. The term was first used by Enlightenment thinker Jean Jacques Rousseau to describe his play *Pygmalion*. The most important elements of melodrama are the excessive use of emotions, the narrative structure that does not follow the rational cause and effect relationship and proceeds by chance, moral contrasts, and finally the presentation of the end of the fantasy world with reference to Žižek. The good and bad contrast of melodrama has changed according to the periods of history. Melodrama has elements that cover up these problems by reducing the problems arising from social conflicts to individual weaknesses. In melodramas, stereotypes about gender, family and hegemonic masculinity are legitimized by reproducing. According to this, the family is based on the invisible unpaid labor of the woman, and the continuation of the family needs the authority and protection of the father figure. In melodrama, the scene is arranged to reflect the contrasts of the content. It is possible to grasp the contrasts between good and bad characters from the arrangement of clothing and space. Since the beginning of the history of Turkish cinema, we have seen the dominance of melodrama as a structure. In the Turkish melodrama tradition, in which the modern, urban and wealthy character is represented as corrupt and bad, we come across characters who are upgrading randomly, while the good characters from the lower class are rewarded, the female character in the public sphere is punished. Melodrama films have a structure that follows the oedipal trajectory of the male lead character. In the structure inherited from the fairy tales, the male protagonist must solve the riddle of the mysterious and seductive Sphinx monster and defeat her on his way to reach the queen. It is seen that the films named *Beni Çok Sev* (Love Me Instead), *Babamın Kemani* (My Father's Violin) and *Cici* (Gorgeous), which were selected as samples within the scope of the study, generally follow the melodrama tradition of Turkish cinema. *Beni Çok Sev* has many narrative parallels with the film *Yol* (The Road), which was shot forty years ago. For this reason, it is a concrete example that digital platforms repeat the established melodrama

pattern of Turkish cinema. Musa comes out of prison on leave just like Seyit Ali and completes his oedipal trajectory by learning the secrets that the women who are close to him are hiding from him, then he commits murder. *Beni Çok Sev* draws an atmosphere shrouded in crime, corrupt and without an exit. The film offers vigilantism as a solution to such an atmosphere. When Musa kills all the bad ones, the family institution is reallocated under the wings of Sedat's character. *Babamın Kemani* film uses the patterns of the Kemalettin Tuğcu novels published in the 1940s and the Ayşecik, Ömercik films that became popular in the 1960s and 1970s following these novels. It is told that six-year-old Özlem, who lost both her mother and father, becomes a family again with her rich and famous uncle. Mehmet Mahir is a rich, western, lonely and unhappy character. He and his spouse are unable to fulfill the established roles required by being a family. Özlem brings two characters together and teaches them to be a family. Mehmet Mahir confronts his traumas thanks to Özlem, completes his oedipal trajectory by learning to be a father and a husband and to manage his wife. *Cici* has melodrama elements such as coincidence, time-lapse and sharp contrasts, but with the emergence of a crime committed in the family, the main character Kadir cannot complete his oedipal trajectory, he cannot finish the film he is shooting. Family unity cannot be reallocated, unlike what we encounter in the other two films. *Cici*, besides using contrasts such as village and city, poor and rich, presents upgrading and being urban as self-appointed abstract processes. However, contrary to what we encounter in melodrama films, it presents the family as a structure in which women are unhappy and children are traumatized. Naz is the character who completes her oedipal trajectory, who investigates in *Cici* and allows everyone to learn the secret of the family.

1. GİRİŞ

Dijital yayıncılık devlerinden Netflix, 2022 yılında iki yüz milyondan fazla abonesi ile 25. yılını kutlamıştır. 2016 yılında Türkiye'ye girişinin ardından 2019 yılında Netflix Orijinal adıyla ilk yerli dizi olan *Hakan: Muhafız* yayınlanmıştır. 2020 yılında ise Orijinal bünyesinde yerli filmlerin yapımına başlanmıştır. Çalışmanın yapıldığı 2023 yılı Bahar döneminde toplam yirmi üç adet Netflix Orijinal Türk filmi bulunmaktadır ve bu yapımlar çeşitli ülkelerde de erişime açıktır. Söz konusu yapımlar ana-akım sinema örneği oldukları için klasik anlatı yapısına sahiptirler. Vladimir Propp'un *Masalın Biçimbilimi*'nde (1985), Algirdas Julien Greimas'ın *Eyleyenler Modeli*'nde (1970) ya da Joseph Campbell'ın *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (2010) kitabında belirttiği gibi anlatılar içerik olarak çeşitlilik gösterse de biçim olarak değişmez öğeleri vardır. Farklı hikâyeler, benzer biçimlerde ve evrelerde işlenmektedir. Örneğin bir kahraman yolculuğa çıktığında ona yardım eden bilgiler, engelleyen eşik bekçileri, iyi/kötü özellikleri tam anlaşılmayan şekil değiştiriciler olabilir. Kahraman, tüm engellere ve olaylara rağmen ödülünü almak için zorlukların üstesinden gelerek yolculuğu tamamlar. Mulvey, bu yolculuğun erkek kahramanın yolculuğu olduğunu ve izleyicinin erkek karakterle özdeşleştirildiğini belirtir (2019). Klasik anlatı sineması, ağırlıklı olarak ödipal yürüngenin anlatısıdır ve bu yürüngen de erkeğin kadınlarla ilgili algılama ve

fantezileriyle sıkıca bağlıdır. Mulvey, anlatıda kadına ne olduğunu sorgulamaktadır (Mulvey, 2019: 201-218). Kadın, klasik anlatı yapısında bilgiye sahip değildir ve kadınlık gizem unsuru olarak temsil edilir. Kadının sunumu, erkek karakter için temsil ettiği ile anlamla sınırlıdır Kadın ve erkeklere dair kalıp yargılarda kesin sınırlar çizilmektedir.

Melodram, kişisel ve özel olan ilişkilerden söz ederken aynı anda siyasal, ideolojik ve toplumsal olana dair anlamlar taşıyan bir türdür. Kadına, aileye ait temalar yoğun bir duygusallıkla işlendiği için küçümsenmiştir. Ataerkil bir ideolojide ‘duygular’ aleminin kadına dair olduğunun düşünülmesi, abartılı duygusallığın ve domestik anlatıların değersiz bulunmasına neden olmuştur (Gledhill’den aktaran Akbulut, 2008: 34). Melodramda aile kurmak ve ailenin üyelerini bir arada tutmak kadın ve erkek karakterlerin en önemli amacıdır. Melodramlar toplumsal cinsiyet kalıp yargı ve rollerini sıkça yeniden üretmekte, duygusal ve ahlaki kimliği ödipal izlekleriyle sunmaktadır. Kadın karakterin merkezde olduğu anlatılarda bile erkek karakter anlatı akışının öznesidir (Akbulut, 2008: 58-65).

Bu çalışmanın amacı, dijital platformların klasik anlatı geleneğinden ve Yeşilçam melodramlarından sıyrılmadığı ve ödipal yörüngenin erkek karakterin yörüngesi olduğunu ortaya koymaktır. Netflix’in Orijinal bünyesinde yayınladığı yerli yapımlar arasında yer alan *Beni Çok Sev*, *Babamın Kemani* ve *Cici* filmleri iyi/kötü karakter karşıtlığını, rastlantı, kader unsurları, olay öyküsünde neden-sonuç ilişkisinin kurulmaması gibi melodram türüne ait uyuşmaları kullanmaktadır. Aile, anlatının merkezinde yer almaktadır. Çalışmanın örneklem seçiminde, sıralanan nedenler göz önüne alınmıştır. Filmlerde ödipal yörüngenin *Cici* hariç erkek karakterler tarafından tamamlandığı ve filmler aracılığıyla mevcut ataerkil yapı ve ideolojinin yeniden üretildiği ortaya konmuştur.

Ulusal literatürde dijital platformların ya da Netflix’in yerli yapımlarını inceleyen akademik çalışmalar genellikle ilk yerli yapım dizileri ele almakta ve izleme pratikleri, izleyici çalışmaları, küreselleşme ya da toplumsal cinsiyet temsilleri gibi bakış açıları üzerine yoğunlaşmaktadırlar. “Netflix’in Yerli Yapım Filmlerinde Melodram ve Ödipal Yörünge” başlıklı çalışma, Netflix’in yerli yapım dizilerine ve izleme pratiklerine getirdiği yeniliği yerli yapım filmlerin anlatı biçimlerine getirmediğini, filmlerde melodram öğelerinin kullanıldığını, ataerkil düzen ve ideolojinin yeniden üretildiğini belirtmesi açısından önemlidir.

2. DİJİTAL PLATFORMLAR VE NETFLİX TÜRKİYE

Dijital yayıncılık özellikle son yıllarda *streaming*¹ platformlar aracılığıyla görünür hale gelmiş olsa da yayıncılık teknolojisi açısından dijital yayıncılığının ortaya çıkışı, 1990'lı yıllara (Medin ve Kaymak, 2022: 51) ve sayısal yayıncılık teknolojisinin gelişimine dayanmaktadır (Sarı ve Türker, 2021: 65). Sayısal iletişim teknolojisiyle yapılan yayınlar, analog yayın sistemlerine nazaran ses ve görüntü üstünlüğü sağlamaktadır ve yanı sıra bu teknoloji, bilgilerin eş zamanlı ve çok daha ekonomik koşullarda program iletme imkânı ortaya çıkmıştır (Kırık, 2010: 31). Dijital yayıncılık sistemleri uydu yayıncılığı, IPTV (Internet Protocol Television), Web TV ve OTT TV (Over the Top Television) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

IPTV temel olarak internet tabanlı ağlar üzerinden televizyon, video, ses, metin, grafik ve veri gibi farklı içerikleri etkileşim sağlayacak şekilde sunan multimedya hizmeti olarak tanımlanabilir (O'Driscoll'den akt. Medin ve Kaymak, 2022: 53). IPTV denetlenen özel bir ağ üzerinden yayınları ulaştırmaktadır. Web TV ise internet üzerinden televizyon yayınıdır, Online TV olarak da adlandırılmaktadır (Kalsın, 2018: 106). Web TV herhangi bir abonelik gerektirmeden bilgisayar üzerinden izlenebilmektedir. Netflix, Disney Plus ve Amazon Prime günümüzdeki en yaygın örneklerini oluşturduğu OTT TV kavramı ise İngilizce'de 'bir şeyin üzerinde' anlamına gelen Over-The-Top ifadesinin kısaltmasıdır ve internet üzerinden sunulan televizyon hizmeti anlamına gelmektedir. OTT TV, görüntülü içeriğin televizyonun yanı sıra başta bilgisayar olmak üzere çeşitli mobil cihazlardan izlenmesini sağlamaktadır. OTT TV, son kullanıcılara video içeriklerini sağlayan bir hizmettir ve video sahipleri ya da kurumlar aracılığıyla yayıncılık yapmaktadır. Bu hizmette aylık abonelik ücreti alınabilmekte veya indirilen her video için ödeme yapılabilmektedir. Ayrıca reklamlar da gösterilebilmektedir. Bu hizmet, tamamen internet üzerinde yer alır ve internetin varlığına dayanmaktadır (Akyol, 2012: 63).

Dijital platformlar, birçok televizyon kanalını bünyesinde bulundururken internet teknolojilerinin desteğiyle geniş kitlelere hitap etmektedir. Bu platformlar, ticari amaçla kurulurken yayın içeriklerinde ürün/hizmet pazarlamasına sıklıkla yer vermektedir bu durum yayıncı-izleyici ilişkisini etkilemiştir. İzleyicinin televizyondan beklentileri ve izleme pratikleri internet teknolojileri sayesinde yayıncının da haberdar olabildiği bir iletişim haline gelmiştir. Özellikle yeni

¹ Akış. Streaming medya, ses, video ve diğer multimedya dosyalarının internette ya da kurumsal internetlerde bilgisayara yüklenmeden ve sabit diskte yer kaplamadan çevrimiçi izlenmesini sağlayan, tamamen ses ve görüntü dosyalarından oluşan bir sistemdir. Streaming medya teknolojisinin kullanıcı, kullanıcı bilgisayarı ve yazılımı, internet yapısı, ağ ve sunucu alt yapısı gibi kalite belirleyici kriterleri vardır (Kalsın, 2018: 59).

medyanın etkileşimsellik özelliğiyle birleştirilen medya metinleri aracılığıyla izleyiciler belirlenen rolü üstlenerek aktif olarak konumlandırılmaktadır. Metinlerarası okumalar yapabilen izleyici, televizyon-izleyici ilişkisinde pasif rolden sıyrılmıştır. Televizyon izleme pratiğinin toplumsal niteliği iletişim teknolojilerinin izlerkitleyi aktif olarak konumlandırmasıyla birlikte ilk olarak bireysel bir niteliğe, ikinci olaraksa kültürel sermaye bağlamında statüsel bir niteliğe dönüştürür (Birincioğlu ve Baloğlu, 2021: 551).

Ağ teknolojisinin yanı sıra karasal antenler, uydu yayınları ve kablolu televizyonlar aracılığıyla da erişilebilen dijital televizyon platformları, izleyici açısından yeni deneyimler elde edilmesini sağlamaktadır. Sosyal ağlar, potansiyel izleyiciyle daha yakından etkileşime girme imkânı sunmaktadır ve dijital televizyon platformları, mevcut yayın içeriklerini mobil araçlar üzerinden kolayca sunabilmektedir. Bu sayede mobil abonelerin platformlara erişimi hızlanmaktadır. Bu pratiklik, ticari rekabet anlamında yayın platformlarını ileriye taşımakta ve rakip olabilecek yeni platformların da bu alana yönelmesinin önünü açmaktadır. Oluşan rekabet ortamında dijital platformlar yayın paketi, ürün ve fiyat seçenekleri noktasında çeşitli kampanyaların sunarken izleyici için maliyetin düşmesini sağlamakta yayın platformları açısından da farklı hedef kitlelere ulaşabilmeyi kolaylaştırmaktadır (Yüksel, 2022: 531-532).

1999 yılında Dijital TV anlaşmasıyla kurulan Digitürk, Türkiye için önemli bir konumda yer almaktadır. Devlet kanalı olan TRT, 2008’de kablolu yayıncılığı sonlandırmış ve dijital yayıncılığa geçmiştir (Sarı ve Türker, 2021: 65-66). Türkiye’de video içeriklerine mobil olarak ulaşma imkânı, ABD merkezli YouTube platformu ile başlamış ve Doğan Holding tarafından 2016 yılında kurulan BluTV ile hız kazanmıştır. BluTV, kullanıcılara “istediğiniz zaman, istediğiniz yerden, birbirinden farklı dizi, film, canlı yayını reklamsız izlemenizi sağlayan”² açıklamasıyla dijital bir televizyon olarak hizmet vererek, her ay içeriklerine ekleme yapmakta, Canlı TV, spor, belgesel yayınları ve orijinal içeriklerini abonelik ile sunmaktadır. Puhu TV Doğu Grubu’nun Doğu Dijital bünyesinde 2016’da kurulmuştur, ücretsiz bir dijital yayın platformudur. Kendi orijinal yapımlarına sahip olan Puhu TV³ kaçırılan dizilerin tekrarını izleme seçeneğiyle birlikte aynı zamanda popüler Türk dizileri ve Yeşilçam filmlerine erişim imkânı da sunmaktadır. Exxen, Acun Ilıcalı tarafından 2021 yılında kurulmuştur. Diğer platformlardan farklı olarak Türk dizisi dijital platformu olarak tanıtılmıştır. Yarışma programları, seri diziler ve reality showları sunan Exxen, reklamlı ve reklamsız seçeneklere sahiptir.⁴ Gain TV,

²BluTV Nedir?: <https://destek.blutv.com/hc/tr/articles/360019658379-BluTV-nedir-> (ET: 23.03.2023).

³ Puhu Tv Nedir?: <https://puhutv.com/yarim-merkezi> (ET: 23.03.2023).

⁴ Exxen Nedir?: <https://yardim-exxen.ortusdesk.com/exxen-nedir/> (ET: 23.03.2023).

Gözde Akpınar tarafından 2019 yılında kurulmuştur. Mini dizi, kısa film, belgesel, müzik ve eğlence programı gibi içeriklere sahiptir, içerikler yaklaşık on dakika gibi kısa sürelerle sahiptir. Genel olarak mobil izlenmeyi amaçlayan Gain, çerçeve olarak mobil cihazlarda dikey yönlü izlenmektedir.⁵

2020 yılında Türkiye’de yayına başlayan Amazon Prime ise tanıtımını “Ödüllü Amazon Originals yapımları da dahil popüler filmleri ve TV dizilerini izlemek için Amazon Prime’lı olun” ifadesiyle yapmaktadır, 30 gün ücretsiz deneme sürümü mevcuttur⁶. Disney Plus ise Türkiye’de 2022’de yayın hayatına başlamıştır. Platform, Türkiye’de on yıl yayın yapma hakkı elde etmiştir. Hem sosyal medyada hem de TV dizileri bağlamında tüm izleyici kitle üzerinde geniş bir popülariteye sahip olan ünlü oyuncular, Disney Plus henüz Türkiye pazarına girmeden platformla anlaşma yapmıştır. Birçok uluslararası yapım Disney Plus’ta yer almaktadır.⁷ Netflix 1997 yılında Reed Hasting ve Marc Randolph tarafından kurulmuştur. DVD kiralama servisi olarak başlatılan hizmet anlayışı, 2010 yılında ‘anında’ içerik akışı olarak revizyona uğramış, birbirinden farklı dizi ve filmler aynı anda dünyanın dört bir yanını dolaşmaya başlamıştır. Netflix yayın politikasını, “yüz doksan dan fazla ülkede yüz elli sekiz milyondan fazla ücretli üyeliğin, dizi, belgesel ve çeşitli tür ve dillerdeki filmlerin keyfini çıkardığı, dünyanın önde gelen yayın eğlence hizmeti”⁸ ifadesiyle tanımlamaktadır. Netflix’in yayın hakları elde ettiği ülkelere bağlı olarak lisanslama şartları değişmektedir. Bu değişime bağlı olarak ortaya çıkan maliyet ve kültürel farklar, içeriklerin tüm hedef kitlelere aynı çeşitlilikte ve kalitede sunulmamasına neden olmaktadır (Aguair ve Waldfogel,2018:421). Netflix’in küresel pazarda kullanıcılara zamana ve mekâna bağlı olmayan art arda, kesintisiz (binge-watching), çevrimiçi/çevrimdışı izleme imkânı sunduğu ve bu durumun öncüsü olduğu bilinmektedir.

2016 yılının başında Türkiye’de yayın hayatına başlayan Netflix ilk zamanlarında eski Türk dizilerini sunmuştur. Netflix Orijinal Türk filmlerinde de Yeşilçam döneminin yıldız oyuncu geleneği sürdürülmektedir. Netflix içerik üretiminde özellikle dizilerinde tarihsel toplumsal gerçeklerden yola çıkan eleştirel konularıyla öne çıkmaktadır. *Hakan: Muhafız* (Binnur Karaevli, 2018) ilk orijinal Netflix Türkiye yapımıdır. 2019 yılından itibaren yerli yapım kategorisinde dizi yayınlanırken filmlerin yayınlanması 2020 yılında başlamıştır. 2020 yılında 9 Kere

⁵ Gain Ana sayfa, <https://www.gain.tv/> (ET: 23.03.2023).

⁶ Amazon Prime: <https://www.primevideo.com.tr> (ET: 23.03.2023).

⁷ Disney Plus: https://www.disneyplus.com/tr-tr?cid=DTCI-Synergy-DDN-Site-Acquisition-TRLaunch-TR-DisneyPlus-DisneyPlus-TR-Homepage-disney.com.tr_navbar-NA (ET: 23.03.2023).

⁸ Netflix Hakkında, <https://help.netflix.com/tr/node/412> (ET: 23.03.2023).

Leyla (Ezel Akay) ve *Yarına Tek Bilet* (Ozan Açıktan), 2021 yılında *Azizler* (Yağmur Taylan, Durul Taylan), *Sen Hiç Ateş Böceği Gördün Mü?* (Andaç Haznedaroğlu), *Kağıttan Hayatlar* (Can Ulkay), *Beni Çok Sev* (Mehmet Ada Öztekin), *Kin* (Türkan Derya) ve *Geçen Yaz* (Ozan Açıktan), 2022 yılında *Yolun Açık Olsun* (Hakan Evrensel), *Babamın Kemanı* (Andaç Haznedaroğlu), *Aşk Taktikleri* (Emre Kabakuşak), *Aşkın Kıyameti* (Hilal Saral), *Sen Yaşamaya Bak* (Ketche), *UFO* (Onur Bilgetay), *Aşıklar Bayramı* (Özcan Alper), *Gönül* (Soner Caner), *Cici* (Berkun Oya), *Kal* (Ozan Açıktan), 2023 ise yılında *İyi Adamın 10 Günü* (Uluç Bayraktar), *Boğa Boğa* (Onur Saylak), *Aah Belinda* (Deniz Yorulmazer), *Merve Kült* (Cem Alpan) ve *Sen İnandır* (Evren Karabiyik Günaydın, Murat Saraçoğlu) filmleri yayınlanmıştır. Dijital platformlar tarafından üretilen ve yayınlanan yerli dizilerde karakterlerin psikolojik alt yapılarının güçlü biçimde kurulduğunu, televizyon dizilerinde gösterilmesi mümkün olmayan sahneler, sosyal gerçekliklere ve toplumsal eleştirilere yer verildiğini, televizyon dizi estetiğinde yer almayan renk ve ışık kullanımının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür (Kocagür, 2021: 84-86). Ancak yerli film üretiminde öykü, karakter ve atmosfer yaratımının farklılaştığını söylemek mümkün değildir.

3. MELODRAM TÜRÜ VE MELODRAM TÜRÜNDE AİLE

Melodram türü köken olarak Ortaçağ'ın ahlaki oyunlarına ve sözlü geleneğine dayanmakla birlikte kendinden önceki pek çok anlatı geleneğinden beslenmiş, 19. yüzyıldan sonra giderek popüler olmaya başlamıştır (Yüksel, 2011: 19). Melodram geleneği 18. ve 19. yüzyıl Fransız ve İngiliz duygusal romanlarıyla canlanmıştır. Melodram terimi ilk kez Jean Jacques Rousseau tarafından, *Pygmalion* adlı oyununu İtalyan operasından ayırmak ve oyunun sözlü, görsel öğelerine işaret etmek için kullanılmıştır (Drotner'den aktaran Yüksel, 2011: 19). Terim haline gelen melodram, daha sonraları duygusal yoğunluk, abartı, aşırılık, ahlaki karışıklık, kötülüğün ortadan kaldırılması ve iyiliğin üstün gelmesi temaları üzerine kurulu yapıyı anlatmak için kullanılmaya başlamıştır.

Melodram üzerine ilk çalışmalardan biri Peter Brooks'un *Melodramatic Imagination* (Melodramatik İmgelem, 1995) eseridir ve Brooks bu eserde melodramı aydınlanma öncesi değer ve formların kaybıyla ortaya çıkan modern bir biçim olarak tanımlamıştır (Yüksel, 2011: 22). Bu eser, melodrama ilişkin çalışmalar için yol gösterici niteliktedir. Ben Singer'a göre de melodram, dönemin politik ve ideolojik iktidarının dönüşümüne işaret etmektedir (Singer, 2001: 132). Modern kapitalizmin yükseldiği dönemde feodal toplumun elinde bulunan geleneksel otorite ortadan kalkmıştır. Bu durum ilk ortaya çıktığında halk açısından daha özgürlükçü bir ortam yarılması yaratsa da zamanla değişmeye başlamıştır. Klasik melodram yapısı o dönemde belirginleşen yoksulluk, sınıf farkları ve ekonomik istikrarsızlık gibi sorunları bireysel çatışmalara indirgeyerek üstünü örtmektedir ve aynı zamanda modern kapitalist sistemin yarattığı tedirginlikten de beslenmektedir. Bu sebeple

melodramda doğruluğun kesin galibiyeti sayesinde kötülüğün kazanmasına dair duyulan endişe giderilmektedir (Brooks, 1995: 20). Melodram, kültürel yapıda ortaya çıkan değişikliklerle yakın ilişkisi olan modern bir biçim olarak görülmektedir.

Douglas Sirk ve Vincente Minnelli gibi yönetmenlerin filmlerinin incelenmesiyle melodramın sinemada bir tür olarak çalışılması ve türsel kategorinin oluşması mümkün olmuştur. Melodramın sinemadaki yansıması 1970'lere kadar farklı bir anlam taşımaktadır. John Mercer ve Martin Shingler, Steven Neale'in çalışmalarına dayanarak melodram teriminin gelişim sürecini incelemiştir; 1910'dan 1970'lere kadar melodramın kovboy filmlerini, gangster ve suç filmlerini, korku filmlerini kapsayan genel bir niteliğe sahip olduğunu belirtmişlerdir (Yüksel, 2011: 25). 1970'lerden sonra melodram, aksiyon yerine diyaloga dayanan bir hikâyeye, erkek ve kadın karşıtlığı başta olmak üzere çeşitli karşıtlıklarla kurulan bir yapıya sahip olan ve kötü karakterleri merkezine alan bir tür halini almıştır.

Melodramlarda iyi karakter acı çeker ve kaderine boyun eğerken asla yılmaz. Melodramatik anlatıların merkezinde haksızlığa uğrayan bir karakter yer almaktadır. Haksızlığa uğrayan karakter kadın olabildiği gibi birbirine kavuşamayan iki sevgiliden de oluşabilmektedir ancak baskılara karşı kahramanların tepkileri, sonuca ulaşma istekleri yetersiz kalmaktadır (Akbulut, 2008: 68).

Brooks'un 'muhteşem duygusal durumlar' olarak adlandırdığı duygusal abartı ile işaretlenmiş bir tür olarak melodram, aşk ve nefret, neşe ve umutsuzluk gibi kutuplaşmış duyguları içermektedir (Brooks, 1995: 93). Karakterler içine düştükleri durumlar karşısında büyük yıkımlar yaşamakta ya da büyük bir intikam duygusuyla dolup taşmaktadırlar. Melodram filmleri genellikle zengin/fakir, kadın/erkek, iyi/kötü gibi karşıtlık ve farklılıklar üzerine kurulmaktadırlar (Brooks, 1995: 93). En çok üzerinde durulan karşıtlıkların başında gelen iyi/kötü ayrımı, izleyicinin benimsemesinin istendiği ahlaki değerlerin vurgulanmasını sağlamaktadır. İyi karakter ailesini, işini ya da namusunu korumaya, mutlu olmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte çoğu zaman iyi karakter yoksul da olsa, zenginden daha mutludur. Kötü olanlar ise yenilmeye mahkûmdur.

Melodram türünde kadın karakterler, eril egemen kültürün yerleştiği değer ve semboller bağlamında temsil edilmektedir. Erkek tarafından kadına sahip çıkılmalı ve kadın korunmalıdır. Melodram türü sıklıkla kadın izleyici için üretilmesine rağmen erkeklerin yoğun biçimde yer aldığı ekipler tarafından oluşturulmaktadır. Dolayısıyla patriarkal söylemi ve toplumsal cinsiyet rollerini meşrulaştırmakta ve yeniden üretmektedir.

Judith Butler'a göre toplumsal cinsiyet, performansların tekrarıyla söylemsel olarak kurulmaktadır; "toplumsal cinsiyet ifadelerinin gerisinde bir toplumsal cinsiyet kimliği yoktur; o kimlik, kendi sonuçları olduğu söylenen 'ifadeler'

tarafından performatif (gösterisel) olarak bizzat oluşturulur” (Butler, 2020: 25). Toplumsal cinsiyet kavramı, bireylerin yaşantılarını, görünüşlerini, beğenilerini cinsiyete dayalı olarak sınıflandırmaktadır. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarıyla hegemonik erkeklik yalnızca toplumsal yaşamda değil, kültürel temsillerle de yeniden üretilmektedir. Bireyin aile ile başlayan sosyalleşme süreci, okul, televizyon, internet, gazete, dergi gibi araçlarla devam eder. Dünyayı, hayatı tanıma ve anlamlandırma yaygın olarak medyanın bize sunduğu bilgi ve görüntülerle inşa edilmektedir. Sosyal alanlar ve kişiliğin kendisi de erkek ya da kadın olmak üzerine belirleyicidir (Oakley, 1985: 158). Toplumsal cinsiyet, toplumsal ve kültürel olarak belirlendiği için içeriği yere ve zamana göre değişebilen bir “cinsiyet konumu” ya da “cins kimliğidir” (Berktaş, 2015: 8). Farklı toplumlarda ve kültürlerde az da olsa değişkenlik gösterebilen toplumsal cinsiyet genel olarak evrensel yargılara da sahiptir. Toplumsal cinsiyet yalnızca kişilerarası cinsiyet farklarını değil aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini de belirlemektedir (Berktaş, 2015: 8). Melodramatik anlatılarda, kadınların evlilikle mutlu olabilecekleri, evlenmemenin bir kadın için mutsuzluk kaynağı olabileceği ve evlenmemiş kadınların kimsesiz, sahipsiz, korunmaya muhtaç olduğu betimlenmektedir (Akbulut, 2008: 349). Evlenmemiş yani gündelik dildeki ifadesiyle ‘evde kalmış kadınlar’, mutsuzdur, evlenmedikleri için başlarına kötü olayların gelmesi muhtemeldir. Bu yüzden evlenmemiş kadınlara sahip çıkılması gerekmektedir.

Ataerki (patriarchy), baba (pater) ve yönetim (archie) köklerinin birleşmesi ile oluşmuştur ve babanın egemenliği anlamına gelmektedir (Yaman, 2013: 25). Babanın, erkeğin egemenliği hem aile yapılarında hem de toplumsal yapıda görülmektedir. Aile, toplum ve üretim ilişkilerini devam ettirmesiyle hemen hemen tüm toplumlarda merkez yapıtaş konumundadır, babanın adıyla aile üyelerinin bir arada olması sağlanmaktadır (Davidoff, 2012: 60). Aile dağılmaması gereken bir yapıdır. Özel ve kamusal alanı birbirine bağlayan yetkili kişi babadır, bu yetkisel konum ataerki düzenin kurulmasında babanın rolünü önemli bir belirleyici haline getirmiştir (Davidoff, 2012: 60). Ailede ve toplumda erkek yetkiye ve kamusal alana erişim hakkına sahipken, kadın edilgendir ve özel alanla sınırlıdır. Sylvia Walby’ye göre patriarka, kadınların tahakküm altına alınışını her yönüyle karşılayan bir kavramdır (2020). Aile, sosyoekonomik ve toplumsal alanı da kapsamaktadır. Simone de Beauvoir’a göre erkek, toplumsal alanda özerkliğe sahip tam bir bireydir, üretici olarak görülmektedir ve erkeğin varoluşu emeğiyle ilişkilendirilirken kadınsa yeniden üreticilik rolüne mahkûm edilmektedir, kadının ev içi emeği, erkeğin kamusal alandaki emeği kadar saygın değildir (de Beauvoir, 2021: 154).

Steve Neale’ye göre, melodramın anlatı tarzının tipik özellikleri vardır. Bunlardan ilki olayların gelişimi ve motive edilme biçimleridir. Olaylar tesadüflerle ortaya çıkmakta ve gelişmektedir, karakterler son anda içinde buldukları durumdan kurtulabilmektedir (Neale, 1986: 6). Olaylara dair yeterli alt yapı

hazırlanmaz yani neden-sonuç ilişkileri, geçmişin etkileri kurulmaz. Olayların ortaya çıkışları kader, şans, talih gibi nedenlere bağlanmaktadır (Neale, 1986: 6). Örneğin karakter seçilmiş kişi olabilir ancak seçilmiş olmasının rasyonel bir sebebi sunulmaz ya da şans, talih yardımıyla bir duruma dahil olabilmekte, olayı çözebilmektedir. Olay öyküsü ilerledikçe arzunun gerçekleşmesine yönelik engeller sürekli hale gelmektedir. Bir kaza olur ya da beklenmedik misafir gelir, arzunun gerçekleşmesi engellenir. Bu engeller farklı şekillerde karakterize ve motive edilir (Neale, 1986: 12). Melodramlarda 'mutlu' bir son varsa, bu hikâyenin, arzusunun ya da zevklerin kaybı pahasıdır ancak yine de dilek ve fantezinin kendisi kaybolmaz, sonsuza dek yok olmaz; yerine getirilebilir olarak gösterilirler böylece yeniden devreye sokulabilir, yeniden eklenilebilir, belki de nihayet bir sonraki melodramda (ya da bir pembe dizinin bir sonraki bölümünde) gerçekleştirilebilir (Neale, 1986: 21). 'Mutsuz' sonla biten melodramlar içinse bu son, bir dileği ortadan kaldırmaktan ziyade bir erteleme aracı işlevi görebilmektedir (Neale, 1986: 21-22). Mutsuz sonda dilek yerine getirilmese de varlığını korumakta yeniden dilek haline gelebilmektedir böylece dileğin var olmaya devam etmesi de arzuyu tatmin edebilmektedir. Diğer yandan melodram, zamanla ve zamanın ikizi ölümle ilişki kurmaktadır (Arslan, 2009: 11). Melodramda karakterin ölümcül bir hastalığa yakalanması ya da ölmesi, olay öyküsünü ilerleten unsurlardır. Ölüm, melodram için önemli bir öğedir. Karakter, zamana karşı yarışmakta amacını başarıp mutlu olmaya çalışmaktadır. Melodramlar olay örgüsünde neden sonuç ilişkisini kırıp, zaman ve mekânda atlama yaparak fantezi bir mutlu sonla kapanmaktadır. Yüksel'in belirttiği gibi fantezi, toplumsal yarılmanın gizlendiği bir tür imgesel senaryo olarak nitelendirilebilir (2011: 58). Zizek'in ifadesiyle "ideolojinin işlevi bize gerçeklikten kaçılacak bir nokta sunmak değil, toplumsal gerçekliğin kendisini travmatik, gerçek bir çekirdekten bir kaçış olarak sunmaktır" (2011: 61).

Melodramlarda mizansenin kullanımı karakterlere dair bilgi sunmaktadır (Rowe'den aktaran Akbulut, 2006: 75). Örneğin iyi karakterler daha temiz ve sade kıyafetlerle görülürken kötü karakterler özellikle femme fatale⁹ cinsiyeti ön plana çıkartan ve aksesuarlı kıyafetlerle görülebilmektedir. Melodramların sıkça kullanılan mekânlarından biri olan ev, karakterin nasıl biri olduğuna, iyi ve kötü karakter ayrımının yapılmasına dair pek çok bilgiyi taşır ve söz konusu bilgileri izleyicisine kolayca sunar (Elmacı, 2013: 267). Zengin karakterlerin büyük, şık ve ferah evleri varken yoksul karakterler genelde kalabalık bir aileyle küçük ve eski bir evde yaşar. Karakterler genellikle eylemsizdir ve hikâyenin olay örgüsüyle karakterlerin çatışmaları gibi bilgiler karakterlerin konuşmalarıyla iletilmektedir (Rowe'den

⁹ Fransızca'da ölümcül kadın anlamına gelen ve Film Noir türünün ikonografisinde yer alan, felakete yol açan kadın stereotipi. Bkz. (Hayward, 2012: 239-246).

aktaran Akbulut, 2006: 75). Aksiyon yerine karakterlerin hesaplaşmalarını ileten diyaloglar, izleyiciye düşünme süresi tanıyacak uzun bakışmalar karşımıza çıkmaktadır. Aydan Özsoy'a göre aile filmleri melodram türünün bütün türsel özelliklerine sahiptir ve bu nedenle aile melodramı ifadesi her iki türü de kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Aile melodramında aile korunması gereken bir kurum olarak temsil edilir, aile hangi sınıftan olursa olsun bir arada olmalıdır (Özsoy, 2004: 279). Aile kurmak ve ailenin üyelerini bir arada tutmak kadın ve erkek için en önemli görevdir.

4. TÜRK SİNEMASINDA MELODRAM GELENEĞİ

Türk sinemasında tiyatrocular dönemiyle sinemacılar dönemi arasında geçiş dönemi olarak görülen 1940'lı yıllarda Amerikan ve Mısır melodramlarının Türkiye'de gösterimi artmıştır. Söz konusu melodramlar, yerli filmler üzerinde büyük etki bırakmıştır. Bu filmlerin konuları yerleştirilip, kültürel değerlere uygun hale getirilerek filmler Türkçe'ye uyarlanmıştır. Çeviri sırasında seyirci beklentilerine uygun biçimde konuşmalara da müdahale edilmiştir.

1960'lı yıllarda modernleşme hız kazanırken Türk sineması da kültürel hayatın içinde yer almaya başlamıştır. Melodramatik anlatım tarzının sinemaya hâkim olmaya başladığı 1960'lı yıllar aynı zamanda Türkiye'de önemli toplumsal ve siyasal dönüşümlerin başladığı bir sürece tekabül etmektedir (Yüksel, 2011: 83). İktidara gelen Demokrat Parti yerel değerleri öne çıkarmış ve popülist bir çizgi izlemeye başlamış, kırdan kente göç artmış, sinema salonları yalnızca kentlerde değil, kasaba ve köylerde de yayılmıştır. Bu dinamikler, Yeşilçam'ın varoluş koşullarını oluşturarak sinemanın popülerleşmesini sağlamıştır.

1950'ler ve sonrasında kadın karakterleri merkezine alan, melodram öğelerinin çok sık kullanıldığı filmlerde ataerkil ideolojiyi yeniden üreten kalıplar kullanılmıştır. Nilgün Abisel Yeşilçam filmleri ve popüler filmler kadına ilişkin yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir:

“Kadın karakterlerin başına gelenler -ister töreler, ister kötüler, ister kader yüzünden olsun- çok korkunçtur; bu yüzden kadınlara acımamak elde değildir, ama işte kadını kadın yapan tam da budur, bütün bu korkunçluklara gerektiğinde boyun eğmeyi bilmesidir. Kadın eğer çok büyük bir yanlışlık yapmamışsa, sabrının, fedakarlığının ödülü olarak erkek karşısında küçük -duygusal- başarılar ve 'evlilik tacını' kazanabilir. Ama erkeğin temel mutsuzluk kaynağı olduğundan, gerektiğinde ölerek cezalandırılması da mubahtır (Abisel, 2005: 137).”

Türk sinemasında egemen olan melodram türü, çok uzun yıllar izleyiciye aynı hikâyenin farklı versiyonlarını sunmuştur. *Sevmek Zamanı* (Metin Erksan, 1965) ve *Aşkının En Güzeli*'nde (Nejat Saydam, 1972) gördüğümüz üzere kavuşmaya çalışan

aşıklar vardır, onları engellemeye çalışan zengin ve kötü karakter araya girebilmektedir. *Gurbet Kuşları*'nda (Halit Refiğ 1964) kentli olmak yozlaştıran, bireyin mahvını getirerek aileyi dağıtan bir unsur olarak sunulmaktadır. *Karanlıkta Uyananlar*'da (Ertem Göreç 1965) batılı olmak yozlaşmış bir ahlaka sahip olmayla eşleştirilmektedir, büyük bir aile olarak mahalle hayatı yüceltilmektedir. *Saadet Güneşi*'nde (Nejat Saydam, 1970) olduğu gibi aşıklar kardeş çıkabilmektedir. Film, kahramanlar üzerinden ilerlerken izleyiciye kahramanın geçmişine dair bilgi verilmemekte ve kahramanlar iyi-kötü, zengin-yoksul vb. ikili karşıtlıklarla ele alınmaktadır.

Melodram türünde geçerli olan duyguların, tepkilerin ve hareketlerin aşırılıkları, Türk filmlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin *Vesikalı Yârim*'in (Lütfi Ömer Akad, 1968) son sahnesinde Halil'i babasının manav dükkanında gören ve Halil'in babasıyla göz göze gelen Sabiha Halil'den vazgeçmektedir. Melodramlarda kahramanların hissettiği duygular, çekilen acılar, yapılan fedakarlıklar ya da tesadüfler gerçekte mümkün olamayacak kadar aşırıdır (Suner, 2006:185). Ferdi Tayfur, Orhan Gencebay ve İbrahim Tatlıses gibi arabesk şarkıcıların oynadığı filmler tesadüf ögesini sıkça kullanmaktadır. *Boynu Bükük*'te (Temel Gürsu, 1980) Ferdi, sevdiği kadınla evlenmek için gün sayarken kötü kaderi peşini bırakmaz önce sevdiği kadını sonra işini kaybeder. *Bir Araya Gelemeyiz*'de (Orhan Aksoy, 1974) Orhan, kardeşinin katillerini öldürerek hapishaneye girmektedir, hapishanede yaptığı şarkıları çocukluk aşkı Füsün'a göndermekte ancak Füsün bunları kimin gönderdiğini bilmemektedir. Hapishaneden çıkınca çalışmak için İstanbul'a gelen Orhan, tesadüfen Füsün'la karşılaşmakta ancak ayrı kalmaktadırlar.

Türk sinemasında melodram geleneği, sıklıkla aşk ve aile öyküleri üzerine kurulmaktadır. Söz konusu tema; *Bizim Aile* (Engin Orbey, 1975), *Aile Şerefi* (Orhan Aksoy, 1976), *Canım Kardeşim* (Ertem Eğilmez, 1973), *Sev Kardeşim* (Ertem Eğilmez, 1972), *Evcilik Oyunu* (Orhan Aksoy, 1975) gibi filmlerin isimlerinden de anlaşılmaktadır. Aşk ve aile ilişkilerine dair öyküler daima özel alanda sıkça zengin köşkerin nadirense yoksul evlerin içinde geçmektedir, her iki kesimin evinde de bahçe ve teras bulunmaktadır, yakınlarında rıhtım sokaklarındaysa Arnavut kaldırımı vardır (Suner,2006:219). Filmler çoğunlukla İstanbul'da geçmektedir. Asuman Suner'in belirttiği üzere klasik Yeşilçam melodramında İstanbul, aşınlaşmış, evcilleşmiş ve neredeyse bir iç mekân haline gelmiştir (Suner, 2006: 218). Kamusal alandaysa hapishane, karakol, deniz kenarı, parklar, gazinolar temel mekanlardır. Klasik anlatı yapısına da uygun olarak Türk sineması melodram geleneğinde erkek kahramanlar çoğunlukla kamusal alanda, kadın karakterlerse ev içinde gösterilmektedir. Kadın karakterler toplumsal mekânda yer aldıklarında yanlarında bir erkekle gösterilmektedirler.

Türk sinemasında melodram geleneği için “bedensel yeti kaybı”, öykünün temel hareket unsurlarından biridir, karakter hiçbir zaman o kayıpla yaşamaz, iyileşir ya da ölür (Suner, 2006: 199). Kaybedilen organ bir aşık tarafından tamamlanmakta, organ nakli gerçekleştirilmektedir ya da çaresi bulunamamaktadır. Bedensel yeti kaybı motifi anlatıda dile gelmeyenine ortaya çıkmasıdır (Suner, 2006: 199). *Kambur*'da (Metin Erksan, 1973) görüldüğü üzere itiraf edilemeyen acılar, sevgiler ve fedakarlıklar bedensel yeti kaybının ifadesi haline gelmektedir. Bedensel yeti kaybı beraberinde ayrılma, kavuşma gibi duygusal hareket ve durum değişikliğini getirmektedir.

5. FEMİNİST FİLM KURAMINDA ÖDİPAL YÖRÜNGE

1960'lı yılların sonlarında feminizm sosyal bir hareket olarak öne çıkar böylece kadınların medyada hangi temsillerle gösterildiği incelenmeye başlanır (Bywater ve Sobchack, 1994: 63). İncelemelerin temelini kadınların temsil sistemiyle, toplumun kadına bakışının paralel olup olmadığı sorusu oluşturmaktadır. Ryan ve Kellner'ın ifade ettiği gibi sinemada kadınların nasıl temsil edildiği ve bu temsili kimin gerçekleştirdiği oldukça önemli ve politik sorulardır (Ryan ve Kellner, 2010: 220). Sinemada kadın temsiline, yönetmenin ve yönetmenin içinde yaşadığı toplumun da kadına bakışını yansıttığı söylenebilir. Eril egemen bir yapıya sahip olan endüstrinin feminist harekete ilk tepkisi görmezden gelmek ve reddetmek olmuştur (Ryan ve Kellner, 2010: 218). Film endüstrisi, bünyesinde çalışan kadınların ve feministlerin eşit ücret, eşit çalışma hakkı gibi isteklerini reddetmiştir. Artan hak talepleri ve gelişen feminist hareket sayesinde ilerleme mümkün olmuştur. 1970'lerin başından bu yana film tartışmalarında, incelemesinde, toplumsal cinsiyet sunumu ve feminist kuram vazgeçilmez bir bakış açısı olarak benimsenmiştir (Hayward, 2012: 138). Film çalışmaları disiplinlerarası bir çalışma alanı haline geldiği için toplumsal cinsiyet kavramı ve feminist film eleştirisi de temel bir analiz yöntemi olarak benimsenmiştir.

Feminist film eleştirisinin temeli 1972 yılında yayınlanan ve Siew Hwa Beh ve Saunie Salyer'in editörlüğünü yaptığı *Women and Film* dergisiyle atılmıştır (Nichols, 2008: 241). Dergi disiplinlerarası çalışmacılara, farklı perspektiften gelen yazarlara yer vermektedir ve bu durum, dergide yer alan çalışmaların çeşitlenmesini sağlamıştır:

“Derginin politik analizi biçimsel eleştiriyle harmanlama girişimi, yazar geçmişine sahip feminist yazarlar için fazlasıyla gayretli bir biçimde politik olmuş ve mekanik Marksist bakışa sahip olanlar için ise fazlasıyla biçimsel olmuşsa da, gerçekten feminist bir perspektiften yazılan her yazı ve kitap bu tahrik edici derginin öncü çalışmasına çok şey borçludur (Nichols, 2008: 241).”

Feminist film kuramı çalışmalarında, klasik anlatılarda kadınların toplum içerisindeki ikincil rollerini meşrulaştıran yaklaşımların pekiştirilmesi bir sorun olarak ele alınmaktadır. Filmler erkeklerin güçlü, bağımsız, sert olmaları gerektiğini ve kadınlarınsa kırılgan, güçsüz ve bağımlı olması gerektiğini söylemektedir (Ryan ve Lenos, 2012: 231). Böylece yerleşik toplumsal cinsiyet anlayışı yeniden inşa edilmektedir. Feminist film eleştirmenleri ve kuramcılar sinemadaki kadın imgelerinin, gerçek kadın imgeleri olmadığını, bu imgelerin erkeğin kadına yönelik bilinçaltındaki duygu, düşünce, arzu ve korkularının yansıması olduğunu, kadının ‘erkek için temsil ettiği şey’ olarak sunulmasına aracılık ettiğini belirtmektedirler (Özden, 2004: 194; Kaplan’dan aktaran Ekici, 2016: 324). Egemen sinema ataerkil bilinçdışına göre kurulmuştur, anlatılar bilinçdışı dil ile paralellik oluşturacak biçimde eril dil ve söylem üzerine inşa edilmektedir.

Feminist kuram, psikanaliz ya da göstergebilim gibi farklı yöntemlerden yararlanır ancak temel olarak benimsediği tek bir görüş ya da yöntem yoktur. Annette Kuhn, farklı görüşler dizisinin mevcut olduğunu, tek bir sinema kuramının mevcut olmadığını belirtmektedir (Hayward, 2012: 137). Feminist harekette olduğu gibi feminist sinema kuramında da farklı dönemler, görüşler ve alt dallardan söz etmek mümkündür. Dolayısıyla feminist kuram 1970’lerin başı, 1970’lerin ortalarından 1980’lerin başına kadar olan ve son olarak 1980’lerin ortasından bugüne dek süren üç ayrı tarihsel döneme ayrılmaktadır (Hayward, 2012: 137). Söz konusu dönemlerde filmler ele alınırken farklı bakış açıları merkeze alınmıştır.

İlk dönem çalışmalar, sinema kuramındaki tartışmayı sınıftan toplumsal cinsiyete doğru yönlendirmiştir eleştirmenler, kadın kimliğini, kadının görüntülenmesini ve kadın karakterlerin erkek karakterler arasında ilişkiyi güçlendiren bir değişim nesnesi olarak sunulmasını incelemişlerdir (Hayward, 2012: 138). İlk dönem feminist kuramda kadın karakterlerin sunumu dış görünüşünden mesleğine dek çeşitli dinamikler bağlamında toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alınmıştır. Hayward bu döneme Hollywood yapımlarının dahil olduğunu ve özellikle eril bakışla kadın karakteri nesneleştiren ancak yönetmenleri auteur konumuna yükseltildiği için artık sorgulanamaz kılınan filmler üzerine farkındalık geliştirildiğini belirtmektedir (Hayward, 2012: 138). Örneğin kuramın başlangıç çalışmalarından olan Siew Hwa Beh’in Jean-Luc Godard’ın *Hayatını Yaşamak* (Vivre sa Vie, 1963) hakkındaki yazısı, auteur yönetmenlerin çalışmalarını feminist kuramla eleştirmeye örnek oluşturmaktadır.

İkinci dönem feminist kuramı, Claire Johnston, Laura Mulvey ve Linda Myles gibi isimlerin öne çıktığı dönemdir. Bu dönemde Johnston’un *Karşı Sinema Olarak Kadınların Sineması* (Women’s Cinema as Counter-Cinema) makalesi kadınların sinemasının oluşturulması için ana akım sinema pratiklerinin, ideolojisinin anlaşılması gerektiğini ve sinemasal metnin işleyişinin göz ardı edilmemesi

gerektiğini vurgulamaktadır (Hayward, 2012: 141). Bu dönemde kadın temsilleri, toplumsal cinsiyetin yanı sıra sinemanın temel kavramlarından da yararlanılarak analiz edilmiştir. Kadın karakterin sunumu ve anlam inşasında görüntünün ikonografisi de analiz edilmelidir (Hayward, 2012: 141). İkinci dönemin öne çıkan diğer metni ise Laura Mulvey'in *Görsel Haz ve Anlatı Sineması* (Visual Pleasure and Narrative Cinema) yazısıdır. Bu yazıda konu edilen bakış kavramı 1970'lerden 1990'lı yılların ortalarına kadar birçok tartışmaya yol açmıştır, Mulvey'in sinemada kadın imgesinin nasıl inşa edildiğine dair görüşleri yol gösterici olmuştur (Ekici,2016:323). Mulvey'in çalışması göstergebilimin feminist film kuramındaki önemini öne çıkarmıştır. Mulvey, klasik anlatı yapısına sahip filmlerin fallus merkezli ataerkil yapıyı desteklediğini belirtir (aktaran Ekici, 2016: 324). Stam'e göre de sinema açık bir şekilde bakma zevki üzerine kurulmuştur ve başlangıcından itibaren birilerinin diğerlerini gizlice gözetleyebileceği bir yer olarak kurulmuştur (Stam, 2014: 178). Kaja Silverman, Mulvey'in kadın imgesine dair görüşlerine ek olarak anlatılarda kadın sesinin kullanımının da analiz konusu olması gerektiğini söylemektedir (aktaran Ekici, 2016: 324). Bu bağlamda, kadın karakterin sesinin hangi kamera ölçeğinde verildiği, anlatıcı olarak konumlanan dış sesin kadın karaktere mi erkek karaktere mi ait olduğu önemlidir.

1980'lerin ortası ve 2000'lerde devam eden üçüncü dönem ise ödipal yörünge, iktidar, iktidar ilişkilerini ele almıştır. Psikanalitik yaklaşımdan yola çıkılarak Ödipus kompleksi, ayna evresi, iğdiş edilme korkusu feminist film kuramına katkı sağlamıştır.

“Erkek kahramanın ödipal yolculuğu, Lacan'ın ayna evresi olarak tasvir ettiği dönemden sonra gelen, Freud'un ödipal dönem olarak adlandırdığı evrenin atlatılması ile ilgilidir. Lacan'ın ayna evresi kavrayışı, bir bebeğin aynada kendi varlığının ve bedensel bütünlüğünün farkına vardığı döneme tekabül edecek şekilde kurulmuştur. Bu evreyi imgesel düzeyden simgesel geçiş, yani konuşabilme gibi yeteneklerin kazanıldığı döneme gelinmesiyle beraber, ödipal evre takip eder. Ödipal yapıya göre birey bir bütünlük, tamamlanma arayışı içindedir. Annesiyle yeniden kurabileceği bir bütünleşme 'Babanın Yasası' tarafından yasaklanmıştır. Bu nedenle erkek çocuk, babanın yasasının dışına çıkmadan, yani hadım edilme korkusu doğrultusunda, annesi dışında fakat yine onun gibi bir kadınla arzuladığı bu tamamlanmışlığa ulaşmayı ister” (Vojkovic, 2009 ve McGowan, 2012'den akt. İzgi, 2018: 45)

Ödipus kompleksi bir yörünge olduğu kadar aynı zamanda bir yolculuk ve süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, erkek çocuğu için babanın otoritesini kabul ettiği zaman bitmektedir bu sayede erkek çocuğu baba ile özdeşleşirken anne nesneleştirilir ve ataerkil toplumsal düzenin temeli kurulmuş olur (Mulvey,1989;

Chaudhuri'den aktaran Ekici, 2016: 326). Ödipus kompleksi, sinemada ödipal yörünge olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik anlatı sineması erkek karakterin izleyicinin perdedeki yansımaları olduğu fikri üzerine kuruludur ve filmlerin biçimsel özellikleri, anlatı yapısı da izleyicinin söz konusu özdeşleşme sürecini desteklemektedir (Yaşartürk, 2022: 29). İzleyici, erkek karakterle özdeşleşerek anlatı içerisinde aktif role sahip olduğu yanılsamasını yaşamaktadır. Klasik anlatı sinemasında kadın karakterse, erkek karakterin fantezilerinin kurulmasını sağlamakta, bu fantezilerin yansıtıldığı bir ayna görevi görmektedir. Pasif bir nesne konumunda olan kadın, hikâyeyi ilerletmek için değil, bakılmak ve haz nesnesi işlevi görmek için perdede yer almaktadır. İzleyici, erkek karakteri kendi yansımaları olarak kabul ettiğinde, erkek karakterin arzusuyla ve bakışıyla da özdeşleşmektedir. Hikâyeyi kuran ve taşıyan erkek karakterin arzusu, izleyicinin de arzusu haline gelmektedir. Vladimir Propp, dünyadaki bütün öykülerde aynı amaca hizmet eden yedi rol ve her öyküde ortaya çıkması mümkün olan otuz bir işlev ortaya koymuştur ve Propp'un bu şeması, Oedipus mitinin, batı anlatısına yön verdiğini göstermiştir (Yaşartürk, 2022: 30). Oedipus mitinde, önceden prensesle evlenen damada geçen kralın gücü, artık kraldan oğluna aktarılmaktadır. Güce hâkim olmak için prensesle evliliğe giden yol, kahraman için zorlu görev ya da gizem anlamına gelmektedir. Gücün kralın oğluna aktarılması, prensesi canavar *Sphinx*¹⁰ rolüne indirgemektedir. Kahraman, Sphinx'i yani canavarı yenmeli ve kraliçe ile evlenme hakkı kazanmalıdır. Bilmece çözüldükten sonra Sphinx'in akıbeti önemsiz hale gelmektedir artık öyküde kadına gereksinim de yer de yoktur. De Lauretis'e göre anlatı yapılarına ödipal arzu yön vermektedir (De Lauretis'ten aktaran Yaşartürk, 2022: 30). Ödipal arzunun yön verdiği anlatılar, mevcut ideolojinin filmlerle aktarılmasını sağlamaktadır. Ana akım birçok film de ödipal yörüngeyi izlemektedir. Hayward'a (2006: 286) göre de ödipal yörünge, klasik Hollywood sinemasında erkek kahramanın izlediği bir yolun, bir krize dair ürettiği çözümün ya da sosyal uyuma yönelik bir hareketinde başarılı ya da başarısız bir şekilde tamamladığı bir

¹⁰“Thebes'lerin kralı Laius ve Jocasta'nın oğlu olan Oedipus, bir kâhin Laius'u henüz doğmamış bir bebeğin babasının katili olacağına dair uyardığı için bebekken terk edilir. Çocuk kurtarılır ve bir prens olarak yabancı bir sarayda büyür. Çıktığı yolculukta Kral Laius ile karşılaşır ve çıkan tartışmada onu öldürür. Thebes'e gelir, Sphinx tarafından verilen bilmeceyi çözer, Thebesliler onu kralları yapar ve Oedipus Jocasta ile evlenir. Barış ve onur hüküm sürer ve annesi olduğunu bilmediği Jocasta ona iki oğlan ve iki kız doğurur. Sonrasında birdenbire veba ortaya çıkar. Thebesliler, kâhinin bilgisine başvururlar. Gelinek noktada Sophocles trajedisi başlar. Ulak, kâhinden Laius'un katilinin ülkeden sürüldüğü zaman vebanın biteceğine ilişkin mesaj getirir. Oedipus kendini kör eder ve evini terk eder. Kehanet gerçekleşmiş olur” (akt.Ekici, 2016: 320 dipnot 2).

geleneğin tarifidir. Arzunun hedefinde olan kadın karakterler pasiftir, aşılacak bir engel ya da çözülecek bir bilmecedir, erkek karakterse engeli aşmakla bilmeceyi çözmekle yükümlü olduğu için aktiftir. Kadın karakter soru sormaz, arzusunu belirtmez, aksine kadın karakter hakkında erkek karakter tarafından soru sorulmaktadır. Erkek ve kadın karakter, biyoloji temelli ikili karşıtlıklar bağlamında sunulmaktadır ve bu karşıtlık güç ilişkisini, erkeğin gücünü inşa etmektedir. Ödipal yörünge, karakterlerin cinsiyet rolleri ve farklılıkları sayesinde erkek karakterin iktidarını ve konumunu belirlemektedir.

Hayward da klasik anlatı sinemasında hikâyenin, ödipal yörünge üzerinden erkeğin, erkekliğin yeniden üretilmesi olduğunu belirtmektedir (Hayward, 2012:71). Erkek egemenliği, filmler aracılığıyla pekiştirilmektedir. Sinema, ödipal arzuyu teşvik etmektedir ve olay örgüsünün çözümünü heteroseksüellik olarak sunmaktadır heteroseksüellik sinemanın ve ödipal arzunun en önemli öğesidir (Hayward, 2012: 71). Heteroseksüellik ailenin devamını sağlamaktadır bu nedenle ödipal arzu için vazgeçilmezdir. Son olarak eril ödipal süreçle ilgili olarak tartışılan ödipal yörünge, görece daha geç bir dönemde, dişil ödipal yörünge olarak da ele alınmaya başlanmıştır. Kadın karakterlerin anlatının merkezinde olduğu filmlerinde görülebilen bu yapı, annenin kız çocuğunun da ilk sevgi nesnesi olduğu görüşü üzerine kurulmakta ve sevgi nesnesinin babaya evrilme süreci üzerinde durulmaktadır (Hayward, 2012: 343). Dişil ödipal yörünge birçok feminist teorisyen tarafından Lacancı kuramın sevgi nesnesi değişimini bireyin “şeylerin toplumsal düzenine girmeye” zorlanması olarak açıklanmaktadır (Hayward, 2012: 343).

6. Film Analizleri

6.1 Beni Çok Sev Filminde Melodram Öğeleri ve Ödipal Yörünge

Beni Çok Sev, on dört yıldır yattığı hapisshaneden bir günlük izin alarak gardiyan Sedat’la birlikte kızı Yonca’yı görmeye giden ve kızının intikamını almak için seri cinayet işleyen Musa’nın öyküsünü anlatmaktadır. Musa’nın kızı Yonca, babası hapisshaneye girdikten sonra annesiyle büyümüş, annesi öldükten sonra ise alzheimer hastası olan babaannesinin yanına gitmek zorunda kalmıştır. Yonca, babaannesinin durumuna alışamamış ve babası Musa’nın yaşadığına, hapisshanede olduğuna inanmamış, okula devam etmemiş, uyuşturucu kullanmaya ve Apo için uyuşturucu satmaya başlamıştır. Uyuşturucu sattığı bir gün Yonca kaçırılıp, tecavüze uğramıştır. Suçlu bilinmemektedir. Yonca’nın cansız bedeninin mahallenin ortasında arazide yattığını birçok insan görmüş ancak kimse müdahale etmemiştir. Nuriye, tahliyesine iki yıl kalan Musa’nın tekrar suç işlememesi için Yonca’nın öldürüldüğünü söylemez. Nuriye Yonca gibi davranması için kendisiyle aynı konfeksiyonda çalışan bir kadının kızı olan Leyla ile anlaşma yapar.

6.1.1 Melodram Öğeleri

Beni Çok Sev’in anlatısı *Yol*’da (Şerif Gören,1981) bayram izniyle köyüne dönen beş mahkûmdan biri olan Seyit Ali’nin, karısı Zine’nin soğuktan donarak

ölmesine sebep olmasını bir hayli andırmaktadır. Sinema tarihimizdeki yerleşik melodram kalıbı güçlü biçimde tekrar edilmektedir.

Beni Çok Sev melodram türü özelliklerine uygun olarak keskin biçimde ayrılmış iyi ve kötü karakterler sunmaktadır. İyi karakterler Yonca'nın intikamını alan Musa, fedakâr, sadık âşık Nuriye ve Musa'nın Alzheimer hastası annesi Nebahat'tir. Filmde iyi karakterler acı çekmiştir ve karakterler, Akbulut'un (2008: 68) melodram türü için belirttiği gibi, kızının intikamını alan Musa dışında, kaderine boyun eğmiştir. Kötü karakterler ise uyuşturucu satıcısı Apo, Leyla'yı taciz eden ve kamusal alanda büyük bir özgüvenle pornografik içerikler izleyen kahve işletmecisi Haluk ve Musa'nın arkadaşı gibi onu ziyaret eden ancak Apo ile çalıştığı ortaya çıkan karakterdir. Melodramın tipik özelliklerinden biri sevgi ya da nefret gibi duygularındaki aşırılıktır (Brooks, 1995: 93). Musa, kızı Yonca'nın başına gelenleri öğrendikten sonra intikam için neredeyse mahalledeki bütün erkekleri öldürür, kötüler yenilmiştir. Yanı sıra gardiyan karakter Sedat, Musa'ya kendi silahını verdiği için işlenen cinayetlerden suçlu olmasına rağmen onu sorgulayan memurlar Sedat'la özdeşleşerek duygusal olarak ona hak vermektedirler.

Melodramlarda karakterler ve karakterlerin davranış biçimleri, aileyi ve toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirerek yeniden üretmektedir. *Beni Çok Sev*'de Musa, Yonca'nın annesiyle onu sevmediği halde kadın hamile kaldığı için evlenmiştir. Diğer yandan Yonca'nın annesinin adı, film boyunca dile getirilmemekte ve 'Yonca'nın annesi' olarak anılmaktadır. Karakter yalnızca anneliği üzerinden var olmaktadır. Toplumsal cinsiyet yargıları, kadını fedakâr eş, anne gibi roller içinde tanımlamaktadır. Nuriye ise Musa hapisanedeyken ona birçok mektup yazmış ancak yollamamıştır. Göndermediği mektuplarda Nuriye'nin gerçek duyguları, düşünceleri, hisleri vardır. Nuriye, kadın olduğu için özel alana/duygular alanına aittir ancak bunları dile getiremez, belli edemez. Musa'nın karşısında utangaç, sıkılgan ve heyecanlıdır. Musa ile evli olmasa bile yıllarca kimseyle de evlenmemiş, fedakâr bir kadın olarak onu beklemiştir. Leyla'nın da babası yoktur, annesi ise kızına iyi davranmaz. Leyla da Nuriye gibi erkek korumasına muhtaç olarak sunulur. Okul çıkışında kahvehaneyi işleten Haluk tarafından taciz edilir, Haluk, Leyla'yı gördüğünde ona, 'yavru güvercin' diye seslenir ve onu yanına çağırır. Leyla'dan neredeyse yirmi yaş büyük olan Haluk, ataerkil düzenin simgelerindedir. Yeşilçam filmlerinin 'ahlaksız kötü adam' tiplerini çağırıştırılmaktadır. Sedat'ın yurtdışında yaşayan ve ailesini ziyarete gelmeyen kızı ise iyi bir babanın ve ailenin kıymetini bilmeyen kötü evlattır. Dolayısıyla babalar, kızları ya da çevre tarafından mağdur edilmiştir. Yonca anlatının bilmececi ve gizem unsurudur, sadece bir sahnede anneannesi Nebahat'in elindeki çerçevede yüzünü kısa bir süre görmek mümkün olurken aksi biçimde bir arsanın ortasında yer alan cesedi, gerek genel plan gerekse drone çekimlerle, kanlı

uzuvlarına yapılan ayrıntılı çekimlerle uzun süre boyunca gösterilmektedir. Söz konusu görsel strateji melodram türü gereği izleyicinin suçun nedenlerini düşünmemesine, aşırı duygu yüklenmesine ve sonuç olarak baş karakterin işleyeceği cinayetlerin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir.

Melodramda rastlantı ve olayların çıkış sebebinin kader olarak sunulması çaresizlik hissi yaratılır. Musa'nın Alzheimer hastası olan annesi Nebahat iki saatlik anlatının ortasında bir sahnede, bir anda oğlunu tanıyarak 'emanetini koruyamadım' der. Musa rastlantı sonucunda gerçekleri öğrenir. Karakterlerin yaşadıkları mahalle uyuşturucu kullanımı ve ticaretinin yaygın olduğu, sokakta yatan insanların, şiddetin ve tecavüzün sıradan günlük olaylar haline geldiği çıksız bir suç evreni olarak tasvir edilmektedir. Filmin bu atmosfere bulduğu çözüm ise hâlihazırda 'kader mahkumu' olan bir karakterin yani Musa'nın seri katil olmasıdır. Musa bir vijjalinte¹¹ olarak resmedilmektedir. Leyla ve Nuriye, aile reisi olarak tasvir edilen Sedat tarafından korunma altına alınır aile yeniden tahsis edilir.

Kadın karakterlerden Nuriye ve Yonca tecavüze uğramıştır. Leyla da aynı çikışsızlığa mahkûmdur ancak Musa'nın kendisini feda etmesi sayesinde hayatı değişir. Musa, Leyla'yı kurtarmıştır. Musa'nın fedakârlığı, Suner'in (2006: 185) belirttiği gibi gerçekte mümkün olmayacak kadar aşırıdır. Nuriye, Leyla ve Sedat'ın hikâyeleri mutlu bir sonla biter. Sedat, kızıyla yaşayamadığı baba-kız ilişkisini ve gururunu Leyla ile yaşar. Leyla, Sedat ve karısının yanında okumuş, hukuk fakültesinden mezun olmuştur. Leyla, Musa'yı babası olarak anarken Sedat da onun için artık 'Sedat Baba'dır. Nuriye ise Yonca'ya olmasa da Leyla'ya sahip çıkmıştır. Ailenin kutsallığı ve yeniden kurulması melodramın özelliklerinden biridir. Filmin son sahnesinde Sedat'ın aile reisi konumunda oturduğu yemek masasında Nuriye, Leyla, Sedat ve karısı mutlu bir aile tablosu oluşturmaktadır. Olay örgüsünde izleyiciye sunulan bilgilerle bağdaşmayan söz konusu kapanış, fantezi niteliklerine sahiptir.

6.1.2 Ödipal Yörünge

Filme ödipal yörünge Musa'nın yörüngesidir. Olay örgüsünde Musa'nın iki yolculuğu vardır. İlk yolculuğu, yıllardır hiç görmemiş olduğu kızıyla tanışmak için gardiyan Sedat'ın gözetiminde çıktığı yolculuktur. İkinci yolculuğunu ise kızı Yonca'ya dair gerçekleri öğrenme süreci ve sonrasında intikam alması oluşturur. Filmin tüm kadın karakterleri Leyla, Nuriye ve Musa'nın annesi Nebahat, Musa'nın

¹¹ Vijjalantizm, sivil yurttaşlar aracılığıyla tek taraflı olarak gerçekleşen, bireyin kendi adaletini devletten özerk biçimde sağlama eğilimi olduğu düşüncesine dayanan bir şiddet veya baskı eylemidir (Can, 2021: 135). Günümüzde kültür endüstrisinin en popüler özneleri olan süper kahramanlar aslında birer vijjalantidirlere ve kahramanlar mitik bir kurguyla, iyi yurttaşlar olarak suçluları cezalandırır ve asayışı sağlar (Can, 2021: 131).

çözmesi gereken bilmece ve gizem unsuru olarak konumlanırlar. Musa, eve gittiğinde Leyla'yı öz kızı Yonca zanneder. Leyla ise, Musa'ya soğuk davranır. Bu soğukluk kahraman açısından gizem unsurudur. Bu gizem unsurunu aydınlatan Nebahat olacaktır. Film, Musa'nın senelerdir görmediği kızıyla tanıştığını zannetmesi, tanıştığı genç kızın öz kızı Yonca olmadığını anlaması, Yonca'nın ölümüne neden olan ve göz yuman, mahallede karşısına çıkan her erkeği öldürmesi üzerinedir. Ödipal yörüngeyi takip edip tamamlayan Musa'dır.

6.2 Babamın Kemani Filminde Melodram Öğeleri ve Ödipal Yörünge

Mehmet Mahir ve abisi Ali Rıza yoksul bir çocukluk geçirmişler yanı sıra üvey baba şiddeti görmüşlerdir. Ali Rıza, biriktirdiği parayla tek bilet alıp kardeşini İtalya'ya giden bir gemiye bindirir. Ancak Mehmet Mahir abisinin tek bilet alabildiğini bilmemektedir, abisinin onu terk ettiğini zannederek seneler boyunca Ali Rıza ile ilişki kurmamıştır. Mehmet Mahir ünlü bir keman virtüözü olmuşken Ali Rıza meyhanelerde ve sokakta müzik yapmaktadır. Ali Rıza'nın eşi, kızları Özlem'i dünyaya getirirken ölmüştür, Ali Rıza da ölmek üzere olan yoksul bir müzisyendir. Ali Rıza, Özlem'in gazete sayfaları üzerine kurduğu kahvaltı sofrasında rastlantı sonucu Mehmet Mahir ve karısı Suna'nın yurtdışından konser vermek için İstanbul'a geldiğini görerek onunla konuşmaya gider. Kızını evlat edinmesini ister. Film Mehmet Mahir'in yeğeni Özlem'le gönülsüz biçimde başlayan ilişkisinin dönüşmesini anlatmaktadır.

6.2.1 Melodram Öğeleri

Babamın Kemani'nda melodram türü özelliklerine uygun olarak iyi ve kötü karakterler vardır. Ölümcül bir hastalığı olmasına rağmen son anına kadar kızının yanında olan ve kızına bu hastalığı hissettirmeyen baba Ali Rıza ve onun çalgıcı arkadaşları, Özlem iyi karakterlerdir. Özlem'i almaya gelen sosyal hizmetler görevlisi İnci ise kötü karakterdir. Mehmet Mahir'in eşi Suna, eş ve anne olmayı içselleştirememiş, mesleki kariyer hırsına sahip, şımarık bir kadın olarak sunulmaktadır.

Aile ve toplumsal cinsiyet temsilleri, melodram türünün önemli kodlarından. Bu bağlamda Mehmet Mahir ve Ali Rıza kardeşlerin karşıtlıkları sıkça vurgulamaktadır. Mehmet Mahir sinema tarihimizdeki kalıplara uygun biçimde modern, zengin, kurallara bağlı ve rasyonelken Ali Rıza, geleneksel, yoksul ve duygusaldır. Mehmet Mahir başarılı ve ünlüdür ancak katı kurallardan oluşan dünyasında yalnızdır. Ali Rıza ise konser salonu ile tezat biçimde kalabalık ve neşeli yerlerde çalışır, onu hiç yalnız bırakmayan arkadaşlarından oluşan bir ailesi vardır. Yoksul ama mutlu mitinin pekiştirildiğini görürüz. Altı yaşında bir kız çocuğu olan Özlem oyun oynamak ve okula gitmek yerine sabahları babasına ve yanında yaşamaya başladıktan sonra da amcasına kahvaltı hazırlar. Bu temsil çocuğun

gelecekteki kadınlık rolünü çağrıştırıp ve onaylamaktadır. Diğer yandan bir çocuğun bakım yani ebeveyn rolü üstlenmesi Kemalettin Tuğcu romanlarında, Ayşecik, Ömercik, Sezercik ve Yumurcak filmlerinde karşımıza çıkmıştır. Nurdan Gürbilek'e göre acı çeken yetim çocuk kahramanlar erken yaşta vesayet üstlenir, büyükleri avutup aileyi yeniden biraraya getirirken Tuğcu romanlarında iki şey yüceltilir acıya tahammül ve çocukluk (2012, 40). Örnek olarak sıralanan filmler çocuklara olduğu kadar büyüklere de hitap eder. Çünkü "bu filmlerin çoğunda kötülüklerle dolu büyük şehrin ortasında öksüz veya yetim kalmış ya da her an öksüz veya yetim kalma tehdidi altında olan çocuk erken yaşta hak etmediği bir acıyla" savaşmak zorunda kalmaktadır (Gürbilek, 2012, 41). Tuğcu romanlarında olduğu üzere Ayşecik, Ömercik filmleri de çocuğun mutluluğu ile sonlanmaktadır.¹² Gürbilek'e göre "Ebeveynlerin kurtarılmaya muhtaç, çocuğuna kurtarıcı olarak görüldüğü Yeşilçam filmlerinde küçük yaşta yuvanın bekçiliğini üstlenmiş kahraman çocukla özdeşleşirken aslında kendi çocuk kalmışlığımıza ağlarız (...) bu filmler aslında büyüklerin kendi kötü yazgılarını ailevi olduğu kadar toplumsal da olan kendi iktidarsızlıklarını kısacası kendi çocuk bırakılmışlıklarını sevme çabasının ifadesidir" (Gürbilek, 2012: 41). Mehmet Mahir'in çocukluğunda yaşadığı eve Özlem'le gittiği ve çocukluk travmalarını anlatarak ağladığı sahnede gördüğümüz üzere, Mehmet Mahir çocuk bırakılmış bir karakterdir. İzleyiciden onunla özdeşleşmesi istenmektedir.

Mehmet Mahir'in "Suna içinde o kadar büyük bir boşluk var ki onu neyle dolduracağını şaşırдын, müzisyen olabilmenin hayaliyle ezilmiş, bir büyükelçinin şımarık kızı hayata tutunmak için sarıldığın geçici bir heves o da, tıpkı bu piyano gibi (...) Hevesini aldıktan sonra ne olacak çocuğun bir köşede tozlanmasını mı seyredeceğiz?" sözleriyle eleştirdiği Suna, hayata dair motivasyonu olmayan, kendisini eşyle rekabet halinde hisseden, aile olmanın sorumluluklarını yerine getiremeyen şımarık bir eş olarak sunulmaktadır. Mehmet Mahir'in, Suna'yı kendisi ile sahneye çıkmaya yüreklendirmesi, kadının ancak erkek tarafından yüreklendirilirse ve izin verirse harekete geçebileceğini göstermektedir. Suna sahnede, Mehmet Mahir ve Özlem'in gerisinde onları destekleyen pozisyonda yer alır. Konser girişinde Mehmet Mahir ve konuk keman sanatçısının büyük boy resimleri yer alır, Suna ise görünmezdir. Simone de Beauvoir'ın (de Beauvoir, 2021: 154) belirttiği erkek, Mehmet Mahir ve konuk keman sanatçısı, toplumsal alanda özerkliğe sahiptir ve üretici olarak görülür ancak kadın, Suna, onların arasında görünmeyen emeğiyle yeniden üreticilik rolüne mahkûm edilmiştir. Prova sahnesinde Mehmet Mahir, arkasında piyano çalan eşine bakarak 'eser tamamlandı'

¹² Bu konuda bkz. Düzcun, B. (2017)., Emre, K.B (2007)., Emre, O. (2016).

der. Kadının ikincil konumda yer almayı kabul etmesiyle ve eşinin kariyerine destek vermesiyle ailede huzurun ve mutluluğun sağlanacağı gösterilmektedir.

Rastlantı ve kader melodram türü özellikleri olarak *Babamın Kemanı* filminde önemli rol oynamaktadır. Olayların aktarılmasında neden-sonuç ilişkisinin kullanılmaması melodramın özelliklerinden biridir. Ali Rıza'nın hastalığı, hastalığın sebepleri ya da tedavisi gösterilmemektedir. Ali Rıza'nın adı verilmeyen hastalığı, onun kaderi olarak sunulmuştur. Mehmet Mahir'in ise İtalya'da, nasıl eğitim aldığı, nerede kaldığı, İtalya'da neler yaşadığı ve nasıl keman virtüözü olduğu hakkında bilgi verilmektedir. Böylece başarı ve zenginliğin şansa, kaderle ilişkisi kurulmakta, başarı ve zenginlik soyut kavramlara dönüştürülerek mitleştirilmektedir.

Mehmet Mahir ve Suna'nın konser gününde Özlem gıda zehirlenmesi yaşar ve sosyal hizmetler onu alır. Kariyer hırsının aile olmanın önüne geçmesi bir nevi cezalandırılmış olur. Özlem, konser günü sosyal hizmetler yurdundan kaçır, Mehmet Mahir'in onu bulmasıyla konsere dahil olur. Konser bitince Mehmet Mahir ve Özlem sahnede sarılır ardından Galata Kulesi önünde keman çalarak dans eder. Mehmet Mahir'in vasiliğini kaybetmiş olmasına ve Özlem'in yurttan kaçmış olmasına rağmen anlatı iki karakterin fantezi evrenine ait ve melodramatik anlatıya uygun olarak mutlu bir sonla bitmektedir.

6.2.2 Ödipal Yörünge

Ödipal yörünge Mehmet Mahir'in yörüngesidir. Mehmet Mahir duygularıyla, öfkesiyle yüzleştiği bir yolculuğa çıkmaktadır. Aile olma fikriyle barışır, baba ve eş olmayı kabul eder, empati yapmayı öğrenir, ölen abisini affeder. Mehmet Mahir ve Özlem arasında duygusal bağ kurulur. Mehmet Mahir, karısı Suna'ya kariyerine devam etmesi için destek olur. Mehmet Mahir filmin başında rasyonel, duygusuz ve narsist bir karakterken, dönüşüm geçirerek önceliklerini değiştirir, baba rolünü üstlenir. Bu süreçte Suna da eşiyile rekabet etmek yerinde onun gerisinde durarak ona destek olması gerektiğini, anne ve eş olmayı öğrenerek, kabul ederek kendi yörüngesini tamamlamaktadır.

6.3 Cici Filminde Melodram Öğeleri ve Ödipal Yörünge

Cici Almanya'da çalışıp ülkeye dönmüş Bekir, kendisinden hayli küçük genç eşi Havva, çocukları Yusuf, Kadir, Salih ve çiftliklerinde çalışan Cemil'i 1989 yılından günümüze dek takip etmektedir. Olay örgüsü, Bekir'in ölümünün ardından otuz yıllık bir zamansal atlamadan sonra günümüze bağlanır. Filmde karakterler anneleri Havva'nın babaları Bekir'i öldürmesiyle yüzleşir böylece ailenin bir suç üzerine kurulu olduğu öne çıkmaktadır. *Cici*'nin melodramatik yapısı köy kent, yoksul zengin karşıtlığı üzerinden kendisini gösterirken olay örgüsündeki otuz yıllık zamansal atlama karakterlerin değişiminin soyut temellere oturmasına neden olur. *Cici* aile birliğinin tekrar sağlanmaması, genç karakter torun Naz dışında hiçbir

karakterin ödipal yörüngesini tamamlayamayışıyla örneklem olarak ele alınan diğer iki anlatıdan farklı bir yapıya sahiptir.

6.3.1 Melodram Öğeleri

Cici melodramın iyi ve kötü karakter karşıtlığına sahip değildir. Ailenin otoriter babası Bekir, karısı Havva ve oğlu Kadir'in bakış açısından kötüdür. Bekir, Kadir kamerayı eline almak istediğinde ona kızar, Kadir yanlarında çalışan Cemil'i ıslattığı için Bekir ceza olarak onu bahçede hortumla ıslatarak soğukta bekletir. Ancak küçük oğul Yusuf, babasının ölümünden sonra onu kötü anmamakta, büyük kızları Saliha ise babasını sevmektedir. Havva, çocukları için fedakâr, dayanıklı anne olmasının yanında hikâyesi eksiktir, anlatımın gizem unsurudur. Bekir'le nasıl evlendiği, ilişkilerinde neden Bekir'i reddetmeye başladığı belirsiz bırakılmıştır. Hemşire olmaya dair içinde uhde kalmış olan Havva evin içinde kendi çocukları üstünde dahi söz hakkına sahip değildir. Nihayetinde Kadir'i dışarıda bıraktığı için öfkelenildiği kocasını öldürmüş ve bunu ömrü boyunca gizlemiştir. Saf iyi karakter, ailenin himayesindeki öksüz çoban Cemil'dir. Cemil suskundur, fazla konuşmaz. Ancak görüldüğü hemen her sahnede İbrahim Tatlıses'in *Ayağında Kundura*¹³ şarkısını söylemektedir. Cemil, aile Ankara'ya gittikten sonra köyde kalmış, mezar bekleliği yapmıştır. Cemil'in Saliha'ya duyduğu aşkı, onu görmek için Ankara'ya, okulunun karşına gitmesi, o gün Saliha'ya bakarak sigara içtikten sonra sigarayı bırakması, Anadolu ağzıyla konuşması Cemil'i melodramın yoksul ve iyi stereotipi haline getirir. Bekir'in ailesi zengin ama mutsuzdur, özlerini yitirmişlerdir.

1980'lerde başlayan hikâyede televizyon izleme önemli bir yere sahiptir. Bekir, ailenin reisi ve iktidar figürüdür. Televizyon, bütün ailenin hayatında olduğu gibi Bekir'in iktidar alanlarından biridir. Köy evinde ve eril bir otoriteyle yaşayan ailenin kamusal dünyayla temas noktası olan televizyonu büyük bir koltukta tek başına izleme hakkına sahip olan yalnızca Bekir'dir. Bu durum, özel ve kamusal alanı birbirine bağlayan yetkinin babada olduğunu gösterir. Bu yetki alanı ataerki düzenin kurulmasında babanın önemli bir rol oynadığını yansıtmaktadır.

Bekir hastalandığında Saliha, Kadir ve Yusuf televizyonu izlemek için Bekir'in oturduğu koltuğa oturabilirler. Saliha, ancak babası kasabaya gittiğinde teypten dilediği müziği dinleyip dans edebilir. Çalan şarkı arabesk şarkıcısı

¹³ “Ayağında Kundura, İbrahim Tatlıses'i şöhrete kavuşturan türkü ve şarkıcının ‘Urfa'da Oxford vardı da biz mi okumadık?’ isyanı ile birlikte düşünüldüğünde bir tür cisimleşmiş mahrumiyet hâlidir” (Albayrak: 2022). İbrahim Tatlıses, Türkiye’de 80’ler ve 90’larda köyden kente göçmüş ancak kent hayatına alışamamış alt sınıfın kentte nüfusunun arttığı dönemlerde şöhret olmuştur. Cemil’de Bekir ve ailesi gibi köylüdür ancak çobandır. Cemil’in sürekli Ayağında Kundura türküsünü söylemesi, tarlası ve arabası olan Bekir ve ailesinin, ailesi dâhil olmak üzere hiçbir şeyi olmayan çoban Cemil ile aralarındaki yıllar geçse de kapanmayan farkı işaret eder.

Bergen'in 1986'da çıkarttığı *Acıların Kadını* şarkısıdır ve Saliha'nın yaşayacaklarına dair bilgi verme işlevi görmektedir. Saliha ve Cemil'in aşklarının bitmesinin sebebi 'siz artık kardeşsiniz' diyerek kural koyan Bekir'dir. Buna rağmen Saliha'nın öfkesi Bekir öldükten sonra Ankara'ya taşınma kararı veren Havva'ya yönelir. Ömrü boyunca annesini affetmemesi ana akım sinemada anne ve kız çocuğunun birbirine düşman olmasına dayanan temsili pekiştirir (Yaşartürk, 2019). Havva'nın *Acıların Kadını* şarkısında dans eden Saliha'ya 'Ne acı çektin sanki' demesi kadınların kaderinin anneden kızına aktarıldığını ima etmektedir. Havva, Bekir'le birlikte olmak istemediğinde Bekir 'Senin ağzını burnunu kırmak vardı ya... Sen benim insaniyetime dua et' yanıtını verir ve eş olarak görevini yerine getirmediği için Havva'yı odaya kilitleyip çıkar. Eşinden ayrılmış, çocukluk aşkı içinde uhde kalmış Saliha da tıpkı annesi gibi mutsuz bir kadındır.

Melodram türünde neden-sonuç ilişkisinin kullanılmaması, rastlantıya yer verilmesi *Cici*'nin olay örgüsündeki otuz yıllık zamansal atlamada karşımıza çıkar. Bekir'in ölümüyle ailenin Ankara'ya taşınması ve Ankara'da nasıl bir hayat yaşadıkları belirsiz bırakılmaktadır. Öykü, adeta ailenin köyden çıktığı anda kentli olduğunu göstermektedir. Özellikle Saliha ve Kadir de görülen burjuva olma halinin nedenleri, değişimleri gösterilmemiştir. Yeşilçam filmlerinde köyden kente giderek bir anda sınıf atlayan karakterleri çağrıştırmaktadırlar. Ailenin tüm fertleriyle Cemil arasındaki karşıtlık dikkat çekicidir. Saliha, Kadir ve Yusuf meslek sahibi olmuştur Cemil ise onların bıraktığı yerde mezar bekçisidir. Mezar bekçisi olmak Cemil'in beklemeyle geçen hayatının metaforudur. Cemil'in Kadir'in çekimlerinde yer alması ve tekrar hayatlarına girmesi de rastlantı sonucudur. Oyuncu bulunamadığı için Kadir, Cemil'le karşılaştığında ondan kendini oynamasını rica etmiştir. Aynı rastlantı, Saliha ve Cemil'i de yıllar sonra karşılaştırmış ve yüzleşmeleriyle sonuçlanmıştır. *Cici*'de bütün aile, Kadir'in hali hazırda bildiği gerçeği Naz'la birlikte izledikleri kayıt sayesinde öğrenir. Geçmişle ve gerçeklerle yüzleşen ailede aile birliği yeniden tahsis edilmemekte ve suçun ağırlığı ile baş başa kalınmaktadır.

6.3.2 Ödipal Yörünge

Cici'de ödipal yörüngesini tamamlayan tek karakter Naz'dır. Havva hemşire olmak istemişse de bu isteğini gerçekleştirememiştir. *Beni Çok Sev*'de Nebahat'te olduğu gibi gizem unsuru ve çözülmesi gereken bilmece Havva'dır. *Cici*, despot baba Bekir'den intikam almak, hesaplaşmak ve nihayetinde kendi travmasını sağaltmak için film çeken Kadir'in acılarından bahsetmektedir. *Cici*, Kadir'in ödipal yörüngesini takip etmekte olsa da bu yörünge Kadir filmini bitiremediği için tamamlanmaz. Kadir ailenin öyküsünde geçmiş ve şimdi arasında bağlantı kuran, mutsuz karakterdir. Yıllar sonra hem ailenin hem de Saliha ve Cemil'in bir araya gelmesi bu sayede gerçekleşir. Anneleri Havva'nın babaları Bekir'i öldürdüğünü yine Kadir'in sette Naz'a verdiği el kamerasıyla ortaya çıkar. Naz anneannesini

çekmiştir. “Kadın karakterin aktif araştıran bakışının kadının aynı anda kurbanlaştırılmasıyla mümkün olduğu” göz önüne alındığında Naz’ın anneannesini çekmesi, dayısının arşivini araştırarak gördüklerini ve duyduklarını birleştirmesi önemlidir (Yaşartürk, 2022: 60). Naz, çektiği görüntülerin peşini bırakmamış, içeriğini tam olarak hatırlamasa da gizemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Naz, klasik anlatı sinemasında alışık olmadığımız biçimde “aktif, sorgulayan, merak eden bakışa sahip olan” bir kadın karakterdir (Yaşartürk, 2022: 79). Ailedeki gizemi çözdüğü için ödipal yörüngesini tamamlar.

Tablo 1: *Beni Çok Sev*, *Babamın Kemanı* ve *Cici* Filmlerinde Melodram Öğeleri

Melodram Öğeleri	Beni Çok Sev	Babamın Kemanı	Cici
Geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesi	Yonca’nın annesi, Nuriye, Leyla ve Sedat geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedirler.	Ali Rıza, Mehmet Mahir, Özlem, Suna geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedirler.	Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri pekiştirilmemektedir. Naz, aktif, sorgulayan, merak eden bakışa sahip olan bir kadın karakterdir
İyi/kötü karakter karşıtlığı	İyi karakterler: Musa, Nuriye ve Nebahat Kötü karakterler: Apo, Haluk ve Musa’nın isimsiz arkadaşıdır.	İyi karakterler: Ali Rıza ve çalgıcı arkadaşları, Özlem Kötü karakter: sosyal hizmetler görevlisi İnci’dir.	Cemil saf iyi karakterdir ancak diğer karakterler kötü değildir
Aşırı duygu	Musa’nın cinayetleri ile izleyicinin özdeşleşmesi aşırı duygu öğesidir.	Ali Rıza’nın hastalığı ve ölümü	Kadir ve babası Bekir’in ilişkisinde, Havva’nın Bekir’in başında vicdan azabı çekmesinde, Saliha ve Cemil’in otuz yıl sonra karşılaşmalarında aşırı duygu öğesi yer almaktadır
Rastlantı ve kader unsurları	Alzheimer hastası olan Nebahat’in bir anda konuşması.	Ali Rıza’nın adı verilmeyen hastalığı, onun kaderi olarak sunulmuştur.	Cemil’in Kadir’in çekimlerinde yer alması ve tekrar hayatlarına girmesi rastlantı sonucudur. Saliha ve Cemil rastlantı sonucu karşılaşır.
Neden-sonuç ilişkisine başvurulmaması	Sedat’ın işten atılmasına rağmen Nuriye ve Leyla’yı ailesine dâhil etmesi. Leyla’nın üniversite bitirmesi.	Ali Rıza’nın hastalığı, hastalığın sebepleri tedavisi gösterilmemektedir. Mehmet Mahir’in İtalya’da nasıl eğitim aldığı ve keman virtüözü olduğu hakkında	Bekir’in ölümüyle ailenin Ankara’ya taşınması ve Ankara’da nasıl bir hayat yaşadıkları belirsiz bırakılmaktadır. Anlatıda otuz yıllık zamansal atlama yer almaktadır.

		bilgi verilmemektedir Mehmet Mahir'in vasiligini kaybetmiş olmasına ve Özlem'in yurttan kaçmış olmasına rağmen anlatı iki karakterin mutluluk sahnesiyle bitmektedir	
Mutlu son	Dört karakterin Sedat'ın masasında aile yemeği yemesi.	Mehmet Mahir ve Özlem'in dans etmesi.	Mutlu son yer almamaktadır.
Gizem unsuru olarak kadın karakter	Nebahat ve Leyla gizem unsuru karakterlerdir.	Gizem unsuru kadın karakter yer almamaktadır.	Havva gizem unsuru karakterdir.
Karakterin ödipal yürüncesini tamamlaması	Musa ödipal yürüncesini tamamlayan karakterdir.	Mehmet Mahir ve Suna ödipal yürüncesini tamamlayan karakterlerdir.	Naz Havva'nın gizemini çözerek ödipal yürüncesini tamamlamaktadır. Kadir filmi bitiremez

7. SONUÇ

Netflix, 2016 yılında Türkiye pazarına girdikten sonra ilk orijinal yerli yapımları 2019 yılında ve orijinal yerli filmleri 2020 yılında yayınlamaya başlamıştır. Çalışmanın tamamlandığı 2023 yılı Haziran ayında platformda yirmi üç adet orijinal yerli film bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerde alt yazı seçenekleriyle de erişime açık olan bu filmler, klasik anlatı yapısına sahip olan ana-akım sinema tarzını benimsemektedir. Klasik anlatı yapısında kahraman, bir yolculuğa çıkar. Yol boyunca ona yardım eden bilgiler, önüne engel koyan eşik bekçileri, şekil değiştiriciler gibi arketiplerle karşılaşan karakter bütün engelleri aşar ve yolculuğunu tamamlar. Feminist film kuramı bağlamında, kahramanın bu yolculuğunu hemen hemen her filmde erkek karakter gerçekleştirir ve klasik anlatı sinemasına ödipal yürüncesinin anlatısı demek mümkündür. Ödipal yürünge, egemen patriyarkal kültürün kadınlara bakış açısıyla ilişkilidir. Kadın karakter duygu dünyası ile eşleştirilen özel alanda yer alır ve çeşitlilikleri, farklılıkları olmayan belli stereotiplere sıkıştırılır. Melodram türü filmler ise bu uyuşmaları sıklıkla kullanır. Kadınların nasıl temsil edildiği ve bu temsili kimin inşa ettiği, oldukça önemli ve politik sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ataerkil ideolojide kadına ayrılan duygular alanı, abartılmış duygusallık ve ev içi alan melodram türünün özelliklerindedir. Melodramın merkezinde sevgiye, aşka dayalı bireysel arzu, toplumsal yasaklar, aile, birey ve toplum ilişkisinin çatışmalı yapısı vardır. Melodramların kadın merkezli öykülerinde bile öyküyü kararlarıyla ve motivasyonu yönlendiren erkek karakterdir. Aile kurmak, aileyi bir arada tutmak karakterlerin ve dolayısıyla anlatının en önemli amacıdır.

Feminist eleştiride aile, kadının ücretsiz emeğiyle ayakta duran patriyarkal bir yapıdır. Aile, cinsel ilişkileri ve çocuk doğumunu düzenler, sistemleştirir. *Beni Çok Sev* ve *Babamın Kemani* filmlerinin sonunda aile yeniden kurulmaktadır. *Beni Çok Sev*'de Leyla, Nuriye, Sedat ve eşi bir arada yemek masasında görülmektedir. Aile, aralarında kan bağı olmayan insanlar tarafından, seri katil bir karakter ve onun işlediği cinayetler sayesinde yeniden kurulmaktadır. *Babamın Kemani*'nda da Özlem yurttan kaçtığı için sonrasında ne olacağı bilinmese de film sonunda seyirciye bir fantezi sunarak, ailenin yeniden kurulduğunu ima etmektedir. Yalnızca *Cici* aile birliğini yeniden kurmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Bekir'in yerine gelen bir baba figürü yoktur ve Havva, Bekir'in ölümüne neden olmuştur. Aile anneleri Havva'nın bambaşka bir insan olduğuyula, bu gerçeğin ağırlığı ile yüzleşmektedir.

Klasik anlatı yapısına sahip filmlerde kadın, karşılıksız ev emeğiyle yükümlüken, erkek kamusal alanda yer alır, özerk ve tam bir bireydir, üretici olarak görülmektedir. Erkeğin varoluşu emeğiyle ilişkilendirilir, kadın ise yeniden üretim rolüne mahkûm edilmektedir. Kadınlar üç filmde de ev içi/özel alanda temsil edilmektedir. Yalnızca *Babamın Kemani*'nda Suna kendisine ait bir kariyer planından vaz geçip, Mehmet Mahir'in arkasında onun başarısını tamamlayan bir unsur olarak yer almayı kabul ettiğinde kamusal alanda yerini almaktadır.

İncelenen filmlerde kadın karakterler, erkek karakterin kızı, sevgilisi, eşi ya da yeğenidir. Bu sayede toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmektedir. Ödipal yörüngede kadınlar, Sphinx'e uygun olarak, birer bilmece ve gizem unsuru olarak konumlanmaktadır. *Beni Çok Sev*'de tüm kadınlar bir gizem unsuru olarak yer almaktadır. Musa için Yonca'nın hayatı ve ölümü, Leyla'nın gerçekten kızı olup olmadığı, annesi Nebahat'ın davranışları çözülmesi gereken gizem unsurlarıdır. Leyla'nın Yonca olmadığını anlaması, mahallede Yonca'nın ölümüne neden olduğunu düşündüğü karşısına çıkan herkesi öldürmesi, Musa'nın ödipal yörüngesidir. *Babamın Kemani*'nda olay örgüsü bir kız çocuğunun hikayesiyle başlar ancak ödipal yörünge Mehmet Mahir'in öncelik sıralamasını değiştirmesi ve baba rolünü üstlenmesi üzerine kurulmuştur. Suna'nın ödipal yörüngesini tamamlaması ise eşi Mehmet Mahir'in arkasında kalmayı öğrenerek ona destek olmasıyla mümkün olmaktadır. *Beni Çok Sev* ve *Babamın Kemani* filmlerinde ödipal yörünge erkek karakterin yörüngesidir. Ancak *Cici* filminde, diğer filmlerden farklı olarak ödipal yörünge kadın karakterin yörüngesidir. Naz, merak eden, sorgulayan

bir karakterdir. Anlatının gizem unsuru olan anneanesi Havva'nın gizemini çözmektedir. Filmin baş karakteri olan Kadir ise anlatı başında çıktığı yolculuğu tamamlayamamaktadır.

Beni Çok Sev, *Babamın Kemani* ve *Cici*'de melodram türünün uyuşmalarından biri olan karşıtlıklara sıkça başvurulmaktadır. *Beni Çok Sev*'de Musa'nın iyi niyeti ve fedakarlığına karşıt biçimde mahallesindeki herkes suçla iç içe yaşayan kötü insanlardır. Sedat'ın kızı kendisine sunulan olanakların kıymetini bilmeyen 'hayırsız, kötü' evlattır, hiçbir olanağa sahip olmayan Leyla ölürken, Yonca kurtarılmakta ve kendisine sunulanların karşılığını vermektedir. *Babamın Kemani*'nda Ali Rıza ve Mehmet Mahir kardeşlerin fakir, mutlu, duygusal, zengin, mutsuz rasyonel karşıtlığı sınıfsal aidiyetlerin üstünü örtmektedir. *Cici* filminde köyden ayrılan Saliha, Kadir ve Yusuf kentli kimliğine sahip olmuşken, Cemil köyde kalmıştır. *Cici*'de köy kent karşıtlığı özellikle Saliha ve Cemil üzerinden sunulmuştur. Kentli olmak özünü kaybetmek ve mutsuz olmakla ilişkilendirilirken köylü olmak Cemil'de olduğu gibi iyi niyetli olmak ve özünü korumakla ilişkilendirilmiştir. *Babamın Kemani*'nda Mehmet Mahir İtalya'ya gittiği için ve *Cici*'de aile köyden ayrıldığı için sınıf atlamıştır. Sınıf atlama, iki filmde de Yeşilçam'da görüldüğü gibi kendinden menkul soyut bir olgu haline gelmiştir.

Çalışmada incelenen *Beni Çok Sev* (Mehmet Ada Öztekin, 2021), *Babamın Kemani* (Andaç Haznedaroğlu, 2022) ve *Cici* (Berkun Oya, 2022) adlı Netflix Orijinal yerli yapım filmlerde kadın karakter ev içi alana aittir, toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargıları yeniden üretilmektedir. *Cici* dışında iki filmde de hikâye erkek kahramanı merkezine almaktadır ve erkek kahramanın ödipal yörüngesini tamamladığı görülmektedir. Bu bağlamda filmler aracılığıyla mevcut ataerkil düzen ve ideoloji yeniden üretilmektedir. Sonuç olarak Netflix Orijinal Türk filmlerinin Yeşilçam melodramlarından uzaklaşmadığı, benzer kalıpları kullandığı görülmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmada yazarların katkı oranı birinci yazar için %50, ikinci yazar için %50'dir.

KAYNAKÇA

- Abisel, N.(2005). *Türk Sineması Üzerine Yazılar*. Ankara: Phoenix.
- Aguiar, L., Waldfogel, J. (2018). “Netflix: Global Hegemon Or Facilitator Of Frictionless Digital Trade?”. *Journal Of Cultural Economics*, 42(3), 419-445.
- Akbulut, H. (2008). *Kadına Melodram Yakışır: Türk Melodram Sinemasında Kadın İmgeleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Akyol, O. (2012). *Gelişen Televizyon Yayın Teknolojileri ve Etkileşimli Yayıncılık Uygulamaları*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Amazon Prime, <https://www.primevideo.com.tr> (ET:23.03.2023).
- Albayrak, H.A. (2022). “Cici' ya da Necefli Maşrapadan Kana Kana Acı”. <https://www.gazeteduvar.com.tr/cici-ya-da-necefli-masrapadan-kana-kana-aci-haber-1587748> (ET:07.03.2023).
- Arslan, U. T. (2009). “Aynanın Sırları: Psikanalitik Film Kuramı”. *Kültür ve İletişim*, 12(1), (23), 9-38.
- Beauvior, S. (2012). *İkinci Cinsiyet, Cilt 2: Yaşanmış Deneyim*. (G. Acar Savran, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. Vd. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Birincioğlu, Y. D. & Baloğlu, U. (2021). “Bir Kültürel Tüketim Pratiği Olarak Netflix Dizileri”, *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 547-570.
- BluTv, <https://destek.blutv.com/hc/tr/sections/115000514005-blutv-hakk%C4%B1nda> (ET:23.03.2023).
- Brooks, P. (1995). “The Melodramatic Imagination: Balzac, Henry James, Melodrama And The Mode Of Excess”. New Haven, CN: Yale University Press.
- Butler, J. (2020). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bywater, T., Sobchack, T. (1994). “Feminist Film Eleştirileri”. (E. Biryıldız, Çev.). *Marmara İletişim Dergisi*, 8(8), 63-66.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Can, C., (2021). “Vijilantizm: Bir Şiddet veya Baskı Türünün Kavramsal Analizi”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 129-140.
- Davidoff, L. (2012). *Ev İşinin Rasyonelleşmesi. Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. (Ze. Ateşer ve S. Somuncuoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Disney Plus, <https://www.disney.com.tr/> (ET:23.03.2023).
- Düzcan, B. (2017) “Gecikmiş Çocukluk ve Modernleşme: Çocukluğun Yeşilçam Sinemasındaki Serüveni”. *Sosyologca*, 7(13-14): 381-389.
- Elmacı, T. (2013). “Kader ve Masumiyet Filmleri Bağlamında Melodram Türünün Yeniden Üretimi”. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(2), 261-277.
- Ekici, A. (2016). “Popüler Film Anlatısı ve Gizemin Taşıyıcısı Kadın”. *Moment Dergi*, 3(2), 319-338.
- Emre, K.B (2007). *Ayşecik filmlerinde çocukluğun temsili*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir

Emre, O. (2016) "Ebeveynleştirmenin Çocukların Gelişim Sürecine Etkisi" *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(2): 29-34.

Exxen, <https://yardim-exxen.ortusdesk.com/exxen-nedir/> (ET:23.03.2023).

Gain, <https://www.gain.tv/sikca-sorulan-sorular> (ET:23.03.2023).

Gledhill, C. (2017). "Tür Ve Toplumsal Cinsiyet: Pembe Dizi Örneği". (İ. Dündar, Çev.) içinde S. Hall (Ed.), *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları*. (441-506). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Greimas, A.J., (1970). *Sémantique Structurale*. Du Sens.

Gürbilek, N.,(2012). *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis Yayınları.

Hayward, S. (2012). *Sinemanın Temel Kavramları*. (U. Kutay, Çev.). İstanbul: Es Yayınları.

Hayward, S. (2006). *Cinema Studies: The Key Concepts*. New York: Routledge.

Haznedaroğlu, A (Yönetmen). (2022). *Babamın Kemanı* [Film]. Netflix.

İzgi, E. (2018). *Erken Dönem Roman Polanski Sinemasında Ödipal Üçgen*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Kalsın, B. (2018). *Yeni Medya Sözlüğü "Terimler&Kavramlar"*. Ankara: Gece Akademisi.

Kırık, A. M. (2010). *Etkileşimli Televizyon*. İstanbul: Anahtar Kitapları.

Kocagür, S. C. (2022). "Türkiye'deki Dijital Platformlar ve Değişen İçerik Biçimi: Tek Sezonluk Diziler". *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (20), 70-91.

Krippendorff, K. (2018). *Content Analysis: An Introduction To Its Methodology*. New York: SAGE Publication.

Kuhn, A. (2019), "Kadınlara Yönelik Türler: Melodram ve Pembe Dizi". A. Doğan Topçu, Çev.) içinde S. Büker, G. Topçu (Ed.), *Sinema: Tarih-Kuram-Eleştiri*. (359-374). İstanbul: İthaki Yayınları.

Küçük Kurt, D. F., Gürata, A. (Ed.), (2004). *Sinemada Türler Ve Anlatı*. Ankara: Vadi Yayınları.

Medin, B., Kaymak, A. (2022). *Sinema ve Dijital Platformlar, Dijital Dönüşümün Film İzleme Kültürü, Film Üretme Biçimi ve Film Seyretme Mekanları Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: Doruk Yayınları.

Mulvey, L. (2019), "Görsel Haz Ve Anlatı Sineması". (N. Abisel, Çev.) Büker, S., Topçu, G. (Ed.), *Sinema: Tarih-Kuram-Eleştiri*. (201-218). İstanbul: İthaki.

Neale, S. (1986). "Melodrama And Tears". *Screen*, 27(6), 6-23.

Netflix, <https://about.netflix.com/tr> (ET:23.03.2023).

Nichols, B.(2008). "Sinema ve Feminizm". (E. Yılmaz, Çev.) içinde B. Bakır, Y. Ünal, S. Saliji (Der.). *Sinema İdeoloji Politika Sinemasal Yazılar -I*. (241-242). Ankara: Nirengi Yayınları.

Oakley, A. (1985). *Sex, Gender And Society*. England: Gower Publishing Company Limited.

Oya, B. (Yönetmen). (2022). *Cici* [Film]. Netflix.

Özden Z. (2004). *Film Eleştirisi: Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar Ve Tür Filmi Eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Özsoy, A. (2004). "Türkiye'de 1960'lar Dönemi Aile Melodramlarında Kadın ve Erkek İmgesi". içinde D. Küçük Kurt, A.F. Gürata, (Ed.). *Sinemada Türler ve Anlatı*. (277-300). Ankara: Vadi Yayınları.
- Öztekin, M. A (Yönetmen). (2021). *Beni Çok Sev* [Film]. Netflix.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçim Bilimi*. (M. Rifat., S. Rifat, Çev.). İstanbul: B/F/S.
- Ryan, M., Kellner, D. (2010). *Politik Kamera*. (E. Özsayar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ryan, M., Lenos, M. (2012). *Film Çözümlemesine Giriş: Anlatı Sinemasında Teknik Ve Anlatı*. (E., S. Onat, Çev.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Sarı, Ü., Türker, H. (2021). "Dijital Platform Kullanıcılarının İzleme Alışkanlıklarına Yönelik Bir Araştırma: Netflix Örneği". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 59-80.
- Stam, R. (2014). *Sinema Teorisine Giriş*, (S. Salman., Ç. Asatekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Singer, Ben (2001). *Melodrama and Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Suner, A. (2006). *Hayalet Ev*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Walby, S. (2020). *Patriarka Kuramı*. (H. Osmanağaoğlu, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yaman, M. (2013) *Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Kadın Bedeni*. İstanbul: SAV Yayınları.
- Yaşartürk, G. (2019). "Son Dönem Hollywood Sinemasında Anne Temsilleri". *Fe Dergi*, 11(2), 1-13.
- Yaşartürk, G. (2022) *Sinema ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Nika Yayınları.
- Yüksel, H. (2022). "Dijitalleşme Bağlamında Türkiye'de Televizyon Yayıncılığının Dönüşümü: Disney Plus Platformu", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2) s.523-538.
- Yüksel, S. E. (2011). *Türk sinemasında Melodramatik İmgelemin Dönüşümü*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Zizek, S. (2011). *İdeolojinin Yüce Nesnesi* (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

ÖRGÜTSEL ÖĞRENMENİN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ARACILIK ROLÜ¹

ORGANIZATIONAL SUPPORT'S MEDIATING ROLE ON THE IMPACT OF
ORGANIZATIONAL LEARNING IN JOB PERFORMANCE*

Famil ÇEÇE*, Osman BAYRAKTAR**

Geliş Tarihi: 14.06.2023
(Received)

Kabul Tarihi: 25.08.2023
(Accepted)

ÖZ: Çalışmada, örgütsel öğrenmenin, iş performansına etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü olduğu hipotezinin testi amaçlanmıştır. Örneklem, Marmara bölgesinde tekstil sektöründe çalışan iki yıl üzerinde iş tecrübesine sahip beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırma verileri *Google forms* aracılığıyla toplanmıştır. Örneklem 512 kişidir. Verilere normal dağılım, güvenilirlik, doğrulayıcı faktör analizi, doğrusal regresyon, aracılık analizi yapılmıştır. Normal dağılım ve güvenilirlik analizlerinde SPSS 26.0, doğrulayıcı faktör analizi AMOS 26, regresyon analizi, aracılık hipotezlerinin testinde PROCESS Macro Model 6 kullanılmıştır. Analiz uyarınca örgütsel öğrenmeyle iş performansı istatistiki olarak anlamlı ilişki içindedir. Aracılık analizinde, örgütsel öğrenmenin iş performansına etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolüne dair hipotez desteklenmiştir. Bu çalışma, araştırmanın yapıldığı sektör açısından orijinaldir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Öğrenme, İş Performansı, Örgütsel Destek

ABSTRACT: In the study, it was aimed to test the hypothesis that organizational support has a mediating role in the effect of organizational learning on job performance. The sample consists of white-collar workers with more than two years of work experience working in the textile industry in the Marmara region. Research data were collected through Google forms. The sample is 512 people. Normal distribution, reliability, confirmatory factor analysis, linear regression, and mediation analysis were performed on the data. SPSS 26.0 was used for normal distribution and reliability analyses, AMOS 26 for confirmatory factor analysis, and PROCESS Macro Model 6 for testing mediation hypotheses. According to the analysis, organizational learning and job performance are in a statistically significant relationship. In

¹ Bu çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Bölümü Doktora öğrencisi Famil Çeçe'nin "Örgütsel Öğrenmenin, İş Performansı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Destek ve Yüksek Performanslı İnsan Kaynakları Uygulamalarının Aracılık Rollerini: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma" konulu Doktora Tezinden türetilmiştir.

* Araştırmada kullanılan demografik sorular ve kullanılan ölçeklerde yer alan ifadelerin izni İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulunun 07.01.2022 tarih ve E-65.836.846-044-235500 sayılı kararı ile alınmıştır.

* İstanbul Ticaret Üniversitesi, familcece@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9260-6813.

** Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, obayraktar@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2502-3578.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Çeçe & Bayraktar

the mediation analysis, the hypothesis about the mediating role of organizational support in the effect of organizational learning on job performance was supported. This research is original for the industry in which it was conducted.

Key Words: Organizational Learning, Job Performance, Organizational Support.

EXTENDED ABSTRACT

Organizational learning, organizational support and job performance, which are important concepts in terms of organizational psychology and management sciences, constitute the subject of our study. Organizational learning, defined as the ability to reveal and correct the mistakes of the organization, is the process of collecting information, making sense of the information, and conveying it to people for the successful adaptation of the organization to the changing environmental conditions (Levitt & March, 1988; Kamaşak & Yücelen, 2009). Organizational learning covers the process of creating knowledge, increasing the knowledge base, organizing and internalizing knowledge by the organization, improving employee skills and increasing the effectiveness of the organization by engaging in appropriate culture and activities. It is of vital importance especially because of the workforce skill that is important in gaining rapid learning and sustainable competitive advantage (Fiol & Lyles, 1985). Organizational support, on the other hand, means that organizational values care about employee well-being and have a quality that can increase their happiness. In perceived organizational support, the employees of the organization feel the presence of the organization behind them as well as feeling safe hissetmektedir (Eisenberger, Huntington, Hutchinson, & Sowa, 1986). However, job performance means that the activities carried out in a certain time period serve the purpose; is the degree of realization of the goal (Tutar & Altınöz, 2010). Job performance is expressed as the employee's fulfillment or completion of the behavior expected from the employee. The concept of performance means the level of achievement of the expected business results through the knowledge and abilities of the individual. Business success does not only depend on the knowledge and skills of the personnel, but also on internal and external factors. As a matter of fact, it is defined as actions and behaviors related to organizational goals (Eren & Hayatoğlu, 2011; Yıldız, Savcı, & Kapu, 2014). The performance, which indicates the qualitative and quantitative amount of points that an individual, team or organization can reach and provide in line with the intended goal, defines the extent to which the potential information, abilities and skills belonging to individuals can be used against expectations and targets.

The aim of this study is to examine the intermediary role of organizational support in the effect of organizational learning on job performance and the relationships between them, which businesses have to consider in order to increase their performance and achieve sustainable success. The effect and intermediary role examined are evaluated over the textile sector. The textile sector, which is the subject of our application, points to an important economic field for our country. The employment potential it creates through products produced for the domestic and foreign market is also proportional to its economic size. The contribution of the employees to the business, especially in the enterprises that produce products or services, is important in terms of development. In this context, it is worth examining the concepts of organizational support and job performance in connection with the concept of organizational learning, which comes to the fore as an important element for

businesses to operate in competitive markets and to stand out. The willingness of the sample to consist of white-collar employees and managers with different backgrounds and experiences; On the other hand, it was decided to carry out the study in the textile sector, considering the contribution of the researcher's experience from working in the textile sector for many years to make a healthier interpretation. Blue-collar employees and those who do not have a working experience of two years or more were not included in the study; white-collar employees and managers with two years or more of work experience, who took charge in the positions of low-level manager, business owner/partner, middle manager, specialist and senior manager were included.

For this purpose, a questionnaire was applied to 49 company managers and white-collar employees operating in the textile sector in the Marmara Region. The questionnaires were answered by 512 participants. In the analysis of the research data obtained through the questionnaire; SPSS 26.0, confirmatory factor analysis, AMOS 26, regression analysis and PROCESS Macro Model 6 package programs were used to test the mediation hypotheses. First of all, validity and reliability analyzes of the scales were carried out, and then the findings related to demographic data were shared. The research has a quantitative design. Questionnaires expressed as a list of questions; It is expressed as one of the direct data collection methods that allows the data to be obtained from primary sources (Güriş & Astar, 2015). It allows the systematic compilation of the information needed for the study's problematic and assumptions. In this study, the survey method has been preferred because it saves time by making it possible to access the sample easily, reduces the cost, provides much more objective answers than other methods since no name is requested, provides convenience in the acquisition and storage of numerical data, and finally, it provides the opportunity to make comments on the main mass with the data obtained from a specific sample. The research was carried out with some presuppositions and assumptions that were not in the control of the researcher. After obtaining the necessary permissions, the questionnaire form was delivered to the participants via Google Forms online. The researcher was not present with the participants while the questionnaires were being filled. However, it is assumed that the participants evaluated the statements carefully and in accordance with the real situation, by complying with the conditions specified in the directive.

The research model and hypotheses were formed by examining some experimental studies and related theoretical information; The hypotheses were analyzed in line with the data obtained by the survey technique. The Turkish versions of the scales were used, since the sample to which the survey questions were asked consisted of Turkish employees. The normal distribution of the data was tested in order to make the necessary analysis. Then, the differentiation status of the scales in accordance with the demographic data was evaluated, and the findings related to the correlation and mediation analysis were shared. When our study is examined in terms of evaluating the originality, the relationship between job performance and organizational learning (Rose, Kumar, & Pak, 2009; Martin, 2016), the relationship between organizational learning and organizational support (Islam & Ahmed, 2015; Çiftçi, Hırlak, & Doğan, 2018), The relationship between organizational support and job performance (Genç, 2018) was examined. However, there are not enough industry-based studies that test the mediating role of organizational support in the effect of organizational learning on job performance, which is the subject of the research. Therefore, it has original

value in terms of research purpose and importance. It is expected that the results obtained within the scope of the research will not only contribute to the literature, but also guide the experts operating in the textile sector. When the findings of the study were evaluated in summary, it was determined that organizational learning had a significant effect on organizational support and job performance. It has been evaluated that the organizational learning phenomenon is effective on the organizational support perceived by the employees. Organizational learning positively affects job performance.

1. GİRİŞ

Araştırma modelinde; örgütsel öğrenme (bağımsız değişken), iş performans (bağımlı değişken) ve örgütsel destek (aracı değişken) olmak üzere üç değişken yer almaktadır. Grup etkileşimlerinin sonucunda ortaya çıkan örgütsel öğrenme, bir anlamda bireylerin örgüt ile bütünleşmesini ifade eder (Carayanis & Alaxender, 2002, s. 641). Yöneticilerinin örgütsel öğrenme konusunda destekleyici bir tutum takınmasıyla örgütsel öğrenme sürecinde, örgütün öğrenme yeteneğine dair nitelikleri öne çıkar. Yönetimin verdiği destekle beraber örgütün sürece dâhil olması sağlanır. Örgütsel öğrenmede diğer bir koşul dürüst ve adil bir yönetim yaklaşımıdır. Örgütsel öğrenme için örgütsel bilginin geliştirilip yaygınlaştırılması gerekir. Kurumsal değişime uyum sağlamak dikkat edilmesi gereken diğer bir husustur (Gomez, Cespedes, & Cabrera, 2005, s. 717). Örgütsel destek, çalışanlarda örgütün kendi performanslarına kıymet verdiği, takdir ettiği ve olumlu hisler duyduğu fikrini artırıp saygı görmeye dair gereksinimlerini tatmin eder böylece çalışanların örgütle olan bağlarını kuvvetlendirip örgüt üyesi olarak kabul edildikleri fikrini sağlamlaştırır (Görgülü, 2022, s. 40). Örgütsel destek ve çalışan performansı arasındaki ilişkiye baktığımızda örgütsel destek ve performans arasındaki ilişkideki zayıflığın sosyal ve duygusal gereksinimlerin işlevini çoğalttığı tespit edilmiştir (Rhoades & Eisenberger, 2002). Çalışan performansı kavramından bahsetmek içinse çalışanın tanımlanmış bir görev dâhilinde yaptığı işin, çalışanların niteliklerine uygun olması ve çalışanların görev standartlarının belirlenmiş olması gerekir (Şehitoğlu & Zehir, 2010, s. 87). Çalışan performansı dış etkilere açıktır. Kişisel nitelikler yanında belirli performans özellikleri kişisel inanç ve değerlerden etkilenir. Çalışanların örgüt bağlılıkları ve örgütsel iklim; örgütün yönetim anlayışı, psikolojik kuvvetlendirme ve iş tatmini, işgörenlerin aralarındaki ilişkinin kalitesi, entelektüel sermaye ve örgütsel sessizlik gibi farklı örgütsel unsurlarla ilişkilidir (Pekdemir, Koçoğlu, & Gürkan, 2014). Örgütsel desteğin kurumlarda bireylerin ve örgütlerin iş çıktıları üzerinde olumlu etki gösterdiği düşünülmektedir. İşgörenlerin örgütsel tutum ve davranışını konu alan pek çok araştırmanın önemli değişkeninden biri de örgütsel destektir (İplik, İplik, & Efeoğlu, 2014, s. 110); (Chuebang & Baotam, 2011, s. 1-12). Sosyal değişim kuramına göre çalışanlar örgüt tarafından desteklendiklerinde buna karşılık vermek gereksinimi duymakta böylece iki yönlü çalışan bir döngü ortaya çıkmaktadır (Durmuş & Şahin, 2015, s. 439). Cheng

vd.(2012) özellikle örgütlerde elektronik ortamlar vasıtasıyla öğrenme süreçlerinde, örgütsel desteğin, iş yerindeki öğrenme sisteminin algılanan yararlılığı üzerinde ehemmiyetli bir etkisinin varlığı tespit etmiştir. Örgütsel desteğin örgütsel öğrenmeyi desteklediği varsayılırken örgütsel öğrenme örgütsel destek algısını güçlendirmektedir (Cheng, Wang, Moorman, Olaniran, & Chen, 2012, s. 885). Başar (2022) araştırmasında örgütsel öğrenmenin bir boyutu olarak ortak hafıza yöneliminin performans üzerine etkisini irdelemiştir. Örgütlerin erişilebilir ve iletişimle verimli hale gelen bilgi veri tabanı kurması ve bu maksatla örgüt kültürü geliştirmesine yönelik çabası örgütsel hafıza yönelimini oluşturur. Örgütsel hafıza yönelimi alanında çabanın artmasının performans niteliklerinin artmasına neden olduğu gösterilmiştir (Başar, 2022, s. 634). Eisenberger vd. (1986), çalışanların maddi gereksinimlerinin yanında duygusal gereksinimlerinin de olduğunu belirterek, çalışanların sosyal gereksinimlerinin karşılanması suretiyle örgüt içinde gösterdikleri çabanın desteklenmesinin önemine vurgu yapmaktadırlar. Örgütsel destek teorisi, örgütsel destek algısı sayesinde çalışanlarda bazı olumlu sonuçların ortaya çıkacağını ifade etmektedir (Eisenberger, Huntington, Hutchinson , & Sowa, 1986, s. 506). Aktarılan örneklerden anlaşıldığı üzere alanyazında örgütsel öğrenmenin, iş performansı ve örgütsel destek ile ilişkilendirildiği nicel araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmamızın özgün değeri araştırma modeline anılan değişkenlerin bir arada ilişkilendirilmesidir. Çalışmanın alanyazına bu bağlamda katkıda bulunması beklenmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu kısımda, örgütsel öğrenme, iş performansı ve örgütsel destek ile ilgili kavramsal çerçeve yer almaktadır.

2.1. Örgütsel Öğrenme

İş yaşamına dair yapılan araştırmalara göre örgütsel öğrenme, örgütün sorun çözerken ve iş yaparken ortaya koyduğu kapasiteyi ifade etmektedir. Örgütsel öğrenme ile kurumlar çevrelerine uyum sağlama yeteneği geliştirmektedirler (Cyert & March, 1963, s. 84). Sorunlar algılandığında örgütler bunu irdelemekte ve ilerde çözüm üretecekleri benzer durumlara dair tecrübe ve bilgi depolamaktadırlar. Bu süreçte çalışanlar kavrayış biçimlerini değiştirmektedirler. Faaliyet yapış biçimleri bu yeni durumlarla beraber değişip yeniden yapılanmaktadır. Çalışanlar örgüte dâhil olduklarında sorunlara yaklaşım biçimleri zaman içinde yaşadıkları deneyimler ve bütüncül öğrenme faaliyetleri ile kavramsal düzeyde değişime uğramaktadır (Argyris & Schön, 1996, s. 16). Örgütsel öğrenme sonuçtan daha çok süreçtir. Bu süreçte, örgütteki enformasyonun işlenerek fiili iş sonuçlarını etkilemesi beklenir. Bilgi, özellikle örgütler bağlamında stratejik öneme sahip kaynak olarak değerlendirilir ve kolektif bir yaklaşım söz konusudur. Bütüncül bir öğrenme sürecini ifade ederken kolektif bir eylem olmasından dolayı öğrenme ile örgütsel öğrenme arasında benzerlikler olduğu kadar farklar da söz konusudur. Ayırt edici bir

başka unsur da örgütsel öğrenmede bilginin üretilerek sürekli yayılmasıdır. Bilişsel ve davranışsal neticeler elde edilmesi kavramın bir başka özelliğidir. Örgütsel öğrenme yeteneği ile beraber örgütler durumlarını korumak veya ileri götürmek adına faaliyetlerde bulunurlar. Kazanılan, bilgilerin çıktıları olan bir sürece temel teşkil etmesi örgütsel öğrenmenin niteliğidir. Sadece ham bilginin depolanması örgütsel öğrenme işlemini tanımlayamamaktadır (Kalkan, 2006, s. 32). Bu noktada öğrenme yeteneğine haiz örgütlerin belirli niteliklere sahip oldukları görülür. Bunlar; yöneticilerin örgütsel öğrenme konusunda destekleyici bir tutum takınması, yönetimin desteğiyle örgütün mümkün olduğunca bu sürece dâhil olmasının sağlanmasıdır. Örgütsel öğrenmeye dair ikinci önemli nitelik örgütün bünyesinde gözlenen dürüst ve adil bir yaklaşımın varlığıdır. Örgütsel öğrenme için örgütsel bilginin geliştirilerek yaygınlaştırılması gerekmektedir. Son olarak kurumsal değişime uyum sağlanması dikkat edilmesi gereken bir husustur (Gomez, Cespedes, & Cabrera, 2005, s. 717).

2.2. Örgütsel Destek Kavramı

Algılama, duyumsal bir süreci ifade eder. Duyu organlarımızla dış dünyaya dair bilgiler elde ederiz. Organlarımızın sağladığı duyma, görme, tatma, koklama, dokunma duyuları bu süreçte etkilidir (Stupak, 2001, s. 253). Algılama iki farklı düzlemde gerçekleşir. Birincisi tecrübeye dayanan deneysel algılama ya da dış algılama ve ikincisi akıl üzerinden gerçekleşen zihne dayanan iç algılamadır. Bu iki süreç algılamanın farklı boyutlarına hitap eder. Bahse konu ilk algılamayı nümerik, fiziki, maddi nitelikler oluştururken ikinci algılama türünü oluşturmak daha karmaşık bir süreçle mümkündür (Eren E. , 2010, s. 642). Zihinsel algılamayı sağlamak adına karşı tarafın algılama sınırları ve engellerini fark etmek, iletmek istediğimiz mesajı bu sınırlar dâhilinde vermek gerekmektedir. Davranış kalıpları akıl ve mantık kadar duygular tarafından yönetilmektedir. İnsanların içinde buldukları çevrede iki tip mecra vardır. Bunlardan ilki bildiğimiz olay ve olgulardan oluşan alandır. Diğer alan ise bilinmeyenden oluşur. Yönetilemeyen zihinsel süreçler bu farklı alanlar sebebiyle ortaya çıkar. Faaliyet çıktılarını değerlendirebilmek ancak karşımızdakilerin algısını yönetebilmek ile mümkün olmaktadır. Asıl olarak organizmaların iç mecralarından ve yaşadıkları çevredeki dış ortamdaki haberdar olmalarını sağlayan süreçlerin toplamı "*bilinci*" ortaya çıkarmaktadır. Örgütsel desteğin algılanan boyutu, kişilerin örgüt içindeki uyarıcıları anlamlandırma süreci olarak tarif edilebilir. Böylelikle kişileri uyaran etkilere anlam verme, beklenti ve isteklerinin şekillendiğini söyleyebilmek mümkündür. Algı bireye özgü bir unsurdur ve bu bağlamda farklılık arz eder (Uğurlu, 2008, s. 148). Örgütsel destekte çalışanların örgütlerine yaptıkları katkıların örgütleri tarafından kıymetli addedilmesi ve karşılığında örgütün çalışanın refahıyla alakalı olarak olumlu gayret sarf etmesi belirleyicidir (Görgülü, 2022, s. 34). Örgütsel destek ile alakalı alanyazında geçen belli başlı kuramlar şöyledir;

2.2.1. Sosyal Değişim Kuramı

Sosyal değişim kuramını destekleyen araştırmacılar; organizasyon içinde diğerleri tarafından kabul göreceak biçimde kaynaklar gönüllülük esasına göre verildiğinde daha çok kıymetlendirildiğini ileri sürmüşlerdir. Örgütün ödüllendirme, terfi, iş zenginleştirme gibi unsurları üzerinde çalışanların etki sahibi olabilmeleri dış baskı unsurlarından ziyade gönüllü çabalardan kaynaklandığında çalışanlar örgütsel desteğe katkı sağlamaktadır. Yöneticiler örgüt içerisinde örgütsel aracı biçiminde hareket ettiklerinden çalışanlar yöneticilerin olumlu içeriğe sahip davranışlarını algıladığında örgütsel desteğe katkı sağlayacak tavır ve tutum takınırlar (Görgülü, 2022, s. 39). Sosyal değişim kuramınca iş şartlarının olumluluğu örgütün gönüllü tercihleriyle çalışanlar örgütsel desteğe daha etkin bir katkı sağlamaktadır. Konuya dair öncül çalışmaları yapan Eisenberger vd. (1986) tarafından tespit edildiği üzere pozitif iş şartları örgüt tarafından sağlanan gönüllü eylemlerden kaynaklanmaktadır (Eisenberger, Huntington, Hutchinson , & Sowa, 1986, s. 506). Yapılan çalışmada örgüt yöneticileri sayesinde yaratılmış olumlu iş şartlarının iş doyumuyla beraber örgütsel destek ile yakından ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Eisenberger, Huntington, Hutchinson , & Sowa, 1986, s. 506).

2.2.2. Karşılıklılık Normu Kuramı

Çalışanların örgütsel destek algısına sahip olduklarında iş yerinde kendilerine gösterilen tavra olumlu karşılık göstermeleri "*karşılıklılık normu*" ile açıklanabilmektedir. Eisenberger vd. (1986) göre insan doğası itibariyle kendisine yapılan şeye benzer biçimde karşılık verme eğilimindedir (Eisenberger, Huntington, Hutchinson , & Sowa, 1986). Karşılıklılık normu çerçevesinde örgütsel destek, sosyal ve duygusal gereksinimleri çalışan bakımından karşılamaya yardım edebilir. Çalışanların örgütlerine karşı bir mecburiyet hissetmelerini sağlayarak performanslarını olumlu etkileyebilir (Gouldner, 1960). Örgütsel destek çalışanlarda örgütlerinin kendi performanslarına kıymet verdiği, onu takdir ettiği ve başarılarıyla alakalı olumlu hisler duyduğu fikrini artırır ve saygı görmeye dair gereksinimlerini tatmin etmiş olur. Örgütsel destek çalışanların örgüte olan bağlarını kuvvetlendirirken örgütün üyesi olarak kabul edildikleri fikrini sağlamlaştırır (Görgülü, 2022, s. 40).

2.2.3. Psikolojik Sözleşme Kuramı

Psikolojik sözleşmeler nitelikleri itibariyle psikolojik unsurlara yaslanırlar ve bireylerin sosyal ve örgütsel tecrübeleri yardımı ile şekillenirler. Psikolojik sözleşme, tanımı gereği birey seviyesinde gerçekleşir. Yazılı olmayan birtakım beklentileri içerirler (Cihangiroğlu & Şahin, 2010, s. 7). Bununla beraber, kavramın bilişsel mimarisi insanın bilişsel kapasitesindeki sınır üzerine yani sınırlı rasyonel biçimde yapılandırılır. Örnek olarak insanlar ortamdaki bilgilerin yalnız belirli kısmına dikkat verebilirler. Seçici algı ile son derece dikkat çeken ya da kolay erişilebilen bilgileri alma eğilimindedirler. Çalışanlar olguları kendi inançlarını

destekleyecek biçimde yorumlamaya eğilimlidir. Psikolojik sözleşmelerinin odağında algı alışverişi vardır. İş ilişkisi ve toplumda süreklilik ve öngörülebilirlik sağlama vasıtasıdır. Bu sözleşmeler dinamik yapıya sahiptir ancak bir kez oluştuklarında, kararlıdır (Dikili & Bayraktaroğlu, 2013, s. 208). Psikolojik sözleşmeler yüksek seviyede bilinçaltında faaliyet gösterirken şartlara göre gelişen sistematik bilişsel süreçlerdir ve yenilenmeye uğrarlar. Beklenmeyen değişimler, sürpriz bir terfi gibi iş başında deneyimler ve gözlemler iş arkadaşlarının deneyimleri yeni inançlara yol açar. Bunlar sonrakileri etkilemek için bireyin psikolojik sözleşmesine yargılar ve davranışlar ile eklenir. İnsanlar, olaylar hakkında düşündüklerini psikolojik sözleşmeyi revize etmek için aktif olarak değiştirmektedir (Roehling, 1997).

2.2.4. Örgütsel Destek Kuramı

Örgütsel destek kuramı; işgörenlerin işletmedeki gayretlerini, işle ilgili çabalarını mükâfatlandırmak adına örgütün destekleyici karar vermesi sosyal ve duygusal gereksinimleri karşılamak adına örgütün takdirini göstermesi ve çalışanlarının durumunu önemseydiğini gösteren bir inanç ortaya koyması ile mümkün olur (Silbert, 2005, s. 5). Örgütsel destek kuramı işte bu bağlantıya dikkat çeker. Çalışanlar örgütlerine insani nitelikler atfetmeye başladıkça örgütsel destek algılaması artar. Örgütü temsil eden yöneticiler tarafından gerçekleştirilmekte olan eylemler genelde bireysel maksatlarını nitelemek yerine kuruluşun maksadının göstergesi şeklinde nitelendirilir. Kişiselleştirme ahlaken, kanunen ve finansal sorumluluklarla beraber süreklilik arz eden rolleri ve tutumları belirleyen örgüt politikaları, örgütün kültür ve normları, çalışanlar üzerine uyguladığı yaklaşımlar ile ortaya çıkar. Çalışanlar örgütü kişiselleştirmeye başladığında olumsuz veya olumlu tavırlar örgütün iyi veya kötü uyguladıklarının göstergesi olarak değerlendirilir. Örgüte kişiye özel nitelikler verilmeye başlanır (Rhoades & Eisenberger, 2002, s. 698).

2.3. İş Performansı Kavramı

Çalışanların performansı belirli bir zaman aralığında gerçekleştirdikleri eylemlerin planlanmış hedeflere ulaşma derecesi ile belirlenmektedir. Yani ortada bir amaç ve bu amaca ulaşmadaki yeterlilik söz konusudur (Yılmaz & Yılmaz, 2017, s. 133). Çalışanların takım veya örgüt performanslarının ulaşılan hedef bağlamında ölçüsü performansı tanımlamaktadır. Örgütler bakımından ciddi bir ehemmiyete sahip olan performans, özellikle çalışan performansı çalışanların gereken performansı göstermeleri durumunda örgütlerin de istenilen performans seviyesine ulaşabileceğini öngörür. İş performansı; iş birey, grup veya örgüt tarafından yürütülürken planlanmış hedeflere ne kadar ulaşılabilirdiği ne derecede neyin başarılabilirdiğine dair oluşan algıdır (Çöl, 2008, s. 39). Çalışanların performansına dair yapılan çalışmaların ortaklaştıkları nokta performansın kişisel beklentilerle örgütsel hedeflerin arasında tesis edilen ilişki üzerinden şekillendiği ve toplamda

hedeflere ulaşmada gösterilen etkinliğin nicel veya nitel yöntemlerle gösterildiğidir. Özetle performans görev çerçevesinde hedeflerin başarılı olma ve tamamlanma derecesidir (Pugh, 1991, s. 7-8). Performans kavramı bu şekilde ifade edildiğinde çalışanların kendilerine verilen hedeflere ulaşma seviyesini algılamaları kendi öz performanslarını nasıl değerlendirdikleri algılanan performansı belirlemektedir. Böylelikle çalışanların performansı işyerindeki amirleri veya insan kaynakları sistemi tarafından değerlendirilmeden kendileri tarafından belirlenerek algılandıkları performansları ifade etmeleri yani kendi performanslarını yine kendi ölçeklerinde yapmaları söz konusudur. İşletmelerin çalışanların performansını etkin biçimde tespit ederek yönetebilmeleri bakımından kendi içlerinde ölçülebilen nesnel standartlara sahip sistemlerin oluşturulması gerekmektedir. Örgütlerin performans yönetiminde çalışanları etkin değerlendirebilmeleri, iş tanımlarının açık olması ile işe uygun yeteneklere sahip çalışanların istihdam edilmesi ve işin neticesinde tamamlanma ve başarı seviyelerini gösteren kıstasların ortaya konulmasıyla mümkün olur (Tutar & Altınöz, 2010, s. 195). Çalışanların performansı yüksek olduğunda örgüt ve işletmenin performansına olumlu etki yapacaktır. Bu sebeple performans bireyler bakımından olduğu kadar örgüt bakımından da önem arz eder. Nitel veya nicel olarak ölçülüp anlamlandırılan performans çalışan tarafından da algılanabilir. Performans kavramının kendisine yakın olarak değerlendirilen “*verimlilik*” kavramı ile eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. Esasında verimlilik ile amaçlara ulaşma noktasında hizmet veya ürünün zamanında, istenen kalitede ve uygun maliyetle üretilmesi olarak tanımlanırken performans ile etkinlik, çalışma, yaşam kalitesi gibi unsurlar da bağlama dâhil olmaktadır. Verimlilik performansın bir bölümünde gösterge olarak nitelendirilebilir (Kaplan, 2007, s. 58).

3.ÖRGÜTSEL ÖĞRENMENİN İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKSİNDE ÖRGÜTSEL DESTEĞİN ARACI ROLÜ

Bu kısımda, örgütsel öğrenme, iş performansı ve örgütsel destek arasında var olan ilişkilerin teorik alt yapısı sunulacak bununla birlikte araştırmanın hipotezleri ve modeline yer verilecektir.

3.1. Örgütsel Öğrenme ve İş Performansı

Örgütsel öğrenme 20. yy. ortalarından beri araştırılan bir olgu olmasına rağmen bu kavramın son dönemlerde etrafında oluşturulan destekleyici diğer kavramlarla beraber değerlendirildiğini görmekteyiz (Garavan & Mc Carthy, 2008, s. 471). Örgütsel öğrenme kavramını bireysel düzeyde öğrenme etkinliklerini destekleyen, kolektif öğrenme biçimi olarak ifade edebiliriz (Koç, 2009, s. 157). İş performansı kavramı alanyazında genellikle bireysel performans üzerinden örgüt ile ilişkilendirilmektedir. Pekdemir vd. (2014) tarafından yapılan tanımlamaya göre çalışanların oluşturdukları ve örgüt olarak varılmak istenen nokta ve nihayetinde ulaşılmak istenen maksat yönünde birey veya grupların belirlenen standartlara, hedeflere ne kadar ulaştığının göstergesi olarak tanımlanır (Pekdemir, Koçoğlu, &

Gürkan, 2014, s. 336). Esas olarak bireylerden oluşan örgütlerin modern çalışma hayatının rekabetçi koşullarında sürdürülebilir başarı elde etmeleri ancak bireylerin ve toplamda örgütün başarılı bir performans sergilemesiyle mümkün olacaktır (Lin & Li, 2016). Bu verilerden hareketle şu hipotez oluşturulmuştur.

H1: Örgütsel öğrenme iş performansını etkilemektedir.

3.2. Örgütsel Öğrenme ve Örgütsel Destek

Örgütsel destek kurumlarda bireylerin ve örgütlerin iş çıktıları üzerinde olumlu etki göstermektedir. Çalışanların örgütsel tutum ve davranışını konu alan pek çok araştırmanın önemli değişkeninden biri de örgütsel destektir (İplik, İplik, & Efeoğlu, 2014, s. 110) (Chuebang & Baotam, 2011, s. 1-12). Olumlu bir örgütsel destek algısı, çalışanların iş tatminini, bağlılığını, sadakatini ve iş performansını arttırabilmektedir. Böylelikle işten ayrılma niyetini düşürebilmektedir (Rhoades & Eisenberger, 2002). Bu bakımdan irdelendiğinde örgütsel destek, personelin tutum ve davranışlarının şekillenmesinde anahtar rol oynayabilmektedir (Turgut, 2014, s. 39). Örgütsel desteğin içeriğini açıklarken kullanılan teorik yaklaşımlardan mübadele teorisine bakarsak çalışanlar kendileri iyi muamele gördüklerinde bunu, karşılıklılık gereği iade etmek gereksinimi duymaları sayesinde iki yönlü çalışan bir döngü oluşturulmuş olur. Bu noktada geri dönüşü sağlanan unsurlar maddi veya manevi unsurlar olabilir. Sosyal Değişim Kuramı destek yaklaşımının da esasını teşkil etmektedir (Durmuş & Şahin, 2015, s. 439). Karşılıklılık esasına göre örgütsel öğrenme de örgütsel destek algısını kuvvetlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu veriler ışığında şu hipotez oluşturulmuştur.

H2: Örgütsel öğrenme, örgütsel desteği etkilemektedir.

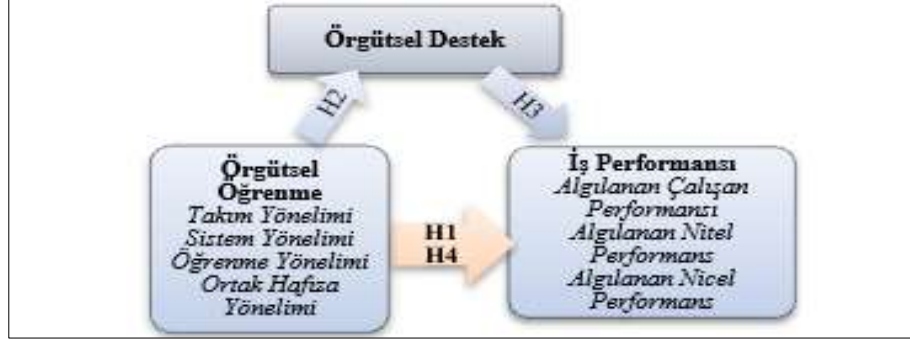
3.3. Örgütsel Destek ve İş Performansı

Örgüt yöneticileri çalışanlarından yüksek iş performansı beklerken, çalışanlarda yöneticilerinden iş şartlarının iyileşmesini beklemektedirler Yüksek performanslı uygulamalar kapsamında örgütsel desteğin artmasıyla beraber iş performansının da olumlu yönde artması beklenmektedir (Turunç & Çalik, 2010, s. 201). İş performansı ile örgütsel öğrenme arasında örgütsel desteğin aracılık rolüne bakıldığında istatistiksel model bağlamında aracılık ile ifade edilen iki kavram arasında ara değişken olarak tanımlanan üçüncü bir varsayımsal değişkenin varlığı söz konusudur. Burada aracının görevi bağımsız bir değişken ile bir bağımlı değişken arasında gözlemlenen bir ilişkinin arkasındaki süreci tanımlamaya yardımcı olmaktır (Yılmaz & Dalbudak, 2018, s. 518). Bu veriler ışığında şu hipotezler oluşturulmuştur.

H3: Örgütsel destek iş performansını etkilemektedir.

H4: Örgütsel destek örgütsek öğrenme ile iş performansına aracılık etmektedir.

Araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu kısımda araştırma örneklemini ve verilerin toplanması ile ölçüm araçlarına yer verilmiştir.

4.1. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Araştırmamız nicel bir araştırma olup araştırma verileri tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların iki yıl ve üzeri çalışma tecrübesine sahip olan beyaz yaka çalışanları ve yöneticilerinden toplanmıştır. Araştırmanın evrenini Marmara Bölgesinde faaliyet gösteren 49 tekstil firmasında beyaz yaka ve yönetici konumunda çalışan 4900 kişi oluşturmaktadır. %95 güven aralığına göre örneklem sayısının 357 kişi olması gerekmektedir. Araştırmada kullanılan verilerin tamamı internet ortamında, Google forms aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen 537 anketten, 25 adedi, katılımcıların iki yıllık iş deneyimine sahip olmamaları veya uç değerlere sahip olmaları nedeniyle analize dâhil edilmemiştir. 512 katılımcı verisi araştırmanın nihai örneklemini oluşturmuştur.

4.2. Ölçüm Araçları

Bu araştırmada veriler internet aracılığıyla Google forms programı kullanılarak anket tekniği ile toplanmıştır. Çalışmanın anket formu 4 bölüm içermektedir. İlk kısımda, katılımcıların demografik nitelikleriyle alakalı sorular yer almaktadır. İkinci kısımda Örgütsel Öğrenmeyi Ölçmeye ilişkin ifadeler yer almaktadır. Örgütsel öğrenmeyi ölçmek için, (Hult, Snow, & Kandemir, 2003) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçme aracında 17 ifade yer almaktadır. Üçüncü kısımda İş Performansını ölçmek için, (Fuentes, Montez, & Saez, 2004, s. 425-442) ve Rahman-Bullock (2004) ölçeğiyle, (Welbourne, Johnson, & Erez, 1998)'in geliştirdiği “*Rol Temelli Performans Ölçeği*”nin iş kalitesini ölçmekle ilgili 4 sorusu Narcıkara (2017) tarafından ilave edilerek oluşturulan çalışan performansı ölçeği kullanılmıştır (Narcıkara, 2017). Nitel ve Nicel Performansı Ölçmek adına; (Kirkman & Rosen, 1999), Fuentes, Saez ve Montes (2004), (Rahman & Bullock, 2004)'ce geliştirilmiş performans ölçeklerinden yararlanılarak Narcıkara (2017)

tarafından oluşturulmuş, Nicel ve Algılanan Nitel Performans olarak iki boyut ve dörder yargıdan müteşekkil performans ölçeği kullanılmıştır (Narcıkara, 2017). Dördüncü bölümde Örgütsel Desteği ölçmek adına; Eisenberger vd. (1986) tarafından 36 ifadede geliştirilip daha sonra Armstrong-Stassen ve Ursel (2009)'ce 10 soruya indirgenen (Armstrong-Stassen & Ursel, 2009, s. 219-220), orijinal ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin 2. 6. ve 9. yargıları ters kodlanmıştır. Orijinal ölçeklerdeki ifadeler 5 dereceli Likert ölçeğine göre tasarlanmıştır ancak araştırmamızda normal dağılımı arttırmak için ölçekler 7 dereceli olarak kullanılmıştır. Değerleme ölçeği, “Hiç doğru değil (1) – Kesinlikle doğru (7)” olmak üzeredir.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. Ölçeklerde Geçerlik ve Güvenirlik

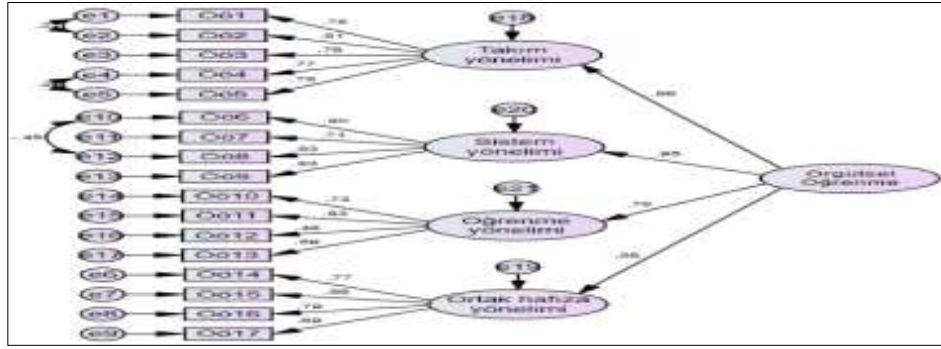
Ölçeklerde geçerlik, ölçme aracının amaçlanan özelliğe uygun olması kısaca bir ölçüm aracının ilgili özelliği ölçebilme yeterliliği olarak değerlendirilirken güvenirlik ise ölçüm aracının değişik mekânlarda, değişik zaman dilimlerinde ve aynı evrenden seçilmiş farklı örnekleme uygulandığında yakın sonuçları vermesi olarak tanımlanır. Bu durum aynı ölçüm aracının farklı zaman dilimlerinde yapılan ölçüm sonuçları arasındaki tutarlılığın bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir (Gürbüz & Sahin, 2014, s. 159-164).

5.2. Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Bu araştırmada, alanyazında var olan ve belirli bir faktör yapısına sahip ölçme araçları kullanılmıştır. Bu doğrultuda keşfedici faktör analizi yapılmayıp Örgütsel öğrenme ölçeğinin yapı geçerliğini test etmek için sadece Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulaması yapılmıştır. DFA, önceden belirlenmiş faktörlerin yeterli seviyede ilişkilere sahip olup olmadığı, hangi değişkenin hangi faktörle ilişkisi olduğu ve faktörlerin modeli açıklamadaki yeterliliği hakkında bilgi sunmaktadır (Özdamar, 2004, s. 236). Bahsedilen doğrultuda, Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin dört faktörlü yapısının araştırma verileri ile kıyaslanarak test etmek adına DFA gerçekleştirilmiştir. Maximum Likelihood Tahmin metodu kullanılıp analiz uygulanmıştır. Dört faktörlü model uyarınca hesaplanan uyum değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 1'e bakıldığında, hesaplanan uyum değerini uyarınca Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin dört faktörlü yapısı elde edilen verilerle genel anlamıyla kabul edilebilir seviyede uyum göstermektedir (Bollen, 1989, s. 303); (Browne & Cudeck, 1993, s. 303); (Tanaka & Huba, 1985); (Jöreskog & Sörbom, 1993). Bu sonuç, ölçeğin dört faktörlü yapısının doğrulandığını göstermiştir. Şekil 2'de ise Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin DFA Diyagramı (Ki-kare =440,45; Sd=112; p=0,00) test edilen dört faktörlü model yer almaktadır.

Tablo 1: Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin Dört Faktörlü Yapısına Ait Uyum Değerleri

Ölçütler	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler	Kaynak
χ^2/sd	≤ 3	$\leq 4-5$	3,93	(Byrne, 1989).
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,08	(Browne ve Cudeck, 1993)
SRMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,06	
GFI	$\geq 0,90$	0,85-0,90	0,91	(Tanaka and Huba, 1985;
AGFI	$\geq 0,90$	0,80-0,90	0,87	Jöreskog ve Sörbom, 1993)
CFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,94	
TLI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,93	(Bollen, 1989)
IFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,94	

Şekil 2: Örgütsel Öğrenme DFA

Aşağıdaki veriler Örgütsel Öğrenme Ölçeği Maddelerinin Faktör Yükleridir. Tablo 2 incelendiğinde, örgütsel öğrenme ölçeğinin faktör yüklerinin 0,48 ve 0,86 arasında değere ulaştığı anlaşılmaktadır. Ölçeğin faktör yüklerinin, yük katsayılarının, her biri $p < 0,001$ seviyesinde istatistiki bakımdan anlamlıdır.

Tablo 2: Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin Faktör Yükleri

		Faktör Yüğü	SH	KO	p
Ö01	Tk	0,78			
Ö02	Tk	0,82	0,04	23,43	***
Ö03	Tk	0,76	0,05	18,09	***
Ö04	Tk	0,77	0,05	18,47	***
Ö05	Tk	0,78	0,06	18,72	***
Ö06	Sv	0,80			
Ö07	Sv	0,71	0,04	17,11	***
Ö08	Sv	0,83	0,05	17,77	***
Ö09	Sv	0,83	0,04	21,10	***
Ö010	Öy	0,73			
Ö011	Öy	0,83	0,07	16,31	***
Ö012	Öy	0,48	0,06	9,86	***
Ö013	Öy	0,59	0,10	12,20	***
Ö014	Ohy	0,77			
Ö015	Ohy	0,86	0,05	20,50	***
Ö016	Ohy	0,79	0,05	18,57	***
Ö017	Ohy	0,69	0,05	15,93	***

Ölçek faktörlerinin güvenilirliğini tespit adına Cronbach's Alfa katsayıları belirlenmiştir. Eldeki neticeler Tablo 3'te yer almaktadır. Alfa katsayısının 1'e yaklaşan değerleri görmesi iç tutarlılığa dayanan güvenilirliğin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. Böylelikle, 0,60-0,80 arasında alfa katsayıları ölçeğin yeterli güvenilirlikte olduğu ve 0,81-1,00 arasında alfa katsayılarıysa ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu gösterir (Özdamar, 2004, s. 633). Örgütsel Öğrenme Ölçeğinde tespit edilen alfa katsayıları 0,72 ile 0,94 aralığında bulunmaktadır. Eldeki katsayılar ölçme aracının iç tutarlılık güvenilirliğinin yeterliliğini göstermiştir.

Tablo 3: Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Madde sayısı	Cronbach's Alfa
Takım yönelimi	5	0,89
Sistem yönelimi	4	0,85
Öğrenme yönelimi	4	0,72
Ortak hafıza yönelimi	4	0,86
Ölçeğin geneli	17	0,94

Aşağıda Tablo 4'e bakıldığında, iç güvenilirlik kıstası $CR > 0,70$ şartının sağlandığı gözlenmiştir. $AVE > 0,50$ şartıysa bütünüyle sağlanamamıştır. Uyum geçerliği şartı ($CR > AVE$) tümü ile sağlanmıştır. Böylelikle, birleşme geçerliğinin sağlandığı gösterilmiştir (Malhotra & Dash, 2011). Ayrışma geçerliği bakımından $MSV < AVE$ şartının karşılanamadığı belirlenmiştir. Bununla beraber, Max R(H) güvenilirlik değerinin CR'den yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durumda, ayrışma geçerliliğinin sağlandığı neticesi desteklenmektedir (Hu & Bentler, 1999).

Tablo 4: Örgütsel Öğrenme Ölçeğine Ait Birleşik Güvenirlik ve Açıklanan Ortalama Varyans Değerleri

	CR	AVE	MSV	Max R(H)	1	2	3	4
Tk	0,886	0,608	0,883	0,887	0,78			
Sy	0,862	0,611	0,734	0,874	0,857***	0,782		
Öy	0,873	0,634	0,883	0,881	0,940***	0,820***	0,796	
Ohy	0,758	0,448	0,584	0,801	0,764	0,758	0,729	0,669

***p<0,001, Tk= Takım yönetimi, Sy=Sistem yönetimi, Öy=Öğrenme yönetimi, Ohy=Ortak hafıza yönetimi
CR=Birleşik güvenilirlik, AVE= Açıklanan ortalama varyans, Max R(H)= Maksimum H güvenilirliği,
MSV=Maksimum paylaşılan varyans

Tablo 5 incelendiğinde, HTMT yöntemi ile hesaplanan bazı değerlerin ($0,773 \leq HTMT \leq 0,960$) 0,90'ı aştığı gözlenmiştir. Bu sonuç, ayrışma geçerliğinin kısmen sağlandığını işaret etmektedir (Henseler, Ringle, & Sarstedt, 2015). Ölçek faktörlerinin güvenilirliğini belirlemek adına Cronbach's Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Varılan sonuçlar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 5: Örgütsel Öğrenme Ölçeğine Ait HTMT Analizi Sonuçları

	Tk	Sy	Öy	Ohy
Tk				
Sv	0.856			
Öv	0.960	0.844		
Ohy	0.773	0.813	0.778	

HTMT= The heterotrait-monotrait ratio of correlations, Tk= Takım yönetimi, Sy=Sistem yönetimi, Öy=Öğrenme yönetimi, Ohy=Ortak hafıza yönetimi

Tablo 6: Örgütsel Öğrenme Ölçeğinin Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Madde sayısı	Cronbach's Alfa
Takım yönelimi	5	0,89
Sistem yönelimi	4	0,85
Öğrenme yönelimi	4	0,72
Ortak hafıza yönelimi	4	0,86
Ölçeğin geneli	17	0,94

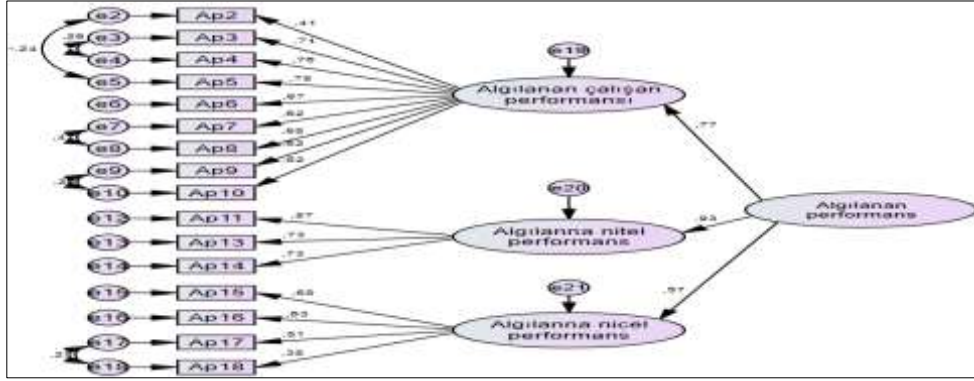
Alfa katsayısı 1'e yakın değer aldığıında iç tutarlılık güvenirlüğün yüksek seviyede bulunduğunu göstermektedir. Bununla beraber, 0,60-0,80 arasında alfa katsayıları ölçeğin yeterli güvenilirlikte bulunduğunu ve 0,81-1,00 arasında alfa katsayılarıysa ölçeğin yüksek güvenilirlikte bulunduğunu gösterir (Özdamar, 2004, s. 633). Örgütsel Öğrenme Ölçeği için hesaplanan alfa katsayıları 0,72 ile 0,94 arasındadır. Bulunan katsayılar ölçme aracı iç tutarlılığına bağlı güvenirlüğün yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

5.3. İş Performansı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

İş Performansı ölçek yapı geçerliği testi için DFA uygulanmıştır. Bu doğrultuda, İş Performansı Ölçeğinin üç faktörlü yapısının araştırma verileriyle doğrulanma durumunu belirlemek adına DFA gerçekleştirilmiştir. Maximum Likelihood Tahmin yöntemi kullanılarak analiz uygulanmıştır. Faktör yükü kesim noktasının (0,30) aşağısında yer alan belirli maddeleri (Ap1 ve Ap12) ölçekten çıkarılmıştır. Modifikasyon indeks değerleri incelenmiş belirli maddelerin hata değerleri içine ilişim okları yerleştirilmiştir (Şekil 3). Böylelikle daha iyi uyum değerlerine ulaşmak mümkün olmuştur. Üç faktörlü modelde hesaplanan uyum değerleri Tablo 7'de görülmektedir. Tablo 7 irdelendiğinde, hesaplanan uyum değerine göre İş Performansı Ölçek üç faktörlü yapısı elde var olan veriler ile genel olarak kabul edilebilir seviyede uyum içindedir. Bu netice, ölçeğin üç faktörlü yapısını doğrulamıştır. Şekil 3'te test edilen üç faktörlü model yer almaktadır. (Ki-kare=260,64; Sd=96; p=0,00).

Tablo 7: İş Performansı Ölçeğinin Üç Faktörlü Yapısına Ait Uyum Değerleri

Ölçüt	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler	Kaynak
χ^2/sd	≤ 3	$\leq 4-5$	2,72	Byrne, 1989
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,06	(Browne ve Cudeck, 1993)
SRMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,05	
GFI	$\geq 0,90$	0,85-0,90	0,94	(Tanaka and Huba, 1985; Jöreskog ve Sörbom, 1993)
AGFI	$\geq 0,90$	0,80-0,90	0,92	
CFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,94	Bollen, 1989
TLI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,93	
IFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,94	

Şekil 3: İş Performansı Ölçek DFA

Aşağıda İş Performansı Ölçeği Maddelerinin Faktör Yüklerini gösteren Tablo 8 incelendiğinde, İş Performansı ölçeğinin faktör yüklerinin 0,38 ile 0,78 aralığında yer aldığı anlaşılmaktadır. Ölçeğin faktör yüklerinin, yol katsayılarının, hepsi $p < 0,001$ düzeyinde istatistiki bakımdan anlamlıdır.

Tablo 8: İş Performansı Ölçeği Maddelerinin Faktör Yükleri

			Faktör Yüğü	SH	KO	p
Açp2	<---	Açp	0,41			
Açp3	<---	Açp	0,71	0,14	8,39	***
Açp4	<---	Açp	0,76	0,15	8,57	***
Açp5	<---	Açp	0,78	0,16	8,07	***
Açp6	<---	Açp	0,67	0,12	8,25	***
Açp7	<---	Açp	0,62	0,14	8,04	***
Açp8	<---	Açp	0,68	0,13	8,31	***
Açp9	<---	Açp	0,62	0,11	8,04	***
Açp10	<---	Açp	0,62	0,13	8,02	***
Anp11	<---	Anp	0,57			
Anp13	<---	Anp	0,73	0,11	10,82	***
Anp14	<---	Anp	0,73	0,12	10,82	***
Anip15	<---	Anip	0,68			
Anip16	<---	Anip	0,63	0,08	8,97	***
Anip17	<---	Anip	0,51	0,08	8,05	***
Anip18	<---	Anip	0,38	0,10	6,41	***

***p<0,001; Açp=Algılanan çalışma performansı, Anp=Algılanan nitel performans, Anip=Algılanan nicel performans

Yakınsak geçerlilik, değişkenlerle alakalı ifadelerin birbirleri ile ve oluşturdukları faktörle alakalı olmaları manasına gelir. Yakınsak geçerliği sağlanabilmesi adına hesaplanan CR (Composite Reliability) değerlerinin AVE (Average Variance Extracted) değerlerinden yüksek oluşu ve AVE değerinin 0,5'ten yüksek olması beklenir. Bununla birlikte güvenilirliğin sağlanması adına CR>0,70 olması beklenir (Yaşlıoğlu, 2017). Tablo 9 irdelenince, iç güvenilirlik kıstası CR>0,70 ve AVE>0,50 şartının tümü ile karşılanamadığı gözlenmiştir. Uyum geçerliği şartı (CR>AVE) ise tümüyle karşılanabilmiştir. Bu durum, birleşme geçerliğinin sağlandığını göstermiştir (Malhotra & Dash, 2011). Ayrışma geçerliği bakımından MSV<AVE şartının tümü ile karşılanamadığı belirlenmiştir. Bununla beraber, Max R(H) güvenilirlik değerinin CR değerleri ile kıyaslandığında yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durum, ayrışma geçerliliği sağlanmasını işaret etmektedir (Hu & Bentler, 1999).

Tablo 9: İş Performansı Ölçeğine Ait Birleşik Güvenirlik ve Açıklanan Ortalama Varyans Değerleri

	CR	AVE	MSV	Max R(H)	Açp	Anp	Anip
Açp	0,872	0,436	0,518	0,885	0,66		
Anp	0,716	0,459	0,518	0,731	0,719***	0,678	
Anip	0,638	0,315	0,280	0,669	0,442	0,529	0,561

***p<0,001, Açp=Algılanan çalışma performansı, Anp=Algılanan nitel performans, Anip=Algılanan nicel performans CR=Birleşik güvenilirlik, AVE= Açıklanan ortalama varyans, Max R(H)= Maksimum H güvenilirliği, MSV=Maksimum paylaşılan varyans

Tablo 10 incelendiğinde, HTMT yöntemi ile hesaplanan değerlerin ($0,412 \leq HTMT \leq 0,755$) 0,90'ı aşmadığı gözlenmiştir. Bu sonuç, ayrışma geçerliğinin sağlandığını işaret etmektedir (Henseler, Ringle, & Sarstedt, 2015).

Tablo 10: İş Performansı Ölçeğine Ait HTMT Analizi Sonuçları

	Açp	Anp	Anip
Açp			
Anp	0,755		
Anip	0,412	0,528	

HTMT= The heterotrait-monotrait ratio of correlations, Açp=Algılanan çalışma performansı, Anp=Algılanan nitel performans, Anip=Algılanan nicel performans

Ölçek faktörlerinin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Bu neticeler Tablo 11'de yer almaktadır. İş Performansı Ölçeği için hesaplanmış alfa katsayıları 0,65 ile 0,86 aralığında bulunmaktadır. Elde edilen katsayılar ölçme aracının iç tutarlılığa dayanan güvenilirliğinin yeterli seviyede bulunduğunu göstermiştir.

Tablo 11: İş Performansı Ölçeğinin Güvenirlik Katsayıları

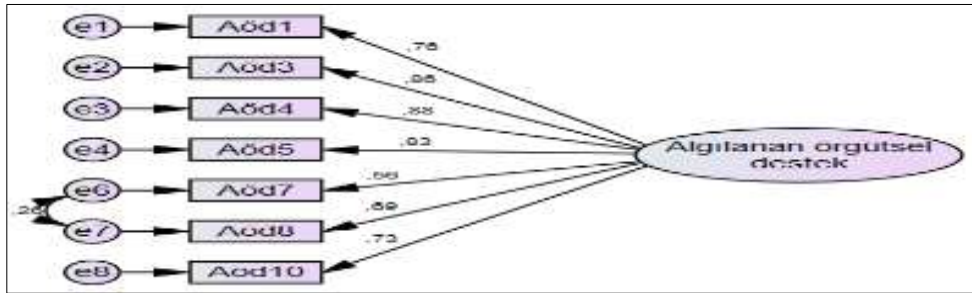
Faktör	Madde sayısı	Cronbach's Alfa
Algılanan çalışan performansı	9	0,86
Algılanan nitel performans	3	0,70
Algılanan nicel performans	4	0,65
Ölçeğin geneli	16	0,85

5.4. Örgütsel Destek Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Örgütsel Destek ölçeğinin yapısal geçerliğini test etmekte DFA uygulanmıştır. Bu doğrultuda, Örgütsel Destek Ölçeğinin tek faktörlü yapısının araştırma verileriyle doğrulanma durumunu test etmek adına DFA gerçekleştirilmiştir. Maximum Likelihood Tahmin yöntemi kullanılarak analiz uygulanmıştır. Faktör analizi neticesinde faktör yükü kesim noktasından (0,30) aşağıda yer alan belirli maddeler (Öd2, Öd6 ve Öd9) ölçekten çıkarılmıştır. Modifikasyon indeks değerleri irdelenerek belirli maddelere dair hata değerlerinin arasında ilişkim okları ilave edilmiştir (Şekil 4 Ki-kare=49,94; Sd=13; p=0,00). Bu sayede daha iyi uyum değerleri sağlanmıştır. Tek faktörlü modelde hesaplanan uyum değerleri Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Örgütsel Destek Ölçeğinin Tek Faktörlü Yapısına Ait Uyum Değerleri

Ölçüt	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler	Kaynak
(χ^2/sd)	≤ 3	$\leq 4-5$	3,84	(Byrne, 1989)
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,08	(Browne ve Cudeck, 1993)
SRMR	$\leq 0,05$	0,06-0,08	0,02	
GFI	$\geq 0,90$	0,85-0,90	0,97	(Tanaka and Huba, 1985; Jöreskog ve Sörbom, 1993)
AGFI	$\geq 0,90$	0,80-0,90	0,94	
CFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,98	
TLI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,97	Bollen, 1989
IFI	$\geq 0,95$	0,90-0,94	0,98	

Şekil 4: Örgütsel Destek Ölçeği DFA

Tablo 13 incelendiğinde, Örgütsel Destek ölçeğinin faktör yüklerinin 0,56 ile 0,88 arasında değerlerde olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 13'deki ölçeğe ait faktör yüklerinin, yol katsayılarının, her biri $p < 0,001$ seviyesinde istatistiki bakımdan anlamlıdır.

Tablo 13: Örgütsel Destek Ölçeği Maddelerinin Faktör Yükleri

			Faktör yükü	SH	KO	p
Öd 1	<---	Öd	0,76			
Öd 3	<---	Öd	0,86	0,06	20,51	***
Öd 4	<---	Öd	0,88	0,06	21,07	***
Öd 5	<---	Öd	0,83	0,05	19,58	***
Öd 7	<---	Öd	0,56	0,07	12,66	***
Öd 8	<---	Öd	0,70	0,06	16,01	***
Öd 10	<---	Öd	0,73	0,08	16,81	***

Ölçek faktörlerinin Birleşik Güvenirlik ve Açıklanan Ortalama Varyans Değerleri aşağıda Tablo 14'tedir. Yakınsak geçerlilik, değişkenleriyle alakalı ifadelerin birbirleri ve oluşturdukları faktörle alakalı olması manasına gelmektedir. Yakınsak geçerliğin sağlanabilmesi adına hesaplanmış CR (Composite Reliability) değerlerinin AVE (Average Variance Extracted) değerlerinden fazla olması ve AVE'nin 0,5'ten yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca güvenirliliği sağlamak

noktasında $CR > 0,70$ değeri beklenir. Tablo 14 irdelendiğinde, iç güvenilirlik kıstasının karşılandığı gözlenmiştir. $CR > 0,70$ ve $AVE > 0,50$ koşulunun karşılandığı anlaşılmıştır. Uyum geçerliği şartı ($CR > AVE$) da sağlanmıştır. Bu sonuç, birleşme geçerliğinin sağlandığını göstermiştir (Malhotra & Dash, 2011). Max R(H) güvenilirlik değerinin CR değerlerinden yüksek olduğu görülmüştür. Böylelikle ayırma geçerliliğinin sağlandığı görülür (Hu & Bentler, 1999).

Tablo 14: Örgütsel Destek Ölçeğine Ait Birleşik Güvenirlik ve Açıklanan Ortalama Varyans Değerleri

	CR	AVE	MSV	Max R(H)	Öd
Öd	0,907	0,587	0,000	0,926	0,766

*** $p < 0,001$, Öd = Örgütsel destek CR= Birleşik güvenilirlik, AVE= Açıklanan ortalama varyans, Max R(H)= Maksimum H güvenilirliği, MSV= Maksimum paylaşılan varyans

Ölçek faktörlerinin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach's Alfa katsayıları hesap edilmiştir. Bulunan neticeler Tablo 15'te yer almaktadır.

Tablo 15: Örgütsel Destek Ölçeğinin Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Madde sayısı	Cronbach's Alfa
Ölçeğin geneli	7	0,90

Örgütsel Destek Ölçeği için tespit edilen alfa katsayısı 0,90 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayı ölçme aracının iç tutarlılığa olarak güvenilirliğinin yüksek seviyede olduğunu ifade eder.

5.5. Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırma verileri analiz edilmeden evvel belirli varsayımlar test edilmiştir. Örgütsel öğrenme, iş performansı, örgütsel destek ölçeklerinden bulunan puanların dağılımı çarpıklık ile basıklık katsayıları esas alınıp irdelenmiştir. Normal dağılım varsayımını karşılamak adına çarpıklık ve basıklık katsayısının $\pm 1,5$ değerlerinde olması yeterlidir (Tabachnick & Fidell, 2007, s. 79). Aşağıdaki tabloda bu araştırmada hesaplanmış çarpıklık, basıklık katsayılarının belirtilen aralıkta bulunduğu görülmüştür. Buna göre normal dağılım varsayımını karşılanmıştır.

Tablo 16: Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

Değişkenler	Çarpıklık		Basıklık	
	z	Sh	z	Sh
Örgütsel öğrenme	-0,73	0,11	0,29	0,22
İş performansı	-0,42	0,11	-0,28	0,22
Örgütsel destek	-0,92	0,11	1,10	0,22

Örgütsel öğrenme, iş performansı, örgütsel destek ölçeklerinden elde edilen puanları arasında var olan ilişkileri incelemek adına Pearson ilgileşim katsayıları hesabı yapılmıştır. Korelasyon katsayıları iki veri dizisi arasındaki ilişki miktarı ve yönünü ifade eden sayılardır. Korelasyon katsayısı ± 1 aralığındadır. 0 ile $\pm 0,30$ arasında yer alan katsayılar düşük, $\pm 0,30$ ile $\pm 0,70$ arasında katsayılar orta, $\pm 0,70$ ile ± 1 aralığında bulunan katsayılar yüksek düzey ilişki düzeyini göstermektedir.

(Büyüköztürk, 2007, s. 32). Örgütsel öğrenmenin iş performansındaki etkisinde örgütsel destek aracılık rolünün test edilmesi için SPSS PROCESS Makrosu Model 6 (Versiyon 4,0)'dan faydalanılmıştır (Hayes, 2017). Hayes Makrosu bootstrap metodunu esas alan analizler gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemde, oluşan direkt ve dolaylı etkilerin anlamlı olup olmadığı güven aralığı esas alınıp belirlenmektedir (Shrout & Bolger, 2002). Analizden önce bazı varsayımlar denetlenmiştir. Hesaplanan Variance Inflation Factor (VIF) değerleri 1,55 ve 3,02 arasındadır. Bulunan bu değerler, değişkenlerin arasında çoklu bağlantı problemi olmadığını (VIF<10) gösterir (Çokluk, Şekercioğlu, & Büyüköztürk, 2012, s. 35). IBM SPSS 24,0 ve AMOS 24,0 istatistik yazılımları ile analizler gerçekleştirilmiştir.

5.6. Korelasyon Analizi Sonuçları

Örgütsel öğrenme, iş performansı, örgütsel destek ölçeklerinden elde edilen puanlar arasındaki ilişkiyi irdelemek adına Pearson ilgileşim katsayıları bulunmuştur. Korelasyon katsayıları iki veri dizisinin aralarındaki ilişki miktarı ve yönünü ifade eden katsayıdır. Korelasyon katsayısı ± 1 aralığındadır. 0 ile $\pm 0,30$ arasındaysa düşük, $\pm 0,30$ ile $\pm 0,70$ arasındaysa orta, $\pm 0,70$ ile ± 1 aralığındaysa yüksek düzeyde ilişkiyi göstermektedir. Hesaplanan ilgileşim katsayıları Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17: Örgütsel Öğrenme, İş Performansı, Örgütsel Destek Ölçeklerine Ait Pearson Korelasyon Katsayıları

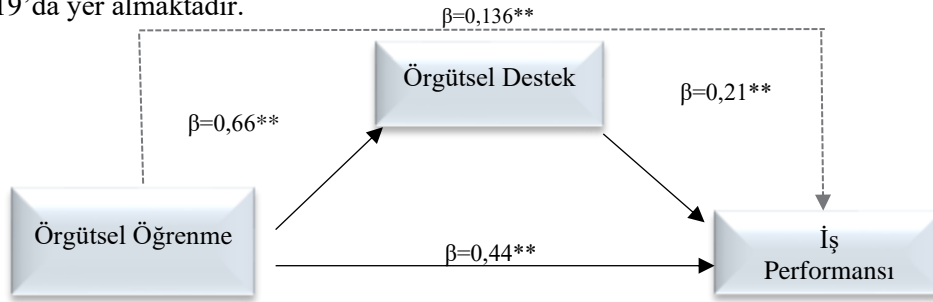
Değişkenler	Ort	Ss	1.	2.	3.	4.
1. Örgütsel öğrenme	97,42	16,03	1			
2. İş performansı	104,54	9,37	,577**	1		
3. Örgütsel destek	38,24	8,20	,656**	,498**	1	

**p<0,01; N=512

Tablo incelendiğinde, örgütsel öğrenme puanları ile iş performansı ($r=0,577$; $p<0,01$), örgütsel destek ($r=0,656$; $p<0,01$) puanlarının arasında orta seviyede pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. İkili ilişkiler dikkate alındığında örgütsel öğrenme arttıkça iş performansı ve örgütsel destekte artış göstermiştir. Dolayısıyla örgütsel öğrenmenin iş performansı, üzerinde etkisi vardır. İş performansı puanları ile örgütsel destek ($r=0,498$; $p<0,01$) puanlarının arasında orta seviyede pozitif yönlü ve anlamlı ilişki vardır. İkili ilişkiler dikkate alındığında iş performansı arttıkça örgütsel destekte artış göstermiştir. Dolayısıyla örgütsel öğrenme ile örgütsel destek ilişkilidir.

5.7. Aracılık Analizi Sonuçları

Örgütsel öğrenmenin iş performansı üzerindeki etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolünü test etmek için SPSS PROCESS Macro Model 6 (Versiyon 4,0) kullanılmıştır. Modelde örgütsel öğrenme bağımsız değişken, örgütsel destek aracı değişken, iş performansıysa bağımlı değişken şeklinde yer almıştır. Test edilen model Şekil 5'te gösterilmiştir. Modelin test edilmesiyle bulunan değerler Tablo 18 ve 19'da yer almaktadır.

Şekil 5: Aracılık Modeli, ** $p < 0,0$

Tablo 18: Örgütsel Öğrenme ve Örgütsel Desteğin İş Performansı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi

	B	β	Sh	T	p	LLCI	ULCI	Hipotez
Sabit	70,38		2,08	33,82	0,00**	66,29	74,47	
Örgütsel öğrenme	0,26	0,44	0,03	8,36	0,00**	0,20	0,32	H1 Kabul
Örgütsel destek	0,24	0,21	0,07	3,64	0,00**	0,11	0,37	H3 Kabul

R=0,598; R²=0,358; F(3;508)=94,27; p<0,001

* $p < 0,05$; Bağımlı değişken= İş performansı

Modelde, iş performansı üzerinde etkili olan değişkenlerin örgütsel öğrenme ve örgütsel destek olduğu gözlemlenmiştir. Tablo irdelendiğinde, örgütsel öğrenmenin ($\beta=0,44$; $p < 0,01$) ve örgütsel desteğin ($\beta=0,21$; $p < 0,01$) iş performansı üzerindeki etkisi istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Örgütsel öğrenme ve örgütsel destek iş performansını pozitif yönde yordamaktadır. Bu neticeye göre, H1 ve H3 hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 19: Örgütsel Öğrenmenin Örgütsel Destek Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi

	B	β	Sh	t	p	LLCI	ULCI	Hipotez
Sabit	5,53		1,69	3,28	0,00**	2,21	8,85	
Örgütsel öğrenme	0,34	0,66	0,02	19,64	0,00**	0,30	0,37	H2 Kabul

R=0,656; R²=0,431; F(1;510)=385,72; p<0,001

** $p < 0,01$; Bağımlı değişken= Örgütsel destek

Modelde, Tablo 19’da yer alan değerlerle beraber irdelendiğinde örgütsel destek üzerinde etkili olan değişken örgütsel öğrenmedir. Örgütsel öğrenmenin örgütsel desteğe pozitif ve anlamlı etkisinin varlığı gözlenmiştir ($\beta=0,66$; $p<0,01$). Örgütsel öğrenme, örgütsel desteği pozitif yönde yordamaktadır. Bu neticeye göre H2 hipotezi kabulü söz konusudur.

Tablo 20: Örgütsel Öğrenmenin İş Performansı Üzerindeki Dolaylı Etkisinin İncelenmesi

Dolaylı etkiler	B	β	Boot SE	Boot LLCI	Boot ULCI	Hipotez
Öö - ÖrDes - AlPer	0,080	0,136	0,04	0,07	0,21	H4 Kabul

Öö= Örgütsel öğrenme, ÖrDes=Örgütsel destek, AlPer=İş performansı

Modelde, Tablo 20’de yer alan değerlerle beraber irdelendiğinde örgütsel öğrenmenin iş performansını dolaylı olarak etkilediği gözlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, örgütsel öğrenme, örgütsel destek üzerinden iş performansını dolaylı olarak etkilemektedir ($\beta=0,136$). Güven aralığının 95% CI (0,07; 0,21) sıfır değerini içermeyişi tespit edilen etkinin istatistiki bakımdan anlamlı olduğunu ortaya koymuştur (Shrout & Bolger, 2002). Örgütsel destek, örgütsel öğrenme ile iş performansının aralarındaki ilişkide kısmi aracı rol sahibidir. Bu sonuca göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapılan çalışmanın temel hedefi örgütsel öğrenme, örgütsel destek ve iş performansı arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Örgütsel öğrenme ile iş performansı arasındaki ilişki tespit edilmiştir. Bu değişkenler arasında orta düzeyde pozitif doğrultuda bir ilişki vardır. Örgütsel öğrenme, iş performansını pozitif yönde etkileyen bir unsur olarak değerlendirilerek işletmenin genel performans karakterini şekillendiren boyutlardan biridir. Yapılan çalışmada elde edilen diğer veriler değerlendirildiğinde örgütsel öğrenme değişkeni örgütsel destek üzerindeki etkisi istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bulunmuştur. Örgütsel öğrenme olgusu çalışanların algıladıkları örgütsel desteği pozitif yönde etkilemekte böylelikle çalışanlar içinde buldukları örgüt tarafından desteklendiklerini değerlendirmektedirler. Örgütsel desteğin iş performansı üzerindeki anlamlı etkisi de çalışmanın teyit edilen bir başka önermesidir. Aracılık etkisi irdelendiğinde iş performansı üzerinde etkili olan değişkenlerden örgütsel desteğin değişken üzerinde pozitif doğrultuda ve anlamlı yordayıcı etkisinin olduğu gözlenmiştir. Örgütsel öğrenme ve iş performansı arasındaki ilişkide örgütsel destek aracı rolü üstlenmektedir. Örgütsel destek, örgütsel öğrenme ile iş performansı arasındaki ilişkide kısmi aracı rolü vardır önermesi de (H4) araştırma neticesinde teyit edilmiştir. Çalışmanın gösterdiği sonuçlar üzerinden değerlendirme yapıldığında işletmelerin örgütsel öğrenme süreçlerine yatırım yapmaları ve bunu örgüt kültürünün bir parçası haline getirmelerinin performanslarını olumlu yönde

etkileyeceğini söyleyebiliriz. Örgütsel öğrenme süreçlerine yapılan yatırımın neticede çalışanların algıladıkları örgütsel destek üzerinde anlamlı bir etki yapması çalışanların destek algısı ile beraber teşvik olacaklarını düşünmemize neden olmaktadır. Bunun yanında çalışanların örgütsel öğrenme süreçlerinin etkinliğiyle beraber iş performansı düzeyini yüksek olarak hissetmeleri araştırmamızın teyit edilen hipotezine (H1) göre ek bir teşvik edici unsur olarak değerlendirilebilir. Örgütsel destek ile alakalı olarak alanyazında var olan teoriler genellikle sosyal mübadele ve karşılıklılık normu kavramı etrafında şekillenmektedir. Sosyal mübadele ve karşılıklılık normu kişilerin diğerleri tarafından kendilerine yapılan olumlu eylemlere benzer biçimde karşılık verme eğilimi içinde olduklarını değerlendirmektedir. Bu bağlamda araştırma neticeleri örgütsel destek algısının artmasının çalışanların iş performanslarıyla alakalı olarak pozitif etki ortaya koyacağını göstermektedir. Çalışmamız sosyal mübadele ve karşılıklılık normu teorilerinin sağlaması bakımından olumlu neticeler ortaya koymuştur. Alanyazında konuya dair teorilerden olan psikolojik sözleşme kuramında belirtildiği gibi çalışanlar ve örgütler arasında zımnî sözleşmeler kurulur bu sözleşmeler gereğince özellikle çalışanlar örgütlerinden yazılı sözleşmeleri dışında bir takım beklentilere sahiptirler. Örgütsel desteğin iş performansına olan olumlu etkisi çalışmamızda psikolojik sözleşme teorisinin öngördüğü üzere teyit edilmiştir. Örgütsel destek kuramının öngördüğü üzere çalışanların işletmedeki performansına dönük gayretleri ve buna dair algıları örgütün destekleyici tutumu ile mümkün olur görüşü çalışmamızın bulguları ile desteklenmektedir. Örgütsel desteğe dair mevcut teoriler çalışmamızın bulguları ile de desteklenmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu veriler üzerinde değerlendirme yapıldığında bu çalışmanın örgütsel öğrenme, örgütsel destek ve iş performansı arasındaki ilişkileri anlaşılır hale getirmesi gelecekte benzer araştırmalara zemin hazırlayacaktır. Örgütsel öğrenme ile alakalı bu minvalde farklı değişkenlerin etkileşimlerini irdeleyen çalışmalar için böyle bir temel hazırlanmış olması ehemmiyetlidir. Örgütsel öğrenmenin rekabetçi iş ortamlarında şirketlerin sürdürülebilir başarıyı yakalamaları bakımından değeri açığa çıkmaya başlamıştır dolayısıyla farklı değişkenlerle örgütsel öğrenmenin bir arada değerlendirildiği çalışmaların artması önemli addedilmelidir. Konuya dair yapılan araştırmalarda bu çalışmanın ortaya koyduğu verilerin diğer sektörlerde de benzerlik gösterip göstermediğinin irdelenmesi alanyazında çalışma sonuçlarının genellenebilirliği üzerine tespitler yapılmasını olanaklı kılacaktır. Yeni araştırmaların farklı sektörler bakımından sonuçlarının ilintilenebilirliğinin irdelemesi salık verilir. Örgütsel destek algısı da örgütsel öğrenme ve iş performansı unsurlarıyla ilişkilidir. Örgütsel öğrenme, iş performansı ve örgütsel destek işletmelerin en değerli kaynağını barındıran örgütleri bakımından etkin unsurlar olarak değerlendirilmeli ve aralarındaki ilişkiler uyarınca hesaba alınmalıdır. Rekabet avantajını yakalamak bakımından bu durum önem arz etmektedir. Sahada farklı kademelerde uygulayıcı

konumda bulunan özellikle yönetici kademesindeki çalışanların örgütsel destek kavramının işletmelerinde farkındalık yaratmasına destek olmaları tavsiye edilir. Bu kavramı destekleyen örgütsel destek algısı ve iş çıktılarıyla alakalı iş performansı üzerinde yeterince durularak örgütün çalışanlarında destek algısı yaratması için gereken eylemlerde bulunması benzer biçimde önerilir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir. Araştırmada kullanılan demografik sorular ve kullanılan ölçeklerde yer alan ifadelerin izni İstanbul Ticareti Üniversitesi Etik Kurulunun 07.01.2022 tarih ve E-65.836.846-044-235500 sayılı kararı ile alınmıştır.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Argyris, C., & Schön, D. A. (1996). *Organizational Learning II*. Addison-Wesley Pub.Comp: New York.
- Armstrong-Stassen, M., & Ursel, N. D. (2009). Perceived Organizational Support, Career Satisfaction, and the Retention of Old Workers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 201-220.
- Başar, P. (2022). Örgütsel Öğrenmenin Örgütsel Performans Üzerindeki Etkisi. *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, 621-634.
- Bollen, K. A. (1989). A New Incremental Fit Index for General Structural Equation Models. *Sociological Methods & Research*, 303-316.
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). *Alternative Ways of Assessing Model Fit*. Thousand Oaks: Sage Focus Editions.
- Büyükoztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pagem Yayınları.
- Byrne, B. (1989). *A Primer of LISREL, Basic Assumptions and Programming for Confirmatory Factor Analysis Models*. New York: Springer.
- Carayanis, E., & Alaxender, J. (2002). Is Technological Learning a Firm Core Competence, When, How and Why? A Longitudinal, Multi-Industry Study of Firm Technological Learning and Market Performance. *Technovation*, 625-643.
- Cheng, B., Wang, M., Moorman, J., Olaniran, B., & Chen, N. S. (2012). The effects of organizational learning environment factors on e-learning. *Computers & Education*, 885-899.
- Chuebang, P., & Baotam, S. (2011). Voluntary Turnover Intentions Effects on Perceived Organizational Support and Organizational Commitment of Thai Employees in Rajabat Universities. *Review of Business Research*, 1-12.
- Cihangiroğlu, N., & Şahin, B. (2010). Organizasyonlarda Önemli Bir Fenomen: Psikolojik Sözleşme. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-16.
- Cyert, R. M., & March, J. G. (1963). *A Behavioral Theory of the Firm*. New Jersey: Prentice Hall.

- Çiftçi, G., Hırlak, B., & Doğan, L. (2018). Algılanan Örgütsel Destek Ve Örgütsel Öğrenmenin İç Girişimcilik Düzeyi Üzerine Etkisi: Kırıkkale Belediyesinde Bir Araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 230-244.
- Çokluk, O., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 35-46.
- Dikili, A., & Bayraktaroğlu, S. (2013). Psikolojik Sözleşme ile İş Tatmini İlişkinine Yönelik Bir Araştırma. *Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 205-228.
- Durmuş, V., & Şahin, B. (2015). Hastanelerde Algılanan Örgütsel Destek ile Örgütsel Öğrenme Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 438-447.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchinson, S., & Sowa, D. (1986). Percieved Organizational Support. *American Psychological Association Inc.*, 500-507.
- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Eren, S., & Hayatoğlu, Ö. (2011). Etik İkliminin Satış Elemanlarının İş Tutumlarına ve İş Performanslarına Etkisi: İlaç Sektöründe Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 109-128. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54850/751095>.
- Fiol, C., & Lyles, M. (1985). Organizational Learning. *Academy of Management Review*, 10(4), 803-813. https://www.jstor.org/stable/pdf/258048.pdf?refreqid=excelsior%3A346a4a76f0656f94edc967659a1d8363&ab_segments=&origin=.
- Fuentes, M., Montez, L., & Saez, A. (2004). The Impact of Enviromental Characteristics on Tqm Principles and Organizational Performance. *Internatioanl Journal of Management Science*, 425-442.
- Garavan, T. N., & Mc Carthy, A. (2008). Collective Learning Processes and Human Resource Development. *Advances in Developing Human Resources*, 10(4), 451-471.
- Genç, E. (2018). Kamu Çalışanlarında Algılanan Örgütsel Desteğin İş Performansına Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 169-183. <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/pub/issue/40744/450873>.
- Gomez, J., Cespedes, L., & Cabrera, V. (2005). Organizational Learning Capability: A Proposal of Measurement. *Journal of Business Research*, 715-725.
- Gouldner, A. W. (1960). The Norm of Reciprocity. *American Sociology Review*, 161-178.
- Görgülü, H. (2022). *Algılanan Örgütsel Destek ve Örgütsel Adaletin Örgütsel Sinizm, Örgütsel Bağlılık ve İş Doyumu Üzerindeki Etkisi*. Eskişehir: Doktora Tezi/Osmangazi Üniversitesi.
- Gürbüz, S., & Sahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürüş, S., & Astar, M. (2015). *Bilimsel Araştırmalarda SPSS İle İstatistik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to Meditation Moderation and Conditional Process Analysis: A Regression Based Approach*. New York: Guilford Publications.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 115-135.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cut off Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling. Multidisciplinary Journal* (6) 1, 1-55.
- Hult, G., Snow, C., & Kandemir, D. (2003). The Role of Entrepreneurship in Building Cultural Competitiveness in Different Organizational Types. *Journal of Management*, 401-426.

İplik, E., İplik, F., & Efeoğlu, İ. E. (2014). Çalışanların Örgütsel Destek Algılarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Rolü. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 109-122.

Islam, T., & Ahmed, I. (2015). The influence of organizational learning culture and perceived organizational support on employees' affective commitment and turnover intention. *Universiti Teknologi Malaysia*, 6(4), 417-431. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/NBRI-01-2015-0002/full/html>.

Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). Structural Equation Modeling with the Simplis Command Language. *Scientific Software International*.

Kalkan, V. D. (2006). Örgütsel Öğrenme ve Bilgi Yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22-36.

Kamaşak, R., & Yücelen, M. (2009). Örgütsel öğrenme engellerini belirlemeye yönelik kalitatif bir araştırma. 2. *Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı Bildiri Kitabı*, 1-18. https://www.researchgate.net/publication/294260410_ORGUTSEL_OGRENME_ENGELLERINI_BELIRLEMEYE_YONELIK_KALITATIF_BIR_ARASTIRMA.

Kaplan, M. (2007). *Motivasyon Teorileri Kapsamında Uygulanan Özendirme Araçlarının İşgören Performansına Etkisi ve Bir Uygulama Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı.

Kirkman, B., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 58-74.

Koç, U. (2009). Örgütsel Öğrenme; Tanımı, Yakın Terimler Arasındaki Kavramsal Ayrımlar ve Davranışsal Yaklaşım. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 151-165.

Levitt, B., & March, J. (1988). Organizational Learning. *Annual Review of Sociology*, 14(4), 319-338. <https://www.annualreviews.org/doi/epdf/10.1146/annurev.so.14.080188.001535>.

Lin, C. K., & Li, M. F. (2016). Entrepreneurship the Social Enterprises with Neo-Fifth Discipline—The Emerging Reciprocity Organization. *American Journal of Industrial and Business Management*, 45-59.

Malhotra, N. K., & Dash, S. (2011). *Marketing Research: An Applied Orientation*. London: Pearson.

Martin, A. (2016). *Organizational learning and performance: a theoretical review*. Canada: Universitat Jaume, degree in business administration. http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/161786/TFG_2015_ValeroMart%C3%ADnA.pdf?sequence=1.

Narcıkara, E. B. (2017). *Spiritüel Liderlik Davranışının Algılanan Performans Üzerine Etkisi*. İstanbul: Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı.

Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler)*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Pekdemir, I., Koçoğlu, M., & Gürkan, G. Ç. (2014). Özerklik ve Ödüllendirme Algılarının Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Çalışanın İnovasyona Yönelik Davranışının Aracılık Rolüne Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 332-350.

Pugh, D. (1991). *Organizational Behaviour*. London: Prentice Hall International.

Rahman, S., & Bullock, P. (2004). Rahman, S., Soft TQM, Hard TQM, And Organizational Performance Relationships: An Empirical Investigation. *Omega*, 73-83.

Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived Organizational Support: A Review of the Literature. *Journal of Applied Psychology*, 698-714.

Roehling, M. V. (1997). The origins and early development of the psychological contract construct. *Journal of Management History*, 3(2), 204-217.

- Rose, R., Kumar, N., & Pak, O. (2009). The Effect Of Organizational Learning On Organizational Commitment, Job Satisfaction And Work Performance. *The Journal of Applied Business Research*, 25(6), 55-66.
https://www.researchgate.net/publication/288967296_The_Effect_Of_Organizational_Learning_On_Organizational_Commitment_Job_Satisfaction_And_Work_Performance.
- Shrout, P. E., & Bolger, N. (2002). Meditation Experimental and Nonexperimental Studies: New Procedures and Recommendations. *Psychological Methods*, 422-445.
- Silbert, L. (2005). *The Effect of Tangible Rewards on Perceived Organizational Support*. Waterloo: University of Waterloo.
- Stupak, R. (2001). "Perceptions Management: An Active Strategy For Marketing and Delivering Academic Excellence at Liberal Arts Colleges. *Public Administration Quarterly Summer*, 250-260.
- Şehitoğlu, Y., & Zehir, C. (2010). Türk Kamu Kuruluşlarında Çalışan Performansının, Çalışan Sessizliği ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Bağlamında İncelenmesi. *Amme İdaresi Derneği*, 87-110.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tanaka, J. S., & Huba, G. J. (1985). A Fit Index for Covariance Structure Models under Arbitrary. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 197-201.
- Turgut, H. (2014). Algılanan Örgütsel Desteğin İşletme Performansına Etkisinde İç Girişimciliğin Aracılık Rolü. *Journal of Business Review Turk*, 29-62.
- Turunç, Ö., & Çalılık, M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 183-206.
- Tutar, H., & Altınöz, M. (2010). Örgütsel İklimin İşgören Performansı Üzerine Etkisi: Ostim İmalat İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 195-218.
- Uğurlu, Ö. (2008). Halkla İlişkilere "Algı" Çerçevesinden Bakış. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 145-164.
- Welbourne, T., Johnson, D., & Erez, A. (1998). The Role-based Performance Scale: Validity Analysis of a Theory-based Measure. *Academy of Management Journal*, 540-555.
- Yaşlıoğlu, M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulamalı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 74-85.
- Yıldız, S., Savcı, G., & Kapu, H. (2014). Motive Edici Faktörlerin Çalışanların İş Performansına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(1), 233-249.
<https://dergipark.org.tr/pub/yonveek/issue/13700/165847>.
- Yılmaz, A., & Yılmaz, H. U. (2017). Pozitif Psikolojik Sermayenin Algılanan Performans Düzeyine Etkisinde Örgütsel Adanmışlığın Aracılık Rolü: Bir Hizmet İşletmesinde Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 129-143.
- Yılmaz, V., & Dalbudak, Z. İ. (2018). Aracı Değişken Etkisinin İncelenmesi: Yüksek Hızlı Tren İşletmeciliği Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 517-534.

**EBEVEYNLERİN 3-6 YAŞ ÇOCUKLARI İÇİN KİTAP TERCİH
ÖLÇEĞİ'NİN GELİŞTİRİLMESİ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK
ÇALIŞMASI¹**

*DEVELOPING PARENTS' BOOK PREFERENCE SCALE FOR THEIR
CHILDREN AGED 3-6 YEARS: A STUDY OF VALIDITY AND RELIABILITY²*

Remziye CEYLAN*, Hale DERE ÇİFTÇİ, Fuat ELKONCA***, Feride
GÖK ÇOLAK****, Buket TAN*******

*Geliş Tarihi: 17.02.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 23.10.2023
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, 3-6 (37-72 ay) yaş arasında çocuğu olan ebeveynlerin kitap seçme tercihini belirlemeye yönelik özgün ölçek geliştirmek ve ilgili ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmaktır. Araştırmanın çalışma grubunu 3-6 yaş arasında çocuğu olan 320 ebeveyn oluşturmaktadır. Ölçek beşli likert tipinde derecelendirilerek geliştirilmiştir. Ebeveynlerin kitap seçme tercihini belirlemeye yönelik geliştirilen ölçeğin güvenilirlik ve geçerliğine kanıt sunmak amacıyla kapsam geçerliği ve açımlayıcı faktör analizi işlemleri yapılmıştır. Açımlayıcı Faktör analizi işleminde Temel Eksenler Analizi yönteminden yararlanılmıştır. Kapsam geçerliliği için 10 uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlardan gelen görüşler doğrultusunda madde havuzuna ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Temel Eksenler Analizi işlemi yapıldıktan sonra ölçeğin 8 faktörlü (Aile ve Öğretmen Önerileri, Yakın Çevrenin Önerileri, Popülerlik/Tanımlılık, Ücret, Dış Yapı, Tema ve Konu, Kahramanlar, Dil ve Anlatım) ve 49 maddeden oluşan nihai yapısı ortaya çıkmıştır. Ölçeğin toplam varyansın %53'ünü açıkladığı saptanmıştır. Ölçeğin alt faktörlerinin güvenilirlik katsayıları 0,64-0,90 arasında değişmektedir. Ölçekten elde edilen geçerlik ve güvenilirlik analizi sonuçları, ölçeğin ebeveynlerin kitap seçme tercihlerini belirlemede kullanılabilir nitelikte geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: çocuk edebiyatı, çocuk kitapları, ölçek, ölçek geliştirme.

¹Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi, SBA-2021-4185 numaralı “Ebeveynlerin 0-3 Yaş (0-36 aylık) ve 3-6 Yaş (37-72 aylık) Çocukları İçin Kitap Tercih Ölçeklerinin Geliştirilmesi Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” isimli Bilimsel Araştırma Projesi'nin bir kısmından üretilmiştir.

² Yıldız Teknik Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 25.09.2020 tarihli E-73613421-604.01.02- 200925009 sayılı protokol ile etik onay alınmıştır.

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, rceylan@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3227-7189

** Prof. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, haledereciftci@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0003-4524-4685 .

*** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, fuat.elkonca@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-2733-8891.

**** Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, fgok@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5196-9178.

***** Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, bukettan1997@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-4809-5366.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Ceylan & Dere Çiftçi & Elkonca & Gök Çolak & Tan

ABSTRACT: The aim of the present study is to develop a scale to determine the book preference of parents for their children between the ages of 3-6 (37-72 months), and to conduct the validity and reliability processes for the scale. The study group of the research consists of 320 parents with children between the ages of 3-6. The scale is graded on a 5-point Likert-type. Content validity and exploratory factor analyzes were performed to provide evidence for the reliability and validity of the scale developed to determine the book preference of parents. Principal Axis Analysis method was employed in the process of exploratory factor analysis. To ensure content validity, 10 experts were consulted for expert opinion. In line with the expert opinions, the item pool was reviewed and revised. Upon performing the Principal Axis Analysis, the final form of the scale consisting of 8 factors (Family and Teacher Suggestions, Suggestions of the Immediate Circle, Popularity/Recognition, Price, External Structure, Theme and Subject, Heroes, Language and Narration) and 49 items was created. It was found that the scale explained 53% of the total variance. The reliability coefficients of the sub-factors of the scale ranged from 0.64 to 0.90. The results of the validity and reliability analysis revealed that the scale is a valid and reliable measurement tool that can be used to determine the book preference of parents regarding selecting books for their children.

Key Words: children's literature, children's books, scale, scale development.

EXTENDED ABSTRACT

Children are the future of the family and society. Every society wants its children to have a healthy personality in terms of physical, emotional, and mental development and to grow up in a way that will enable them to participate in life successfully. Thus, especially early childhood period is of great importance in gaining basic habits. One of these basic habits is the habit of reading (Kocabaş, 1999). The habit of reading begins with the love of books, and the love of books begins with offering children quality books that will arouse their curiosity and at the same time entertain them (Kocabaş, 1999). Reading a book to a child at an early age is seen as a factor that directly affects his or her reading success (Gürkan, 1993; Huck et al. 2004; Sawyer, 2009). Children's books are defined as an educational tool that develops language, mind, social, emotional, listening, and imagination skills of children (Jackman, 2005; Johnston, 2006; Morrow, 2007; Santora, 2013). In addition, children's books give the child a love of reading by creating a perception of literary and aesthetic value. In early childhood, children's acquaintance with books depends on adults. As the caregiver adults choose books that are suitable for the age of the children and read them fluently, the lives of the children will be enriched, and this will contribute to their academic achievement in the following years. In the early childhood period, especially in the pre-school period covering the ages of 3-6, although children do not have the right to choose books directly, they are indirectly in a selective position. However, review of the literature revealed that no measurement tool has been developed related to the preference of parents regarding the selection of suitable books for the age and developmental characteristics of children in the preschool period. In this vein, the present study aims to develop a unique scale to determine the book selection preference of parents for children between the ages of 3-6 and to study the validity and reliability of the scale.

The present study was carried out as screening research. Screening models aim to describe a past or present situation as it is (Karasar, 2012). A convenient sampling method was followed

to determine the study group, which can be used in scale development studies. Erkuş (2012) stated that non-random sampling methods are more appropriate in trial application, especially in scale development studies. In addition to literature review, focus group meetings were held with mothers to create an item pool in the study. Then, expert opinion was taken from 10 field experts. Upon collecting expert opinion, pre-application was made with 20 parents. In the pilot application, 320 parents participated in the study.

Focus group interviews with mothers were transcribed and analyzed with descriptive analysis method. For the draft form of the scale, the content validity rates, and the content validity index were calculated by using the Lawshe technique for expert opinions from academicians. For the data obtained from the pilot application of the scale, item statistics such as item total correlation and item discrimination were calculated. To provide evidence for the construct validity of the scale, in other words, to determine whether the scale works in accordance with the purpose, "Principal Components Analysis" method was employed. To provide evidence for the reliability of the measurement results obtained in the study, Cronbach Alpha and two halves (equal) reliability coefficients were calculated.

The content validity index of the Book Preference Scale for Children aged 3-6 was determined as 0.97. Before the exploratory factor analysis, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) and Bartlett Sphericity test values were calculated, and it was determined that both scales were suitable for the exploratory factor analysis process. Principal Axis Analysis method was employed in the exploratory factor analysis process. As a result of the analysis, the final form of the scale consisting of 8 factors (Family and Teacher Suggestions, Suggestions of the Immediate Circle, Popularity/Recognition, Price, External Structure, Theme and Subject, Heroes, Language and Narration) and 49 items was created. It was found that the scale explained 53% of the total variance. The reliability coefficients of the sub-factors of the scale ranged from 0.64 to 0.90.

The scale is graded on a 5-point Likert-type. Each dimension should be evaluated separately when grading the parents on the Book Preference Scale for Children aged 3-6. The high score obtained from the sub-dimensions of the scale indicates the importance of the relevant dimension by the parents. For example, when the highest score (10 points) is taken from the price dimension, it is understood that the price is very important for the parents when choosing a book. On the other hand, the low score obtained from the price dimension indicates that the parents do not attach importance to the price when selecting a book or attach a low level of importance.

It is thought that the measurement tool developed within the scope of this research will help parents determine what is considered in their book preferences for their children. Considering all the evidence presented for the reliability and validity of the measurement results obtained from the final version of the scale, it can be said that the measurement results are consistent, the content validity and construct validity are at a good level, in other words, the inferences and predictions made using this scale are valid and reliable. The results of the validity and reliability analysis obtained from the scale can be interpreted as a valid and reliable measurement tool that can be used in determining the book selection preferences of the parents. It is thought that the developed scale can be used by researchers, teachers and child development professionals.

1. GİRİŞ

Çocuklar, ailenin ve toplumun geleceğidir. Her toplum; çocuklarının, beden, duygu, zihin gelişimi bakımından sağlıklı bir kişiliğe sahip olmalarını, hayata başarılı olarak katılmalarını sağlayacak şekilde yetişmelerini ister. Bu nedenle özellikle erken çocukluk dönemi temel alışkanlıkların kazanılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu temel alışkanlıklardan biri de okuma alışkanlığıdır (Kocabaş, 1999). Okuma alışkanlığı, kitap sevgisiyle, kitap sevgisi ise çocuğun merakını uyandıracak, eğlence unsuru barındıran nitelikli kitapların sunulmasıyla başlar (Kocabaş, 1999). Nitelikli olarak tanımlanan çocuk kitabının içerik bakımından üstünlüğünü sağlayan etmenlerin başında dil ve anlatımda gösterilen özen gelir (Oğuzkan, 2000). Çocuk kitaplarında yer alan hikâyenin basit, kısa ve kulağa hoş gelen ritmik bir havası olması gerekir. Bununla birlikte kitap dilinin ritmik akışı kadar kitapların çocuklara zengin ve farklı fırsatlar da sunması önemlidir (Gönen, 2000; Tuncer, 2000; Wortham, 2005; Oğuzkan, 2006; Morrow, 2007). Çocuk kitaplarında kullanılan dil otoriter nitelikte olmamalı, çocuğa verilmek istenen mesajlar olayların gelişim süreci içinde sunulmalıdır (Lüle, 2007). Ayrıca çocuk kitaplarının içeriği çocukların anlayabileceği açıklıkta olmalı, öyküde geçen olayların oluş sırasına göre verilmelidir. Resimler iyi düzenlenerek, çocukların kolay takip edebileceği sıralamayla sunulmalıdır. Kitap içerisinde ritim ve tekrara yer verilmeli, kitapta özenle seçilmiş kelimeler kullanılmalıdır. Çocuklar resim ve içerikten korkmamalı, fiziksel özellikler açısından kitap kullanılabilirliği, kapaksız ve herhangi bir eksik sayfasının olmamasına da dikkat edilmelidir (Turan vd. 2017). Çocuk kitapları, çocuklara gerçekçi bir bakış açısı ile yaşamı ve insanı tanıtmalı ve çocuğu yaşama hazırlayacak nitelikte olmalıdır. Ayrıca çocuklara yeni kavram ve deneyimler kazandırdığı gibi eleştirel düşünme becerilerini de desteklemektedir (Gönen vd. 2014). Böylece çocuklara çeşitli konu ve kavramları yansıtan kitaplar sunmak, çocukların kendi yaş grubuna uygun içerik, resimleme ve fiziksel özelliklerdeki yayınları tanımalarına imkan vermektedir (Tekin, 2017).

Yapılan araştırmalar, kitapla tanışmanın, bebeklik döneminde başladığını bebeklerin kitaplara baktığını ve okunanlara tepki verdiğini göstermektedir. Bebeklerin kitaplarla tanışmasıyla okuma-yazmanın temeli atılmış olur (Collins, 2008; Machado, 2003). Çocuğa erken yaşta kitap okumak onun okuma başarısını doğrudan etkileyen bir unsur olarak görülmektedir (Gürkan, 1993; Huck vd. 2004; Sawyer, 2009). Bununla birlikte çocuk kitaplarının çocukların özellikle dil, zihinsel, sosyal-duygusal gelişim alanlarını dinleme becerisini ve hayal gücünü destekleyici özelliklere sahip bir eğitsel araç olarak tanımlanmaktadır (Jackman, 2005; Johnston, 2006; Morrow, 2007; Santora, 2013). Ayrıca çocuk kitapları, çocuğa edebi ve estetik değer algısı oluşturarak okuma sevgisi kazandırmaktadır. Erken çocukluk döneminde çocukların kitaplarla tanışması yetişkinlere bağlıdır. Çocuğa bakım veren yetişkinlerin çocuğun yaşına uygun özelliklerdeki kitapları seçmesi ve akıcı

okuması, çocukların hayatlarını zenginleştireceği gibi daha sonraki yıllarda okul başarısının artmasına da katkı sağlamaktadır.

Erken çocukluk döneminde özellikle 3-6 yaş kapsayan okul öncesi dönemde çocuklar kitap seçimi konusunda doğrudan seçme hakkına sahip olmasa da dolaylı olarak seçici pozisyonundadır (Yağcı, 2007, s. 65-66). Çocuk bu süreçte ebeveynin seçtiği kitaplarla daha çok vakit geçirmekte ve dolayısıyla ebeveynlerin okumaya karşı tutumu süreci belirleyici kılmaktadır. O halde çocuğun okumanın haz veren bir ihtiyaç olarak algılaması ve düzenli olarak uzun bir süre boyunca okuma yapması gerektiği (Kozak ve Recchia, 2018) bilinciyle ebeveynler çocuklarına rol model olmalıdır. Okuma, bilgi edinmede anahtar bir rol üstlenmekte olup çocuğun bulunduğu ortamlarda okuma teşvik edilmelidir (Leppänen ve diğerleri, 2005). Evde aile üyeleri ve çocuklar tarafından erişilebilecek bir kütüphane/kitaplık hazırlanması, kitapların çocukların ilgi alanlarına göre ve çocuklarla birlikte seçilmesi, kitapçıya ya da kitap-dergi satan yerlere uğraması çocukların iyi okuma alışkanlığı geliştirmesini destekleyebilir (Kozak ve Recchia, 2018; Tuba, 2017; Yağcı, 2007). Bu sayede ebeveynler hem mekan tercihleri ile hem de kitap seçimleriyle çocuklarını doğrudan ya da dolaylı şekilde okumaya teşvik etmektedir.

Çocukların erken dönemde okuma ile tanıştırılmasının okuma alışkanlığı kazandırmada etkili olduğu (Duros ve Papadopoulos, 2009), anaokulu sürecindeki kitap okuma sıklığının ilkökul 4. Sınıfta okuma sıklığı ile bağlantılı olduğu ve alışkanlık haline getirilen okumanın yaşam boyu daha yüksek okuma oranıyla sonuçlandığı belirtilmektedir (Cunningham ve Stanovich, 1997; Mol ve Bus, 2011). Hatta zihin teorisi temeline dayandırılan bir araştırmada ise ebeveynleri kendilerine daha çok kitap okuyan 4-6 yaşındaki çocukların, başkalarının farklı arzu ve inançlara sahip olabileceğini belirlemede daha iyi olduğunu ortaya koymuştur (Adrián ve diğerleri, 2005; Mar ve diğerleri, 2010).

Kitap tercihleriyle ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde Aram ve Aviram (2009) tarafından yapılan çalışma göze çarpmaktadır. Yapılan araştırma sonucunda ise annelerin çocuklarına kitap seçerken sosyal duygusal gelişimi ile ilişkili kitap seçtiklerini ve aynı kriterlerin uzmanlara sorulduğunda uzmanlarla annelerin benzer cevaplar verdikleri bulunmuştur. Bir diğeri ise okul öncesi dönem çocuklarının resimli öykü kitaplarına yönelik tercihlerine yönelik yapılan bir araştırmadır. Araştırma sonucunda okul öncesi dönem çocuklarının kendi ilgilerine yönelik, mizah unsurları barındıran kitapları tercih ettikleri, buna karşın korku unsurlarını barındıran kitapları tercih etmedikleri belirlenmiştir (Can ve diğerleri, 2022). Clark ve Foster (2005) tarafından yapılan çalışmada 6-16 yaş arası çocuk ve gençlerin yaptıkları çalışmalarda da okul öncesi dönem çocukları tarafından komik öykü kitaplarının en çok beğenilen kitaplar olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Boraks ve diğerleri (2006) tarafından yapılan araştırmada ilkökul 3-4 ve 5. Sınıf çocuklarının kitap tercihleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda çocukların tercihlerinin sınıf

seviyesi yükseldikçe resimli kitaplardan ve fantastik kurgudan gerçekçi kurguya doğru yön değiştirdiği, kızların gerçekçi kurguyu tercih ettiği ve erkeklerin fantastik başlıkları seçtiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca banliyö grubu için daha klasik, ödüllü başlıkları ve şehir içi grup için popüler dizileri veya medya bağlantılı seçimlerinin olduğu belirlenmiştir. Bu duruma ek olarak çocuk kitaplarındaki resimlerin çocukların kitap tercihlerine ve anlamalarına olan etkisinin araştırıldığı başka bir çalışmada ise çocukların parlak ve gerçekçi kitapları daha çok tercih ettiği belirlenmiştir. Hem metin hem resim içeren kitapların çocuklar tarafından daha çok anlaşıldığı, buna karşın yalnızca resim/çizim içeren kitapları ise çocuğun daha zor anladığı tespit edilmiştir (Brookshire ve diğerleri, 2002). Mohr (2003) tarafından yapılan çalışmada ise kitap tercihlerinde kültürel farklılığın tercihlere etkisi incelenmiştir. İspanyol kökenli olan ve olmayan çocukların kitap tercihleri incelendiği çalışmada sonuçta kültürel farklılıkları olmasına rağmen çocukların benzer kitapları tercih ettiği bulunmuştur. Son olarak Strouse ve Genea (2017), bakım verenlerin kitap tercihleriyle ilgili yaptığı çalışmada ise 1-4 yaş arası çocuklara bakım verenlerin etkileşiminin daha kolay olması ve daha keyif verici olduğunu düşünmesi sebebiyle elektronik kitaplardan daha çok basılı kitapları tercih ettiği bulunmuştur. Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında çocukların, bakım verenlerin, ebeveynlerin ve uzmanların tercihlerinin çeşitlendiğini görmek mümkündür.

Çocuk kitaplarının seçimlerine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların çoğunun öğretmen ya da ailelerin kitap seçimlerine ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik olduğu tespit edilmiştir (Şahin, Çelik ve Çelik, 2012; Yükselen, Yumuş ve Işık, 2014). Bununla birlikte resimli kitap seçme kriterleri bazı çalışmalarda derleme olarak sunulduğu gibi bazı çalışmalarda da anket (Osanz ve Eren, 2017) şeklinde kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak ulaşılabilen kaynaklar dahilinde okul öncesi dönemde çocukların yaş ve gelişimsel özelliklerine uygun ebeveynlerin kitap seçme tercihine yönelik geçerliliği ve güvenilirliği yapılmış ölçme aracına rastlanmamıştır. Buna ek olarak geliştirilen bu ölçme aracı ile ebeveynlerin genel olarak kitap seçerken kitapların hangi özelliklerine dikkat ettikleri belirlenebilir ve ebeveynlerin bu konuda ihtiyaç alanları belirlenebilecektir. Ölçme aracı bu yönüyle de alanyazına katkı sağlayacaktır. Bu amaçla geliştirilen ölçekten alınan puanlarla ebeveynlerin çocuk kitapları tercihleri belirlenecektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda araştırma soruları sunulmuştur:

1) 3-6 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin çocuk kitabı seçimleri konusundaki tercihlerini belirlemek amacıyla geliştirilen “Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları İçin Kitap Tercih Ölçeği”nden elde edilen sonuçlar geçerli midir?

2) 3-6 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin çocuk kitabı seçimleri konusundaki tercihlerini belirlemek amacıyla geliştirilen “Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları İçin Kitap Tercih Ölçeği”nin faktör yapısı nasıldır?

3) 3-6 yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin çocuk kitabı seçimleri konusundaki tercihlerini belirlemek amacıyla geliştirilen “Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları İçin Kitap Tercih Ölçeği”nin elde edilen sonuçlar güvenilir midir?

2. YÖNTEM

“Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları İçin Kitap Tercih Ölçeği”nin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesini amaçlayan bu araştırma temelde bir tarama çalışmasıdır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlamaktadır (Karasar, 2012). Diğer bir ifade ile bir konuya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek tutum, özyeterliliği vb. özelliklerinin belirlendiği araştırmalardır. Tarama araştırmalarında genellikle büyük bir topluluğu temsil eden bir örneklemin, bir konuyla ilgili görüşlerinin ya da özelliklerinin betimlenmesi amaçlanır. Bu araştırmalarda veri toplama süreci veri kaynağı olan bireylere yöneltilen sorulara verilen cevaplara dayanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2014).

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi dikkate alınmıştır. Bu amaçla farklı gelir düzeyinde ve öğrenim düzeyinde ebeveynlerden veri toplanmıştır. Araştırma kapsamında ulaşılan 320 ebeveynin 80’i (%25) 0-550 TL, 143’ü (%45) 5501-10500 TL, 63’ü (%20) 10501-15500 TL ve 34’ü (%10) 15501- ve üzerinde bir gelir düzeyinde sahiptir. Bu şekilde örnekleme çeşitliliği sağlanarak ölçülmek istenen özelliği temsil eden bir örnekleme seçilmiştir. Araştırmada çalışma grubu çalışmanın aşamalarına göre değişiklik göstermektedir. Çalışmada;

a. Madde havuzu oluşturmak için literatür taramasının yanı sıra odak grup toplantıları düzenlenmiştir. Anne odak grup toplantıları için toplam 10 anne ile görüşülmüştür. Görüşmeler pandemi nedeniyle çevrimiçi toplantı şeklinde yapılmıştır. Bu görüşmelerle ebeveynlerin çocuk kitabı tercih ederken nelere dikkat ettikleri kitapları hangi özelliklere göre seçtikleri daha detaylı şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

b. Ön uygulama için 3-6 yaş arası çocuğu olan 20 ebeveyn

c. Pilot uygulama için 3-6 yaş arası çocuğu olan 320 ebeveyn yer almıştır. Bu uygulama online şekilde yürütülmüştür. Anketler mail ya da diğer sosyal medya araçları kullanılarak ebeveynlere gönderilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada verileri toplamak için Ebeveyn Genel Bilgi Formu ve Odak Grup Toplantı Görüşme Formları kullanılmıştır.

2.2.1. Ebeveyn Genel Bilgi Formu

Çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen anne/babaların yaş, medeni hal, eğitim düzeyi, çalışma durumu, çocuklarının sayısı, çocuk/çocuklarının yaşı,

cinsiyeti, çocuğun okul öncesi eğitim kurumuna başlama yaşı, çocukların okula devam süresine ilişkin deneyimlerine yönelik sorulardan oluşan form kullanılmıştır.

2.2.2. Odak Grup Görüşme Formu

Çalışmada araştırmacılar tarafından geliştirilen ebeveynlerin çocuk kitabı seçim ve kitabı seçerken dikkat ettikleri özellikleri ortaya çıkarmak amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış odak grup görüşme formu kullanılmıştır.

2.3. Ölçek Geliştirilme Süreci

Çalışmaya başlamadan önce İstanbul ilinde yer alan bir devlet üniversitesinin etik kurulundan ilgili araştırma için etik izin alınmıştır (20.09.2020 tarihli ve E-73613421-604.01.02- 200925009 sayılı izin).

Çalışmada ilgili alanyazın detaylı şekilde ele alınmıştır. Ardından annelerle odak grup görüşmesiyle ihtiyaç analizi yapılmıştır. Bu amaçla ebeveynlerle online ortamda görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu şekilde ebeveynlerin kitap tercih ederken neler, dikkate aldıkları daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Daha sonra madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulduktan sonra kapsam geçerliliğini tespit etmek amacıyla 10 alan uzmanından (Çocuk Gelişimi (4), Okul Öncesi Öğretmenliği (4), Türkçe Eğitimi (1) ve Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Anabilim Dalı (1) akademisyen) görüş alınmıştır. Maddelerin kapsam geçerliği belirlenirken, Lawshe (1975) yaklaşımı dikkate alınmıştır. Maddelerin yeterli kapsama sahip olup olmadığının belirlenmesi için kapsam geçerlik oranı (KGO) kullanılmış olup 10 uzman sayısı dikkate alınarak minimum değer 0.62 ($p=0.05$ için) olarak belirlenmiştir.

Uzman görüşleri alındıktan sonra 20 ebeveyn ile ön uygulama, 320 ebeveyn ile pilot uygulama yapılmıştır.

2.4. Veri Analizi

Çalışma kapsamında yapılacak odak grup görüşmeleri transkript edilerek betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Ölçeğin taslak formu için akademisyenlerden alınacak uzman görüşleri için Lawshe tekniği kullanılarak kapsam geçerlik oranları ve kapsam geçerlik indeksi hesaplanmıştır. Ölçeğin pilot uygulaması neticesinde elde edilen veriler için madde toplam korelasyonu, madde ayırt ediciliği gibi madde istatistikleri hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğine kanıt sunmak amacıyla diğer bir ifade ile ölçeğin amaca uygun şekilde çalışıp çalışmadığının belirlenebilmesi için “Temel Eksenler Analizi” yöntemi kullanılmıştır. Faktör sayısına karar vermek amacıyla, yamaç birikinti grafiği, Kaiser’s kuralı ve “Paralel Analiz Yöntemi” dikkate alınmıştır. Döndürme yöntemi olarak eğik döndürme yöntemlerinden Oblimin yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen ölçme sonuçlarının güvenilirliğine kanıt sunmak amacıyla da Cronbach Alpha, McDonald’s u ve tabakalı α güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Korelasyon matrisi için Polikorik korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Ölçek geliştirme sürecinde hem ebeveynler ile yapılan görüşmeler hem de ilgili kuramsal yapıdan yola çıkılarak yazılan toplam 66 maddelik taslak form oluşturulmuştur. Ölçek beşli likert tipindedir. Tepki kategorileri Hiçbir zaman (1 puan) ve Her zaman (5 puan) olacak şekilde derecelendirilmiştir. Ölçeğin taslak hali ilgili alanda uzman 10 araştırmacıya (4 okul öncesi eğitimci, 4 çocuk gelişim uzmanı, 1 Türkçe Eğitimcisi ve 1 eğitimde ölçme değerlendirme uzmanı olmak üzere) gönderilerek maddelerin ölçülmesi amaçlanan yapıya uygunluğunun ve ilgili kapsamı temsil etme düzeylerinin belirlenebilmesi amaçlanmıştır.

Uzmanlara, ölçme aracındaki her bir madde için; (1) uygun, (2) uygun ama düzeltilmeli ve (3) uygun değil şeklinde üçlü derecelendirmeye sahip bir ölçme aracı ile maddeleri değerlendirilmesi istenmiştir. Maddelerin kapsam geçerliği belirlenirken, Lawshe (1975) yaklaşımı dikkate alınmıştır. Maddelerin yeterli kapsama sahip olup olmadığının belirlenmesi için kapsam geçerlik oranı (KGO) kullanılmış olup 10 uzman sayısı dikkate alınarak minimum değer 0.62 ($p=0.05$ için) olarak belirlenmiştir. Kapsam geçerlik analizi detayları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları için Kitap Tercih Ölçeğinin Kapsam Geçerlik Oranları

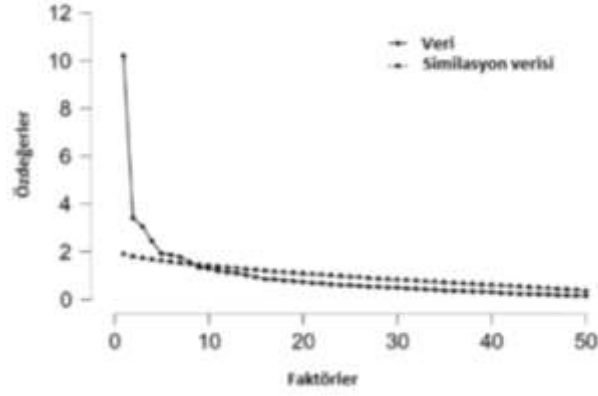
Madde	KGO	Madde	KGO	Madde	KGO	Madde	KGO
Madde 1	0,8	Madde 18	1,0	Madde 35	0,8	Madde 52	0,8
Madde 2	1,0	Madde 19	1,0	Madde 36	0,8	Madde 53	1,0
Madde 3	1,0	Madde 20	0,8	Madde 37	1,0	Madde 54	1,0
Madde 4	1,0	Madde 21	1,0	Madde 38	1,0	Madde 55	1,0
Madde 5	1,0	Madde 22	1,0	Madde 39	1,0	Madde 56	0,4
Madde 6	1,0	Madde 23	1,0	Madde 40	1,0	Madde 57	1,0
Madde 7	1,0	Madde 24	1,0	Madde 41	0,6	Madde 58	1,0
Madde 8	1,0	Madde 25	1,0	Madde 42	0,6	Madde 59	1,0
Madde 9	1,0	Madde 26	0,8	Madde 43	0,6	Madde 60	1,0
Madde 10	1,0	Madde 27	0,8	Madde 44	0,4	Madde 61	1,0
Madde 11	1,0	Madde 28	1,0	Madde 45	1,0	Madde 62	1,0
Madde 12	0,8	Madde 29	1,0	Madde 46	0,6	Madde 63	1,0
Madde 13	1,0	Madde 30	1,0	Madde 47	1,0	Madde 64	1,0
Madde 14	1,0	Madde 31	1,0	Madde 48	0,6	Madde 65	1,0
Madde 15	0,8	Madde 32	0,6	Madde 49	0,6	Madde 66	1,0
Madde 16	1,0	Madde 33	1,0	Madde 50	0,4		
Madde 17	1,0	Madde 34	0,4	Madde 51	1,0		

KGO= 0,967

Tablo 1’e göre her bir madde için hesaplanan KGO değerleri dikkate alınarak maddelerden 11’i (Madde 32, 34, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 56) 0.62 değerinden düşük olduğu için araştırmacılar tarafından tekrar incelenmiştir. Uzmanların öne sürdüğü bazı maddelerin oldukça benzer olması, kapsamla ilgisizlik, anlaşılma güçlüğü vb. gerekçeleri uygun görüldüğünden ilgili maddeler ölçekten çıkartılmıştır.

Buna ek olarak dört maddenin ifadesi düzeltilmiştir. Ölçeğin nihai halinde 55 madde kalmıştır. 55 maddelik nihai form 320 ebeveyne uygulanarak elde edilen verilerdeki uç çok değişkenli uç değerler (Mahalonobis uzaklığı) temizlendikten sonra 289 kişilik veri seti üzerinde analizler yapılmıştır. Çoklu doğrusal bağlantılılık olup olmadığını belirlemek amacıyla her bir maddenin VIF değeri hesaplanmış ve bu değerlerin 1,4 ile 3,7 arasında değiştiği görülmüştür. Elde edilen bu değerler maddeler arasında çoklu bağlantılılık olmadığını göstermektedir (Field, 2013). Dağılımların normalliği için çok değişkenli çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alınmıştır. Bu amaçla Relative Multivariate Kurtosis (RMK) değeri hesaplanmış ve 1,06 olarak elde edilmiştir. Bu değer 1'e yakın olması dağılımların çok değişkenli normal olduğunu göstermektedir (Mardia, 1970). Tüm bu varsayımlar test edildikten sonra faktör çıkarma yöntemi olarak Temel Eksenler Analizi yapılmıştır. Verinin faktör analizi için uygunluğunun belirlenmesi amacıyla Kaiser-Meyer Olkin ve Barlett Sphericity (küresellik) testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, KMO değeri 0,83 ve Barlett Testi'nin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($\chi^2=7038,30$; p sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen KMO değeri, verinin faktör yapısının ortaya çıkarılması için uygun olduğunu göstermektedir. KMO değerinin 0,50 ve üzerinde olması faktör analizi yapılabilmesi için yeterli olarak kabul edilmektedir (Field, 2009). Barlett Küresellik Testi'nin istatistiksel olarak anlamlı çıkması veri matrisinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Verinin faktör analizi için uygunluğu test edildikten sonra ilk olarak herhangi bir sınırlama yapılmadan faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ilk durumda özdeğeri 1'in üstünde 15 faktör elde edilmiştir. Faktör sayısına karar vermek amacıyla Kaiser's kuralı, yamaç birikinti (Scree Plot) grafiği ve paralel analiz yöntemleri dikkate alınmıştır. Özdeğeri 1'in üzerinde olan 15 faktör özellikle yorumlanabilirlik ve modelin sadeliği açısından çok uygun görülmemiştir. Yamaç birikinti grafiğine göre 4 faktörlü yapı uygun görünmektedir. Ancak özellikle kavramsal çerçeve ve maddelerin ilgili faktörlerdeki yorumlanabilirlikleri dikkate alındığında bu sonuçların paralel analiz ile kontrol edilmesine karar verilmiştir. Paralel analiz sonucunda en uygun yapının 8 faktörlü yapı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oblimin eğik döndürme sonrası maddelerin faktörleşmesi ilgili kuramsal yapıyla oldukça uyumlu çıkması nedeniyle bu yapı kabul edilmiştir. Elde edilen 8 faktörlü yapı hem istatistiksel hem de kuramsal açıdan uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Paralel analiz sonucu elde edilen yamaç birikinti grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Faktör özdeğerlerine ilişkin yamaç birikinti grafiği (scree plot)

Şekil 1’de görüldüğü üzere, simülasyon verisi üretilen özdeğer büyüklükleri gerçek veri için üretilen özdeğerleri sekizinci faktörde geçmektedir. Bu nedenle 8 faktörlü yapı uygun görülmüştür. Elde edilen faktör modelinde madde 17, 32, 34 ve 54’ün faktör yükleri 0,32’nin altında olduğu için ve madde 55 ve 43 ise iki farklı faktörde 0,1 düzeyinde binişik oldukları için ölçekten çıkarılmıştır. 49 maddeden oluşan ölçeğin 8 faktörlü nihai yapısında yer alan maddeler, faktör yükü değerleri ve toplam açıklanan varyans oranları Tablo 2’de sunulmuştur. Faktörler, araştırmacılar, alan uzmanlarının görüşleri ve madde içerikleri dikkate alınarak isimlendirilmiştir.

Tablo 2: Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları için kitap Tercih Ölçeğinin Nihai Haline Ait Faktör Matrisi

	Faktör1	Faktör2	Faktör3	Faktör4	Faktör5	Faktör6	Faktör7	Faktör8
M1	0,62							
M2	0,51							
M3	0,60							
M5	0,62							
M4		0,65						
M6		0,65						
M7		0,42						
M8		0,45						
M9			0,48					
M10			0,67					
M11			0,80					
M12			0,50					
M13			0,47					
M14			0,56					
M15				0,63				
M16				0,61				

M18									0,42
M19									0,51
M20									0,75
M21									0,68
M22									0,63
M23									0,77
M24									0,71
M25									0,82
M26									0,55
M27									0,67
M28									0,44
M29									0,42
M30									0,47
M31									0,42
M33									0,59
M35									0,50
M36									0,77
M37									0,92
M38									0,79
M39									0,61
M40									0,39
M41									0,54
M42								0,39	
M44								0,67	
M45								0,67	
M46								0,78	
M47								0,65	
M48								0,36	
M49								0,83	
M50								0,71	
M51								0,48	
M52								0,51	
M53								0,36	
Özdeğerler	2,10	2,10	2,89	1,85	6,47	4,30	3,43	2,76	
Açıklanan Varyans	0,04	0,04	0,06	0,04	0,13	0,09	0,07	0,06	
Toplam Açıklanan Varyans					0,53				

Tablo 2’de görüldüğü üzere 8 faktör ve 49 maddeden oluşan ölçeğin toplam açıkladığı varyans %53 olarak elde edilmiştir. Faktör yükleri dikkate alındığında 0,36 ile 0,92 arasında değişmektedir. Faktörler arası korelasyonlar hesaplanmış ve Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Faktörler arası korelasyonlar.

	Faktor1	Faktor2	Faktor3	Faktor4	Faktor5	Faktor6	Faktor7	Faktor8
Faktor1	1							
Faktor2	0,30**	1						
Faktor3	0,31**	0,334**	1					
Faktor4	0,19**	0,19**	0,16**	1				
Faktor5	0,21**	0,17**	0,39**	0,23**	1			
Faktor6	0,18**	0,07	0,23**	0,12*	0,39**	1		
Faktor7	0,25**	0,17**	0,33**	0,18**	0,43**	0,33**	1	
Faktor8	0,13*	0,05	0,25**	0,07	0,33**	0,38**	0,44**	1

Tablo 3'te görüldüğü üzere, genel olarak faktörler arası korelasyonlar incelendiğinde zayıf ve orta düzeye ilişki olduğu görülmektedir. Ölçeğin nihai haline ilişkin test istatistikleri ve güvenilirlik değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ölçeğin nihai haline ilişkin test istatistikleri ve güvenilirlik değerleri

Alt Boyutlar	Madde Sayısı	\bar{X}	SS	Cronbach	
				Alpha	McDonal's u
				(α)	
Aile ve Öğretmen Önerileri	4	14,99 (3,75)	3,29	0,64	0,65
Yakın Çevrenin Önerileri	4	15,04 (3,76)	2,97	0,67	0,67
Popülerlik	6	18,61 (3,10)	4,32	0,76	0,76
Ücret	2	5,96 (2,98)	1,94	0,70	0,70
Dış Yapı	15	56,60 (3,77)	10,14	0,90	0,90
Tema ve Konu	7	31,10 (4,44)	3,54	0,82	0,83
Kahramanlar	6	21,58 (3,60)	3,92	0,76	0,77
Dil ve Anlatım Özellikleri	5	20,07 (4,01)	3,41	0,75	0,65

Tablo 4'te görüldüğü üzere, ölçeğin Aile ve Öğretmen Önerileri, Yakın Çevrenin Önerileri, Popülerlik, Ücret, Dış Yapı, Tema ve Konu, Kahramanlar, Dil ve Anlatım Özellikleri olmak üzere toplam 8 alt boyutu bulunmaktadır. Her bir alt boyutta 2 ila 15 arasında madde yer almaktadır. Alt boyutlardan elde edilen puan ortalamaları 5,96 ile 56,60 arasında değişmekteyken standart sapmaları 1,94 ile 10,14 arasında değişmektedir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik katsayıları ise 0,64 ile 0,90 arasındadır.

Her bir alt boyut beşli likert tipinde hazırlanmıştır. Her bir maddeden alınabilecek en düşük puan 1 en yüksek puan 5 olacak şekilde maddeler değerlendirilmektedir. Örneğin, Popülerlik boyutunda (toplam 6 madde) alınabilecek en yüksek puan 30 iken en düşük 6 puandır. Her bir alt boyut kendi içinde puanlanmaktadır. Ölçekte toplam puan alınmamaktadır.

Aile ve Öğretmen Önerileri altboyutu, kitap tercihlerinde aile ve öğretmenlerin görüşlerine ne kadar önem verdiğini içeren toplam 4 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 20, en düşük 4 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 14,99, standart sapması 3,29 ve güvenilirlik katsayısı 0,64'tür.

Yakın Çevrenin Önerileri alt boyutunda ise kitap tercihlerinde yakın çevre (akraba, komşu, arkadaş vb.) görüşlerine ne kadar önem verdiğini içeren toplam 4 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 20, en düşük 4 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 15,04, standart sapması 2,97 ve güvenilirlik katsayısı 0,67'tir.

Ölçekte yer alan "Popülerlik" alt boyutu, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap seçim tercihlerinde yazar, sosyal medya, yayın evlerinin popülerliğinin önemini belirten 6 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin ölçeğe eklenmesi yapılan odak grup görüşme analizlerinin bir sonucudur. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 30, en düşük 6 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 18,61, standart sapması 4,32 ve güvenilirlik katsayısı 0,76'dır.

Ölçekte yer alan "Ücret" boyutunda, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap tercihlerinde kitap ücretine ilişkin 2 madde yer almaktadır. Bu maddelerin ölçeğe eklenmesi yapılan odak grup görüşme analizlerinin bir sonucudur. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 10, en düşük 2 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 5,96, standart sapması 1,94 ve güvenilirlik katsayısı 0,70'tir.

Ölçekte yer alan "Dış Yapı" boyutu, resimleme, malzeme, boyut, ağırlık, kapak ve ciltleme, harf özelliği ve sayfa düzeninin yer aldığı toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 75, en düşük 15 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 56,60, standart sapması 10,14 ve güvenilirlik katsayısı 0,90'dır.

Ölçekte yer alması beklenen "İç Yapı" boyutu üç farklı boyut (Tema ve Konu, Kahramanlar, Dil ve Anlatım) olarak ortaya çıkmıştır.

Tema ve Konu alt boyutunda, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap tercihlerinde kitap konusuna ne düzeyde önem verdiğini içeren toplam 7 madde yer almaktadır. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 35, en düşük 7 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 31,10, standart sapması 3,54 ve güvenilirlik katsayısı 0,82'dir.

Kahramanlar boyutunda, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap tercihlerinde kitap konusuna ne düzeyde önem verdiğini içeren toplam 6 madde yer almaktadır. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 30, en düşük 6 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 21,58, standart sapması 3,92 ve güvenilirlik katsayısı 0,76'dır.

Dil ve Anlatım boyutunda ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap tercihlerinde kitabın dil, üslup, akıcılık, anlatımına ne düzeyde önem verdiğini içeren toplam 5 madde yer almaktadır. Bu alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 25, en

düşük 5 puandır. Bu alt boyutun puan ortalaması 20,07, standart sapması 3,41 ve güvenilirlik katsayısı 0,75'tir.

Ölçeğin alt boyutları için elde edilen McDonald's u güvenilirlik katsayısı değerleri 0,64 ile 0,90 arasında değişmektedir. Buna ek olarak ölçeğin geneli için tabakalı α güvenilirlik katsayısı hesaplanmış ve 0,96 olarak elde edilmiştir.

Elde edilen tüm değerler dikkate alındığında ölçeğin güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Faktörlerden elde edilen ortalama puanlar dikkate alındığında, ebeveynlerin en yüksek ortalama puana sahip oldukları diğer bir ifade ile kitap tercihlerinde en önemli gördükleri faktörler kitapların iç yapı özellikleri ve kitabın dil ve anlatım özellikleri olarak belirlenirken en az düzeyde önemli gördükleri faktörlerin ise Ücret ve Popülerlik alt boyutu olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, 3-6 (36-72 aylık) yaş arası çocuğu olan ebeveynlerin kitap seçme tercihlerini belirlemeye yönelik özgün bir ölçek geliştirilmesi ve ilgili ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılması amaçlanmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar dahilinde alanyazın incelendiğinde ebeveynlerin çocuk kitabı tercihlerine yönelik ölçeklere rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle özgün bir ölçek geliştirme çalışması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilgili alanyazın ve odak grup görüşmeleri sonucu araştırmacılar tarafından madde havuzu hazırlanmıştır. 10 uzman görüşüne başvurulmuş ve maddeler üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Uzman görüşlerinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda ölçekte kapsam geçerlik oranının altında yer alan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin kapsam geçerlik indeksi ise 0,967 şeklinde belirlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi yapılmadan önce KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett Sphericity testi değerleri belirlenerek ölçeğin açıklayıcı faktör analizi işlemine uygun olduğu tespit edilmiştir. Açıklayıcı Faktör analizi işlemine Temel Eksenler Analizi yönteminden yararlanılmıştır. Ölçeğin faktör sayısını belirlemek için yapılan paralel analiz sonuçlarına göre 8 faktörlü bir yapı tercih edilmiştir. Sonuç olarak Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları için Kitap Tercih Ölçeği'nin ise 49 madde ve 8 faktörden (Aile ve Öğretmen Önerileri, Yakın Çevrenin Önerileri, Popülerlik, Ücret, Dış Yapı, Tema ve Konu, Kahramanlar, Dil ve Anlatım Özellikleri) oluştuğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları için Kitap Tercih Ölçeği'nin ise toplam varyansın %53'ünü açıklamaktadır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda Ebeveynlerin 3-6 Yaş Çocukları için Kitap Tercih Ölçeği'nin sekiz faktör (Aile ve Öğretmen Önerileri, Yakın Çevrenin Önerileri, Popülerlik, Ücret, Dış Yapı, Tema ve Konu, Kahramanlar, Dil ve Anlatım Özellikleri) olarak belirlenmiştir. Bu faktörlerin maddeleri belirlenirken öncelikle ebeveynlerle odak grup görüşmeleri yapılmış ve ölçeğe ait bazı maddeler (Öneriler, Popülerlik ve Ücret faktörüne yerleşen maddeler) yapılan ihtiyacı analizi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ölçekte yer alan “Öneriler” boyutu, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap seçimlerinde çevresinde yer alan bireylerin görüşlerine ne düzeyde önem başvurduklarına yönelik maddelerden oluşmaktadır. Bu maddeler çocuk kitabı tercihi yapan bireyin, eşinden, çocuğundan, diğer aile üyelerinden ve yakın çevresinden öneri alıp almadığına yöneliktir. Bu maddelerin ölçeğe eklenmesi yapılan odak grup görüşme analizlerinin bir sonucudur. Bu durum çocuklara yönelik kitap seçiminde aile üyelerinin görüş ve önerileri etkili olduğu yönünde yorum yapılmasına olanak sağlamıştır.

Ölçekte yer alan “Popülerlik” boyutu, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap seçim tercihlerinde yazar, sosyal medya, yayın evlerinin popülerliğinin önemini belirten maddelerden oluşmaktadır. Bu maddelerin ölçeğe eklenmesi yapılan odak grup görüşme analizlerinin bir sonucudur. Popüler kelimesi, “halka ait olan ya da pek çok kimse tarafından tanınmış, kabul görmüş olan, herkesçe tanınan, bilinen, halkın zevkine uygun, halk tarafından tutulan” anlamında kullanılmaktadır (Coşgun, 2012, s. 841; Sakallı, 2014, s.307; TDK, 2021). Alan yazında popülerliğin edebi ürünlere de etki ettiği özellikle sosyal medyanın artışı ile birlikte kitap tercihlerinde popülerlik rolünün artışı gösterdiğine yönelik bulgular mevcuttur. Örneğin Yüksek ve Torun’un (2017) çalışmalarında bir kitabın çok satması ve çok ilgi görmesini sağlayan faktörlerden biri olarak yapılan reklam ve halkla ilişkiler çalışmaları olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada katılımcıların bazıları popüler kitapları dünya çapında bir ilgiyi aslında hak etmediğini düşünmekle birlikte, yine de çok satan listelerini dikkate aldıklarını belirtmişlerdir.

Ölçekte yer alan “Ücret” boyutunda, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap tercihlerinde kitap ücretine ilişkin maddeler yer almaktadır. Bu maddelerin ölçeğe eklenmesi yapılan odak grup görüşme analizlerinin bir sonucudur. Kitap ücretlerine ilişkin sınırlı sayıda çalışma bulgusuna rastlanmıştır. Güler’in (2020) çalışmasının sonuçlarından biri kitap ücret artışının pandemi döneminde ebeveynler tarafından bir eleştiri konusu olduğudur. Nitekim ücretsiz olarak temin edilebilen TRT Çocuk Kitaplık uygulamasını kısa sürede yaklaşık 1 milyon kişinin indirdiği haberlere çıkmıştır (Şani, 27.07.2021). Bu durum da kitabın ücretsiz olması kitabın tercihini arttıran bir durum olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki ücretsiz kitapların da nitelik yönünden ciddi şekilde ele alınması gerekmektedir.

Ölçekte yer alan “Dış Yapı” boyutu, resimleme, malzeme, boyut, ağırlık, kapak ve ciltleme, harf özelliği ve sayfa düzeninin yer aldığı maddelerden oluşmaktadır. İlgili alanyazın incelemesi yapıldığında dış yapı özelliklerinin kapak ve ciltleme, resimleme, malzeme, boyut ve ağırlık, sayfa düzeni olmak üzere alt başlıklara ayrılmaktadır. Geliştirilen ölçek maddelerinin alan yazınla tutarlı olduğu görülmektedir (Turla, 2015).

Ölçekte yer alması beklenen “İç Yapı” boyutu üç farklı boyut (Tema ve Konu, Kahramanlar, Dil ve Anlatım) olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum ebeveynlerin 3-6 yaş arası çocuk kitabı tercihlerinde içyapı özelliklerine önem verdikleri şeklinde yorumlanabilir. İlgili alanyazın incelendiğinde çocuk kitaplarının çocuğun gelişimine uygun, öğrenmeye teşvik eden, hayal gücünü destekleyen, ilgi çekici, merak uyandırıcı, günlük yaşantısına uygun özelliklerde olması gerektiği belirtilmektedir.

Bu çalışmada hazırlanan ölçek maddelerinin alan yazında belirtilen kitapların içyapı özellikleri ile uyumlu olduğu görülmektedir (Turla, 2015).

Ölçeğin puanlaması yapılırken her bir boyutun ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Ölçeğe ait alt boyutlardan alınan yüksek puan ilgili boyutun ebeveynler tarafından önem düzeyini belirtmektedir. Örneğin ücret boyutundan en yüksek puan (10 puan) alındığında kitap tercihinde ücretin ebeveynler için çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın ücret boyutundan alınan puanın düşük olması ebeveynlerin kitap tercihinde ücrete önem vermediğini ya da düşük düzeyde önem verdiğini göstermektedir. Ölçeğin her bir alt boyutu değerlendirilirken benzer yorum yapılmalıdır.

Ölçeğin alt boyutlarına ait Cronbach's Alpha güvenirlik katsayıları 0,64- 0,90 arasında değişmektedir. Ölçeğin nihai halinden elde edilen ölçme sonuçları güvenirliği ve geçerliği için sunulan tüm kanıtlar dikkate alındığında, ölçüm sonuçlarının tutarlı olduğu, kapsam geçerliği ve yapı geçerliğinin iyi düzeyde olduğu diğer bir ifade ile bu ölçeğin kullanılarak yapılacak çıkarım ve tahminlerin geçerli ve güvenilir olduğu söylenebilir. Bu araştırma kapsamında geliştirilen ölçme aracının, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kitap tercihlerinde nelere dikkat edildiğini belirlemede yardımcı olacağı düşünülmektedir. Geliştirilen ölçeğin araştırmacılar, öğretmen ve çocuk gelişim uzmanları tarafından kullanılacağı düşünülmektedir.

TEŞEKKÜR

Desteklerinden dolayı öncelikle Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinasyon Birimi'ne ve araştırmaya katılan tüm anne ve babalara bilime katkı sağladıkları için teşekkür ederiz.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

SBA-2021-4185 numaralı Bilimsel Araştırma Projesinin bir kısmından hazırlanan bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 25.09.2020 tarihli E-73613421-604.01.02- 200925009 sayılı protokol ile etik onay alınmıştır.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Bu çalışma, Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinasyon Birimi'nin finansal katkılarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Adrián, J.E., Clemente, R.A., ve Villanueva, L. (2007). Mothers' use of cognitive state verbs in picture-book reading and the development of children's understanding of mind: A longitudinal study. *Child Development*, 78(4), 1052–1067. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01052.x>

Aram, D., ve Aviram, S. (2009). Mothers' storybook reading and kindergartners' socioemotional and literacy development. *Reading Psychology*, 30(2), 175–194. <https://doi.org/10.1080/02702710802275348>

Boraks, N., Hoffman A., ve Bauer, D. (1997) Children's book preferences: patterns, particulars, and possible implications, *Reading Psychology*, 18:4, 309 - 341, DOI: 10.1080/0270271970180401

Brookshire, J., Scharff, L. F. V., ve Moses, L. E. (2002). The influence of illustrations on children's book preferences and comprehension. *Reading Psychology*, 23(4), 323–339. <https://doi.org/10.1080/713775287>

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Can, B., Kılınççı E., ve Şeker, P. T. (2022). Okul öncesi dönem çocuklarının resimli öykü kitapları ile ilgili tercihleri. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 11(1), 240–252.

Clark, C., ve Foster, A. (2005). *Children's and young people's reading habits and preferences: the who, what, why, where and when*. London: National Literacy Trust.

Collins, E. N. (2008). Infant- Toddlers Foundations. North Caroline: NC Division of Child Development. Erişim tarihi: 10 Ocak 2019. https://ncchildcare.ncdhhs.gov/Portals/0/documents/pdf/D/dcd_infant_toddler_early_foundations.pdf web adresinden erişilmiştir.

Coşgun, M. (2012). Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu. Batman University *International Participated Science and Culture Symposium*, 18-20 April 2012 Batman, Türkiye.

Cunningham, A.E., ve Stanovich, K.E. (1997). Early reading acquisition and its relation to reading experience and ability 10 years later. *Developmental Psychology*, 33(6), 934– 945. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.6.934>

Duros, I., ve Papadopoulos, C. (2009). Effects of a book club intervention on fifth graders' vocabulary, reading habit and attitude. Boston: Boston University School of Education Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements For The Degree of Doctor of Education

Field, A. P. (2009). *Discovering Statistics Using Spss*. Sage: London.

Field, A. (2013) *Discovering statistics using SPSS*, 4th ed. London: SAGE

Gönen, M. (2000). Okul öncesi çocuk kitaplarının özellikleri nelerdir? (Ed. M.R. Şirin), *99 soruda çocuk edebiyatı* içinde ss. (156-160). İstanbul: Çocuk Vakfı.

Gönen, M., Uludağ G., Fındık Tanrıbuyurdu, E. ve Tüfekç , E. (2014). 0-3 yaş çocuklarına yönelik resimli çocuk kitaplarının özelliklerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29 (1), 126-139.

- Gürkan, T. (1993). Okul öncesi eğitimde kitap. 9. Ya-Pa Okul Öncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırması Semineri içinde ss. 50-53. İstanbul: YA-PA.
- Huck, C. S.; Kiefer, B. Z.; Helper S. ve Hickman, J. (2004). *Childrens literature in the elementary school*. (8. Baskı). Michigan. McGraw Hill.
- Jackman, H.I. (2005). Early Education Curriculum. A Child's Connection to the World (3. Baskı). New York: Thomson Oelmar learning.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (23. Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kocabaş, İ. (1999). *Çocuk Kitabı Seçim Kriterleri ve 1997 yılı kapsayan bir değerlendirme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kozak, S. ve Recchia, H. 2018. "Reading and the Development of Social Understanding: Implications for the Literacy Classroom". *The Reading Teacher*, 72 (5), 569–577.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personel psychology*, 28(4), 563-575.
- Leppänen, U., Aunola, K., ve Nurmi, J. (2005). Beginning readers' reading performans and reading habits. *J. Res. Read.* 28(4):383-399.
- Lüle, E. (2007). Yedi farklı çocuk kitabının çocuk yazını ilkelerine uygunluğunun değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (14), 17-30.
- Maccahado, J. M. (2003). *Early childhood experince in language arts efmerging literacy*. Kanada: Delmar Learning.
- Mar, R.A., Tackett, J.L., ve Moore, C. (2010). Exposure to media and theory-of-mind development in preschoolers. *Cognitive Development*, 25(1), 69–78. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2009.11.002>
- Mardia, K. V. (1970). Measures of multivariate skewness and kurtosis with applications. *Biometrika*, 57(3), 519-530.
- Mol, S.E., ve Bus, A.G. (2011). To read or not to read: A meta-analysis of print exposure from infancy to adulthood. *Psychological Bulletin*, 137(2), 267–296. <https://doi.org/10.1037/a0021890>
- Mohr, K. A. J. (2003) Children S Choices: A Comparison Of Book Preferences Between Hispanic And Non-Hispanic First-Graders, *Reading Psychology*, 24:2, 163-176, DOI: 10.1080/02702710308231
- Morrow, L. M. (2007). *Developing Literacy in Preschool*. Newyork: The Guilford.
- Oğuzkan, F. (2000). İyi bir çocuk kitabının, çocuğun ruhsal ve düşünsel gelişimine katkısı var mıdır?. (Ed. M.R. Şirin), *99 soruda çocuk edebiyatı* içinde ss. (214-216). İstanbul: Çocuk Vakfı.
- Oğuzkan, F. (2006). *Çocuk Edebiyatı* (8. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Osanzmaz, M.S.B., ve Eren, S. (2017). Ebeveynlerin resimli çocuk kitapları tercih etme önceliklerinin incelenmesi. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*. 3(10). 1455- 1460.
- Özen, Y. ve Gül, A. 2007. "Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örnekleme Sorunu". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (15), 394-422.

- Sakallı, E (2014). Türkçe Popüler Kültür. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(2), 307-317.
- Santora, L. A. (2013). *Assessing children's book collections using an anti-bias lens*. New York, NY: Anti-Defamation League.
- Sawyer, W.E. (2009). *Growing up with literature* (5.Baskı). USA: Delmar.
- Şahin, E. Y., Çelik, G., ve Çelik, B. (2012). Anne-babaların çocuk edebiyatı kavramına ilişkin görüşleri (Çanakkale örneği). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 10(12), 109-125.
- Şani, A. E. (2021). TRT Çocuk Kitaplık uygulamasını 1 milyon kişi indirdi, Erişim tarihi: (20. 08.2021) Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/trt-cocuk-kitaplikuygulamasini-1-milyon-kisi-indirdi/2315461>
- Tekin, E. (2017). *Süleyman Bulut'un Çocuk Kitaplarının Çocuk Edebiyatının Temel İlkeleri açısından incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tuba, S. B. (2017). A study on reading habits of social studies and history teachers in Turkey. *Educational Research and Reviews*, 12(10), 569-582.
- Tuncer, N. (2000). Çocuk ve Kitap. (Ed. M.R. Şirin), *99 soruda çocuk edebiyatı* içinde ss. (199-202). İstanbul: Çocuk Vakfı.
- Turla, A. (2015). *Okul Öncesi Dönemde Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Hedef CS.
- Turan, F., Gönen, M. ve Aydos, E.H. (2017). Okul öncesi öğretmen adaylarının resimli öykü kitaplarının seçme konusunda yeterlik düzeyleri ve kendi yeterliklerine ilişkin algılarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 400-422.
- Worham, S.C. (2005). *Early Childhood Curriculum*. New Jersey: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Yağcı, Y. 2007. "Çocuk ve Gençlerin Kitaba Ulaşmasındaki Köprüler". *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (1), 62-71.
- Yüksek, Ö. ve Urhan, B. T. (2017). Kitap Okuma Tercihinde Popüler Kültürün Rolü: Çok Satan Kitap Okurları Üzerine Bir Araştırma, *International Journal of Social Science*, 62, 549-559.
- Yükselen, A., Yumuş, M. ve Işık, E.. (2016). Çocuk K tabı Seçme Kr terlerine İlişkin Okul Öncesi Eğitimcilerin Görüşleri, *Başkent University Journal of Education*, 3 (2), 161-168.

İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI VE SONUÇLARI

SECOND KARABAKH WAR AND ITS RESULTS

Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU*

Geliş Tarihi: 06.10.2023
(Received)

Kabul Tarihi: 16.10.2023
(Accepted)

ÖZ: Rusya tarafından Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında etnik bir bariyer oluşturmak amacıyla kadim Türk toprakları üzerinde kurulan Ermenistan SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan etmiş ve ardından da Türk toprakları üzerinde genişleme politikasını sürdürmeye devam etmiştir. Bu kapsamda 1991'den itibaren Karabağ ile etrafındaki Azerbaycan topraklarını ele geçiren Ermenistan 1992 yılında Hocalı katliamını gerçekleştirmiş ve BM Güvenlik Konseyi'nin işgale son verilmesine ilişkin kararlarına rağmen 2020 yılına kadar Azerbaycan topraklarının işgalini sürdürmüştür.

Ermenistan'ın cumhurbaşkanlığı sisteminden Parlamenter sisteme geçişinden sonra göreve başlayan ilk başbakan olan Nikol Paşinyan'ın döneminde Ermenistan ordusu 12 Temmuz 2020'de Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine ve ardından 27 Eylül 2020'de Karabağ çevresindeki Azerbaycan topraklarına saldırmıştır. Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanması sonucunda Ermenistan kendi açtığı savaştan yenik çıkmış ve Azerbaycan'la barış anlaşmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada tarihi süreç içinde Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını ele geçirerek genişlemesiyle ilgili özet bilgiler verildikten sonra özellikle Paşinyan'ın başbakanlığa getirilmesinden itibaren Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan gelişmeler, İkinci Karabağ Savaşı, savaştan sonra kabul edilen Üçlü Bildiri, Ermenistan'ın savaş sırasında ve Karabağ'dan çekilirken işlediği savaş suçları ve insanlığa karşı suç fiilleri incelenmiştir. Sonuç bölümünde Barış Anlaşmasının işlerlik kazanabilmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan ile ilişkilerinin düzelebilmesi için Azerbaycan tarafından atılması gereken adımlar konusunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, İkinci Karabağ Savaşı, Üçlü Bildiri.

ABSTRACT: Armenia, which was established by Russia to create an ethnic barrier between Anatolian Turks and Central Asian Turks on former Turkish lands, first declared its independence after the collapse of the USSR, and then continued its policy of expansion in Turkish lands. In this context, Armenia, which seized Karabakh and the surrounding Azerbaijani lands since 1991, committed the Khojaly massacre in 1992 and continued the occupation of Azerbaijani lands until 2020, despite the UN Security Council's decisions to end the occupation.

* Doç. Dr., Ankara HBV Üniversitesi, tascioglu.omer@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6364-5226

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Taşcıoğlu

During Pashinyan's term, who was the first prime minister to take office after Armenia's transition from the presidential system to the parliamentary system, on July 12, 2020, the Armenian army attacked the Tovuz region of Azerbaijan and then the Azerbaijani lands around Karabakh on September 27, 2020. As a result of Azerbaijan's use of its right of self-defense, Armenia lost the war it started and had to accept the Triple Statement with Azerbaijan.

In this study, after giving brief information about the seizure of Azerbaijani lands and the expansion of Armenia in the historical process, the developments between Azerbaijan and Armenia since Pashinyan's appointment as Prime Minister, the Second Karabakh War, the Triple Statement agreed after the war, war crimes and crimes against humanity committed by Armenia were discussed. In the conclusion part, suggestions were made about the steps that Azerbaijan should take for the implementation of the peace agreement and the improvement of Armenia's relations with Azerbaijan.

Key Words: Karabakh, Second Karabakh War, Triple Statement.

EXTENDED ABSTRACT

Armenia was established by Russia on the former Turkish lands to create an ethnic barrier between Anatolian Turks and Central Asian Turks. After the disintegration of the USSR, Armenia first declared its independence and then continued its policy of expansion in Turkish territory.

Starting from 1991, Armenia occupied Karabakh, and seven regions belonging to Azerbaijan and continued its occupation until 2020 and committed the Khojaly massacre in 1992. There are four resolutions of the UN Security Council envisaging the withdrawal of Armenia from Azerbaijani territory. However, Armenia has never implemented these decisions.

Armenia switched from the presidential system to the parliamentary system on April 9, 2018, and Pashinyan was elected the first prime minister of the cabinet.

After Pashinyan took office, the Armenian army attacked the Tovuz region of Azerbaijan on July 12, 2020, and the Azerbaijani territories neighboring Karabakh on September 27, 2020. As a result of Azerbaijan's use of its right of self-defense, Armenia lost the war it started and had to accept the "Triple Statement" with Azerbaijan.

However, from the first day of the agreement, Armenia did not comply with the "Triple Statement" and continued to attack civilian targets such as hospitals, schools, mosques, and committed war crimes and crimes against humanity by using banned ammunition during the war and after the Triple Statement.

Pashinyan's military adviser Vagarshak Harutyunyan stated that the aim of the Armenian army was to create panic among Azerbaijani civilians by bombarding civilian targets with heavy weapons. This statement is an Armenian official's confession that Armenia has committed war crimes and crimes against humanity.

On the other hand, the USA, France, Greece, and the Greek Cypriot Administration supported the Armenian attacks against Azerbaijan during the second Karabakh war. Despite the four resolutions of the United Nations Security Council (UNSC) envisaging the withdrawal of Armenia from the occupied Azerbaijani territories, France supported Armenia in the Karabakh war and took decisions in its parliament accusing Azerbaijan of attacking Armenia instead of condemning the Armenian aggression. The Nubar Ozanyan Brigade of the PKK/YPG, consisting of Armenians in Syria, was sent to Karabakh to fight against Azerbaijan. A retired non-commissioned officer from the Greek army told Sputnik Hellas that eight hundred Greek volunteers fought against the Azerbaijani army in Karabakh.

A Lieutenant General of the Greek Cypriot army provided training support to PKK/YPG terrorists and volunteers of other countries to fight in the Armenian army in Karabakh. Speaker of the US House of Representatives Nancy Pelosi visited Armenia after Armenia's September 12, 2022 attack to Azerbaijan. She blamed Azerbaijan, claiming that the attack was launched not by Armenia, but by Azerbaijan.

Armenia has no intention of keeping the peace forever. Its aim is to seize as much territory from Azerbaijan as possible. In this context, Armenia attacked Dashkasan, Kalbajar and Lachin on September 12, 2022, two years after the "Triple Statement", and killed 79 Azerbaijani soldiers.

In this study, Armenia's occupation of Azerbaijani lands and its expansion in the historical process, developments between Azerbaijan and Armenia since Pashinyan's appointment as Prime Minister, the Second Karabakh War, the Triple Statement and war crimes and crimes against humanity committed by Armenia were discussed. In the conclusion part, suggestions were made about the steps that Azerbaijan should take for the implementation of the peace agreement and the improvement of Armenia's relations with Azerbaijan.

1. GİRİŞ

Rusya 19. yüzyıldan itibaren gerek kendi topraklarındaki gerekse Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman olmayan grupları destekleyerek Orta Asya Türklüğü ile Anadolu Türklüğü arasında etnik bir bariyer oluşturma hedefine yönelmiş ve Türk toprakları üzerinde yaşayan Türkleri bölgeden çıkartarak yerlerine Ermenileri yerleştirmiştir¹. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Ermenistan devletinin günümüzde sahip olduğu topraklar özellikle Türkmençay Antlaşmasından sonra bölgenin nüfus yapısı değiştirilerek² bölgeden uzaklaştırılan Türklerin topraklarına Ermenilerin yerleştirilmesi suretiyle Ermenileştirilmiş olan

¹ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, "Rusya'nın Osmanlı Dönemindeki Ermeni Politikaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 51, Ağustos 2017, ss.34-42.

² Ömer Göksel İşyar, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: 2004, s.178.

kadim Türk topraklarıdır³. Bu kapsamda 1828-1920 yılları arasında Kafkas coğrafyasında topraklarından çıkarılan ve katledilen Azerbaycan Türklerinin sayısı 2 milyon kişiyi aşmaktadır⁴.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra da topraklarını genişletme politikasına devam eden Ermenistan 1991'den itibaren Azerbaycan topraklarını işgale başlamıştır. 1992 yılında Hocalı katliamını gerçekleştiren Ermenistan Karabağ çevresindeki Azerbaycan'a ait yedi bölgeyi işgal ederek bölgenin asıl sahibi olan Azerbaycan Türklerini göçmen durumuna düşürmüştür⁵. Ermenistan BM Güvenlik Konseyi'nin işgale son vermesine ilişkin kararlarına rağmen⁶ Azerbaycan topraklarının işgalini II. Karabağ Savaşına kadar sürdürmüştür.

2. ERMENİSTAN'DA ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE PAŞINYAN'IN İKTİDARA GELİŞİ

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgali devam ederken 2015 yılında yapılan Anayasa referandumu sonunda Ermenistan'ın yönetim biçiminde değişiklik yapılmış ve Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin büyük bölümü Başbakan'a devredilmiştir⁷. Referandumda kabul edilen değişikliklerin büyük bölümü hemen uygulamaya konulduğu halde yönetimin devri ile ilgili maddenin Serj Sarkisyan'ın görev süresinin bitiminde başlaması karara bağlanmıştır⁸. Bu suretle Sarkisyan iktidarda kalma süresini 2018 yılına kadar uzatma imkânına sahip olmuştur⁹. Ermenistan'ın yönetim biçimi ve yönetici seçimi konusu Ermeni halkı arasında görüş ayrılıklarına yol açmış ve görüş ayrılıkları 2016'dan itibaren sokak hareketlerine dönüşmüştür. Söz konusu sokak hareketlerinde Paşinyan halkın bir

³ Aygün Attar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

⁴ Guram Marhuliya, Şebnem Nuriyeva, *Uydurulmuş Tarihte Ermeni Soykırımı*, Bakü, 2013, s.86.

⁵ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihsel Gerçekler*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2019, 3. Basım, ss.76-77.

⁶ Emin Şihaliyev, Reha Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları", *Bilge Strateji*, Cilt: 7, Sayı: 13, Güz 2015, ss.33-34; Araz Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?" *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, No. 9, ss.94-117.

⁷ Özgür Tüfekçi, "2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler", *Karadeniz Teknik Üniversitesi yayınları*, Trabzon, 2021; Dilek Karadeniz Topal, Var Olma Mücadelesi İçinde Ermenistan: Trabzon, 2020, s.110.

⁸ Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası", *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, (Editör Haydar Çakmak), Ankara, 2021, s.67.

⁹ Hatem Cabbarlı, "Nikol Paşinyan İktidarı: Hayal ve Gerçekler Arasında", *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, ss. 383-388.

bölümünün desteğini arkasına almıştır. Daha 13 yaşındayken Dağlık Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı hareketlerini desteklemek için öğrenim gördüğü okulda etkinlikler düzenleyen ve iki abisi askerlik yaptığı için askerlikten muaf tutulan Paşinyan Erivan Üniversitesinin Gazetecilik bölümünde okurken son sınıfta okuldan atılmış ve üniversitedeki hocasına hakaretten hapis ve para cezasına çarptırılmıştır. 2006 yılında Alternatif Toplumsal Hareketi'ni kuran Paşinyan 2010 yılında seçim sonuçlarına karşı katıldığı protesto eylemlerinden dolayı 7 yıl hapse mahkûm edilmiş, 2011 yılındaki genel aftan yararlanarak serbest bırakılmıştır¹⁰.

Ermenistan'da sokak hareketlerinin yoğunlaştığı dönemde ülkedeki iç karışıklıklardan yararlanan ABD Ermenistan'da kendi arzu ettiği kişileri iş başına getirebilmek üzere Sorosçu bir örgütlenmeye giderek kendi yandaşları üzerinden Ermenistan'ın iç politikasını yönlendirmeye çalışmıştır.

2012 ve 2017 seçimlerinde milletvekili seçilen Paşinyan ABD'nin Avrupa'daki en kalabalık büyükelçiliği olan Erivan Büyükelçiliğinin* desteklediği sokak gösterilerinin ardından 8 Mayıs 2018'de başbakan seçilmiştir¹¹. Paşinyan'ın iktidara gelmesinde Soros Vakfı büyük rol oynamıştır¹².

ABD'nin Ermenistan'ın yönetimini şekillendirme arzusunun arka planında yatan amaç Rusya'nın, İran'ın, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın Ermenistan üzerinden kontrol edilmesi ve elverişli ortam bulunduğu karıştırılmasıdır.

3. PAŞINYAN YÖNETİMİNİN POLİTİKALARI, ERMENİSTAN'IN TOVUZ VE KARABAĞ'A SALDIRISI

3.1. Paşinyan'ın İzlediği Politikalar

Paşinyan başbakanlık görevine başladıktan sonra Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı dış politikasında değişiklik yaparak batıyla ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak göreve geldikten sonra Dağlık Karabağ Klanının en güçlü temsilcisi olan eski Devlet Başkanı Robert Koçaryan'ı 2008 yılındaki başkanlık seçimlerinde muhalif halka karşı askeri güç kullanması sonucunda 10 kişinin ölümüne neden olduğu gerekçesiyle tutuklatmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren tüm devlet başkanları Karabağ ya da Diaspora Ermenileri arasından seçildiği halde ilk kez Ermenistan doğumlu Paşinyan'ın iktidara geldikten sonra Ermenistan üzerinde büyük ağırlığı olan ve Rusya'yla yakın ilişkileri olan Karabağ Klanını tasfiye etmesi ve batıyla yakınlaşması Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Ayrıca Rusya'nın Nazi Almanyası'na karşı kazandığı zaferin tarihi olan 9 Mayıs'ı Avrupa'nın kutladığı şekilde 8 Mayıs'a alarak "üzüntü ve barış günü" olarak kutlaması Rusya'da rahatsızlık yaratmıştır.

¹⁰ Cabbarlı, a.g.m, ss.383-388.

* ABD'nin Erivan Büyükelçiliğinde 1500 kişi görev yapmaktadır.

¹¹ Soros uşağı Paşinyan'ın Amerikancı sicili, Aydınlık Özel, 01.10.2020.

¹² Cabbarlı, a.g.m, s.340.

Diğer yandan yeterli devlet tecrübesine sahip olmayan ve iç ve dış politikadaki dinamiklerin farklı olduğunu kavrayamayan Paşinyan'ın Sarkisyan ve Koçaryan dönemlerinde üzerinde mutabakat sağlanmış olan Madrid prensiplerinde ve Kazan Anlaşmasında yer alan konularla ilgili belgeyi imzalamayı reddetmesi Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki görüşmelerin kesilmesine ve savaş ihtimalinin artmasına neden olmuştur. Paşinyan'ın sözde Karabağ Cumhuriyeti Devlet Başkanı olarak seçilen Araik Harutyunyan'ın yemin töreni sırasında yaptığı konuşmada; “*Artsakh Ermenistan'dır. Nokta*” ifadesini kullanması Azerbaycan'la sürdürülen barış görüşmelerinin sekteye uğramasının en önemli sebebi olmuştur. Nitekim Paşinyan'ın Savunma Bakanı David Tonayan da ABD ziyareti sırasında “barış için toprak” formülünün yerine “savaş-yeni topraklar” formülünün benimsendiğini açıklamıştır. İç politikada ve Rusya ile ilişkilerinde sıkıntılı bir dönem yaşayan Paşinyan Azerbaycan'a karşı açılacak yeni bir savaşı kazanması halinde siyasi gücünü artıracığı düşüncesiyle Azerbaycan'a karşı saldırgan bir politika izlemeye yönelmiştir¹³.

Söz konusu politika değişikliğinin öteden beri var olan Rusya desteğinin yanı sıra Paşinyan'ın ABD'yi de arkasına almış olmasının sağladığı güvenden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

3.2. Ermenistan'ın Tovuz ve Karabağ Saldırıları

Paşinyan göreve başladıktan iki yıl sonra Ermeni ordusu 12 Temmuz 2020'de Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine bir saldırı başlatmış ve bu saldırıda biri general olmak üzere 11 Azerbaycan askeri şehit olmuştur¹⁴.

Tovuz bölgesi Karabağ'ın 200 Km. kuzeyinde bulunmaktadır ve Karabağ ile hiçbir ilişkisi yoktur. Ermenistan'ın saldırı için bu bölgeyi seçmesi tesadüf değildir. Azerbaycan'ın Bakü-Supsa petrol boru hattının üzerinde bulunan Tovuz, aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ve Trans Anadolu Doğalgaz Boru hattının (TANAP) bağlantı noktasıdır¹⁵. Ermenistan'ın Tovuz'a saldırarak Azerbaycan ile Türkiye ve Avrupa arasındaki enerji ve ulaşımı önlemeye ve Türkiye ile Rusya'yı karşı karşıya getirmeye çalıştığı açıktır.

¹³ Cabbarlı, a.g.m, ss.389-407.

¹⁴Azerbaycan: Ermenistan'la sınırda yaşanan çatışmalarda 1'i general 11 askerimiz hayatını kaybetti, Sputnik News, 14.07.2020.

¹⁵ Ali Asker, “Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü”, *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu* (Editör Haydar Çakmak), Ankara, 2021, s.120.

SOURCES: Heritage Foundation research based on information from Radio Free Europe/Radio Liberty, "Leaders Discuss Nagorno-Karabakh Conflict; Kerry Expresses 'Strong Concern,'" September 5, 2014, <http://www.rferl.org/content/nagorno-karabakh/26567727.html> (accessed January 5, 2015), and SOCAR Romania, "The Global Scale of the State Oil Company of Azerbaijan Republic," <http://www.socar.ro/en/SOCAR-AZERBAIJAN> (accessed January 5, 2015).

Harita 1: Ermenistan'ın Enerji ve Ulaşım Hatlarının Kavşağı Olan Tovuz'a Saldırısı

Kaynak: "Clashes on Azerbaijan-Armenia Border Threaten Regional Transport and Energy Routes [Ggp]", *Natural Gas News*, Aug 6, 2020.

Tovuz saldırısı Ermenistan'ın Avrupa eğilimli Paşinyan iktidarının bir savaş kışkırtıcısı olduğunu açık şekilde ortaya koymuştur. Ermenistan'ın öteden beri uyguladığı "saldır-toprak kazan-ateşkes ilan et" taktiğinin devamlı olacağı gafletine düşen Paşinyan yönetimi başarısızlık durumunda Rusya'nın ve diğer büyük devletlerin kendisine destek sağlayamayacağını tahmin edememiştir¹⁶.

Ermenistan'ın Tovuz saldırısının Azerbaycan tarafından durdurulmasının ve Ermeni birliklerinin geri püskürtülmesinin ardından Ermenistan 27 Eylül 2020'de Terter, Ağdam, Fuzuli ve Cebrayıl bölgelerinden Karabağ etrafındaki Azerbaycan topraklarına saldırmıştır¹⁷. Söz konusu saldırıya askeri hedeflerin yanı sıra sivil hedeflerin de maruz kalması dikkat çekicidir.

¹⁶ Asker, a.g.m, s.120.

¹⁷ Vasif Huseynov, Armenia-Azerbaijan Conflict Ignites Again in Karabakh, *Eurasia Daily Monitor* Volume17: Issue: 134, September 28, 2020.

Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını kullanarak Ermeni saldırılarına karşılık vermesi sonunda çatışmalar yayılmış ve BM Güvenlik Konseyi'nin çatışmalara son verilmesi çağrısına rağmen 44 gün sürmüştür. BM'nin ve diğer ülkelerin girişimleri sonucunda birçok kez ateşkes kararı alınmış, ancak Ermenistan her seferinde ateşkes kararını ihlal etmiş ve ateşkes sürecinde bile güdümlü füzelerle askeri ve sivil hedeflere saldırmaya devam etmiştir¹⁸.

3.3. Ermenistan'a Sağlanan ABD, Fransa, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Desteği

3.3.1. ABD'nin Desteği

Öteden beri gerek Türkiye ile Ermenistan gerekse Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ihtilaflarda Ermenistan'ın yanında yer alan ABD yönetimi İkinci Karabağ Savaşı ve sonrasında da bu tutumunu sürdürmüştür. ABD Kongre üyeleri Ermenistan'ı ve Karabağ'ı ziyaret ederek Ermenistan'a ve işgal altındaki Karabağ'da ilan edilen Artsakh adlı korsan devlete desteklerini açıklamıştır¹⁹.

Ermenistan ne zaman Azerbaycan topraklarına saldırırsa ABD yöneticileri Azerbaycan'ı suçlayan açıklamalar yapmakta ve Azerbaycan'a yapılan yardımların azaltılması yönünde ABD Senatosuna karar tasarıları sunmaktadır. Ermenistan'ın Tovuz saldırısına da destek veren ABD Kongresi'nin Ermeni Grubu eş başkanları, saldırgan Ermenistan yerine saldırıya uğrayan Azerbaycan'ı kınamıştır²⁰.

ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi Ermenistan'ın 12 Eylül 2022 saldırısından sonra Ermenistan'ı ziyaret etmiş ve saldırının Ermenistan tarafından değil, Azerbaycan tarafından başlatıldığını öne sürerek Azerbaycan'ı suçlamıştır²¹.

ABD Ermenistan'a politik ve ekonomik desteğin yanı sıra "kara gücüm" dediği PKK teröristleri vasıtasıyla askeri destek de sağlamıştır. PKK'nın Suriye kolu olan PYD* ve onun askeri kanadını teşkil eden YPG** savaş sırasında Ermenistan

¹⁸ Azerbaijan accuses Armenia of deadly missile strike on civilians, AFP, Baku, October 28, 2020.

¹⁹ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, "ABD'nin Cumhuriyet Dönemindeki Ermeni Politikaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 58, Kasım 2017, ss.379-406.

²⁰ Armenian Caucus co-chairs in US Congress condemn Azerbaijani violence, 16.07.2020, <https://www.tert.am/en/news/2020/07/16/letter/3346267>, (Erişim: 18.07.2020).

²¹ ABD Temsilciler Başkanı Pelosi Ermenistan'a destek verdi, Azerbaycan'ı kınadı, Euronews, 18 Eylül 2022.

* PYD (Demokratik Birlik Partisi) PKK/KCK terör örgütünün Suriye koludur. 2003 yılında Suriye'de kurulmuştur. Tüzüklerinde PKK'nın kurucu lideri Abdullah Öcalan'ın "demokratik uygarlık ve demokratik toplum teorisi" vurgulanmaktadır.

** YPG (Halk Savunma Birlikleri) PYD'nin askeri kanadıdır. 2011 yılında Suriye'de kurulmuştur.

ordusunu desteklemek üzere Nubar Ozanyan*** Tugayını Ermenistan'a göndermiştir²². Nubar Ozanyan Tugayı 1990 yılında da Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali sürecinde yine Suriye'den Ermenistan'a giderek Ermenistan saflarında Azerbaycan'a karşı savaşmıştır²³. Dağlık Karabağ'da Ermenistan adına Azerbaycan'a karşı savaşmaları için 1000 dolar karşılığında Suriye'den Karabağ'a taşınan ve Karabağ'da savaşırken ölen PKK/PYD/YPG'li teröristlerin cansız bedenleri, Halep'te düzenlenen ayinle defnedilmiştir²⁴.

3.3.2. Fransa'nın Desteği

17. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri kullanan ve Ermeni isyanlarını kışkırtan Fransa Ermenistan'a en çok destek sağlayan ülkeler arasında ilk sırayı almaktadır²⁵. 1988'den itibaren Parlamentosunda Türkleri Ermeni soykırımıyla suçlayan kararlar alan Fransa söz konusu kararlardan bazılarının Fransız Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesine rağmen aynı tasarıları Parlamentosuna taşımaya devam etmiştir²⁶. Fransa'nın Ermeni desteği II. Karabağ savaşında da devam etmiştir. Esasen Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki ihtilafların çözümlenmesi için kurulmuş olan AGİT Minsk grubunun ABD ve Rusya'yla birlikte eş başkanı olan Fransa sürekli Ermenistan'ı tutan yaklaşımıyla tarafsızlığını yitirmiştir²⁷.

Fransa Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesini öngören dört kararına rağmen

*** Gerçek adı Orhan Bakırcıyan olan ve Nubar Ozanyan kod adını kullanan TKP/ML terör örgütüne mensup terörist Filistin'de, Lübnan İç Savaşında, Türkiye'de PKK terör örgütü saflarında, Suriye iç savaşında PYD/YPG saflarında ve Karabağ'da Ermenistan saflarında çatışmalara katılmış ve 2017'de Suriye'de girdiği bir çatışmada ölmüştür. Ölümünden sonra adı Suriye'de PYD/YPG çatısı altında teşkil edilen ve sadece Ermenilerden oluşan birliğe verilmiştir. Detay için bakınız; Nubar Ozanyan Armenian Brigade declared, ANF News, 25 April 2019.

²² Are PKK-linked terrorists fighting alongside Armenia in occupied-Karabakh? TRT World, 1 October 2020.

²³ A.g.m.

²⁴ Ermenistan için 1000 dolara Karabağ'da savaşan PKK'lı teröristler için Halep'te tören düzenlendi, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-ermenistan-icin-1000-dolara-karabag-da-savas-an-13813271/> (Erişim:21.12.2020).

²⁵ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, "Fransa'nın Osmanlı Dönemindeki Faaliyetleri", *SSS Journal*, Volume:4, Issue:15, s.714.

²⁶ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, "Fransa'nın Cumhuriyet Döneminde İzlediği Politikalar ve Bu Politikaların Türkiye ile İlişkilerine Etkileri" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, Cilt: 20, Sayı: 1, ss. 133-142.

²⁷ Araz Aslanlı, "Fransa Karabağ'da çözüm için değil, çözümü baltalamak için çalışıyor", Anadolu Ajansı, 03.12.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fransa-karabag-da-cozum-icin-degil-cozumu-baltalamak-icin-calisiyor/2064111> (Erişim: 24.01.2023).

Karabağ savaşında Ermenistan'a desteğini sürdürmüş ve Parlamentosunda Ermeni saldırganlığını kınayan kararlar yerine Azerbaycan'ı Ermenistan'a saldırmakla suçlayan kararlar almıştır. Fransız Parlamentosunun yanı sıra 9 Ekim 2020'de Alfortville şehir meclisi, 19 Ekim 2020'de Vienne şehir meclisi, Azerbaycan toprağı olan Karabağ'da kurulan Artsakh adlı korsan devleti tanıma kararı almışlardır²⁸.

Ermenistan'ın Karabağ yenilgisinin sebebini Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği desteğe bağlayarak savaşa Türk F-16 uçaklarının da katıldığı ve Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a cihatçı gönderdiği yolundaki yalan haberlere Fransa da katılmış ve AFP, France 24, RFI gibi kanallar birtakım sahte videolar hazırlayarak Türkiye ve Azerbaycan aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır²⁹.

Avrupa Siyasi Topluluğu'nun 6 Ekim 2022'de Prag toplantısı nedeniyle Prag'da bulunan Aliyev ve Paşinyan ile Fransız Cumhurbaşkanı Macron ve AB'nin Komisyon Başkanı Michel bir araya gelmiştir. Toplantıdan sonra müteakip toplantının 7 Aralık'ta yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Macron'un Frankafon toplantısında Azerbaycan'ı ağır bir dille eleştirmesi ve ardından Fransız Parlamentosu'nun 16 Kasım'da Azerbaycan ve Ermenistan sınırındaki sorunlar nedeniyle Bakü'ye yaptırım uygulanmasını isteyen bir kararı kabul etmesi üzerine Aliyev 7 Aralık toplantısına katılmayacağını bildirmiş ve bir açıklama yapmıştır. Aliyev açıklamasında; "Fransa'nın açıkça Azerbaycan düşmanlığı yaptığını, bu nedenle bundan sonra Fransa'nın içinde bulunduğu hiçbir toplantıya Azerbaycan'ın katılmayacağını bildirmiştir³⁰.

3.3.3. Yunanistan'ın ve GKRY'nin Desteği

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'a destek veren ülkeler arasında Yunanistan ve GKRY de yer almıştır.

Gerek Nubar Ozanyan Tugayı gerekse Ermenistan saflarında Azerbaycan'a karşı savaşan paralı askerler Ermenistan'a Yunanistan'ın Olympus Hava Yollarına ait uçaklarla taşınmıştır³¹.

Yunanistan'ın Ermenistan'a verdiği destek sadece Nubar Ozanyan Tugayının ve paralı askerlerin Olympus Hava Yolları uçaklarıyla Erivan'a taşınmasıyla sınırlı kalmamış, çok sayıda Yunan vatandaşı Ermeni ve Rum gönüllü olarak Karabağ'a giderek Ermenistan ordusu saflarında savaşa katılmıştır.

²⁸ Gözde Kılıç Yaşın, "Azerbaycan-Ermenistan Barış Görüşmelerinin Aktörleri", AVİM, 27.10.2022.

²⁹ Esmâ Özdaşlı, "II. Karabağ Savaşında Uluslararası Alanda Ermeni Propagandası", *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, s.356.

³⁰ Fransa tarafsız değil: Brüksel'de yapılacak dördü Azerbaycan-Ermenistan barış görüşmeleri iptal, Euronews, 25.11.2022.

³¹ Osman Sağırlı, "Ermenistan'dan yeni oyun, Yalancıya bak!", Türkiye, 13.10.2020.

Greek City Times'a açıklama yapan Ermeni kökenli bir Yunanlı otuzu Ermeni kökenli olmak üzere seksen Yunan vatandaşının gönüllü olarak Karabağ'a savaşa gittiğini, Yunanistan'ın Atina, Selânik, Chalkidi, Girit ve Teselya ile diğer bölgelerinden gelen yüzlerce kişinin daha Ermenistan'a savaşmak için gittiklerini bildirmiştir³².

Emekli bir Yunanlı Astsubay ise Sputnik Hellas'a verdiği demeçte Paşinyan'ın 28 Eylül'de bir web sitesinden Ermenistan saflarında savaşmak isteyenlere "Gönüllü Askerlik Çağrısı" yapması sonucunda Ermenistan'a savaşmaya gitmek için gönüllü kaydedildiğini öğrendiğini, kendisinin Ermenistan Sosyal Kültür Merkezinin web sayfasına gönderdiği E posta ile Ermeni makamlarıyla irtibata geçtiğini, bu kanalla Karabağ'a giden gönüllü Yunanlıların sayısının 800 kişiye ulaştığını ve Karabağ'daki savaşa katılarak Türkleri ezmek istediğini bildirmiştir³³.

Yunanlıların Ermenistan saflarında paralı asker olarak savaşmaları Yunanistan'daki Rum Ermeni Cemaati Başkanı Maria Lazareva ve Azerbaycan Devlet başkanı İlham Aliyev'in yardımcısı Hikmet Hacıyev tarafından da teyit edilmiştir³⁴.

GKRY Meclis Başkanı Demetris Syllouris ise Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısından bir gün sonra Ermenistan Meclis Başkanı Ararat Mirzoyan'ı telefonla arayarak GKRY'nin kardeş ülke Ermenistan'ı desteklediğini ve Karabağ savaşında Ermenistan'ın yanında olduğunu bildirmiştir³⁵.

27 Eylül 2020'de başlayan Ermenistan-Azerbaycan arasındaki savaşta GKRY'den bir korgeneralin Ermeni milislerine, Ermenistan saflarında savaşan PKK-YPG terör örgütü mensuplarına ve Ermenistan ordusu saflarında savaşmak üzere farklı ülkelerden Karabağ'a gelen paralı askerlere eğitim verdiği de bildirilmiştir³⁶.

Yunanistan başta olmak üzere birçok ülkeden getirdiği paralı askerleri Karabağ'daki savaşta kullanan Ermenistan bir yandan kendi işlediği hukuk dışı fiilleri dünyanın gözünden saklarken diğer yandan Türkiye'yi ve Azerbaycan'ı zor durumda bırakabilmek için Türk askerinin ve Türkiye'nin Suriye'den getirdiği militanların Karabağ'da Azerbaycan saflarında savaşa katıldığı iddiasını ortaya atmıştır³⁷.

³² Sağırılı, a.g.m.

³³ Sağırılı, a.g.m.

³⁴ Sağırılı, a.g.m.

³⁵ Syllouris expresses solidarity and support to the Armenian people, In-Cyprus, 29 September 2020.

³⁶ MSB: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Korgenerali, Ermeni Milislere ve PKK-YPG Terör Örgütü Mensuplarına Eğitim Veriyor, ANKA Haber Ajansı, 16 Ekim 2020.

³⁷ Dilara Aslan, "Research reveals extent of Armenian fake news on mercenaries in Nagorno-Karabakh conflict", Daily Sabah, October 08, 2020.

Ermenistan'ın bu amaçla Irak'ın kuzeyinde yaralandıktan sonra hastanede şehit olan Türk askeri Serdar Temelli'nin fotoğrafını Karabağ'da çekilmiş gibi gösterdiği, ayrıca aynı amaçla Libya ve Suriye'deki çatışmalarda çekilen fotoğraf ve videoların da Suriye Ermeni'si Kevork Almasyan tarafından tahrif edilerek kullanıldığı ve Orta Doğululara benzeyen kişilerin ellerine Azerbaycan bayrakları verilerek paralı asker gibi gösterilmeye çalışıldığı CCBS (Hazar ve Karadeniz Analiz Vakfı) tarafından tespit edilmiştir³⁸. Bu amaçla kullanılan sahte fotoğraf ve videoları uzmanlara incelettiren CCBS bunların Ermeni ve Kürt yanlısı gazeteci Lindsey Snell tarafından basına servis edildiğini ve gerek Ermenistan gerekse Ermeni yanlısı basın kuruluşları tarafından gerçekmiş gibi haber yapıldığını ortaya çıkarmıştır³⁹.

CCBS; Lindsey Snell'in düzmece haberlerini kullanan basın kuruluşları arasında Greek City Times'ın da bulunduğunu bildirmiştir⁴⁰.

3.4. Ermenistan Ordusunun İmhadan Kurtarılması

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'ın Azerbaycan karşısında tutunamayarak ağır kayıplar verdiğini ve işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmek zorunda kaldığını gören ABD'nin, AB'nin ve Rusya'nın Ermenistan'dan yana tutum izleyerek Azerbaycan'ın askerî harekâtını durdurmak için büyük bir çaba içine girdikleri görülmüştür. Bu konuda Rusya Devlet Başkanı Putin'in ABD ve AB'ye göre biraz daha ağır davranmasının sebebini iktidara geldikten sonra Rusya'yı dışlayarak ABD ve AB'ye yanaşan Paşinyan'a ders verme isteğine bağlamak yerinde olacaktır.

10 Ekim 2020'de Rusya'nın arabuluculuğuyla, daha sonra 25 Ekim 2020'de ABD'nin arabuluculuğuyla ateşkes ilan edilmiştir. Ancak her seferinde Ermenistan ateşkesi ihlal ederek savaşı yeniden başlatan taraf olmuştur. ABD, AB ve Rusya'nın söz konusu çabalarının savaşı sonlandırmanın yanı sıra Ermenistan'ın kayıplarını azaltmak ve Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu topraklardaki varlığını sürdürmesine devam etmesini sağlamak amacına da yönelik olduğu değerlendirilmektedir.

Özellikle Rusya'nın Ermenistan'ı kurtarma çabalarına karşın Azerbaycan 30 yıldır işgal altında tutulan vatan topraklarını kurtarıncaya kadar savaşa devam etmek istemiştir. Ancak savaşın devamı halinde nihai hezimetin eşiğinde olan Ermenistan ordusunun imha edilmesiyle Ermenistan'ın tüm askeri gücünü kaybedeceğini gören

³⁸ How the “Syrian mercenaries” in Karabakh were analyzed by London, October 19, 2020. (Translation for “Trud” – Pavel Pavlov) <https://newsbeezer.com/bulgariaeng/how-the-syrian-mercenaries-in-karabakh-were-analyzed-by-london/> (Erişim:12.10.2021).

³⁹ Aslan, a.g.m.

⁴⁰ Syrians of Armenian origin fabricate claims on use of SNA mercenaries in Karabakh fighting – CCBS, Daily Sabah, October 9, 2020.

Rusya devreye girerek savaşı sonlandırmıştır⁴¹. 6 Kasım 2020’de Şuşa’yı kuşatan ve iki gün içinde ele geçiren Azerbaycan ordusu 8 Kasım’da Karabağ’ın merkezi olan Hankendi’ne karşı harekete geçmek üzereyken Rusya barış teklifiyle Azerbaycan’ı durdurmuş ve Karabağ’ın Azerbaycan tarafından ele geçirilmesine engel olmuştur. Böylece Rusya’nın arabuluculuğuyla Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında internet üzerinden yapılan görüşme sonucunda 9 Kasım’ı 10 Kasım’a bağlayan gece Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya arasında “Üçlü Bildiri” kabul edilmiştir⁴².

O dönemde Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin “Rusya’nın Ermenistan ordusunu imhadan kurtarmaya ve Azerbaycan ordusunun Hankendi’ni ele geçirerek Karabağ üzerinde kontrol sağlamasını önlemeye çalıştığı” gerçeğini göremeyerek Rusya’nın erken ateşkes teklifini desteklemesi, Azerbaycan’ın ise savaşı sürdürerek Ermenistan’ı bir daha tehdit oluşturamayacak hale getirme imkânı varken bunu kullanmayarak ateşkesi erken kabul etmesi hata olmuştur. Buna rağmen Azerbaycan’ın 30 yıldır işgal altında bulunan vatan topraklarını kurtarması önemli bir kazançtır.

3.5. Üçlü Bildiri’de Öngörülen Hususlar

Bildiride Ermenistan ordusunun belirlenen takvime göre işgal ettiği topraklardan çekilmesi, bölgede Türk ve Rus ordusundan eşit sayıda askerin Barış Gücü olarak görev yapması ve bu amaçla gözlem noktaları kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu gözlem noktaları tesis edilerek faaliyete başlamış ve Bildiriyle üzerinde mutabakata varılan Anlaşmanın taraflardan aksine bir talep gelmezse her 5 yılın sonunda otomatik olarak uzaması öngörülmüştür⁴³.

⁴¹ Ali Asker, “II. Karabağ savaşı Sonrası Gelişmeler ve Rusya’nın Azerbaycan’ın Egemenlik Haklarını İhlali”, *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, s.326.

⁴² Cabbarlı, “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ Politikası”, a.g.m, s.91.

⁴³Ferhat Aznevi, *Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan’ın Ortak Ermeni Sorunu, Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*, Türkiye Barolar Birliğı Yayınları: 399, Ankara, 2021, ss.107-109.

Harita 2: Azerbaycan-Ermenistan arasında “Üçlü Bildiri”

Kaynak: İsmail Cingöz, “Muğlak Barış Kimin Zaferidir”, *Çağ Üniversitesi South Security School*, 19.11.2020.

Anlaşmaya göre Ermenistan’ın Karabağ’la irtibatı için Azerbaycan’ın Laçın koridorunu açması, karşılığında Nahçıvan’la Azerbaycan arasındaki irtibatın kurulması için Ermenistan’ın Zengezur Koridorunu açması hükme bağlanmıştır⁴⁴. Ancak Azerbaycan Laçın koridorunu Ermenistan’a açtığı halde Ermenistan Zengezur koridorunu açmaya yanaşmamaktadır.

Eylül ayı ortasında Zengezur konusunda bir demeç veren Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, Azerbaycan’ın Zengezur üzerinden geçişine izin verilmesinin Ermenistan’ın egemenliğine aykırı olacağı gerekçesiyle Zengezur’dan koridor açılmasına izin verilmeyeceğini açıklamıştır.

Paşinyan’ın ifadelerini yanıtlayan İlham Aliyev ise, tarihi olarak Azerbaycan toprağı olan ancak Ermenistan’a verilen Batı Zengezur’un Azerbaycan ile Nahçıvan arasına bir kama gibi sokularak Nahçıvan’la Azerbaycan arasındaki irtibatın kesildiğini ve "Azerbaycan’dan koparılan" Batı Zengezur’un Azerbaycan’a geri

⁴⁴ Mustafa Erçakıca, “Dağlık Karabağ Sorununun ve ‘Ateşkes’ Andlaşması’nın Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk Açılarında Değerlendirilmesi”, *TAAD*, Yıl: 12, Sayı: 47 (Temmuz 2021), ss.304-305.

verilmesi gerektiğini belirtmiş ve Azerbaycan'ın Batı Zengezur'u gerekirse savaşla almaya kararlı olduğunu açıklamıştır⁴⁵.

Esasen bu konu Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Özal tarafından Azerbaycan'a ve Ermenistan'a sunulan çözüm paketinde ele alınmış ve Dağlık Karabağ'ın özerkliği devam ederken Laçın veya Kelbeçer üzerinden geçecek bir koridor açılması ve Türkiye-Nahçıvan-Azerbaycan arasındaki irtibatı sağlamak üzere Zengezur'un bir kısmının Azerbaycan'a verilmesi öngörülmüştü. Ancak bu öneriler hayata geçirilememiştir⁴⁶.

3.6. Ermenistan'ın İşlediği Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suç Fiilleri

Ermenistan 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı süresince defalarca insanlığa karşı suç ve savaş suçu fiili işlemiştir. Ermenistan 27 Eylül 2020'den itibaren Azerbaycan topraklarında karşı giriştiği saldırılarda 100 kadar sivil katletmiş, 400'den fazla sivil yaralamış, 3410 ev ile 120 apartmanı tahrip etmiştir. Bu saldırılarda 512 sivil yerleşim birimi zarar görmüştür⁴⁷. Gerek 1949 Cenevre Sözleşmelerinin 8. maddesinde gerekse 1977 I. Protokolünün 11/4 ve 85. Maddesinde sivil hedeflere saldırılması yasaklanmış ve bu fiiller savaş suçu olarak tanımlanmıştır⁴⁸. Zarar gören sivil yerleşim birimleri arasında hastanelerin, ana okullarının ve camilerin de bulunması söz konusu yapıların halk üzerinde panik yaratmak amacıyla özel olarak seçtiklerini göstermektedir. Cenevre Sözleşmelerinin 8/2-b maddesinin i, ii, iv ve v fıkralarında çarpışmalarda sivil bireylere ve sivil nüfusa, askeri olmayan sivil hedeflere, sivillerin yaralanmasına ve ölmesine neden olacak ve çevreye zarar verecek saldırılar yapılması, askeri hedef oluşturmayan kent, köy yerleşim yerlerinin ve binaların bombalanması yasaklanmıştır. Sözleşmenin 8/2-b maddesinin ix. fıkrasında ise din, eğitim sanat, bilim veya yardım amaçlarıyla kullanılan bina ve tesislerle hastanelere ve hasta ve yaralıların toplandığı yerlere kasten saldırı düzenlenmesi yasaklanmış ve savaş suçu olarak sayılmıştır.

17.7.1998 tarihinde Roma'da kabul edilen Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Statüsünün 7/1. Maddesinde ise sivil halka karşı girişilen kasten öldürme eylemleri İnsanlığa Karşı Suç fiili olarak tanımlanmıştır.

⁴⁵Aliyev: "Zengezur Koridoru'nu açma konusunda Paşinyan ile anlaştık", *Aydınlık*, 15 Aralık 2021.

⁴⁶Alaattin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düşümden Küresel Kördüğümüne*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s.65.

⁴⁷ Esma Özdaşlı, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), ss.57-60; Yalçın Sarıkaya, "44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi", *Türk Akademisi Siyasi, Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) Raporu*, Ankara, 2020, s.13.

⁴⁸ Hüseyin Pazarcı, "Uluslararası Hukuk", Ankara, 2007, s.652.

27 Eylül 2020’de Azerbaycan topraklarına saldırarak savaşı başlattıktan 9 gün sonra 6 Ekim 2020’de bir Rus televizyon kanalına konuşan Ermenistan başbakanı Paşinyan’ın Askeri Danışmanı Vagharshak Harutyunyan “Ermenistan’ın hedefinin sivil halk üzerine ağır silahlarla ateş açarak Azerbaycan halkı üzerinde panik yaratmak olduğunu” ifade etmiştir. Söz konusu ifade Cenevre Sözleşmelerinin çarpışmalarda sivil bireylere ve sivil nüfusa, askeri olmayan sivil hedeflere, sivillerin yaralanmasına ve ölmesine neden olacak ve çevreye zarar verecek saldırılar yapılmasını, askeri hedef oluşturmayan kent, köy yerleşim yerlerinin ve binaların bombalanması yasaklayan 8/2-b maddesinin i, ii, iv ve v fıkralarının Ermenistan tarafından ihlal edilerek savaş suçu işlendiğinin resmi ağızdan itirafıdır.

Yukarıdaki bilgiler Ermenistan’ın II. Karabağ Savaşı sırasında hem savaş suçu hem de insanlığa karşı suç fiili işlediğini tereddüde yer vermeyecek şekilde ortaya koymaktadır.

Ermenistan ateşkes anlaşmasını takip eden süreçte de savaş suçu ve insanlığa karşı suç fiillerini işlemeye devam etmiştir. Bu kapsamda Ermeniler geri çekilme takviminin tanıdığı süre içinde Karabağ’ı terk ederken ormanları yakmış⁴⁹, köy ve kasabalardaki binaları ve altyapıyı tamamen tahrip etmiştir⁵⁰. Tarlaları fosfor bombalarıyla yakarak uzun yıllar tarım yapılamayacak hale getirmiştir. 17.7.1998 tarihli UCM statüsünün 8/2-b maddesinin iv. fıkrasında doğal çevreye zarar verecek eylemlerde bulunulması yasaklanmış ve savaş suçu olarak tanımlanmıştır. Ermenistan işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmeden önce bölgeye çok sayıda mayın ve bubi tuzağı yerleştirmiştir.

BM’nin 18 Eylül 1997’de kabul edilen ve 1 Mart 1999’da yürürlüğe giren “Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme”yi bugüne kadar 165 ülke imzaladığı halde Ermenistan imzalamamıştır ve savaşlarda kara mayınlarını kullanmaya devam etmektedir. Azerbaycan ordusu Karabağ savaşının sona erdiği 10 Kasım 2020’den Nisan 2021 tarihine kadar Ermenistan tarafından Karabağ ve çevresine döşenmiş 55.000 mayını ve patlamamış mühimmatı temizlemiş ve söz konusu mayınlar nedeniyle 5 aylık sürede 37 Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş, 160 Azerbaycan vatandaşı ise yaralanmıştır. Ermenistan Azerbaycan’ın Ermeni harp esirlerini kendisine teslimi karşılığında ilk aşamada Fuzuli, Zengilan ve Ağdam bölgelerine döşediği 189.000 mayının, daha

⁴⁹ Ermeniler, Laçın’daki ormanlık alanları yakarak terk ediyor, qha muhabir, <https://qha.com.tr/haberler/guvenlik/ermeniler-lacin-sehrini-yakarak-terk-ediyor/> 432956/ (Erişim: 18 Ağustos 2022).

⁵⁰ Elnur Paşa, “Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1 Karabağ Armağan Sayısı, 2021, 7(1), ss.192-215.

sonra döşediği tüm mayınların krokilerini Azerbaycan'a vermeyi kabul etmiş, ancak Ermenistan'ın verdiği haritaların doğruluk payının sadece %25 olduğu ortaya çıkmıştır⁵¹.

4. SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER

Ermenistan ordusu savaştan sonra 30 yıldır işgal altında tuttuğu Azerbaycan topraklarını terk etmek zorunda kalmış ve bu nedenle ülkesinde ağır eleştirilere maruz kalan ve muhalifleri tarafından istifaya davet edilen Paşinyan Karabağ yenilgisine rağmen 2021'de yapılan parlamento seçimlerini kazanarak yeniden başbakan olmuştur. Paşinyan'ın Karabağ yenilgisine rağmen başbakan seçilmesinin Ermeni halkının önceki dönemde yaşanan rüşvet ve yolsuzluk olaylarından bıkmış olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Azerbaycan ise 44 günlük savaş sonrasında vatan topraklarına yeniden kavuşmasını 10 Aralık 2020'de Bakü'de düzenlediği parlak bir törenle kutlamıştır. Bakü'de yapılan zafer törenlerine Aliyev ve Erdoğan birlikte katılarak Ermenistan'a ve dünyaya birlik mesajı vermişlerdir.

Savaştan yedi ay sonra 15 Haziran 2021'de Türkiye ile Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi imzalanmıştır. Beynâmenin başlangıç bölümünde "Tek Millet, iki Devlet" vurgusunun yapılması ve "tarafardan birine yapılacak saldırı ya da saldırı tehdidine karşı Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak mukabelede bulunmayı kararlaştırmaları" iki ülkenin iş birliği alanındaki kararlılığını göstermektedir. Söz konusu belge Türkiye'nin gelecekte de bölgede çıkacak krizlerde Azerbaycan'a desteğini sürdüreceğini ve bölgede oldubittilere fırsat vermeyeceğini göstermektedir.

Savaştan sonra Ermenistan'ın II. Karabağ Savaşındaki yenilgiden ders alması gerekirken tersine bir politika izleyerek yeni saldırılar yaptığı ve 30 yıl işgal altında tuttuğu ancak 44 günlük savaşta kaybettiği toprakların bir kısmını geri almaya çalıştığı gözlenmiştir.

Bu kapsamda Ermenistan Üçlü Bildiri'den iki yıl sonra 12 Eylül 2022 gecesi Azerbaycan topraklarına sızdırdığı birliklerle Daşkesen, Kelbeçer ve Laçın bölgelerinde büyük çaplı sabotajlar gerçekleştirmiş ve Azerbaycan topraklarına füzelerle saldırmıştır. Söz konusu saldırıya Azerbaycan'ın mukabelesi sonucunda Azerbaycan ordusundan 49 askerin şehit olduğu⁵², Ermenistan'ın ise 135 askerinin çatışmada öldüğü basına yansımıştır. Ancak Azerbaycan kaynakları Azerbaycan

⁵¹ Ruslan Rehimov, "Azerbaycan, Ermenistan'ın döşediği 55 binden fazla mayın ve patlamamış mühimmatı imha etti", Anadolu Ajansı, 04.04.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ermenistanin-dosedigi-55-binden-fazla-mayin-ve-patlamamis-muhimmati-imha-etti/2554451> (Erişim: 16.07.2022).

⁵² Ermenistan yine saldırdı: Çatışma ve kayıpların sorumlusu Erivan, TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber /dunya/ ermenistan-yine-saldirdi-catisma-ve-kayıpların-sorumlusu-erivan-708328.html> (Erişim: 18. 09.2022).

ordusundan 79 askerin şehit olduğunu, Ermenistan ordusunun bu saldırıdaki kayıplarının ise 450 kadar olduğunu belirtmiştir⁵³.

Azerbaycan Savunma Bakanlığı Uluslararası Askeri İş birliği Dairesi Başkanı Tümgeneral Hüseyin Mahmudov, hudut hattındaki Azerbaycan mevzilerinin Ermenistan ordusu tarafından ateş altına alınmasının gerçek sebebinin iki ülke arasında barış anlaşması imzalanmasını geciktirmek ve işgalden kurtarılan bölgelerde yürütülen geniş çaplı imar ve yeniden yapılandırma çalışmalarını engellemek olduğunu bildirmiştir⁵⁴.

Azerbaycan ordusunun karşı taarruzla Ermenistan saldırısını geri püskürtmesi üzerine Paşinyan Rusya Devlet Başkanı Putin'i, Fransa Cumhurbaşkanı Macron'u ve ABD Dışişleri Bakanı Blinken'ı telefonla arayarak destek talebinde bulunmuştur⁵⁵. Söz konusu saldırı ve ardından yapılan telefon görüşmeleri Ermenistan'ın arkasını büyük devletlere dayayarak saldırgan politikalarını ileride de sürdürme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan ise bir yandan Ermeni ordusunun döşediği mayınları temizlemeye çalışırken diğer yandan Ermenilerin çekilirken harabe haline getirdiği işgalden kurtarılan toprakları tekrar yaşanabilir hale getirmek için imar faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

Azerbaycan'ın savaş sonunda yeniden kavuştuğu eski vatan topraklarındaki çalışmalar zorluklara rağmen başarıyla sürdürülmektedir. Ancak Azerbaycan Karabağ bölgesinin kontrolünü Rus Barış Gücüne devrettiğinden Karabağ üzerindeki egemenlik haklarını Rusya ile paylaşmak zorunda kalmıştır.

Üçlü Bildirinin 3. Maddesine göre Azerbaycan topraklarında konuşlandırılacak Rus Barış Kuvvetleri'nin mevcudunun 1960 askerden oluşması gerekirken bu sayı 10.000 askeri geçmiştir. Ayrıca, Üçlü Bildiri'nin 4. Maddesindeki Ermeni askeri güçlerinin Karabağ'dan çıkarılması hükmüne de uyulmamıştır⁵⁶. Rus Barış Gücü'nün görev yaptığı bölgelerde Ermeni silahlı güçleri serbestçe hareket etmekte, mevzilenmekte ve Azerbaycan ordusuna ateş açmaktadır⁵⁷.

⁵³ Shahidov, Ahmed; Azerbaycan Demokrasi ve İnsan Hakları Enstitüsü Başkanı ile telefon görüşmesi, 17-18 Eylül 2022.

⁵⁴ Ermenistan neden Azerbaycan'a saldırdı: Azerbaycanlı yetkili açıkladı, <https://www.ulusal.com.tr/haber/12101711/ermenistan-neden-azerbaycana-saldirdi-azerbaycanli-yetkili-acikladi#>, 13 Eylül 2022.

⁵⁵ Azerbaycan yine Bayraktar TB2 ile vurdu! Milliyet, 13 Eylül 2022.

⁵⁶ Nesip L. Nesibli, "Rusya'nın Karabağ Siyaseti", *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu* (Editör Haydar Çakmak), Ankara, 2021, ss.136-141.

⁵⁷ Ali Asker, "II. Karabağ Savaşı Sonrası Gelişmeler ve Rusya'nın Azerbaycan'ın Egemenlik Haklarını İhlali", *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, s.330.

Rus Barış Gücü Dağlık Karabağ'daki korsan Ermeni devleti Artsakh ile iş birliği ortamında bölgenin denetimini kontrol altına almış ve bölge Azerbaycan'ın egemenliği dışına çıkarılmıştır. Bölgede Rus bayrakları ile bir arada Ermeni bayrakları da dalgalanmakta ve okullarda ikinci resmi dil olarak Rusça okutulmaktadır⁵⁸. Bu şartlar altında Karabağ etrafındaki işgal edilmiş bölgelerin kurtarıldığını, ancak Karabağ'ın Ermenilerin yanı sıra dolaylı olarak Rusya'nın da işgali altına girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev de zaman zaman Rus Barış Gücü'nün yetki sınırlarını aştığı yolunda şikâyetinde bulunmaktadır⁵⁹. Ancak ateşkes anlaşmasında Rus Barış Gücü'nün görev süresi beş yıl olarak belirlenmiş ve "tarafardan hiçbiri bu hükmün sona ermesinden altı ay önce beyanda bulunmazsa sonraki beş yıllık dönemler için de devam edecektir" hükmü bulunmaktadır. Bu nedenle Rus Barış Gücünün görev süresinin sona erdirilmesi isteniyorsa Azerbaycan'ın bu konuda yasal süresi içinde başvuruda bulunması gerekmektedir.

Diğer yandan, Ermenistan ve Karabağ Ermenileri Laçın Koridorunu kullanarak Azerbaycan'a ait Kızılbulağ altın madeninden ve Demirli bakır madeninden çıkardıkları cevherleri Ermenistan'ın aracılığıyla yabancı ülke şirketlerine satmaktadır. Rus Barış Gücü komutanlığı ile yapılan müzakereler sonucunda Azerbaycanlı uzmanların Ermeni nüfusun yaşadığı Azerbaycan topraklarındaki altın ve bakır madenlerini denetlemesi konusunda mutabakata varılmış, ancak bölgedeki Ermeniler 10 Aralık 2022'de Azerbaycanlı uzmanların madenlere girişini engellemiştir.

Ermenilerin Azerbaycan'a ait madenleri satmasının önlenmesi için Azerbaycanlı Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar) 12 Aralık 2022'den itibaren Laçın'ın girişinde oturma eylemi başlatmışlardır. Konuya ilişkin olarak, Anadolu Ajansı (AA) muhabirine konuşan "DAVAM Gençler Hareketi" yetkilisi Lumu İsraili; Azerbaycan'a ait kaynakların başkaları tarafından kullanılmasına müsaade etmeyeceklerini ve bu amaçla Laçın'da yapılan protesto eylemini sürdüreceklerini açıklamıştır⁶⁰.

Konuya ilişkin olarak bir açıklama yapan Azerbaycan Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı Jeolojik Araştırma Ajansı Başkanı Ali Aliyev Ermenistan'ın işgali döneminde Kanada'nın "Sterlite Gold" ve "First Dynasty Mines", İsviçre'nin "Base Metals", Rusya'nın "Geopro Mayning Gold Company", Ermenistan'ın İsveç ve Lihtenştayn ortaklı "Armenian Copper Programme", ABD'nin "Global Gold" ve

⁵⁸ Nesibli, a.g.m, ss.136-141.

⁵⁹ Aliyev: Karabağ'daki Rus güçleri yetki sınırlarını aşıyor, Mepa News, 07.01.2021.

⁶⁰ Ruslan Rehimov, "Azerbaycanlı STK'lerin Laçın koridorundaki maden protestosu devam ediyor", Anadolu Ajansı, 13.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanli-stklerin-lacin-koridorundaki-maden-protestosu-devam-ediyor/2762810> (Erişim:29.01.2023).

Hindistan'ın "Vedanta Resources" adlı şirketlerinin Azerbaycan'ın madenlerini yasa dışı olarak işlettiklerini açıklamıştır⁶¹.

Ermenistan ise maden hırsızlığını önlemek üzere Laçın koridorunda Azerbaycanlı STK'lar tarafından gerçekleştirilen oturma eylemini "Laçın Koridoru kapatıldı" yaygarası ile çarpıtarak dünya kamuoyuna duyurmuş ve ABD ve AB başta olmak üzere birçok ülke Laçın koridorundaki eylemleri nedeniyle Azerbaycan'ı kınayan kararlar almıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Laçın koridorunun kapatılmadığını, yasa dışı maden satışını önlemek için koridordan geçişlerin kontrol altına alındığını bildirmiş ve koridordan geçen araç sayılarına ilişkin bilgiler vermiştir. Aliyev 12 Aralık 2022-24 Ocak 2023 tarihleri arasında Laçın koridorundan 980 aracın geçtiğini, bunlardan 850'sinin Rus Barış Gücüne, 120'sinin ise Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne ait olduğunu belirtmiştir. Aliyev ayrıca Karabağ'da yaşayan 90 kadar hasta ve tıbbi yardıma muhtaç Ermeni'nin de Kızılhaç Komitesi aracılığıyla Ermenistan'a götürüldüğünü, bunların Laçın-Hankendi yolunun kapatılmadığını gösterdiğini belirtmiştir⁶².

Azerbaycan Karabağ Ermenilerinin terör faaliyetlerine son vermek üzere 19 Eylül 2023'te bir askerî harekât başlatmış ve harekât sırasında çok sayıda tank, top, füze, uçaksavar ve mühimmat ele geçirmiştir. Harekâttan sonra Karabağ'daki Artsakh adlı korsan devlet kendini feshetmiş ve korsan devletin üst düzey yöneticileri tutuklanmıştır. Karabağ'da artık özerk bir yapı ya da devlet kurulamayacağından sonra Karabağ Ermenilerinin büyük bölümü Ermenistan'a göç etmiştir. Ancak Ermenistan Karabağ Ermenilerine vatandaşlık hakkı vermemekte ve bunları Karabağ'a dönmeye zorlamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan savaştan galip çıkmasına rağmen Karabağ Ermenilerinin Karabağ'a geri dönmelerine müsaade etmiş ve bu amaçla Laçın koridorunu açmıştır. Ancak söz konusu koridorun Azerbaycan'a ait madenlerin yasadışı şekilde satışı için Karabağ Ermenileri ve Ermenistan tarafından kullanıldığının tespit edilmesi üzerine madenlerin yasa dışı satışına son vermek amacıyla Laçın koridorundan geçişler kontrol altına alınmıştır.

Diğer yandan, Ermenistan yöneticileri Üçlü Bildiri'ye göre açılması gereken Zengezur koridorunu açmamakta ve Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğuna ilişkin

⁶¹ Ruslan Rehimov, "Azerbaycan, Ermenistan'ın işgali yıllarında madenlerini yasa dışı işleten yabancı şirketlerin listesini açıkladı", 17.01.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ermenistanin-ismali-yillarinda-madenlerini-yasa-disi-isleten-yabanci-sirketlerin-listesini-acikladi/2789928> (Erişim: 29.01.2023).

⁶² ABD Dışişleri Bakanı Blinken, Aliyev ile Laçın Koridoru'nu görüştü, Haber, 24.01.2023.

iddialarını sürdürmektedir. Ermenistan ayrıca Üçlü Bildiri’de öngörülen hususları kapsayan kalıcı bir Barış Anlaşmasını imzalamayı da reddetmektedir.

Ermenistan’ın yayılmacı siyasetinde kendisinin başlattığı 44 günlük İkinci Karabağ Savaşına rağmen hiçbir değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Bu kapsamda Barış Anlaşması’nı hâlâ imzalamamış olan Ermenistan’ın yenik çıktığı savaşın yaralarını sardıktan ve yeterli güce ulaştıktan sonra uygun koşulların olduğu bir dönemde Karabağ’da tekrar bir saldırıyı başlatma ihtimali Azerbaycan tarafından göz ardı edilmemelidir.

Ermenistan 9 Kasım 2020 Anlaşmasına uygun olarak Zengezur koridorunu açmadığı takdirde Azerbaycan Laçın koridorundan geçişleri daha da zorlaştıracak önlemler almalı ve Laçın koridorunun açık kalmasının Ermenistan’ın Karabağ’daki madenleri yağmalamaktan vaz geçmesine ve Zengezur koridorunu açmasına bağlı olduğunun Ermenistan tarafından algılanmasını sağlamalıdır.

Azerbaycan Rus Barış Gücünün görev yaptığı Karabağ bölgesi üzerinde tam olarak hükümlerlik sağlayamamakta ve bu bölgedeki egemenliği fiilen Rusya ile paylaşmaktadır. Rus Barış Gücü’nün Karabağ Ermenilerini desteklemesi, Karabağ’daki silahlı Ermeni güçlerine göz yumması ve Ermeni gençlerine askeri eğitim yaptırması Karabağ’daki durumu daha vahim hale getirmekte ve Azerbaycan’ın Karabağ üzerindeki kontrolünü kısıtlamaktadır. Azerbaycan’ın kendi toprağı olan Karabağ üzerinde tam kontrolü sağlaması ancak Rus Barış Gücü’nün görevine son verilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle Azerbaycan’ın Rus Barış Gücünün süresinin uzamasını istemediğini yasal süresi içinde Rusya ve Ermenistan’a resmen bildirmesi gerekmektedir. Azerbaycan’ın Rus Barış Gücünün görev süresini sonlandırmasını talep edip vermeyeceğini ve Rusya’nın Azerbaycan’ın talebi halinde Barış Gücünün görevine son verip vermeyeceğini ise o günün şartlarında anlaşmanın tarafı olan ülkeler arasındaki gelişmeler belirleyecektir.

Ayrıca Azerbaycan’ın son dönemde Karabağ’ı terk ederek Ermenistan’a giden Ermenilerin Karabağ’a geri dönmelerini teşvik eden kararlar alması kendi bekası açısından sakıncalar doğurabilecektir. Bu nedenle Azerbaycan’ın söz konusu teşvikten vaz geçmesi kendi yararına olacaktır.

Diğer yandan Ermeni devlet adamlarının Hocalı ve Karabağ’da işledikleri savaş suçları ve insanlığa karşı suç fiillerinin tekrarının önlenmesi için Koçaryan’ın, Sarkisyan’ın ve Paşinyan’ın UCM’de yargılanmaları konusunda Azerbaycan tarafından söz konusu liderler aleyhine UCM’de dava açılması gerekmektedir. Söz konusu davaların açılması aynı zamanda Ermenistan’ın insan hakları ihlallerinin ve bu kapsamda işlediği savaş suçları ve insanlığa karşı suç fiillerinin dünya kamuoyu tarafından görülmesine de imkân sağlayacak ve gerek Azerbaycan’ın gerekse Türkiye Cumhuriyeti’nin mesnetsiz Ermeni iddialarına karşı elini güçlendirecektir.

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

ABD Temsilciler Başkanı Pelosi Ermenistan'a destek verdi, Azerbaycan'ı kınadı, Euronews, 18 Eylül 2022.

ABD Dışişleri Bakanı Blinken, Aliyev ile Laçın Koridoru' nu görüştü, Haber, 24.01.2023.

Aliyev: Karabağ'daki Rus güçleri yetki sınırlarını aşiyor, Mepa News, 07.01.2021.

Aliyev: Zengezur Koridoru' nu açma konusunda Paşinyan ile anlaştık, Aydınlık, 15 Aralık 2021.

Are PKK-linked terrorists fighting alongside Armenia in occupied-Karabakh? TRT World, 1 October 2020.

Armenian Caucus co-chairs in US Congress condemn Azerbaijani violence, 16.07.2020, <https://www.tert.am/en/news/2020/07/16/letter/3346267>, (Erişim: 18.07.2020).

Armenia's Constitution of 1995 with Amendments through 2015 https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015.pdf?lang=en (Erişim: 01.09.2022).

Asker, Ali, “Azerbaycan'ın Son Hamlesi ve Çatışmanın Askeri-Siyasi Çözümü”, *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu* (Editör Haydar Çakmak), Ankara, 2021, s.120.

Asker, Ali,” II. Karabağ savaşı Sonrası Gelişmeler ve Rusya'nın Azerbaycan'ın Egemenlik Haklarını İhlali”, *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, s.325-326.

Arslanlı, Araz, “Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?” *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, No. 9, ss.94-117.

Aslanlı, Araz, “Fransa Karabağ'da çözüm için değil, çözümü baltalamak için çalışıyor”, Anadolu Ajansı, 03.12.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fransa-karabag-da-cozum-icin-degil-cozumunu-baltalamak-icin-calisiyor/2064111> (Erişim: 24.01.2023).

Aslan, Dilara, “Research reveals extent of Armenian fake news on mercenaries in Nagorno-Karabakh conflict”, Daily Sabah, October 08, 2020.

Attar, Aygün, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Azerbaijan accuses Armenia of deadly missile strike on civilians, AFP, Baku, October 28, 2020.

Azerbaycan: Ermenistan'la sınırda yaşanan çatışmalarda 1'i general 11 askerimiz hayatını kaybetti, Sputnik News, 14.07.2020.

Azerbaycan yine Bayraktar TB2 ile vurdu, Milliyet, 13 Eylül 2022.

Aznevi, Ferhat, *Hukuksal Boyutuyla Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak Ermeni Sorunu Yukarı Karabağ ve 10 Kasım 2020 Ateşkes Antlaşması*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 399, Ankara, 2021, ss.107-109.

Cabbarlı, Hatem, “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ Politikası”, *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, (Editör Haydar Çakmak), Ankara, 2021, s.67.

Cabbarlı, Hatem, “Nikol Paşinyan İktidarı: Hayal ve Gerçekler Arasında”, *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, ss. 383-388.

Cingöz, İsmail, “Muğlak Barış Kimin Zaferidir”, *Çağ Üniversitesi South Security School*, 19.11.2020.

Clashes on Azerbaijan-Armenia Border Threaten Regional Transport and Energy Routes [Ggp], *Natural Gas News*, Aug 6, 2020.

Constitution of Republic of Armenia, Administration of the President of the Republic of Armenia 26 Baghramian Avenue, Yerevan, (Erişim:05.06.2014).

Constitution of the Republic of Armenia- Library- President.am, https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015.pdf?lang=en (Erişim: 01.09.2022).

Erçakıca, Mustafa, “Dağlık Karabağ Sorununun ve ‘Ateşkes’ Andlaşması’nın Uluslararası Hukuk ve İnsancıl Hukuk Açılarında Değerlendirilmesi”, *TAAD*, Yıl: 12, Sayı: 47, Temmuz 2021, s.304-305.

Ermeniler Laçın’daki ormanlık alanları yakarak terk ediyor, qha muhabir, <https://qha.com.tr/haberler/guvenlik/ermeniler-lacin-sehrini-yakarak-terk-ediyor> / 432956/ (Erişim:18.08.2022).

Ermenistan için 1000 dolara Karabağ’da savaşıyan PKK’lı teröristler için Halep’te tören düzenlendi, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-ermenistan-icin-1000-dolara-karabag-da-savasani-13813271/> (Erişim:21.12.2020).

Ermenistan neden Azerbaycan’a saldırdı: Azerbaycanlı yetkili açıkladı, 13.09.2022, <https://www.ulusal.com.tr/haber/12101711/ermenistan-neden-azerbaycana-saldir-di-azerbaycanli-yetkili-acikladi#> (Erişim:15.09.2022).

Ermenistan yine saldırdı: Çatışma ve kayıpların sorumlusu Erivan, TRT Haber, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermenistan-yine-saldir-di-catisma-ve-kayıpların-sorumlusu-erivan-708328.html> (Erişim: 18. 09.2022).

Fransa tarafsız değil: Brüksel’de yapılacak dörtlü Azerbaycan-Ermenistan barış görüşmeleri iptal, Euronews, 25.11.2022.

How the “Syrian mercenaries” in Karabakh were analyzed by London, October 19, 2020. (Translation for “Trud”-Pavel Pavlov) <https://newsbeezeeer.com/bulgariaeng/how-the-syrian-mercenaries-in-karabakh-were-analyzed-by-london/> (Erişim:12.10.2021).

Huseynov, Vasif, Armenia-Azerbaijan Conflict Ignites Again in Karabakh, Eurasia Daily Monitor Volume17: Issue: 134, September 28, 2020.

İşyar, Ömer Göksel, *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: 2004, s.178.

Marhuliyeva Guram, Nuriyeva, Şebnem, *Uydurulmuş Tarihte Ermeni Soykırımı*, Bakü, 2013, s.86.

MSB: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin Korgenerali, Ermeni Milislere ve PKK-YPG Terör Örgütü Mensuplarına Eğitim Veriyor, ANKA Haber Ajansı, 16 Ekim 2020.

Nubar Ozanyan Armenian Brigade declared, ANF News, 25 April 2019.

Özdaşlı, Esmâ, “II. Karabağ savaşında Uluslararası alanda Ermeni Propagandası”, *Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını*, (Editörler Okan Yeşilot, Bihter Gürışık Köksal), İstanbul, 2021, s.356.

Özdaşlı, Esmâ “İkinci Karabağ Savaşı’nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi,” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2021, 7(1), ss.57-61.

Paşa, Elnur, “Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci,” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1, Karabağ Armağan Sayısı, 2021, 7(1): ss.192-215.

Rehimov, Ruslan, "Azerbaycan, Ermenistan'ın döşediği 55 binden fazla mayın ve patlamamış mühimmatı imha etti", Anadolu Ajansı, 04.04.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ermenistanin-dosedigi-55-binden-fazla-mayin-ve-patlamamis-muhimmatı-imha-etti/2554451> (Erişim: 16.07.2022).

Rehimov, Ruslan, "Azerbaycanlı STK'lerin Laçın koridorundaki maden protestosu devam ediyor", Anadolu Ajansı, 13.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanli-stklerin-lacin-koridorundaki-maden-protestosu-devam-ediyor/2762810> (Erişim: 29.01.2023).

Rehimov, Ruslan, "Azerbaycan, Ermenistan'ın işgali yıllarında madenlerini yasa dışı işleten yabancı şirketlerin listesini açıkladı", 17.01.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ermenistanin-ısgali-yıllarında-madenlerini-yasa-disi-isleten-yabanci-sirketlerin-listesini-acikladi/2789928> (Erişim: 29.01.2023).

Sağırılı, Osman, "Ermenistan'dan yeni oyun, Yalancıya bak!", Türkiye, 13.10.2020.

Sarıkaya, Yalçın, "44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi", *Türk Akademisi Siyasi, Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV) Raporu*, Ankara, 2020, s.13.

Shahidov, Ahmed; Azerbaycan Demokrasi ve İnsan Hakları Enstitüsü Başkanı ile telefon görüşmesi, 17-18 Eylül 2022.

Soros uşağı Paşinyan'ın Amerikancı sicili, Aydınlık Özel, 01.10.2020.

Syllouris expresses solidarity and support to the Armenian people, In-Cyprus, 29 September 2020.

Syrians of Armenian origin fabricate claims on use of SNA mercenaries in Karabakh fighting – CCBS, Daily Sabah, October 9, 2020.

Şihaliyev, Emin, Yılmaz, Reha, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları," *Bilge Strateji*, Cilt: 7, Sayı: 13, Güz 2015, ss.33-34.

Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, "ABD'nin Cumhuriyet Dönemindeki Ermeni Politikaları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 58, Kasım 2017, ss.379-406.

Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, "Fransa'nın Osmanlı Dönemindeki Faaliyetleri", *SSS Journal*, Volume:4, Issue:15, s.714.

Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, "Fransa'nın Cumhuriyet Döneminde İzlediği Politikalar ve Bu Politikaların Türkiye ile İlişkilerine Etkileri" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, Cilt: 20, Sayı: 1, ss. 133-142

Taşcıoğlu Ömer Lütfi, "Rusya'nın Osmanlı Dönemindeki Ermeni Politikaları," *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 51, Ağustos 2017, s.34-42.

Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihsel Gerçekler*, Nobel Akademik Yayınları, Ankara, 2019, 3. Basım, ss.76-77.

Terter'de skandal harita! Türkiye'nin doğusu 'Büyük Ermenistan' toprakları gibi gösterildi, İHA, 29 Aralık 2020.

Topal, Dilek Karadeniz, "Var Olma Mücadelesi İçinde Ermenistan": Trabzon, 2020, s.110.

Tüfekçi Özgür, *2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi yayınları, Trabzon, 2021.

Yalçınkaya, Alaattin, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne*, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, s.65.

**SIRBİSTAN'DAKİ TÜRK DERNEKLERİ VE ÜLKEDE YAŞAYAN
TÜRLERE YÖNELİK POLİTİKALARI
2002-2021**

*TURKISH ASSOCIATIONS IN SERBIA AND THEIR POLICIES TOWARDS
TURKS LIVING IN THE COUNTRY 2002-2021*

Fahri TÜRK*, Delva BAJRAKTAREVIC**

*Geliş Tarihi: 07.11.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi:01.12.2023
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmanın konusu Sırbistan'da yaşayan Türklerin kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerinin Türkçe öğretiminde oynadıkları rolü sorgulamaktır. Her ne kadar Sırbistan Türklerinin azınlık haklarını kullanma düzeyleri, ülkede yaşayan güçlü azınlıklar olan Hırvatlar, Macarlar, Romenler ve Makedonyalıların sahip oldukları haklarla boy ölçüşmekten uzak iseler de son yıllarda özellikle Sırbistan Türkleri Derneği (Udruzenje Turaka u Srbiji) söz konusu milletin kültürel haklarının kullanılmasında (Türkçenin öğretilmesi) olağanüstü bir gayret sarf etmektedir. Bu kapsamda Sırbistan Türkleri Derneği kadar olmasa da Türkiye ve Sırbistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sunan Uluslararası Sırp Türk Dostluk Derneği (Internationalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju) de değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bu çalışmada yukarıda dile getirilen derneklerin Türkçe öğretimine yönelik faaliyetleri Belgrad yönetiminin liberal bir Anayasa kabul ettiği yıl olan 2006 yılı milat olarak kabul edilmek suretiyle çözümlenmeye tabi tutulmaktadır. Bu çalışmada "Sırbistan'daki Türk dernekleri Türkçenin öğretilmesinde ve Türklerin azınlık statüsü elde edebilmelerinde ne dereceye kadar rol oynamaktadırlar? sorusuna cevap aranmaktadır. Alan çalışmasında toplanan veriler niteliksel içerik çözümlenmesi vasıtasıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Sırbistan Türkleri Derneği, Uluslararası Sırp Türk Dostluk Derneği

ABSTRACT: The subject of this study is to question the role of the associations in teaching Turkish that is established by the Turks in Serbia. Although the level of use of minority rights by Serbian Turks is far from competing with the rights of Croats, Hungarians, Romanians, and Macedonians, who are the strong minorities living in the country, especially the Serbian Turks Association (UdruzenjeTuraka u Srbiji) in recent years makes an extraordinary effort for using the cultural rights (teaching Turkish) of the aforementioned nation. In this context, the International Serbian Turkish Friendship Association (Internationalna Nevladina

* Prof. Dr., Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fahriturk@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0117-0573.

** Sırbistan Türkleri Derneği (UdruzenjeTuraka u Srbiji) Yönetim Kurulu Üyesi (Mayıs 2017-Mayıs 2021), Novi Pazar, Sırbistan, delvabayraktarevic1312@gmail.com, ORCID: 0009-0005-1477-0545.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Türk & Bajraktarevic

Asocijacija za Toleranciju), which contributes to the development of relations between Turkey and Serbia, although not as much as the Association of Serbian Turks, is also evaluated. In this study, the actions of the above-mentioned associations are analyzed by considering the year 2006 as a milestone when the Belgrade government adopted a liberal Constitution. The question that is sought for an answer is as follows: "To what extent do Turkish associations in Serbia play a role in teaching Turkish and enabling Turks to obtain minority status?" The data collected in the field research were evaluated through qualitative content analysis.

Keywords: Turkish Education, Serbian Turks Association, International Serbian-Turkish Friendship Association

EXTENDED ABSTRACT

With the Constitution adopted on November 8, 2006, the Republic of Serbia started to pursue liberal and libertarian policies inclusive of all minorities living in the country, as if to erase the traces of racist policies of the past. The purpose of the present study is to ask whether Turkish associations established by Turks in Serbia play a role in teaching Turkish. Although the level of use of minority rights by Serbian Turks is far from competing with the rights of Croats, Hungarians, Romanians, and Macedonians, who are the strong minorities living in the country, especially the Serbian Turks Association (Udruženje Turaka u Srbiji) in recent years makes an extraordinary effort for using the cultural rights (teaching Turkish) of the nation. In this context, the International Serbian Turkish Friendship Association (Internationalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju), which contributes to the development of relations between Turkey and Serbia, although not as much as the Association of Serbian Turks, is also evaluated. In this study, the actions of the above-mentioned associations are analyzed by considering the year 2006 as a milestone when the Belgrade government adopted a liberal Constitution. The question that is sought for an answer is as follows: "To what extent do Turkish associations in Serbia play a role in teaching Turkish and giving Turks a chance to obtain minority status?" Qualitative content analyses have been carried out to assess data collected in the field research.

This study consists of the following sections: First, the rights and obligations of minorities under the Constitution of Serbia are analyzed in detail. The elucidation of this constitutional background has provided a clearer understanding of the current situation of the Serbian Turks. The activities of civil society organizations, such as the Serbia-Turkey Association and the Serbian Turkish Friendship Association, have been discussed in the next section. In this context, the policies and activities of the first association in particular on the formation of the Turkish minority, contribution to Turkish language teaching, promotion of higher education in Turkey, and relations with Turkey were shed light on. In the last section, the activities of the Serbian-Turkish Friendship Association, which has made significant contributions to the relations between Serbia and Turkey, are emphasized.

This study mainly focuses on Turkish associations which are active in Serbia at the national and regional levels. In the context of national associations, particular emphasis is placed on organizations such as the Association of Serbian Turks and the International Serbian Turkish Friendship Association. The first of these associations pay particular attention to its efforts to create a national Turkish minority in Serbia and to ensure that Turkish is taught as a facultative subject in secondary education. Finally, the work of associations operating at the

local level in the Sandzak region is evaluated. Another non-governmental organization established in Serbia is the Turkish-Serbian Economic Association. The Turkish-Serbian Economic Association, which was established in Belgrade in 2016 to serve Turkish and Serbian business people to improve cooperation between Turkish and Serbian companies and to contribute positively to the economic relations between the two countries, is not subject to evaluation within the scope of this study. Because it is not possible to evaluate the organization in the context of language and culture.

In the current literature, it is challenging to encounter any literature directly about Serbian Turks and the civil society organizations they have established in this country. This applies to both publications in foreign languages and Turkish books and articles. In substance, minorities living in Serbia (Croats, Hungarians, Romanians, etc.) are a much-researched topic in foreign languages. However, the issue of Serbian Turks, who do not ensure a quantitatively significant force in the country, does not receive enough attention from Western scholars. In this regard, when we look at the Turkish literature, the most outstanding work that has recently been presented to readers is undoubtedly the book chapter titled "Serbian Turks and Turkish". In the present study, Burak Gümüş first clarifies the concepts such as "Serbian Turks" and "Bosnian Turks" and then evaluates the quantitative change of Serbian Turks from Yugoslavia to the Republic of Serbia. In the following section, the author, who focuses on Turkish during the Yugoslavia period, made a brief evaluation of the current situation of Turkish in Serbia and the Turks of Serbia. Although the study in question included the non-governmental organizations established by Serbian Turks, a detailed evaluation was not made on this issue. Another article on Turkish civil society organizations in Serbia is "Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association" by Gordana Blagojevic. In this article, the author provides information about the Serbian-Turkish Friendship Association based on fieldwork. Since this research was published in 2008, the information on the Serbian-Turkish Friendship Association requires updating. It is precisely at this point that this article provides a detailed analysis of Turkish civil society organizations.

As demonstrated in this study, the Constitution of Serbia was drafted with a liberal approach, which imposes heavy responsibilities on minorities living in Serbian territory in terms of the exercise of their fundamental rights and freedoms. Within the framework of recent constitutional amendments in Serbia, the process of establishing associations has been considerably facilitated. Thus, associations related to Turkey, such as the Serbian-Turks Association (2014) and the Serbian Turkish Friendship Association (2004), have come to life. Although the latter organization made significant contributions to the development of Serbian-Turkish relations, it was forced to cease its activities after 2013 due to its involvement in vicious political disputes, as revealed in the analysis.

On the other hand, the Association of Serbian Turks, which was established after the Serbian-Turkish Friendship Association disappeared, pays special attention to teaching Turkish in Sandžak and sending the youth of the region to Turkish universities for higher education. It is noteworthy that the Association of Serbian Turks, which provided Turkish courses in Novi Pazar between 2014 and 2017, seeks support from various Turkish organizations to continue these activities and acts persistently on this issue. In fact, by keeping Turkish language

teaching on the agenda and encouraging young people from Sandžak to study in Turkey, the Association contributes to the learning of Turkish in the long term. Because language is a critical element of nation-building. Concerning the importance of this issue, institutions such as Yunus Emre Institute should either open branches outside Belgrade or support organizations such as the Association of Serbian Turks that can teach Turkish. Thus, Turkish can be learned among the local population. In this case, people who emotionally see themselves within the Ottoman-Turkish cultural heritage can easily register themselves as Turkish in the census after learning Turkish.

Additionally, the number of 10,000 or more inhabitants required for minorities in Serbia to form their national councils could easily be exceeded. This, indeed, is a goal that Turkey can easily achieve in the medium or long term, especially by supporting civil society organizations in the Sandžak region. The encouragement of Turkish language teaching through associations is intended to serve the main purpose, as it will avoid focusing attention on Turkey's official authorities.

To provide data for this study, face-to-face interviews were conducted with representatives of the above-mentioned civil society organizations in addition to many secondary sources. The data obtained from interviews with Milka Zlatic, Secretary General of the Serbian-Turkish Friendship Association, and Mirjana Teodosijevic, a lecturer who has taught Turkish in this association, are evaluated in the section titled "Serbian-Turkish Friendship Association". Consequently, qualitative content analysis was carried out to evaluate the data gathered.

1.GİRİŞ

Sırbistan Cumhuriyeti 8 Kasım 2006 tarihinde kabul etmiş olduğu Anayasa ile adeta geçmişin ırkçı politikalarının izlerini silmek istercesine ülkede yaşayan bütün azınlıkları kapsayıcı, liberal ve özgürlükçü politikalar izlemeye başlamıştır. Bu çalışmanın konusu Sırbistan'da yaşayan Türklerin mevcut durumlarını ortaya koymak ve kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerinin Türkçenin öğretilmesinde oynadıkları rolü sorgulamaktır. Her ne kadar Sırbistan Türklerinin¹ azınlık haklarını kullanma düzeyleri, ülkede yaşayan güçlü azınlıklar olan Hırvatlar, Macarlar, Romenler ve Makedonyalıların sahip oldukları haklarla boy ölçüşmekten uzak iseler de son yıllarda özellikle Sırbistan Türkleri Derneği (*Udruženje Turaka u Srbiji*) söz

¹ Türkçede, Balkanlar'da yaşayan Türkleri betimlemek için "Balkan Türkleri" kavramı kullanılmaktadır. Buna karşılık ülkeler özelinde varlıklarını sürdüren Türk soylu kimseler için buldukları ülkelere göre "Yunanistan Türkleri", "Makedonya Türkleri", "Bulgaristan Türkleri" vb. kavramlar da dolaylıdır. Bu çalışmada "Sırbistan Türkleri" denildiğinde esas itibarıyla söz konusu ülkede yaşayan ve nüfus sayımlarında kendilerini Türk olarak yazdıran ahali kastedilmektedir. Çeşitli amaçlarla Sırbistan'a yerleşmiş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları bu kavramın dışında tutulmaktadır (Sırbistan Türkleri hakkında detaylı bir değerlendirme için bk. Burak Gümüş, "Sırbistan Türkleri ve Türkçe", *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları*, (ed.) Fahri Türk, Astana Yayınları, Ankara 2016, s. 201-224).

konusu milletin kültürel haklarının kullanılmasında (Türkçenin öğretilmesi) olağanüstü bir gayret sarf etmektedir. Bu kapsamda Sırbistan Türkleri Derneği kadar olmasa da Türkiye ve Sırbistan arasındaki ilişkilerin gelişmesine katkı sunan Uluslararası Sırp-Türk Dostluk Derneği (*Internationalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju*) de değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Sırbistan Türklerinin mevcut durumları ve derneklerin Türkçeye yönelik politikaları Belgrad yönetiminin liberal bir Anayasa kabul ettiği tarih olan 2006 yılı milat olarak kabul edilmek suretiyle çözümlenmeye tabi tutulmaktadır.

Bu çalışma aşağıdaki bölümlerden oluşmaktadır: İlk Sırbistan Anayasası'nda azınlıkların sahip oldukları haklar ve yükümlülükler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu anayasal arka planın aydınlatılması Sırbistan Türklerinin mevcut durumlarının daha net bir şekilde anlaşılmasına hizmet etmiştir. Bir sonraki aşamada ise Sırbistan Türkleri Derneği ve Sırp-Türk Dostluk Derneği gibi sivil toplum örgütleri ve bunların faaliyetleri masaya yatırılmıştır. Bu minvalde özellikle ilk anılan derneğin Türk azınlığı meydana getirme, Türkçe öğretime katkı, Türkiye'de yükseköğretimi teşvik ve Türkiye ile ilişkiler hakkındaki politikalarına ve faaliyetlerine ışık tutulmuştur. Son aşamada ise Sırbistan ve Türkiye arasındaki ilişkilere önemli katkılar sunmuş olan Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

2. YÖNTEM VE YAZIN

Sırbistan Anayasası, hakkındaki veriler Sırpça kaynaklardan yararlanılarak toplanmıştır. Ayrıca yukarıda bahsedilen sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında Sırp-Türk Dostluk Derneği Genel Sekreteri Milka Zlatic ve bu dernekte Türkçe dersleri vermiş olan Öğretim Üyesi Mirjana Teodosijevec ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler "Sırp-Türk Dostluk Derneği" başlıklı bölümde değerlendirilmiştir. Bu surette toplanan veriler niteliksel içerik çözümlemesi vasıtasıyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Mevcut yazında doğrudan Sırbistan Türkleri ve onların bu ülkede kurmuş oldukları sivil toplum örgütleri hakkında matbuata rastlamak oldukça güçtür. Bu durum hem yabancı dillerde yapılan yayınlar hem de Türkçe kitap ve makaleler için geçerlidir. Esasında Sırbistan'da yaşayan azınlıklar (Hırvatlar, Macarlar, Romenler vb.) yabancı dillerde çok araştırılan bir konudur. Ancak ülkede niceliksel bakımdan önemli bir güç meydana getirmeyen Sırbistan Türkleri konusu Batılı akademisyenler tarafından yeterince ilgi görmemektedir. Bu bağlamda Türkçe yazına bakıldığında son dönemde okuyucularla buluşturulmuş en önemli çalışma hiç kuşkusuz "Sırbistan Türkleri ve Türkçe"² başlıklı kitap bölümüdür. Bu çalışmada ilkin "Sırbistan

² Gümüş, a.g.e., s. 201-224.

Türkleri” ve “Boşnak Türkleri” gibi kavramları aydınlatan Burak Gümüş daha sonra Sırbistan Türklerinin niceliksel değişimini Yugoslavya’dan Sırbistan Cumhuriyeti dönemine kadar değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bir sonraki aşamada ise Yugoslavya döneminde Türkçe üzerinde duran yazar Sırbistan’da Türkçenin mevcut durumu ve Sırbistan Türkleri hakkında kısa bir değerlendirme yapmıştır. Söz konusu çalışma Sırbistan Türklerinin kurmuş oldukları sivil toplum örgütlerine yer vermiş olsa da bu konuda detaylı bir değerlendirme yapmamıştır. Sırbistan’da Türk sivil toplum örgütleri hakkında yazılmış diğer bir makale ise Gordana Blagojevic tarafından okuyucularla buluşturulmuş olan “Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association”³ başlıklı çalışmadır. Bu makalede yazar Sırp-Türk Dostluk Deneği hakkında alan çalışmasına dayanarak bilgiler vermektedir. Söz konusu araştırma 2008 yılında yayımlandığından Sırp-Türk Dostluk Derneği hakkındaki bilgiler haliyle güncellenmeye muhtaçtır. İşte tam da bu noktada okumuş olduğunuz bu makale Türk sivil toplum örgütlerini detaylı bir incelemeye tabi tutmaktadır.

3. SIRBİSTAN ANAYASASI

8 Kasım 2006 tarihinde kabul edilen yeni Sırbistan Anayasası liberal ve özgürlükçü bir anlayışla ele alındığı için ülkede yaşayan tüm azınlıklar bu sayede önemli haklar ve ödevler elde etmişlerdir. Sırbistan’da günümüzde ulusal azınlıklar, haklarını Mitrovdanski Ustav⁴ Anayasası olarak da bilinen bu temel belge sayesinde kullanmaktadırlar. Bu anayasa ülkede yaşayan azınlıklara kendi ulusal konseylerini⁵

³ Gordana Blagojevic, “Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association”, *Glasnik Etnografskog Instituta*, Cilt 56, Sayı 2, 2008, s. 149-155.

https://www.researchgate.net/publication/47658549_Recent_Turkish_migrants_in_Serbia_and_the_role_of_the_Serbian-Turkish_Friendship_Association, (23.09.2021).

⁴Mitrovdan, Hıristiyanlığın yayılması nedeniyle acı çeken Selanikli Demetrius'a adanmış bir Ortodoks bayramıdır. Her yıl 8 Kasım'da kutlanır. Yeni Sırbistan Anayasası da 8 Kasım günü kabul edildiği için Mitrovdan Anayasası olarak bilinmektedir.

⁵ Ulusal Konsey, kültür, eğitim, dil ve alfabenin kullanımı hususlarında karar alma sürecine katılmak veya belirli konularda bağımsız olarak karar vermek amacıyla yetkileri kanunla belirlenen tüzel kişiliklerdir [https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 2, (14.02.2023)]. Bir ulusal konseyin en az 15 en fazla 35 üyesi bulunabilir. Bu da söz konusu azınlığın son sayımlardaki nüfusuna bağlı olarak değişmektedir. Buna göre şayet bir ulusal azınlığın son sayımlardaki nüfusu 100 binden fazla ise oluşturmuş oldukları konseyin üye sayısı 35 olmalıdır. Şayet bir etnik grubun nüfusu son seçimlerde 10 binden az ise ulusal konseylerinin üye sayısı 15 olmalıdır [https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 9, (14.02.2023)].

oluşturma hakkı vermektedir. Anayasanın bu maddesi uyarınca ülkede yaşayan 22 azınlık⁶ kendi ulusal konseylerini hayata geçirmişlerdir.

Sırbistan Anayasası'nın devletin niteliklerinin sayıldığı birinci maddesinde Sırbistan, "insan ve azınlık haklarına" riayet eden bir hukuk devleti olarak tanımlanmaktadır.⁷ Anayasa'nın onuncu maddesi, Sırbistan sınırları içerisinde kullanılan dil ve yazıyı şu şekilde ortaya koymaktadır: "Sırbistan Cumhuriyeti'nin resmi dili Kiril alfabesi temelinde Sırpçadır. Diğer dillerin kullanımı anayasa çerçevesinde yasayla düzenlenir."⁸ Anayasanın on dördüncü maddesi ise doğrudan ulusal azınlıkların korunmasını içermektedir: "Sırbistan Cumhuriyeti ulusal azınlıkların haklarını korumakla yükümlüdür. Devlet vatandaşlar arasında tam eşitliğin sağlanması ve ulusal azınlıkların kimliklerinin korunması için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür."⁹ Sırbistan Anayasası'nın on sekizinci maddesi ise "insan ve azınlık haklarını" garanti altına almaktadır.¹⁰

Anayasa'nın yirmi birinci maddesi ayrımcılığı yasaklamaktadır. Bu çerçevede söz konusu maddeye kulak verilecek olursa, aşağıdaki hususların dile getirildiği görülmektedir: "Anayasa ve kanunlar önünde herkes eşittir. Vatandaşlar arasında ırk, cinsiyet, milliyet, sosyal köken, dini aidiyet, siyasi görüş, dil, yaş ve engelli olma hali bakımından ayrımcılık yapmak yasaktır."¹¹ Diğer yandan Anayasa'nın kırk yedinci maddesi ise bir kimsenin ulusal mensubiyetini ifade etme özgürlüğünü düzenlemektedir.¹² Gene Anayasa'nın kırk sekizinci maddesi farklılıklara saygıyı teşvik ederken, kırk dokuzuncu madde ise farklı ırktan ve dinden olan insanlara karşı nefret duygularını körüklemeyi ve müsamahasızlığı yasaklamaktadır.¹³

Sırbistan Anayasası'nın 75 ila 81'inci maddeleri ulusal azınlıklara mensup vatandaşların haklarını düzenlemektedir. Bu kısımda Anayasa'nın söz konusu maddeleri değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Anayasa'nın 75'inci maddesine yakından bakıldığında aşağıdaki hususların kayıt altına alındığı görülmektedir:

⁶ Bu azınlıklar şunlardır: Bunjevci, Bulgarlar, Boşnaklar, Macarlar, Romanlar, Romenler, Rutenler, Slovaklar, Ukraynalılar, Hırvatlar, Arnavutlar, Aşkalılar, Ulahlar, Yunanlar, Mısırlılar, Almanlar, Slovenler, Çekler, Makedonlar, Karadağlılar, Ruslar ve Polonyalılar [Ministarstvodrjavneuprave i lokalnecamouprave, <http://mduls.gov.rs/registri/registar-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina/>, (28.02.2021)].

⁷UstavRepublikeSrbije, Çlan 1, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (09.04.2021).

⁸UstavRepublikeSrbije, Çlan 10.

⁹UstavRepublikeSrbije, Çlan 14.

¹⁰UstavRepublikeSrbije, Çlan 18.

¹¹UstavRepublikeSrbije, Çlan 21.

¹²UstavRepublikeSrbije, Çlan 47.

¹³UstavRepublikeSrbije, Çlan 48 ve 49.

“Ulusal azınlık mensupları Anayasa’nın diğer tüm vatandaşlara tanıdığı haklardan yararlanabilirler. Ayrıca azınlıkların bireysel ve toplu olarak kullanabilecekleri haklar bulunmaktadır. Ulusal azınlıklara mensup kişiler kolektif haklarını doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla kullanabilirler. Bu surette kültür, eğitim, ana dilin kullanımı ve alfabe konularında karar alma süreçlerine katılabilirler. Ayrıca ulusal azınlıklar bu haklarını uygulamaya koymak için yasalara uygun şekilde kendi özyönetimlerini seçebilirler.”¹⁴ Diğer yandan Anayasa’nın 76’ncı maddesi ulusal azınlıklara karşı ayrımcılığı yasaklarken, 77’nci madde ise kamu işlerinin yürütülmesinde ulusal azınlık üyelerinin hakkaniyetli temsilini taahhüt etmektedir¹⁵

Buna ilaveten, söz konusu Anayasa geçmişte Sırbistan’da ulusal azınlıklara karşı uygulanan asimilasyoncu politikaların izlerini silmek istercesine 78’inci maddede ulusal azınlıkların şiddet yoluyla asimile edilmesini yasaklamaktadır. Ayrıca azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin etnik kompozisyonunun değişmesine yol açabilecek uygulamalara da cevaz verilmemektedir.¹⁶ Özellikle Anayasa’nın ulusal azınlıkların kendi ana dillerinde eğitim haklarını ve söz konusu dilin kamusal alanda kullanılmasını düzenleyen 79’uncu maddesi bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir. Bu maddeye yakından bakıldığında ulusal azınlıkların kendi hususiyetlerini koruma, geliştirme, ifade etme hakkına sahip oldukları görülmektedir (bk. Tablo 1). Taşra yönetimleri bu hakların haricinde anayasayla uyumlu olmak kaydıyla ulusal azınlıklara büyük çoğunluğu eğitim alanında olan ilave haklar tevdi edebilirler.¹⁷

¹⁴UstavRepublikeSrbije, Član 75.

¹⁵UstavRepublikeSrbije, Član 76 ve 77.

¹⁶UstavRepublikeSrbije, Član 78.

¹⁷ <https://www.paragraf.rs/propisi/pokrajinska-skupstinska-odluka-pokrajinskoj-upravi.html>, Član 37, (10.12.2022).

Tablo 1: Anayasa'nın 79'uncu Maddesi Ulusal Hususiyetleri Koruma Hakkı

Numara	Ulusal Hususiyetler
1)	Ulusal, etnik, kültürel ve dini hususiyetlerin ifade edilmesi, korunması ve geliştirilmesi
2)	Ulusal işaretlerin kamusal alanda kullanılması
3)	Anadillerin ve alfabelerin kullanılması
4)	Etnik azınlıkların dillerinin devlet dairelerinde, kamu kurumlarında, özerk bölgelerde ve özyönetim birimlerinde veya halkın önemli bir kesimini oluşturdukları yerlerde kullanılması
5)	Ulusal düzeydeki kamu kurumlarında ve otonom bölgelerin kurumlarında anadilde eğitim yapma ve özel eğitim kurumları hayata geçirme hakkı
6)	Ad ve soyadları anadilde kullanma hakkı, nüfusun önemli bir yüzdesinin oluşturulduğu yerlerde sokak ve coğrafi adları anadilde yazma hakkı
7)	Anadilde bilgi edinme, bu bilgi ve düşünceleri ifade etme, yayma ve kendi basın-yayın organlarını kurma hakkı

Kaynak: Ustav Republike Srbije, Çılan 79 Pravanaoçuvaniyepasebnosti, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (09.04.2021).

Anayasa'nın 80'inci maddesi ulusal azınlıkların örgütlenme ve yurtdışındaki soydaşlarıyla iş birliği kurma ve geliştirme haklarını düzenlemektedir. Bu maddeye göre azınlıklar aşağıdaki haklara sahiptirler: Ulusal azınlık mensupları gönüllülük esasında eğitim ve kültür dernekleri¹⁸ kurabilirler. Sırbistan Cumhuriyeti ulusal azınlıkların varlıklarını ve haklarını koruyabilmeleri için eğitim ve kültür alanındaki derneklerin öneminin idraki içindedir.

4. SIRBİSTAN TÜRKLERİ VE NÜFUSLARI

Balkanlar'da etnik aidiyetler yüksek düzeyde geçişkenlik gösterdiği için söz konusu coğrafyada yaşayan Türklerin nüfuslarının belirlenmesi hususu oldukça müşküldür.¹⁹ Kaldı ki elinizde tutmuş olduğunuz bu çalışma Sırbistan'daki Türk sivil toplum örgütleri üzerine yazıldığından bu ülkedeki Türk nüfusu sadece

¹⁸ Sırbistan'da dernek kurma prosedürü oldukça basittir. Bir dernek, en az üç kişi tarafından hayata geçirilebilir, ancak kuruculardan en az birinin Sırbistan Cumhuriyeti topraklarında ikamet etmesi gerekmektedir. Kurucular Sırbistan Cumhuriyeti vatandaşı veya yabancı tüzel ve gerçek kişiler olabilir. Devlet kurumları (bakanlıklar, belediyeler vb.) derneklerin üyesi olamazlar. Diğer yandan 14 yaşını doldurmuş bir kişi velisinin muvafakatnamesi olduğu takdirde dernek üyesi sıfatına sahip olabilir [<https://www.apr.gov.rs/registri/udruzenja/uputstva/osnivanje.2218.html>, (10.02.2023)].

¹⁹ Bu konuda kavramsal bir değerlendirme için bk. Gümüş, *a.g.m.*, s. 203-206. Kosova, 2008 yılında Sırbistan'dan bağımsızlığını kazanmıştır. Ancak Sırbistan bu bağımsızlığı tanımamaktadır. Yani Kosova'yı Sırbistan sınırları içinde yer alan bir eyalet olarak görmeye devam etmektedir. Bundan dolayı nüfus sayımında Kosova'daki Türklere ait veriler de kullanıldığı için Sırbistan'daki Türklerin nüfuslarını tespit etmek bir hayli zorlaşmaktadır.

Yugoslavya'nın dağılmasından sonraki süreç noktâzâzârından değârlendirilmektedir.

Sırbistan'da yapılan 2002 nüfus sayımında kendilerini Türk olarak yazdıran 552 kişi bulunurken, 2011 yılındaki sayımlarda ise toplam 647 kişi kayıtlara Türk olarak geçmiştir.²⁰ Ancak 2011'den günümüze on iki yıl geçmiş olmasına rağmen nüfus sayımlarının yenilenmemesi ülkede yaşayan etnik grupların sayılarının net bir şekilde belirlenmesine ket vurmaktadır. Diğer yandan Belgrad Türk Büyükelçiliği Nisan 2007 itibarıyla Sırbistan'da yaşayan Türk vatandaşlarının sayısını yaklaşık 150 olarak verirken, aynı dönemde Sırbistan Türklerinin ise 1.000 kişi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kosova'daki Türklerin nüfuslarının ise takriben 30.000 olduğu dile getirilmiştir.²¹ Esasında Türk Büyükelçiliğinin 2007'de vermiş olduğu rakamla 2011 yılı resmi nüfus sayımı verileri arasında 497 kişilik bir fark olması söz konusu rakamlar arasındaki çelişkiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sırbistanlı Türklerin sayılarının nüfus sayımlarında oldukça düşük düzeyde seyretmesinin diğer bir nedeni ise sayımlarda Türklerin azınlık haklarından yararlanabilmek için kendilerini Boşnak veya Müslüman olarak yazdırmalarıdır.

5. SİRBİSTAN'DA BULUNAN TÜRK SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Araştırmanın ana iskeletini oluşturan bu bölümde Sırbistan'da ulusal ve bölgesel düzeyde faaliyet gösteren Türk dernekleri masaya yatırılmaktadır. Ulusal dernekler bağlamında özellikle Sırbistan Türkleri Derneği (*Udruzenje Turaka u Srbiji*) ve Uluslararası Sırp Türk Dostluk Derneği (*Internacionalna Nevladina Asocijacija za Toleranciju- "INAT"*) gibi örgütler üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilk anılan derneğe Sırbistan'da ulusal bir Türk azınlığı yaratmaya ve Türkçenin orta öğretimde seçmeli ders olarak okutulmasını sağlamaya gayret ettiği için özel bir önem atfedilmektedir. Son olarak Sancak bölgesinde mahalli düzeyde faaliyette bulunan derneklerin çalışmaları değârlendirilmektedir.

Sırbistan'da kurulmuş olan diğer bir sivil toplum kuruluşu ise Türk-Sırp Ekonomi Derneğidir. Türk ve Sırp iş insanlarına hizmet vermek üzere 2016 yılında Belgrad'da Türk ve Sırp firmaları arasındaki iş birliğini geliştirmek ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere olumlu katkı sağlamak amacıyla hayata geçirilen Türk-Sırp Ekonomi Derneği bu çalışma kapsamında değârlendirmeye tabi tutulmamaktadır. Çünkü söz konusu kuruluşu dil ve kültür bağlamında değârlendirmek mümkün değildir.²²

5.1. Sırbistan Türkleri Derneği

Sırbistan Türkleri Derneği, Aliya Şahoviç başkanlığında 21 Temmuz 2014 tarihinde Yeni Pazar'da hayata geçirilmiş gönüllülük esasına göre faaliyet gösteren

²⁰ Gümüş, *a.g.m.*, s. 209-210.

²¹ Blagojevic, *a.g.m.*, s. 150.

²² Turkish-Serbian Business Association, <https://tsba.org.rs/tr/hakimizda/>, (23.09.2021).

ve kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum örgütüdür. Başkanın haricinde kurucular arasında; Melisa Şahoviç ve Behija Plunceviç yer almaktadır.²³ Esasında Şahoviç bu satırların yazarlarından Fahri Türk'e hitaben yazmış olduğu mektubunda daha 1990'lı yılların başlarında Sırbistan Türklerini bir araya getirmek ve bu ülkede güçlü bir Türk azınlığı oluşturmak fikrinden bahsetmektedir. Ancak söz konusu dönemin kan ve gözyaşı ortamında bu düşüncesini kuvveden fiile çıkaramadığını bunun için Sırbistan'da demokratik bir rejimin hayata geçirilmesini beklediğini belirtmektedir.²⁴ Söz konusu derneğin amacı örgütün tüzüğünde aşağıdaki ifadelerle dile getirilmektedir: “[...] Derneğin etkinlikleri vatandaşların eğitilmesine hizmet etmektedir. Bu dernek Sırp ve Türk toplumlarının bütün alanlardaki iş birliğini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Bunun için halklarımız arasında iletişim şarttır. Bu iletişimin gerçekleştirilmesi maksadıyla derneğimiz ücretsiz dil kursları düzenlemektedir. Dernek Türkçenin ortaöğretim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulması amacıyla Sırbistan Eğitim Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmaktadır.”²⁵ Derneğin Tüzüğü'ne göre üye sayısı 1.500'dür. Söz konusu sayı kadar da üye potansiyellerinin olduğu belirtilmektedir.

Derneğin Tüzüğü'nde söz konusu örgütün amaçları arasında; Sırbistan'ın etnolojik yapısının bilimsel olarak araştırılması, Sırp ve Türk halklarına ait kültürel ve tarihsel mirasın korunması amacıyla çaba gösterilmesi, örf ve adetlerin korunması, insan haklarına riayet edilmesi, Sırp ve Türklerin ekonomik ve kültürel alanlardaki iş birliğinin geliştirilmesi gibi önemli hususlar sıralanmaktadır.²⁶ Şahoviç mektubunda yukarıda sayılan amaçlar dışında başta Sancak bölgesi olmak üzere Sırbistan'da Türkiye dostu gençleri bir araya getirerek onların iyi bir eğitim almalarına öncülük ettiklerini dile getirmektedir.²⁷ Sırbistan Türkleri Derneği yukarıda dile getirilen hedeflerine ulaşabilmek için bir takım faaliyetler yapmayı düşünmektedir. Birincisi, Sancak bölgesinde yaşayan Sırp ve Türklerin toplumsal hayatları üzerine yazılmış mevcut kaynakların toplanması ve bunlar üzerine çalışmalar yapılması veya bu konularda yapılan araştırmalara destek verilmesidir. İkincisi, tek başına veya diğer örgütlerle birlikte yörenin kültürü ve tarihi üzerine seminerler ve/veya sempozyumlar tertipleme ve önemli anma günlerine imza atmadır. Üçüncüsü bilimsel kitaplar veya süreli yayınlar çıkarmaktır. Dördüncüsü ise bilim insanlarına bölgenin kültürü, tarihi ve etnolojik durumu hakkında çalışmalar yaptırmaktır. Beşincisi Sırp ve Türk tarihi ile iki ülke

²³ Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

²⁴ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

²⁵ Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

²⁶ Aynı yerde.

²⁷ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

ilişkileri hakkında çalışmalar yapan üniversiteler, sivil toplum örgütleri veya uluslararası örgütlerle iş birliği yapmaktadır.²⁸

Bu alt başlıkta ilkin Sırbistan Türkleri Derneği'nin azınlık meydana getirme politikası üzerinde durulduktan sonra sırasıyla bu örgütün Türkçe öğretime yapmış olduğu katkılar ve Türkiye'de yükseköğretimi teşviki masaya yatırılmaktadır. Son olarak ise bu dernek yetkililerinin Türkiye'de resmi kurumlarla yapmış oldukları görüşmeler ele alınmaktadır ki bu bağlamda özellikle Türkçe kurslarının devam ettirilmesi hususunun sürekli olarak gündeme getirildiği görülmektedir.

5.1.1. Azınlık Meydana Getirme Politikası

Sırbistan Türkleri Derneği, ülkedeki diğer azınlıkların faydalandıkları haklardan Türklerin de yararlanmaları için elinden gelen bütün gayreti göstermektedir. Dernek Başkanı Şahoviç bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir: “[...] Sırbistan Türkleri Derneği, Türklerin ülkemizde diğer ulusal azınlıklara tanınan tüm haklardan yararlandırılmaları için canhıraş bir gayret içerisinde. Derneğimiz kuruluşundan (2014) bu yana Türklerin Sırbistan'da ulusal azınlık olarak kabul edilmesi amacıyla çaba sarf etmektedir. Bu husus söz konusu tarihten bu yana derneğimizin birinci hedefi olmuştur. Ayrıca derneğimiz Sırbistan'da kendilerini kamuya açık bir şekilde Türk olarak tanımlayan Osmanlı-Türk etnik kökenine sahip olan kimselerin çifte vatandaşlık almaları için çalışmaktadır. Böylelikle anavatan Türkiye ile mevcut bağlarımızı daha da güçlendirmeyi arzulamaktayız.”²⁹ Diğer bir ifadeyle Sırbistan Türkleri Derneği, Sırbistan Anayasası'nın çifte vatandaşlığa cevaz verdiğini belirterek Türkiye'den Sırbistan Türklerine vatandaşlık hakkı vermesini talep etmektedir.³⁰

Sırbistan Türkleri Derneği, Sırbistan'da yaşayan Boşnakların kendilerini Türk olarak beyan etmeleri için hummalı bir faaliyet yürütmektedir. Ancak derneğin kendisini Türk olarak hissedenleri üyeliğe davet etmesi Sancak'ta yaşayan Boşnakların tepkisini çekmektedir. Çünkü Boşnaklar, Sırbistan'da yaşayan soydaşlarının çeşitli beklentilerle kendilerini Türk olarak yazdırabileceklerini, dolayısıyla nüfus kaybına uğrayacaklarını düşünmektedirler. Söz gelimi Sancak Müftüsü Muamer Zukorliç de bölgede Türk bulunmadığı için derneğin muhatabının otomatikman Boşnaklar olduğunu dile getirerek bu durumu sert bir şekilde eleştirmektedir.³¹ Diğer yandan Sancak bölgesinde kimliklerin tanımlanmasında “geçişkenlik” yaşandığını ifade eden Delva Bajraktarevic esasında söz konusu

²⁸ Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

²⁹ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

³⁰ “Sırbistan Türkleri Vatandaşlık İstiyor”, *Denizli Yirmi*, 03.09.2020, <http://denizliyirmi.com/sirbistan-turkleri-vatandaslik-istiyor>, (22.09.2021).

³¹ Gümüş, *a.g.m.*, s. 217-218.

coğrafyada yaşayan insanların rahatlıkla kendilerini ait hissettikleri şu veya bu etnik gruba göre tanımladıklarını vurgulamaktadır.³²

5.1.2. Türkçe Öğretime Katkı

Sırbistan Türkleri Derneği, bir yandan Türkçenin Sırbistan'daki okullarda seçmeli ders olarak okutulabilmesi için bu ülkenin Eğitim Bakanlığı nezdinde mütemadiyen girişimlerde bulunurken diğer yandan ise bizzat Yeni Pazar'da Türkçe kursları düzenleyerek bu dilin öğretilmesi için çaba sarf etmektedir. Genelde Balkanlar'da özelde ise Sırbistan'da Türkçe öğretimine büyük önem verildiğini dile getiren Şahoviç Sırbistan Türkleri Derneği'nin 2014-2017 yılları arasında ücretsiz Türkçe kursları düzenlediğini belirtmektedir. Söz konusu bu kurslar yapılırken Türkiye'nin Belgrad Büyükelçiliği'nin desteği alınmaya gayret edilmiştir. Bu minvalde Büyükelçilik Birinci Sekreteri İlker Taşaltın 20 Aralık 2014 tarihinde Sırbistan Türkleri Derneği'nin düzenlediği Türkçe kurslarını ziyaret ederek dernek yetkilileri ile iş birliğinin devam ettirilmesi konusunda görüş alış verişinde bulunmuştur.³³ Ancak Şahoviç derneğin kuruluş döneminde sadece Türkiye'nin resmi makamlarının desteğini almaya çalışmamış, diğer komşu ülkelerle de dirsek temasında olmaya azami gayret göstermiştir. Bu minvalde Kosova Mamuşa Belediye Başkanı Arif Bütüç ile Aralık 2014'te bir araya gelen Şahoviç Türkçe kursları, kültürel iş birliği ve Türkiye'de okumak isteyen öğrencilere yardım konularında görüş alış verişinde bulunmuştur.³⁴ Dernek Başkanı'nın bildirdiğine göre söz konusu kurslara büyük çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu 300 kişi katılmıştır. Bina kirasından dil kursu veren hocaların maaşına kadar bütün giderlerin derneğin öz kaynaklarından finanse edildiğini söyleyen Şahoviç 2017 yılında girdikleri mali çıkmaz yüzünden Türkçe kurslarının askıya alındığının altını çizmiştir.³⁵

Sırbistan Türkleri Derneği, Yeni Pazar haricinde de Türkçe öğretimine elinden gelen desteği vermektedir. Sözelimi Sancak bölgesinde yer alan Tutin kasabasında Sultan Fatih Camisi'nde Kuran-ı Kerim kursunun yanında Türkçe

³² Delva Bajraktarevic ile Edirne'de yapılan söyleşi, 27 Eylül 2021.

³³ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

³⁴ Sırbistan Türkleri Derneği, Balkanlar'da Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı komşu ülkelerle de irtibata geçmeye büyük önem vermektedir. Bu minvalde Şahoviç, Kosova'yı daha sonraki yıllarda da ziyaret etmiştir. Söz gelimi Şahoviç heyeti ile birlikte 7 Temmuz 2021 tarihinde Mamuşa'da bulunan "Gönül Eli Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğini ve oradaki Türk Birliğini ziyaret etmiştir. Şahoviç bu ziyarette Türklerin Kosova ve Sancak'ta karşılaştıkları sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunmuştur [Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021)].

³⁵ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

dersleri de yapılmaktadır. Tutin'e giderek şehirde yaşayan Türklerin sorunları hakkında bilgi alan Şahoviç bu ziyaret vesilesiyle 230 adet Kuran-ı Kerim ve çok sayıda Türk bayrağı hediye etmiştir.³⁶ Şahoviç gene bu minvalde dernek heyeti ile birlikte 19 Aralık 2020 tarihinde Sjenica'da bulunan "15 Temmuz" okulunu ziyaret ederek orada Kuran-ı Kerim dersleri gören öğrencilere Kutsal Kitap ve Türk bayrakları hediye etmiştir. Bu nevi ziyaretlerde kimi zaman Türk ve İslam tarihi üzerine yazılmış olan kitaplar da dağıtılmıştır.³⁷

Şahoviç, Türk kurumlarından gerekli maddi yardımları göremedikleri için Türkçe kurslarının devam ettirilemediğini dile getirmiştir. Diğer yandan Türkçe kurslarını sürdürmek amacıyla kaynak arayışına giren Şahoviç Türkiye'ye giderek Ak Partili yetkililerden destek bulmaya çalışmıştır. Örneğin Mart ve Nisan 2017'de Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı'nı ziyaret eden Şahoviç yetkililere Sırbistan'da hayata geçirmiş olduğu Türkçe kursları hakkında bilgi vermiştir. Bu bağlamda Ak Parti İstanbul İl Başkanlığı'nın kendilerine vermiş olduğu destekten memnuniyet duyduklarını belirten Şahoviç Sırbistan'da Türkçe kurslarının sayısını artırabilmek için verilen maddi desteğin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸ Diğer yandan Sırbistan Türkleri Derneği Heyeti 30 Nisan 2018 tarihinde Türkçe kurslarını tekrar açabilmek gayesiyle bu kez Ak Parti İstanbul İl Başkan Yardımcısı Fatih Tuna ile fikir teatisinde bulunmuştur. Esasında Dernek Başkanı Şahoviç'in Türkiye'de yapmış olduğu görüşmelerde sürekli olarak Türkçe kurslarına duydukları ihtiyacı dile getirmesi, söz konusu dilin öğretilmesine vermiş olduğu önemi ortaya koymaktadır.

Şahoviç'in Yeni Pazar'da düzenlediği Türkçe kurslarına aradığı destek sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, bilâkis Sakarya ve Bursa gibi Balkan göçmenlerinin yoğunlukta yaşadıkları şehirlerin mahalli idarelerini de kapsamıştır. Bu bağlamda Şahoviç diğer dernek yetkilileri ile birlikte 9-14 Temmuz 2018 tarihleri arasında Sakarya Ak Parti İl Başkanlığını ve Sakarya Belediyesini ziyaret etmiştir. Söz konusu kurumların yetkilileri ile yapılan görüşmelerde kültürel alanda iş birliği konuları masaya yatırılmıştır. Sırbistan Türkleri Derneği, bu görüşmelerin bir çıktısı babında, ilkin 23 Nisan 2019 tarihinde Sancaklı çocukların Sakarya'da yapılan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramına katılmalarını sağlamış, ardından da yaşları 14 ila 18 arasında değişen, 13 öğrencinin 30 Haziran-30 Temmuz 2019 tarihleri arasında Türkçe Yaz Okuluna kabul edilerek Türkçeyi ve Türk kültürünü

³⁶ "Sırbistan Fatih Sultan Mehmet Camii'nde Türkçe Kursu", *Sırbistan Türkleri Derneği*, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

³⁷ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

³⁸ "Sırbistan Türkleri Derneği'nden İl Başkanlığına Ziyaret", <http://akpartiistanbul.com/birim.asp?habergetir=3009&birim=5>, (23.09.2021).

öğrenmelerine vesile olmuştur. Böylece bir aylık bu kursları tamamlayan söz konusu öğrenciler Türkçe bilgilerini ilerletme imkânı elde etmişlerdir.³⁹ Şahoviç, Türkiye’deki temaslarını daha sonra da sürdürerek bilhassa derneğin daha önce Türkçe öğretimi alanında yapmış olduğu faaliyetleri tanıtmaya çalışmıştır. Bu minvalde Şahoviç bu kez 14 Ekim 2020 tarihinde Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Osmangazi Belediyesini ziyaret ederek Türkçe kursları ve kültür alanında gerçekleştirmek istediği projelere destek aramıştır. Diğer yandan 14 Kasım 2020 tarihinde ise Tuzla Belediyesine yapmış olduğu ziyarette “[...] Türkçemizi öğretecek öğretmenlere ihtiyacımız vardır.” sözleriyle Türkçe öğretimine vermiş olduğu önemi ortaya koymuştur.⁴⁰

5.1.3 Türkiye’de Yükseköğretimi Teşvik

Diğer yandan Sırbistan Türkleri Derneği, Sancaklı gençlerin yükseköğretimlerini Türkiye’de yapmalarına büyük önem atfetmektedir. Bu yüzden söz konusu gençlere her türlü destek verilmeye çalışılmaktadır. Söz gelimi Sırbistan Türkleri Derneği 24 Ocak 2015 tarihinde Türk üniversitelerine kayıt yaptırmak isteyen öğrencilere yönelik bir bilgilendirme konferansı düzenlemiştir. Sırbistan Türkleri Derneği bunların haricinde Türkiye’de okumak isteyen öğrencilerin girmek zorunda oldukları Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavını kendi mekânlarında gerçekleştirmiştir.⁴¹

Sırbistan Türkleri Derneği, Sırbistan’dan Türkiye’ye okumak amacıyla gitmek isteyen öğrencilere yardımda bulunmayı da ihmal etmemektedir. Şahoviç bu amaca hizmet etmek için heyeti ile birlikte 7 Şubat 2020 tarihinde İstanbul’da faaliyet gösteren Türkiye Uluslararası Öğrenciler Federasyonu adlı kuruluşu ziyaret etmiştir. Bu görüşmelerde söz konusu kuruluş, Sırbistan Türkleri Derneği yetkililerine Yeni Pazar’da büyük bir öğrenci buluşması tertipleme sözü vermiş olsa da Korona virüs salgını nedeniyle bu etkinlik gerçekleştirilememiştir.⁴² Diğer yandan Sırbistan Türkleri Derneği, Türkiye’deki Balkan göçmenlerinin kurmuş oldukları sivil toplum örgütleri ile iş birliğine gitmek suretiyle Sancak bölgesinden Türkiye’ye okumak amacıyla gelen öğrencilere kısmi öğrenim bursları vermeye

³⁹ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

⁴⁰ “Sırbistan Türkleri Derneği Yöneticilerinin İstanbul Ziyaretleri”, *Yozgat Gazetesi*, 14.11.2021, <https://www.yozgatgazetesi.com/guncel/sirbistan-tuerkleri-dernegi-yoeneticilerinden-istanbul-ziyaretleri-144660.html>, (23.09.2021).

⁴¹ “Novi Pazar’da Türkiye’deki Üniversitelere Kayıt Semineri”, *Boşnak Haber*, 24.01.2015, <https://www.bosnakmedya.com/novi-pazarda-turkiyedeki-universitelere-kayit-semineri/>, (22.09.2021).

⁴² Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <http://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

gayret göstermiştir. Bu minvalde Sırbistan Türkleri Derneği, İzmir Sancak Rumeli Kültür ve Dayanışma Derneği ile iş birliği içerisinde 100 öğrenciye burs vermiştir. Şahoviç bu vesileyle 15 Şubat 2022 tarihinde İzmir Sancak Rumeli Derneğini ziyaret ederek söz konusu kuruma Sancaklı öğrencilere vermiş olduğu destekten dolayı teşekkür etmiştir.⁴³

5.1.4. Türkiye ile İlişkiler

Sırbistan Türkleri Derneği, Türkiye ile ikili münasebetlere büyük önem vermektedir. Dolayısıyla her fırsatta Türkiye'ye destek vermekten de geri durmamaktadır. Bu bağlamda Şahoviç'in sözlerine kulak verilecek olursa: "Sırbistan Türkleri olarak vatan (Türkiye) sevgimiz bir çocuğun annesine duymuş olduğu sevgi gibidir. Türkiye'deki gelişmeleri takip etmeye ve her zaman koşulsuz destek vermeye çalışıyoruz. Söz gelimi Sırbistan Türkleri Derneği olarak Yeni Pazar'da Türkiye'ye destek mitingleri düzenledik."⁴⁴ Diğer yandan söz konusu dernek Sancak'taki gençlerin milli kimliklerinin güçlenmesine katkı sunmaya çalışmaktadır. Yukarıda vurgulandığı gibi Şahoviç gençleri bilinçlendirmek amacıyla son yıllarda Türkiye'nin yardımlarıyla Kuran-ı Kerim ve Türk bayrağı dağıttıklarını söylemiştir.⁴⁵ Ayrıca Sırbistan Türkleri Derneği kamusal alanın yeniden adlandırılması noktainazarından önemli bir girişime imza atmıştır. Dernek Eylül 2021 tarihinde Yeni Pazar'da yaşayan Türklerin ve Müslümanların desteğiyle Bir Mayıs Caddesi'nin adının İstanbul Caddesi olarak değiştirilmesi için bir imza kampanyası başlatmıştır.⁴⁶ Ancak bu girişimden herhangi bir netice çıkmamıştır.

Sırbistan Türkleri Derneği'nin Türkiye ile ilişkileri sadece Sırbistan'da Türkiye lehine yaptıkları gösterilerle sınırlı değildir. Söz konusu sivil toplum kuruluşu yetkilileri yukarıda Türkçe bağlamında dile getirildiği üzere Türkiye'yi sık sık ziyaret etmek suretiyle merkezi ve mahalli idarelerle iş birliği imkânlarını masaya yatırmaktadırlar.⁴⁷ Söz gelimi Şahoviç, 31 Mayıs 2021 tarihinde dernek yöneticileriyle birlikte İstanbul'da faaliyet gösteren İnsani Yardım Derneği Hayrat'ı ziyaret etmiştir.⁴⁸ Söz konusu vakıf tarafından 2021 yılının Ramazan ayında Sancak bölgesine yapılan yardımlar vesileyle Şahoviç aşağıdaki ifadeleri dile getirmiştir: "Türkiye'mizden gönderilen bu yardımları yerlerine ulaştırıyoruz. Bu yardımlar

⁴³ Aynı yerde.

⁴⁴ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

⁴⁵ Aynı yerde.

⁴⁶ "Novi Pazar'da İstanbul'u Yaşatmak İstiyorlar", 20.09.2021, https://www.facebook.com/hashtag/s%C4%B1rbistanturkleriderne%C4%9Fi?__gid__=788837105066917, (22.09.2021).

⁴⁷ Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç'in Mektubu, 04 Nisan 2021.

⁴⁸ Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

Sırbistan'da yaşayan biz Müslüman Türklere büyük bir manevi destek olmaktadır. Sırbistan'da Türküm ve Müslümanım diyen kimselerin evleri ay yıldızlı bayraklarla süslüdür. Türkiye'den gönderilen ilmihal kitapları vasıtasıyla gençler hem Türkçelerini hem de dini bilgilerini geliştirmektedirler [...]"⁴⁹

Sırbistan Türkleri Derneği, Türkiye'nin yurtdışında bulunan kuruluşları ile de yakın iş birliği içinde olmaya gayret etmektedir. Örneğin Aliya Şahoviç, Melisa Şahoviç ve Delva Bajraktareviç'ten oluşan dernek yetkilileri 21 Nisan 2021 tarihinde Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü'nü ziyaret ederek ikili iş birliği imkânları üzerine görüşmüşlerdir. Bu ziyarette Enstitü Yeni Pazar'daki gençlere ulaştırılmak üzere Türkçe kitaplar ve dergiler bağışlamıştır.⁵⁰ Ayrıca milli bayramların kutlanmasına büyük önem veren Sırbistan Türkleri Derneği, Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü ile iş birliğine gitmek suretiyle Yeni Pazar'da 23 Nisan 2021 tarihinde Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramını kutlamıştır. Bu vesile ile 100'ün üzerinde çocuğa hediyeler verilmiştir.⁵¹

5.2. Sırp-Türk Dostluk Derneği

Sırp-Türk Dostluk Derneği (*Udruzenje Gradana Srpsko-Tursko Prijateljstvo*) 7 Temmuz 2004 tarihinde uzun yıllar Fransa'da yaşamış bir Sırp olan Dragoslav Milosavljeviç tarafından Belgrad'da kurulmuştur. Ancak derneğin gerçek anlamda Ocak 2005'te faaliyete sokulduğu anlaşılmaktadır.⁵² Partiler üstü, hükümet dışı ve kâr amacı gütmeyen bir dernek olarak hayata geçirilen Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin hedefi Türkler ve Sırlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda güçlenmesini sağlamaktır. Bunların haricinde dernek kendisine; iyi komşuluk ilişkileri kurma, etnolojik konuların bilimsel temelde araştırılması, bölgede iki millete ait olan kültürel ve tarihi eserlerin korunması, geleneklere, çevreye ve insan haklarına riayet gibi hedefler belirlemiştir. Dernek bu hedeflere ulaşmak için bilimsel çalışmaları destekleme ve bilgi toplamanın yanında Sırların ve Türklerin yaşadıkları bölgelerin ulusal mirasına sahip çıkma yönünde bir politika izlemektedir. Ayrıca bu amaçları gerçekleştirmek için toplantılar, seminerler, anma günleri düzenleme, kitap yayımlama, etnoloji ve insan hakları

⁴⁹ "Sırbistan'da yaşayan Müslüman Türklere Türkiye Hayrat Yardım Vakfı Tarafından Yardımlar Devam Ediyor", *Sırbistan Türkleri Derneği*, 04.05.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

⁵⁰ "Sırbistan Türkleri Derneği, Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç'in Kabrini Ziyaret Etti", *Bozok Tv*, 22.04.2021, <https://www.bozok.tv/haber-sirbistan-turkleri-derneği-ve-cumhurbaskani-alija-izzetbegovic-in-kabrini-ziyaret-etti-37906.html>, (20.05.2021).

⁵¹ "Sırbistan Türklerinin 23 Nisan Sevinci", *Sırbistan Türkleri Derneği*, 27.04.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

⁵² https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306590, (20.05.2021).

üzerine çalışan bilim insanlarının yardımlarıyla bu konudaki projelerin desteklenmesi, üniversiteler ve diğer önemli kuruluşlarla iş birliği yapma gibi faaliyetlerin hayata geçirilmesi düşünülmektedir.⁵³

Dernek kuruluşundan kısa bir süre sonra 200 üye sayısına erişmiştir. Diğer yandan 2008 yılına gelindiğinde bu kuruluşun Belgrad yakınlarındaki Zemun kasabasında 8.000 kişinin katılımıyla bir etkinlik düzenlediği gazetelere yansımıştır.⁵⁴ Dernek üyelerinin %95'i Sırlardan oluşurken, %5'i ise Türklerden meydana gelmektedir. Diğer bir ifadeyle Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin 500 kayıtlı üyesinden sadece 28'i Türklerden oluşmaktadır. Sırların içinde ailesinde Türklük olanlar da yer almaktadır ki bunlar Tufegdžic, Subasic ve Gegic gibi Müslüman soyadları taşımaktadırlar. Dernek üyelerinin terkibine cinsiyet açısından bakıldığında, %55'inin erkeklerden %45'inin ise kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Üyelerin %60'ı ise üniversite eğitime sahiptir. Bu durumun doğal bir yansıması olarak üyeler arasında doktorlar, mühendisler, mimarlar, yazarlar, ressamlar, profesörler ve firma sahipleri bulunmaktadır. Dernek üyelerinin %30'u Sırbistan dışında dünyaya gelmiştir.⁵⁵

Bu sivil toplum örgütü de Sırbistan'da Türkçenin öğretilmesine önemli bir katkı sunmuştur. Şöyle ki dernek Ocak 2005 tarihinden itibaren Sırp üyeler için Türkçe, Türk üyeler için ise Sırpça dil kursları düzenlemeye başlamıştır. Bu etkinliğin birinci yılında Türkçe öğretmenleri Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nden getirilmiştir. Bunlardan birisi Öğretim Üyesi Mirjana Teodosijevic olarak bilinmektedir. Cumartesi derslerine büyük bir ilginin olduğu belirtilen bu kurslar 2005-2007 döneminde 150 kursiyer tarafından başarı ile tamamlanmıştır.⁵⁶ Bunun haricinde dernek bünyesinde kültür ve tarih dersleri de yapılmıştır. Sırp-Türk Dostluk Derneği kuruluşunu müteakiben Türk kültürünü ve sanatını tanıtmaya yönelik sergiler, seminerler ve konferanslar tertiplemiştir. Örneğin Salı günü, dernekte "Kültür, Sanat ve Dostluk Günü" olarak belirlenmiştir. Ayrıca Türk Büyükelçiliğinden yetkililerin katılımıyla 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da yapılmıştır.⁵⁷ Diğer yandan Sırp-Türk Dostluk Derneği, büyükelçiliklerden ticaret odasına kadar bir dizi Sırp ve Türk kurumunun desteğini

⁵³ Blagojevic, *a.g.m.*, s. 153.

⁵⁴https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306590, (20.05.2021). Bu bağlamda Blagojevic söz konusu derneğin üye sayısını 500 olarak verirken birkaç bin de sempaticanı olduğunu yazmaktadır (Blagojevic, *a.g.m.*, s. 153). Diğer yandan hemen hemen aynı tarihlerde yapılan bir haberde 8.000 üyeden bahsedilebilmektedir. Esasında bu bağlamda bir bilgi kirliliğinin olduğu muhakkaktır.

⁵⁵ Blagojevic, *a.g.m.*, s. 153.

⁵⁶ Aynı yerde.

⁵⁷ Aynı yerde.

almakta gecikmemiştir. Derneğin amaçlarından birisi de Sırbistan'da yeni şirketler kurmak suretiyle istihdam alanları yaratmaya çalışmaktır.⁵⁸ Diğer yandan derneğin kurucusu Milosavljevic bir mülakatında kuruluş amaçlarını “Dinleri ve kültürleri farklı ancak birbirlerine benzeyen insanları bir araya getirmek suretiyle tarihsel yanlış anlamaları ve ön yargıları aşmak” sözleriyle dile getirmiştir.⁵⁹ Derneğin üyeleri arasında çok sayıda iş insanı, eğitimci, yazar, mimar vb. seçkinlerin yer aldığı belirten Milosavljevic derneğin kuruluş sürecinde yasal herhangi bir engelle karşılaşmadıklarını vurgulamıştır. Diğer yandan Milosavljevic, Sırlar ve Türkler arasındaki benzerliği ise aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir: “Türklerle aynı zihniyete sahibiz. Bu durum şarkılarımızda türkülerimizde gün yüzüne çıkmaktadır. Örneğin bizdeki (Sırlar) misafirperverlik, yaşlılara saygı ve el öpmek gibi hasletler ve gelenekler Türklerden gelmiştir.”⁶⁰

Sırp-Türk Dostluk Derneği Genel Sekreteri Milka Zlatic'e göre derneğin faaliyetlerinde 2013 yılına kadar herhangi bir sorun yaşanmadığı gibi bu örgüt Türkiye ve Sırbistan arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Söz gelimi bu dernek; Türk vatandaşlarına vize muafiyeti getirilmesi, TİKA'nın Belgrad'da şube açması ve iki ülke arasındaki dış ticaretin ivme kazanması gibi hususlarda önemli katkılarda bulunmuştur. Zlatic ve Milosavljevic Edirne ve İstanbul'u ziyaret ederek bu şehirlerde yaşayan Balkan göçmenleriyle görüşmelerde bulunarak iki ülke arasındaki insani ilişkilerin gelişmesine de gayret etmişlerdir. Zlatic, Sırp-Türk Dostluk Derneği'nin faaliyetlerinin sekteye uğraması hakkında ise aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır: “Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Prizren'de 23 Ekim 2013 tarihinde yapmış olduğu konuşmada Kosova'nın kendisinin ikinci vatanı olduğunu söylediği vakit Sırbistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerde adeta soğuk rüzgârlar esmiştir. Bunun üzerine Sırp siyasetçilere şirin görünme gayretiyle hareket eden Milosavljevic, Sırbistan'da ulusal çapta yayın yapan "Soru işareti" (*Upitnik*) adlı bir televizyon programında Türkiye hakkında yöneltilen bir soruya ‘Türk halkıyla iş birliği istiyoruz, ancak Türk hükûmeti ile haşır-neşir olmak istemiyoruz.’ şeklinde cevap verdiği vakit herkes bize (Sırp-Türk Dostluk Derneği) sırtını dönmüştür. Daha sonra, yaptığı hatayı idrak eden Başkan Milosavljevic görevinden istifa etmiş olsa da bir kere ok yaydan çıkmıştır. Bu şartlar altında bir dönemler iki ülke ilişkilerine olumlu katkılar sunmuş olan

⁵⁸ <https://www.ekapija.com/news/5349/2005-u-beogradu-osnovano-udruzenje-spsko-turkskog-prijateljstva-inat-koja-za-sada>, (20.05.2021).

⁵⁹ Amir Telibeçiroviç'in Dragoslav Milosavljevic ile yaptığı mülakat, 12.12.2009, <http://ludikonj.blogger.ba/arhiva/2009/12/17/2382717>, (20.05.2021).

⁶⁰ Aynı yerde.

derneğimiz kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm olmuştur.”⁶¹ Zlatic’in sözlerinden de anlaşıldığı kadarıyla Türkiye ve Sırbistan arasında Kosova yüzünden yaşanan gerilime Sırp-Türk Dostluk Derneği’nin müdahil olması mevzubahis sivil toplum örgütünün faaliyetlerine son verilmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle 2014 yılından itibaren sadece kâğıt üzerinde kalan bu derneğin kapandığı söylenebilir.

6. SONUÇ

Yukarıda yapılan değerlendirmede net bir şekilde ortaya koyulduğu üzere Sırbistan Anayasası liberal ve özgürlükçü bir anlayışla oluşturulduğu için Sırp topraklarında yaşayan azınlıklara temel haklarının ve özgürlüklerinin kullanılması noktalarına önemli sorumluluklar getirmektedir. Sırbistan’da son dönemlerde yapılan anayasal düzenlemeler çerçevesinde özellikle dernek kurma süreçleri oldukça kolaylaştırılmıştır. Böylece Sırbistan Türkleri Derneği (2014) ve Sırp Türk Dostluk Derneği (2004) gibi Türkiye ile ilgili dernekler hayata geçirilmiştir. Bunlardan son olarak anılan örgüt, her ne kadar Sırp-Türk ilişkilerinin gelişmesine önemli katkılar sunmuş olsa da yukarıdaki çözümlemede ortaya koyulduğu üzere kısır siyasi çekişmelere müdahil olduğu için 2013 yılından sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.

Diğer yandan adeta Sırp Türk Dostluk Derneği’nin tarihe karışmasından sonra kurulan Sırbistan Türkleri Derneği ise Sancak bölgesinde Türkçenin öğretilmesine ve bölge gençlerinin yükseköğretim için Türk üniversitelerine gönderilmesine özel bir ehemmiyet vermektedir. Özellikle Yeni Pazar’da 2014-2017 yılları arasında Türkçe kursları veren Sırbistan Türkleri Derneği’nin bu faaliyetleri devam ettirmek amacıyla çeşitli Türk kurumlarından destek araması ve bu konuda ısrarlı bir şekilde hareket etmesi önemli bir husustur. Esasında söz konusu dernek hem Türkçe öğretimini gündemde tutarak hem de Sancaklı gençlerin Türkiye’de okumalarını teşvik ederek uzun vadede Türkçenin öğrenilmesine hizmet etmektedir. Çünkü dil, ulus inşasının çok önemli bir bileşeni konumundadır. Konunun bu önemine istinaden Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar Belgrad haricinde ya kendileri şubeler açmalı ya da Türkçe öğretimi yapabilecek Sırbistan Türkleri Derneği gibi örgütleri desteklemelidir. Böylece yerli ahali arasında Türkçenin öğrenilmesi sağlanabilir. Bu durumda duygusal olarak kendilerini Osmanlı-Türk kültür dairesi içinde gören insanlar, Türkçeyi öğrendikten sonra kendilerini nüfus sayımlarında gönül rahatlığıyla Türk olarak yazdırabilirler.

Diğer yandan Sırbistan’da azınlıkların kendi ulusal konseylerini meydana getirebilmek için gerekli olan 10.000 ve üzeri nüfus sayısı da rahat bir şekilde aşılabilecektir. Esasında bu durum Türkiye’nin özellikle Sancak bölgesindeki sivil toplum örgütlerini destekleyerek orta veya uzun vadede rahatlıkla

⁶¹ Delva Bajraktarević tarafından Milka Zlatic ile Belgrad’ta gerçekleştirilen söyleşi, 10 Mart 2022.

gerçekleştirebileceği bir hedeftir. Hatta Türkçe öğretiminin dernekler vasıtasıyla teşvik edilmesi dikkatlerin Türkiye'nin resmi makamları üzerine teksif edilmesinin öne geçeceğinden asli amaca hizmet etmeye matuftur.

KAYNAKÇA

BLAGOJEVIĆ, Gordana, "Recent Turkish Migrants in Serbia and the Role of the Serbian-Turkish Friendship Association", *Glasnik Etnografskog Instituta*, Cilt 56, Sayı 2, 2008, ss. 149-157, https://www.researchgate.net/publication/47658549_Recent_Turkish_migrants_in_Serbia_and_the_role_of_the_Serbian-Turkish_Friendship_Association, (23.09.2021).

GÜMÜŞ, Burak, "Sırbistan Türkleri ve Türkçe", *Balkanlarda Yaşayan Türk Azınlıkları ve Türkçeye Yönelik Dil Politikaları*, (ed.) Fahri Türk, Astana Yayınları, Ankara 2016, ss. 201-224.

<https://www.apr.gov.rs/registri/udruzenja/uputstva/osnivanje.2218.html>, (10.02.2023).

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306590, (20.05.2021).

<https://www.ekapija.com/news/5349/2005-u-beogradu-osnovano-udruzenje-spsko-turkskog-prijateljstva-inat-koja-za-sada>, (20.05.2021).

<https://www.paragraf.rs/propisi/pokrajinska-skupstinska-odluka-pokrajinskoj-upravi.html>, Clan 37, (10.12.2022).

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 9, (14.02.2023).

https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_nacionalnim_savetima_nacionalnih_manjina.html, Clan 2, (14.02.2023).

Ministarstvodrjavneupraveilokalnecamouprave, <http://mduls.gov.rs/registri/registar-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina/>, (28.02.2021).

"Novi Pazar'da İstanbul'u Yaşatmak İstiyorlar", 20.09.2021, https://www.facebook.com/hashtag/s%C4%B1rbistanturkleriderne%C4%9Fi?__gid__=788837105066917, (22.09.2021).

"Novi Pazar'da Türkiye'deki Üniversitelere Kayıt Semineri", *Boşnak Haber*, 24 Ocak 2015, <https://www.bosnakmedya.com/novi-pazarda-turkiyedeki-universitelere-kayit-semineri/>, (22.09.2021).

Sırbistan Türkleri Derneği İnternet Sayfası, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

Turkish-Serbian Business Association, <https://tsba.org.rs/tr/hakkimizda/>, (23.09.2021).

UstavRepublikeSrbije, Član 1, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (09.04.2021).

Ustav Republike Srbije, Çılan 79 Pravna oçuvaniye pasebnosti, https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html, (09.04.2021).

“Sırbistan Fatih Sultan Mehmet Camii’nde Türkçe Kursu”, *Sırbistan Türkleri Derneği*, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Derneği Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç’in Kabrini Ziyaret Etti”, *Bozok Tv*, 22 Nisan 2021, <https://www.bozok.tv/haber-sırbistan-turkleri-dernegi-ve-cumhurbaskani-alija-izzetbegovic-in-kabrini-ziyaret-etti-37906.html>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Derneği Yöneticilerinden İstanbul Ziyaretleri”, *Yozgat Gazetesi*, 14.11.2021, <https://www.yozgatgazetesi.com/guncel/sırbistan-tuerkleri-dernegi-yoeneticilerinden-istanbul-ziyaretleri-144660.html>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Derneği’nden İl Başkanlığına Ziyaret”, <http://akpartiistanbul.com/birim.asp?habergetir=3009&birim=5>, (23.09.2021).

“Sırbistan Türkleri Vatandaşlık İstiyor”, *Denizli Yirmi*, 03.09.2020, <http://denizliyirmi.com/sırbistan-turkleri-vatandaslik-istiyor>, (22.09.2021).

“Sırbistan Türklerinin 23 Nisan Sevinci”, *Sırbistan Türkleri Derneği*, 27.04.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

“Sırbistan’da yaşayan Müslüman Türklere Türkiye Hayrat Yardım Vakfı Tarafından Yardımlar Devam Ediyor”, *Sırbistan Türkleri Derneği*, 04.05.2021, <https://udruzenjeturakausrbiji.com/>, (23.09.2021).

Belgeler ve Görüşmeler

“Amir Telibeçiroviç’in Dragoslav Milosavljevic ile yaptığı mülakat”, 12.12.2009, <http://ludikonj.blogger.ba/arhiva/2009/12/17/2382717>, (20.05.2021).

Milka Zlatić ile Belgrat’ta Delva Bajraktarević Tarafından Gerçekleştirilen Söyleşi, 10 Mart 2022.

Sırbistan Türkleri Derneği Tüzüğü, Novi Pazar.

Sırbistan Türkleri Derneği Başkanı Aliya Şahoviç’in Mektubu, 04 Nisan 2021.

Sırbistan Türkleri Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Delva Bajraktarevic ile Edirne’de Fahri Türk Tarafından Gerçekleştirilen Söyleşi, 27 Eylül 2021.

**ALANYA ARKEOLOJİ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA YER ALAN BİR
POSTHUMOUS III. ALEKSANDROS SİKKESİ: PRICE 645 (ASTIBUS?,
PAIONIA)**

*A POSTHUMOUS COIN OF ALEXANDER III FROM ALANYA ARCHAEOLOGY
MUSEUM: PRICE 645 (ASTIBUS?, PAIONIA)*

Ömer TATAR*

*Geliş Tarihi: 13.03.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 09.10.2023
(Accepted)*

ÖZ: Pamphylia'nın en doğuda konumlu kentlerinden Korakesion'un üzerinde kurulmuş Alanya ilçesinin arkeoloji müzesi sikke koleksiyonunda yürütülen çalışmalarda 115 krali Makedon sikkesi tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde 69 adet gümüş sikke yer almaktadır. Balkan Yarımadasındaki, Paionia bölgesinden zor alım yoluyla müze koleksiyonuna kazandırılan bir örnek bilhassa ilgi çekicidir. Söz konusu olan güncel literatürde MÖ. 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen ve Paionia kralı Audoleon'un darp ettirdiği düşünülen sikkelerden bir emisyonuna ait örnektir. III. Aleksandros döneminin temel gümüş sikke ikonografyası ile kralın adını taşıması nedeniyle *posthumous* niteliktedir. Küçük Asya'da ele geçen askeri hareketlerle alakalı definelerde de örnekleri karşımıza çıkan bu sikkenin darp edildiği coğrafyadan oldukça uzak olan Kilikia'da dolaşım göstermesi büyük olasılıkla MÖ. 3. yüzyılın boyunca bölgenin Ptolemaioslar ile Seleukoslar arasında el değiştirmesine neden olan Suriye savaşları ile alakalı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Alanya Arkeoloji Müzesi, krali Makedon sikkeleri, Pamphylia, Paionia

ABSTRACT: During the research of the present author in the archeology museum of the Alanya district, where Korakesion, one of the eastern cities of the ancient Pamphylia region, is located, 115 regal Macedonian coins have been identified. 69 of them are silver issues. Among them, one specimen from Paionia region of Balkan Peninsula is notably interesting. This is the specimen of an emission among the coins dated to the first quarter of the 3rd century BC and thought to have been minted by Audoleon, the king of Paionia. As it carries the basic silver coin type of Alexander III and bear the king's name, it is a *posthumous* silver coin. We also know specimens of this coin in hoards from Asia Minor. The circulation of this coin in Cilicia, which is quite far from the territory where it was minted, must be related to the Syrian wars, which caused the region to change hands between the Ptolemies and Seleucids during the 3rd century BC.

Keywords: Alanya Archaeology Museum, regal Macedonian coins, Pamphylia, Paionia

* Araş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, omertatar@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5644-2188

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Tatar

EXTENDED ABSTRACT

Coin collections of the museums of Pamphylia and Cilicia regions in southern Asia Minor include high number of regal Macedonian coins, both silver and bronze. A numismatic survey was carried out in Alanya Archaeology Museum in 2020 as a part of a larger project which aims to better understand the circulation of regal Macedonian coins in Pamphylia and Cilicia regions. Alanya, Korakesion in antiquity, is located very close to the border between Pamphylia and Cilicia. In fact, sources on the subject, both ancient and modern, sometimes include it in Pamphylia and sometimes in Cilicia. For this reason, its coin collection is expected to include specimens from both regions, making this material even more interesting. In the museum collection, 115 regal Macedonian coins have been identified during the research. Among them, 69 are silver coins and 46 are bronze issues. As a small part of these coins are exhibited, unfortunately, it was not possible to study and examine them. Nevertheless, 50 silver coins, most of which are of Macedonian and Asia Minor origin, were studied and one specimen was more notable amongst. It is a silver tetradrachm struck by Audoleon, sovereign of Paionia region in the late 4th and early 3rd century BC. It was included in the museum inventory in 2007 as confiscated from a smuggler. Unfortunately, the inventory register does not record any information about the provenance of the specimen. The main subject of this paper is to introduce this specimen with previous literature and discuss its circulation in the region.

In fact, this silver tetradrachm is not a regal issue but a *posthumous* Alexander in the name of deceased king with its popular types. The main purpose of the production of such *posthumous* coins is solely related to the demand of the market, either for military or commercial reasons. There are 18 different emissions of silver which Audoleon struck in the name of Alexander the Great between c. 300-286. While early in the literature they were attributed to different parts of the Hellenistic Macedonia as well as Asia Minor, eventually it was comprehended thanks to the studies by H. Seyrig (1963) and N. M. Waggoner (1983) that it was Audoleon who struck these *posthumous* silvers based on Audoleon's own silvers with the same coin type but in his name. This attribution was widely accepted and followed by other scholars who studied the subject, such as G. Le Rider and M. J. Price. However, mint place still remains controversial. Damastion, which previously struck regal Paionian coins, and Astibus, political center of the period, stand out as the most plausible candidates.

Although it is not extraordinary to find such an Alexander silver in a distant land, this specimen is particularly interesting as it comes from a very distant territory and does not circulate in high number in Asia Minor and only a few specimens are known from some hoards. Armenak, Meydancikkale and Kirazlı hoards found at different parts of Asia Minor include specimens of these issues. In order to better understand its circulation and possible answers to its provenance, these hoards are studied. As a result, the main conclusion is related to the military conflicts of the Hellenistic period. As Meydancikkale hoard, in which there are 11 specimens of Audoleon silvers, was not found in a region far away from Alanya, -found in Gülnar district of Mersin-, it comes to mind that just like the specimens in this hoard, which is thought to be hidden during a Seleucid attack against Ptolemaic garrison, the silver tetradrachm in Alanya Archaeology Museum might have arrived due to similar military reasons as Pamphylia and Cilicia regions witnessed constant military conflicts until the early

2nd century BC. Studying the numismatic material of Pamphylian and Cilician regions will surely enrich such comments and let us understand the scheme of things better.

1. GİRİŞ

Bir doğu Pamphylia kenti olan Korakesion, bölgenin en doğusunda Pamphylia-Kilikia sınırına yakın bir coğrafyada yer alır.¹

Yerleşim bugün Antalya ilinin önemli ilçelerinden biri olan Alanya kent merkezinin altında kalmıştır. Kentin adı Hellenistik dönemde Seleukoslar ile Ptolemaioslar arasında bilhassa Kilikia ve Pamphylia'da süregelen çatışmalar vesilesiyle karşımıza çıkarken, yazılı kaynaklarda MÖ. 2. yüzyıldan itibaren daha sık görülmeye başlar. Bu tarihten itibaren, Roma devrine kadar otonom bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.²

Korakesion'un bir sınır kenti oluşu ister istemez üzerinde inşa edilmiş olan Alanya Arkeoloji Müzesi sikke koleksiyonunu ilaveten önemli kılmaktadır. Zira müze yetki ve sorumluluk alanı Alanya, Gazipaşa ve Gündoğmuş ilçelerini kapsamaktadır ve bu bağlamda hem antik Kilikia hem de Pamphylia'dan müze koleksiyonuna eser gelebilmektedir. III. Aleksandros ve ardıllarının idaresinde kalan Pamphylia bölgesindeki Makedon askeri varlığını numismatik verilerle ateste etme adına giriştiğimiz çalışmaların bir parçası olarak bölgenin en doğusunda yer alan müzede 2020 yılında bilimsel araştırmada yapılmıştır. Bu kapsamda müze envanterine kayıtlı 115 krali Makedon sikkesi etüt edilmiştir. Bu sikkelerden 21 adetini teşhirde olmaları nedeniyle doğrudan çalışma şansı olmamıştır. 94 sikkenin 50'si gümüş, 44'ü bronzdandır. İçlerinden biri hem çok uzak bir coğrafyada basılmış olması hem de Küçük Asya'da nadiren görülmesi adına ayrıca ele alınması gerektiğinden bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

¹ Korakesion, iki bölgenin sınır noktasında yer alması nedeniyle hem antik hem modern kaynaklarda kimi zaman Pamphylia kimi zaman Kilikia kenti olarak kabul edilmektedir. Örneğin Pseudo Skylax (101. 75) yerleşimi bir Pamphylia kenti olarak sayarken Livius (33. 20. 4-6), Strabon (14. 4. 2; 5. 2) ve Plinius (*Nat.* 5. 93; 98) Kilikia Trakheiası içerisinde konumlandırır. Konu üzerine ayrıntılı bilgi ve literatür için bkz. Hansgerd Hellenkemper, Friedrich Hild, *Tabula Imperii byzantini 8: Lykien und Pamphylien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004, s. 587-594; Gaetano Arena, *Città di Panfilia e Pisidia sotto il dominio romano: continuità strutturali e cambiamenti funzionali*, Edizioni del Prisma, Catania, 2005, s. 114-115.

² Korakesion'un Hellenistik dönem tarihine dair ayrıntılı bilgi ve literatür için bkz. Hansgerd Hellenkemper, Friedrich Hild, *Tabula Imperii byzantini 8: Lykien und Pamphylien*, s. 587.

2. ALANYA ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ ÖRNEK ÜZERİNE

Söz konusu sikke 2007 yılında Alanya ilçesi Konaklı mahallesinde ikamet eden bir şahıstan müsadere yoluyla alınmış ve müze koleksiyonuna kazandırılmıştır.³ Buluntu yeri bilinmeyen sikke III. Aleksandros *posthumous* darplarından olup tetradrahmi birimindedir. Sikkenin ön yüzünde sağa dönük aslan postlu Herakles başı, arka yüzünde tahtta sola dönük oturur vaziyette, sol elinde asa, sağ elinde kartal tutan Zeus tasvir edilmiştir. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ lejandı taşıyan bu emisyonun arka yüzünde sol boşlukta çelenk sembolü yer alır. Darp yeri ise tartışmalıdır. Güncel literatürde yak. MÖ. 300-286 arasına tarihlenen söz konusu sikke, günümüzde Kuzey Makedonya ile Kosova'yı içine alan coğrafyaya tekabül eden Paionia bölgesi kentlerinden Astibus'a bazen de Damastion'a atfedilmektedir.

18 farklı emisyonu bilinen⁴ Astibus darpları konuyla alakalı literatürde ilk olarak karşımıza Müller tarafından hazırlanan katalogda çıkar. Bu yayında söz konusu darplara ait 3 emisyon Müller tarafından yorumlanmış, içlerinden ikisi Akanthos (n. 154=Price 1991: n. 644) ve Herakleia (Ionia)'ya (n. 1066=Price, 1991: 654)'ya atfedilmiştir.⁵ Müller üçüncü emisyon için bir darphane önerisinde bulunamadığından söz konusu sikkeler için belirsiz (n. 826=Price, 1991: n. 646) başlığını uygun görmüştür.

Bu *posthumous* nitelikteki gümüş sikkeleri ilk defa Paionia'ya atfeden ise H. Seyrig olmuştur. Yazar, çalışmasında toplam 6 farklı emisyonu yer vermiştir.⁶ Bu sikkelerin ön ve arka yüzünde tespit ettiği, Paionia kralı Audoleon'un⁷ kendi adını taşıyan aynı ikonografyaya sahip sikkeleri⁸ ile kalıp ilişkisine istinaden Paionia'ya

³ Bu sikkeyle beraber tarihi değeri olan, Antik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar tarihlenen eser ele geçirilmiştir. Bu bilgileri benimle paylaşma nezaketini gösteren Ş. Sezer'e teşekkür ederim.

⁴ Bu sikkeler için bkz. Martin Jessop Price, *The Coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Vol. I-II, Swiss Numismatic Society, Zürich, 1991, n. 643-660.

⁵ Ludwig Müller, *Numismatique d'Alexandre le Grand, suivie d'un appendice contenant les monnaies de Philippe II et III*, Münzen und Medaillen A.G., Copenhagen, 1855.

⁶ Henri Seyrig, "Monnaies hellénistiques, 2. Royaume de Peonie", *RN*, Cilt 5, 1963, s. 12, n. 1-6.

⁷ III. Aleksandros'un komutanlarından Audoleon, MÖ. 310 civarı, artık vasal değil bağımsız bir krallık olarak karşımıza çıkan Paionia bölgesinin yeni kralı olarak babası Patraos'un yerini almış ve yak. MÖ. 282'deki ölümüne kadar kral olarak kalmıştır. Paionia Krallığı ve Audoleon üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Irwin Merker, "The Ancient Kingdom of Paionia", *Balkan Studies*, Cilt 6, 1965, s. 35-46.

⁸ Audoleon adını taşıyan III. Aleksandros tipli gümüş sikkeler için bkz. Nancy M. Waggoner, "Another Alexander Tetradrachm of Audoleon", Eds. P. Naster, S. Scheers. *Sludia Paulo Naster Oblata 1: Numismatica Antiqua*, Peeters, Leiden, 1982, s. 99-104. Ayrıca bkz. M. Jessop Price, *The Coinage in the name of Alexander*, lev. CLVII.G; Peter Thonemann, *The*

ve Audoleon dönemine atfetmiştir.⁹ Bu sikkelerden Paionia’da ele geçen bir define içerisinde de mevcuttur.¹⁰ Seyrig, bu sikkelerin darp yeri olarak da krali darphane olarak bilinen Damastion’u önerir.¹¹ Mevzubahis 6 emisyonun içerisinde 2’si daha evvel Müller’in darp yeri önermediği ve Herakleia’ya atfettikleridir. Bu kıymetli çalışmada da burada ele alınan arka yüzünde çelenk sembolü emisyonun bulunmamaktadır. Kısa süre sonra konuyu tekrar bir değerlendirmeye tabi tutan Le Rider, Seyrig’in bu atfının oldukça ikna edici temellere dayandığını ifade eder.¹² Le Rider’in de dile getirdiği üzere Audoleon kendi adını taşıyanları iç piyasada, *posthumous* Aleksandros sikkelerini dış ticarete kullanmış olmalıdır.¹³

Paionia’ya atfedilen darpları kapsamlı bir biçimde ele alan N. M. Waggoner olmuştur. Temel konusunu kral Audoleon’un III. Aleksandros adını taşıyan gümüş sikkelerinin oluşturduğu söz konusu çalışmada, çelenk sembolünün de aralarında bulunduğu tüm emisyonlar bir araya getirilmiştir.¹⁴ Burada, daha evvel Seyrig’in öne sürdüğü kalıp ilişkisi tasdik edilmiş, yeni örnekler de ilave edilerek 18 farklı emisyonu ayrılan III. Aleksandros tipli bu *posthumous* sikkeler Paionia’da kral Audoleon dönemi darbı olarak literatürdeki yerini almıştır. Waggoner darp tarihi olarak yak. MÖ. 300-287/86 arasını önerirken kesin bir darphane önerisinde ise bulunmaz.¹⁵

M. J. Price III. Aleksandros ve ardılı III. Philippos adını taşıyan sikkeler üzerine hazırladığı, bugün hala temel referans kaynağı olarak kullanılan katalogunda, önceleri Seyrig tarafından ortaya koyulan ve Waggoner’in çalışmasıyla kesin bir biçimde tespit edilen Paionia atfı ile kral Audoleon dönemine yapılan tarihlendirmeyi takip ve tasdik ederken, Waggoner’in aksine, darp yeri olarak spesifik bir öneride bulunan Price, soru işareti ile bölgenin politik başkenti olan

Hellenistic World: Using Coins as Sources, Oxford University Press, Cambridge, 2015, s. 31-32.

⁹ Henri Seyrig, “Monnaies hellenistiques”, s. 12-14. Söz konusu definenin ayrıntılı dökümü için bkz. *IGCH* 448.

¹⁰ Henri Seyrig, “Monnaies hellenistiques”, s. 9 = Martin Jessop Price, *The Coinage in the name of Alexander*, n. 657.

¹¹ Henri Seyrig, “Monnaies hellenistiques”, s. 14.

¹² Georges Le Rider, “Numismatique grecque”, *École pratique des hautes études. 4e section, Sciences historiques et philologiques*, Annuaire 1970-1971, 1971, s. 250-251.

¹³ Georges Le Rider, “Numismatique grecque”, s. 251. *Posthumous* III. Aleksandros darplarının böylesi kullanımını Audoleon darpları ile birlikte genel olarak ele alan çalışma için bkz. Georges Le Rider, “Les deux monnaies macédoniennes des années 323-294/290”, *Bulletin de correspondance hellénique*, Cilt 117, 1993, s. 491-500.

¹⁴ Nancy M. Waggoner, “Further reflections on Audoleon and his Alexander mint”, *RBN* Cilt 129, 1983, s. 5-21.

¹⁵ Nancy M. Waggoner, “Further reflections on Audoleon”, s. 18-21.

Astibus'u önerirken krallığın daha evvelki dönemlere ait sikkelerini de darp ettiği bilinen Damastion darphanesini diğer ihtimal olarak sayar.¹⁶ Geline noktada konu üzerine literatür bu gümüş sikkelerin Paionia kökenli olduğu ve Audoleon tarafından darp edildiği hususunda mutabıktır. Tartışmalı olan ise anlaşılacağı üzere sikkelerin darp yeridir. Şu an için kesin bir kanya varmanın güç olduğunu ifade etmek gerekir.

Audoleon'a atfedilen tetradrahmilerin Küçük Asya'daki dolaşımına göz atacak olursak, az da olsa örneklerini antik sınırlar göz önünde bulundurulduğu Phrygia bölgesinde ele geçtiği düşünülen Armenak (*IGCH* 1423),¹⁷ Pontos'ta ele geçen Kirazlı (*IGCH* 1369) ve Kilikia'da ele geçen Meydancikkale (*CH* VII, 80; *CH* VIII, 308; *CH* X, 269; *EH* I, 55) definelere bilmekteyiz. 1927 yılı civarında ele geçen Armenak definesi içerisinde krali Makedonların yanı sıra Lysimakhos ve Seleukos gümüşlerinin de yer aldığı yaklaşık 2000'e yakın gümüş sikkeden meydana gelmektedir.¹⁸ Makedon sikkeleri özelinde darphane dağılımı, Makedonya'dan Küçük Asya'ya ve Suriye-Fenike'ye geniş bir kapsama sahiptir. Küçük Asya'nın kuzeyinde, Phrygia yakınlarında ve MÖ. 270'lerde Galatların bölgedeki işgali esnasında gömüldüğü düşünülen Armenak definesi içerisinde Paionia'ya atfedilen gümüşlerden 4 adet bulunmaktadır.¹⁹ Pontus bölgesinde bulunana gelecek olursak günümüzde Amasya ili sınırları içerisinde kalan Kirazlar'da 1939 yılında ele geçtiğini bildiğimiz ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne intikal etmiş 835 parçalık define içerisinde 1 adet de Audoleon darbi posthumous Aleksandros gümüşü yer alır. Definenin geri kalanı ağırlıkla III. Aleksandros gümüşlerinden oluşmaktadır.²⁰ Sonuncusu ise 1980 yılında Kilikia bölgesinde Meydancikkale'de yürütülen arkeolojik kazılar sırasında ele geçen Meydancikkale-Gülner definesidir ve büyük bölümünü krali Makedon ve Ptolemaios darplarının meydana getirdiği 5215 gümüş

¹⁶ Martin Jessop Price, *The Coinage in the name of Alexander*, s. 151. Damastion darbi sikkeler için bkz. Hugo Gaebler, "Zur Münzkunde der paionischen Könige – die Lage von Damastion und Pelagia", *ZfN*, Cilt 37, 1927, s. 223-253.

¹⁷ Kesin buluntu yeri bilinmemesine karşın "Adana yakınlarındaki Ermenek'te" bulunduğu bilgisi defineyi piyasaya süren kişi tarafından not düşülmüştür, bkz. Margaret Thompson, "The Armenak Hoard (*IGCH* 1423)", *ANSMN* Cilt 31, 1986, s. 63-106. Yerleşim Mersin ilinin kuzeyinde, Alanya'ya yak. 120 km mesafedeki Ermenek (Karaman iline bağlı) ilçesine tekabül etmektedir.

¹⁸ Margaret Thompson, "The Armenak Hoard (*IGCH* 1423)", *ANSMN*, Cilt 31, 1986, s. 63-106.

¹⁹ Margaret Thompson, "The Armenak Hoard (*IGCH* 1423)", s. 99-102.

²⁰ Georges Le Rider, "Les Alexandres d'argent en Asie Mineure et dans l'Orient Séleucide au IIIe siècle av. J.-C. (c. 275-c. 225) Remarques sur le système monétaire des Séleucides et des Ptolémées", *Journal des savants* 1986, 1986, s. 28; Georges Le Rider, Nekriman Olcay, "Le trésor de Kirazlı (Près d'Amasya) *IGCH* 1369", *Anatolia Antiqua - Eski Anadolu* 1987, 1988, s. 24.

sikkenin içerisinde de 11 adet Paionia'ya atfedilenlerden mevcuttur.²¹ Bunlardan üçü (n. 468-470) Alanya Arkeoloji Müzesi'nde örneği bulunan çelenk sembolü gümüşlerdendir. Bir diğer son dönem define buluntusu "Bilinmeyen Buluntu Yeri" (CH X, 265) başlığı ile yayınlanan, MÖ. 281 civarı gömüldüğü düşünülen, büyük bölümünü III. Aleksandros, III. Philippos ve Seleukos sikkelerinin meydana getirdiği ve içerisinde çok sayıda Küçük Asya kökenli darp bulunan 5000 binin üzerinde gümüş sikke ihtiva eden definedir. 2005 yılında gün yüzüne çıkan ve üç farklı lot şeklinde ticari dolaşımda olan bu define içerisinde Paionia'ya atfedilenlerden 6 adet sikke bulunduğunu görmekteyiz. Bu define üzerine henüz ayrıntılı bir yayın yapılmadığından Paionia sikkelerinin hangi emisyonu ait olduklarını bilememekteyiz.

3. POSTHUMOUS ALEKSANDROS DARPLARI

Burada, *posthumous* III. Aleksandros darplarından da bahis açmak gerekir. III. Aleksandros'un sikke tipini ve kralın adını taşıyan gümüş sikkelerin darbına MÖ. 2. yüzyılın ortalarına değin farklı coğrafyalarda yaygın bir biçimde devam edilmiştir.²² MÖ. 317-280 arası süreçte *posthumous* gümüşleri darp eden, süre gelen savaşları finanse etmek isteyen halefler iken MÖ. 3. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bu gümüşler sivil bir nitelik kazanmış, bilhassa ödemelerin Aleksandros sikkesi olarak yapılmasını talep eden piyasayı elde tutmak için kentler Aleksandros'un adını taşıyan gümüşler darp etmiştir.²³ Zira, geniş kabul görmüş ve piyasayı domine eden sikkenin arzını devam ettirmek otoritenin de işini kolaylaştırmaktaydı. Öte yandan,

²¹ Alain Davesne, Georges Le Rider, *Gülner II. Le trésor de Meydancikkale (Cilicie Trachee, 1980) I-II*, Éditions Recherche sur les Civilisations, Paris, 1989, s. 465-475.

²² *Posthumous* Aleksandros gümüşlerinin darbi, dolaşımı ve etkileri üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Sophia Kremydi-Sicilianou, Marie-Christine Marcellesi (Eds.), *Les Alexandres après Alexandre: histoire d'une monnaie commune*, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Institut de Recherches Historiques, Athènes, 2019.

²³ Martin Jessop Price, *The Coinage in the name of Alexander*, s. 74-76; P. Thonemann, *The Hellenistic World*, s. 16-17. Bu talebin hem askeri hem de ticari olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa MÖ. 3. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz ve Küçük Asya'nın kimi kentlerindeki *posthumous* darpların bölgeyi işgal altına alan ve yağmalar gerçekleştiren Galatlara yapılan ödemelerde kullanıldığı düşünülmektedir, bkz. Martin Jessop Price, *The Coinage in the name of Alexander*, s. 75-76; Peter Thonemann, *The Hellenistic World*, s. 32. Bugün Suudi Arabistan'ın doğusunda yer alan Gerrha kentinin yak. MÖ. 230-220 arasına tarihlenen *posthumous* sikkelerinin darp maksadının ise Seleukos ve Ptolemaios krallıkları ile yapılan baharat ticareti olduğu düşünülmektedir, bkz. Peter Thonemann, *The Hellenistic World*, s. 38. MÖ. 2. yüzyıl tapınak envanterlerinde, Aleksandros gümüşlerinin muhafaza edildiği görülmektedir, Didyma Apollon tapınağından bir envanter kaydı için John R. Melville-Jones, *Testimonia Numaria. Greek and Latin Texts concerning ancient Greek Coinage Vol 1: Texts and Translations*, Spink, London, 1993, n. 266; 894.

MÖ. 3. yüzyıl sonunda ve MÖ. 2. yüzyıl başlarında Rhodos'un ve Pergamon'un darp ettiği *posthumous* nitelikteki Aleksandros sikkelerinin esas darp maksadının paralı askerlere yapılan ödeme olduğunu bilmekteyiz.²⁴ Benzer şekilde Audoleon da gümüş sikkeleri bu maksatla darp ettirmiş olmalıdır.

4. SONUÇ

Çok uzak bir coğrafyada basılmış olan Paionia kökenli bir III. Aleksandros *posthumous* sikkesinin Pamphylia ile Kilikia sınırında bir coğrafyada bulunuyor oluşuna ilişkin kesin bir yargıda bulunmak mümkün olmasa da büyük olasılıkla askeri nedenlerden ötürü olmalıdır. Bu noktada akla Ptolemaios Krallığı ile Seleukos Krallığı arasında MÖ. 3. yüzyıl boyunca yaşanan ve iki devletin sınır coğrafyasını meydana getirmesi nedeniyle Pamphylia ve Kilikia bölgelerini doğrudan etkileyen Suriye savaşları ve akabinde yaşanan karşılıklı askeri hareketler gelmektedir.²⁵ Unutulmamalıdır ki içerisinde burada tartışılan sikkenin örnekleri de bulunan ve III. Suriye Savaşı (MÖ. 246-241) ve hemen sonrasına tarihlenen²⁶ Meydancikkale definesinin Ptolemaiosların hakimiyetinde bulunan kale yerleşimine karşı Seleukosların yaptığı saldırı sırasında saklandığı düşünülmektedir.²⁷ Bu bağlamda Paionia kralı Audoleon'un darp ettirdiği gümüş sikke de bu tarihlerde paralı asker hareketliliği vasıtasıyla bölgeye intikal etmiş olmalıdır.

²⁴ Georges Le Rider, "La politique monétaire du Royaume de Pergame après 188", *Journal des savants*, 1989, s. 179, dn. 1.

²⁵ Bir asırdan fazla bir sürece yayılan ve altı farklı muharebeye sahne olan Suriye Savaşları için bkz. John D. Grainger, *The Syrian Wars*, Clarendon, Leiden-Boston, 2010. Küçük Asya özelinde etkileri üzerine bkz. Heinz Heinen, "The Syrian Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia Minor", Eds. F. W. Walbank *et al.*, *The Cambridge Ancient History, VII.1: The Hellenistic World*, Cambridge, 1984, s. 412-445; Andrew Meadows, "Deditio in Fidem: The Ptolemaic Conquest of Asia Minor", Eds. C. Smith, L. M. Yarrow, *Imperialism, Cultural Politics, and Polybius*, University Press, Oxford; New York, 2012, s. 113-133.

²⁶ Önerilen tarihlendirmeler için bkz. MÖ. 240-235: *CH VIII*, 308; Alain Davesne, Georges Le Rider, *Gülнар II. Le trésor de Meydancikkale (Cilicie Trachee, 1980) I-II*, s. 346-348; A. Davesne, "Autour des monnaies séleucides de Meydancikkale", *Le Roi et l'économie. Autonomies locales et structures royales dans l'économie de l'empire séleucide, TOPOI Suppl. Cilt 6*, Paris, 2004, s. 426-427; Julien Olivier, Bérangère Redon, "Reconsidérer la politique militaire des Lagides à la lumière des données numismatiques. Frappes et trésors monétaires aux IIIe et IIIe s. av. J.-C. (env. 294-116), Şurada: T. Faucher (ed.), *Money Rules!: The Monetary Economy of Egypt, from Persians until the beginning of Islam*, Institut français d'archéologie orientale, Le Caire, 2020, s. 105- 137; MÖ. 243/242 veya sonrası: *EH I*, 55; MÖ. 240'lar: *CH X*, 269.

²⁷ Alain Davesne, Georges Le Rider, *Gülнар II. Le trésor de Meydancikkale (Cilicie Trachee, 1980) I-II*, s. 346-348; A. Davesne, "Autour des monnaies séleucides", s. 427-428.

Katalog

Astibus ya da Damastion, Paionia

Yak. MÖ. 300-286

Öy. Sağa dönük aslan postlu Herakles başı

Ay. ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ]. Sola dönük, tahtta oturan Zeus, sol elinde asa, sağ elinde kartal tutmakta, sol boşlukta çelenk

Ref.: Price, 1991: n. 645

AR (*tetradrahmi*) 25 mm. 15.25 gr. 12h Alanya Ark. Müz. Env. No. 2014/196

Resim 1: Alanya Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Audoleon darbı gümüş tetradrahmi

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmamanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Arena, Gaitano, *Città di Panfilia e Pisidia sotto il dominio romano: continuità strutturali e cambiamenti funzionali*, Edizioni del Prisma, Catania, 2005.

CH= *Coin Hoards: I-X*. London 1975-.

EH=T. Faucher, A. Meadows, C. Lorber, *Egyptian Hoards I: The Ptolemies*, Le Caire, 2017.

IGCH=*An Inventory of Greek Coin Hoards*, (Ed.) M. Thompson, O. Mørholm, C. M. Kraay, New York 1973.

Davesne, Alain, Le Rider, Georges, *Gülнар II. Le tresor de Meydancikkale (Cilicie Trachee, 1980) I-II*, Éditions Recherche sur les Civilisations, Paris, 1989.

Davesne, Alain, “Autour des monnaies séleucides de Meydancikkale”, *Le Roi et l'économie. Autonomies locales et structures royales dans l'économie de l'empire séleucide*, TOPOI Suppl. Cilt 6, Paris, 2004, s. 425-436.

Gaebler, Hugo, “Zur Münzkunde der paionischen Könige – die Lage von Damastion und Pelagia”, *ZfN* Cilt 37, 1927, s. 223-253.

- Grainger, John D., *The Syrian Wars*, Mnemosyne, bibliotheca classica Batava. Supplementum, Leiden-Boston, 2010.
- Heinen, Heinz, "The Syrian Egyptian Wars and the New Kingdoms of Asia Minor", Eds. F. W. Walbank *et al.*, *The Cambridge Ancient History, VII.1: The Hellenistic World*, University Press, Cambridge, 1984, s. 412-445.
- Hellenkemper, Hansgerd, Hild, Friedrich, *Tabula Imperii byzantini 8: Lykien und Pamphylien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2004.
- Kremydi-Sicilianou, Sophia, Marcellesi, Marie-Christine, (Eds.), *Les Alexandres après Alexandre: histoire d'une monnaie commune*, Fondation Nationale de la Recherche Scientifique, Institut de Recherches Historiques, Athènes, 2019.
- Le Rider, Georges, "Numismatique grecque", *École pratique des hautes études. 4e section, Sciences historiques et philologiques*, Annuaire 1970-1971, 1971, 241-246.
- Le Rider, Georges, "Les Alexandres d'argent en Asie Mineure et dans l'Orient Séleucide au IIIe siècle av. J.-C. (c. 275-c. 225) Remarques sur le système monétaire des Séleucides et des Ptolémées", *Journal des savants* 1986, 1986, s. 3-57.
- Le Rider, Georges, Olcay, Nekriman, "Le trésor de Kirazlı (Près d'Amasya) IGCH 1369", *Anatolia Antiqua - Eski Anadolu* 1987, 1988, s. 23-34.
- Le Rider, Georges, "La politique monétaire du Royaume de Pergame après 188", *Journal des savants*, 1989, s. 163-190.
- Le Rider, Georges, "Les deux monnaies macédoniennes des années 323-294/290", *Bulletin de correspondance hellénique*, Cilt 117, 1993, s. 491-500.
- Meadows, Andrew, "Deditio in Fidem: The Ptolemaic Conquest of Asia Minor", Eds. C. Smith, L. M. Yarrow, *Imperialism, Cultural Politics, and Polybius*, University Press, Oxford; New York, 2012, s. 113-133.
- Melville-Jones, John R., *Testimonia Numaria. Greek and Latin Texts concerning ancient Greek Coinage Vol 1: Texts and Translations*. Spink, London, 1993.
- Merker, Irwin, "The Ancient Kingdom of Paionia", *Balkan Studies*, Cilt 6, 1965, s. 35-46.
- Olivier Julien, Redon, Bérengère, "Reconsidérer la politique militaire des Lagides à la lumière des données numismatiques. Frappes et trésors monétaires aux IIIe et IIIe s. av. J.-C. (env. 294-116)", Ed. T. Faucher, *Money Rules!: The Monetary Economy of Egypt, from Persians until the beginning of Islam*, Institut français d'archéologie orientale, Le Caire, 2020, s. 105-137.
- Price, Martin Jessop, *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, Vol. I-II, Swiss Numismatic Society, Zurich 1991.
- Seyrig, Henri, "Monnaies hellénistiques, 2. Royaume de Peonie", *RN*, Cilt 5, 1963, s. 7-64.
- Thompson, Margaret, "The Armenak Hoard (IGCH 1423)", *ANSMN*, Cilt 31, 1986, s. 63-106.
- Thonemann, Peter, *The Hellenistic World: Using Coins as Sources*, University Press, Cambridge, 2015.
- Waggoner, Nancy M., "Another Alexander Tetradrachm of Audoleon", Eds. P. Naster, S. Scheers. *Sludia Paulo Naster Oblata 1: Numismatica Antiqua*, Peeters, Leiden, 1982, s. 99-104.
- Waggoner, Nancy M., "Further reflections on Audoleon and his Alexander mint", *RBN*, Cilt 129, 1983, s. 5-21.

**OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU OLAN ÇOCUKLARIN EĞİTİMİNDE
AİLE KOÇLUĞU: BİR DERLEME ÇALIŞMASI¹**

*COACHING PARENTS IN TEACHING THEIR CHILDREN WITH AUTISM
SPECTRUM DISORDER*

Aynur GICI VATANSEVER^{*}, Emine AHMETOĞLU^{}**

*Geliş Tarihi: 03.12.2022
(Received)*

*Kabul Tarihi: 27.11.2023
(Accepted)*

ÖZ: Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), sosyal etkileşim ve iletişimde yetersizlikler ile sınırlı / tekrarlanan davranışlar olmak üzere iki temel karakteristik özellikle kendini gösteren karmaşık nöro-gelişimsel bozukluktur. Bu durum, OSB'nin nedenlerinin ortaya konulmasının, olası önleme yollarının belirlenmesinin ve daha da önemlisi çocuk-aile eğitiminin önemini ve ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır. OSB'li çocuklarda erken ve yoğun davranışsal müdahale en etkili müdahale biçimidir. Bu kapsamda nitelikli ve işlevsel erken ve yoğun özel eğitim verebilmek ancak aile işbirliği ile mümkün olmaktadır. Alanyazında erken müdahalenin özel eğitimciler ve aile üyeleri tarafından sunulması erken müdahale programlarını çeşitlendirip zenginleştirdiği gibi öğrenilen becerilerin genellenme olasılığını da arttırmaktadır. OSB'li çocuklarının eğitime katılımlarını sağlayabilmek için ailelere sunulan yetişkin öğrenme yollarından biri koçluk uygulamalarıdır. Koçluk uygulamaları, ailelere sunulduğunda aile koçluğu adını almaktadır. Aile koçluğu modelinde aile ve uzman arasında tecrübe ve bilgi alışverişi yapılmaktadır. Bu çalışmanın amacı ulusal alanyazına Aile koçluğu termini tanıtmak, OSB'li çocuklarda kullanılmasının gerekliliği ve yararlarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile Koçluğu, Koçluk Uygulamaları, Otizm Spektrum Bozukluğu

ABSTRACT: Autism Spectrum Disorder (ASD) is a complex neurodevelopmental disorder that manifests itself with two main characteristics: deficits in social interaction and communication and limited/repetitive behaviors. This reality definitely indicates the importance and the necessity of defining the reasons for ASD, stating the possible prevention

¹ Bu çalışma 2018 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Emine AHMETOĞLU ve Prof. Dr. Elif TEKİN İFTAR danışmanlığında Aynur GICI VATANSEVER tarafından hazırlanan "Otizm Spektrum Bozukluğuna Sahip Çocuğu Olan Annelere Sunulan Koçluk Uygulamalarının Annelerin Öğretim Becerilerini ve Çocukların Ortak Dikkate Tepki Verme Becerilerini Edinmeleri Üzerindeki Etkileri" başlıklı Doktora Tezinin bir kısmından üretilmiştir.

^{*} Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, aynurgvatansever@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6377-620X.

^{**} Prof. Dr. Trakya Üniversitesi, emineahmetoglu@trakya.edu.tr, ORCID:0000-0001-7974-7921.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Gıcı Vatansever & Ahmetoğlu

ways, and training parents and children with ASD, which is more important than the formers. Early and intensive behavioral treatment is the most effective intervention in teaching children with ASD. The only way of providing quality early intervention includes cooperation with parents of children with ASD. Parent-implemented early special education programs may enrich the content and promote the generalization of acquired skills acquired across novel situations. One way of adult training to ensure parent participation in early special education programs is coaching. Coaching is defined as family coaching when the program is carried out with families. Family coaching enables the family and the coach to share not only information about the program but also experiences about the implementation. The aim of this study is to introduce the term Parent Coaching to the national literature and to reveal the necessity and benefits of its use in children with ASD.

Key Words: Autism Spectrum Disorder, Coaching, Parent Coaching

EXTENDED ABSTRACT

Autism Spectrum Disorder (ASD), which was defined first by Leo Kaner in 1943, is neuro-developmental disorder, emerged from birth or the first years after birth (American Psychiatric Association [APA], 2013; Tidmarsh & Volkmar, 2003). Diagnosis criteria of Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) has been accepted since 2013 by American Psychiatric Association (APA): (a) Social communication/interaction deficits and (b) limited /repetitive behaviors and interests (APA, 2013). ASD is a developmental disorder that continues lifelong and the most frequent symptoms are permanent disabilities in social interaction, limited-repetitive behaviors, insistence on the routines, over-sensitivity or insensitivity to sensory stimulus (Kırcaali-İftar, 2015; Koegel & Koegel, 2005; Volkmar & Wiesner, 2004).

The role of parents of children with ASD, who are social and communicational partners of their children, is more important than parents of children with typically developed children. Taking responsibility for their children's 'teacher' role enables families reduce the stress that they are exposed to, so families and their children with ASD have chance to share more qualified interaction and communication atmosphere (Coleman & Karraker, 2000; Schultz et al., 2011; Schultz et al., 2012). The most widely known model that explains the family responses to their children with special needs is 'the five stages of grief' by Kubler-Ross (1997). The stages are denial, anger, bargaining, depression/despair and acceptance. In the acceptance stage, families agree to the extraordinary situation of their child/children, acknowledge the necessity to return the daily routines, and start to struggle to organize their children's lives according to their needs. Thus, families are ready to participate in their children's education process with family intervention/participation programs.

One of family participation programs for parents with children with special needs is coaching. Coaching is often preferred by re-searchers as an adult training program

(Trivette et al., 2009). Coaching is used to train and guide teachers, who are volunteer to improve themselves for their students, and families, who want to effect their children's lives positively. Coaching is defined as family coaching when the program is carried out with families. Family coaching plays an important role on families and children with ASD. As families participate in their children's education actively as if they are 'teachers', social and emotional interaction can be built easily between the children with ASD and their families.

Parents of children with ASD need systematic coaching procedure leaving the traditional family roles behind so that they can decide the most suitable education process for their children with special education teachers (Lane et al., 2016). With the help of coaching, families and their children spend time together in an academic learning environment. Thus, families have a chance to observe their children and learn which academic abilities of children should be supported; which challenging behaviors should be improved (Artman-Meeker et al., 2015; Berger, 2008).

Parent coaching has such an important role on families that it is suitable for mutual cooperation, helpful/motivating feedback and instant correction for incorrect implementation. Thanks to knowledge gained during coaching, when families spend all day together, they may take advantage of the valuable time as learning opportunities for their children with ASD. Via coaching, the fact that families have been informed how to teach children with ASD may be a solution for the problem of insufficient number of special education teachers. Although the need for special education teachers continues, families who are trained on evidence-based practices and present researches on ASD in coaching process are possible solutions for children with ASD and their families.

Coaching has two basic family coaching types which are supervisory coaching and side-by-side coaching (Kretlow & Bartholomew, 2010). In supervisory coaching type, the coach observes the families while they practice the techniques and methods that they have learnt during family training process on their children with ASD. During the observation, the coach does not interfere and disrupt the implementation of families, but collects data about family practices in order that s/he can give feedback later on. After the family implementation and the coach observation is completed, the coach and families come together for feedback session. The coach not only makes corrections for the inaccurate implementation and practices but also praises the families for the correct intervention and treatment (Joyce & Showers, 1995).

On the other hand, in side-by-side coaching type, the coach, families and the children with ASD actively participate in the treatment process after the family training when they have been trained about the effective techniques and methods to be used with their children with ASD. The coach does not wait till the end of the treatment phase; however if necessary, s/he interrupts the families to make corrections of their

inaccurate treatment on children and role play the true implementation, which prevents children from being exposed to inappropriate intervention. It is demonstrated that compared to the former type of coaching, side-by-side coaching enables families to acquire the skills faster and to maintain them permanently (Blakely, 2001).

1. GİRİŞ

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), 1943 yılında ilk kez Leo Kanner tarafından tanımlanan, doğuştan gelen ya da yaşamın ilk yıllarında ortaya çıkan karmaşık bir nörogelişimsel bozukluk olup tanı ölçütleri, Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association [APA], 2013; Tidmarsh & Volkmar, 2003) tarafından yayımlanan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatiksel El Kitabında (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – DSM-5) güncellenerek (a) sosyal iletişim ve etkileşim yetersizliği ve (b) sınırlı ilgi/yineleyici davranışlar olmak üzere iki başlıkta toplanmıştır (APA, 2013). Buna göre OSB sosyal, iletişim ve etkileşimdeki kalıcı yetersizlikler, sınırlı/yinelenen davranışlar, aynılıkta ısrarcılık, rutinlere bağlılık ve duyuşsal uyarılara aşırı duyarlılık ya da duyarsızlıkla kendini gösteren ve belirtileri çok yoğun olarak erken çocuklukta ortaya çıkan, günlük yaşamda aksamalara sebep olan ve hayat boyu devam eden bir gelişimsel yetersizlik olarak tanımlanmaktadır (Kırcaali-İftar, 2015; Koegel & Koegel, 2005; Volkmar & Wiesner, 2004).

OSB’li çocuklar duyuşsal özellikleri, akademik becerilere ilişkin özellikleri, ebeveynleri ile olan ilişkileri, sosyal, duyuşsal ve davranış özellikleri, dil gelişimleri, iletişim becerileri, motor becerileri ve günlük yaşam becerileri gibi çeşitli alanlarda sınırlılıklar yaşamaktadırlar (Lord & McGee, 2011). Genel olarak, OSB’li çocukların zihinsel performansları çok düşük olabileceği gibi; bazı OSB’li çocukların zihinsel performansları çok yüksek de olabilmektedir. Çoğunlukla sözel iletişim becerilerine sahip olmayan OSB’li bireyler, başka insanların iletişim başlatma girişimlerine tepki vermeyebilir ya da çevresindekilerle hiç konuşmayabilirler (Kırcaali-İftar, 2015). OSB’li bireylerin iletişim becerilerindeki eksiklikler, günlük yaşamda yaşadıkları birçok sorunun kaynağını oluşturabilir. Çocuk ile çevresindeki bireyler arasında karşılıklı etkileşimin sosyal bir bağlam içerisinde kurulmasını ve devam etmesini sağlayan sosyal etkileşimin OSB’li çocuklarda temel yetersizlik alanlarından biri olduğu alanyazında açıkça belirtilmiştir (Kırcaali-İftar, 2015; Mundy, 2016).

OSB zihinsel yetersizlikten sonra en yaygın yetersizlik türü olarak açıklanmaktadır ki bu durum, OSB’nin nedenlerinin ortaya konulmasının, olası önleme yollarının belirlenmesinin ve çocuk - aile eğitiminin önem ve ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaçları karşılayabilmek için OSB’li bireyleri ve özelliklerini yakından tanımanın faydalı olduğu söylenmektedir (Lord & McGee,

2011; Tidmarsh & Volkmar, 2003). Çoklu sorunların varlığı OSB'li çocuklara sağaltım ve müdahale süreci, öncelikli olarak ailenin ve çocuğun ihtiyaç ve özelliklerinin göz önünde bulundurulduğu, ancak çeşitli uzmanların dahil edildiği bir ekip tarafından (örn., özel eğitim öğretmeni, çocuk psikiyatristi ve nöroloğu, fizyoterapist, dil-konuşma terapisti, sosyal hizmet uzmanı) disiplinler arası bir model ile yürütülmelidir (O'Brien & Daggett, 2006). Bu düşüncelerden hareketle bu çalışmada OSB'li çocukların eğitiminde aile koçluğunun yeri ve önemi bilimsel temeller ışığında açıklanarak; ulusal alanyazına aile koçluğu terimini tanıtılmış, OSB'li çocuklarda kullanılmasının gerekliliği ve yararları ortaya koyulmuştur.

2. OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU VE AİLE

Özel eğitim hizmetlerinde amaç, çocuğun özel gereksiniminin mümkün olduğunca erken yaşta farkına varılarak uygun özel eğitim hizmetlerinin sunulmasını planlamak ve sağlamaktır. Erken çocukluk döneminde özel eğitimin ve erken müdahalenin amacı 0-6 yaş dönemindeki çocuğun hızlı olan gelişimini destekleyerek normal gelişen akranlarıyla bir arada eğitime katılmalarına yardımcı olmak ve aileyi de eğitime dahil ederek duygusal ve toplumsal sorunları azaltmaktır (Acarlar, 2001; Charman, 2003; Kırcaali-İftar & Odluyurt, 2012). OSB'li çocuklar için kanıtlanmış en etkili tedavi erken ve yoğun davranışsal eğitimidir. Nitelikli ve işlevsel erken ve yoğun davranışsal eğitim verebilmek ancak aile işbirliği ile mümkün olmaktadır (Boyd, Odom, Humphreys, & Sam, 2010).

OSB'li çocukların aileleriyle vakit geçirdikleri doğal ev ortamlarının çocuk için çeşitli gelişim alanlarına yönelik yararlı hale getirilmesi oldukça önemlidir. Çocuğun yakın çevresini oluşturan aile, çocuğun ilk sosyal deneyimini edindiği ve kişiliğinin temellerinin atıldığı sosyal bir kurum olarak kabul edilmektedir (Aşık-Öztürk & Ahmetoğlu, 2017; Birkan, 2009). Çocukların ilk yakın ilişki içinde olduğu kişi ise çoğunlukla anneleridir. Bu yüzden başta anneler olmak üzere tüm aile üyeleri OSB ve yaşamın güçlükleri ile baş etmede daha aktif rol almakta, daha çok çaba göstermekte ve OSB'li çocuğuyla ilgili sorumlulukları büyük oranda yüklenmektedirler (Lane vd., 2016; Sevinç, 2004). Normal gelişim gösteren çocuğa sahip aileler ile OSB gibi gelişim geriliği gösteren çocuğa sahip ailelerin çocuklarını yetiştirme sürecinde yaşadıkları stres düzeyi karşılaştırıldığında, OSB'li çocuğu olan ailelerin yaşadığı stresin belirgin derecede daha fazla olduğu görülmektedir (Boyd, 2002; Bristol & Schopler, 1984; Mancil, Boyd, & Bederssem, 2009; McGrath, 2006; Sanders & Morgan, 1997).

Aile, bireylerin tüm gelişim alanlarının ilk olarak başladığı yer olup, toplumsal açıdan en küçük sosyal birimlerdir. Burada öğrenilen tüm beceriler bireyin hayatı boyunca öğreneceği becerilere temel oluşturmasından dolayı normal gelişim gösteren ya da OSB'li tüm çocukların aileleri çocuklarının yaşamlarında aktif birer eğitimi rolünde olmalıdırlar. Çocukların en önemli sosyal ve iletişim paydaşı olan ailelerin eğitimi rolünde olmaları, normal gelişim gösteren akranları ile

karşılaştırıldığında OSB'li çocukların hayatında daha büyük önem kazanmaktadır. Ailelerin OSB'li çocukları için aktif öğretici rolünü almaları, yaşadıkları yoğun stresi azaltmakta ve böylece çocuklarıyla daha kaliteli etkileşim kurma olanağı sağlamaktadır (Coleman & Karraker, 2000; Schultz, Schmidt, & Stichter, 2011; Schultz, Stichter, Herzog, Mcghee, & Lierheimer, 2012).

Alanyazında erken müdahalenin özel eğitimciler ve aile üyeleri tarafından sunulması, erken müdahale programlarını çeşitlendirip zenginleştirmesinin yanında öğrenilen becerilerin genellenmesi olasılığını da arttırmaktadır (Whalen & Schreibman, 2003). Çocuk, kendi doğal ortamında, yarı yapılandırılmış ve zenginleştirilmiş uyaranların olduğu bir çevrede aile üyesiyle çalışmaktadır. Bu uygulamanın, kurum temelli uygulamalarla karşılaştırıldığında her türlü maliyet açısından (örn., zaman, emek, ücret) daha verimli olduğu ortaya konulmaktadır (Schreibman & Koegel, 1996).

Ailelerin yaşadığı stresin kaynağını anlamak ve aileleri çocuklarının erken müdahale sürecine katılımını sağlamak önemlidir. Ailelerin katılıma gönüllü olması ve aile-eğitmen işbirliğinin sağlıklı yürütülebilmesi için uzmanların OSB'li çocuğa sahip ailenin olası tepkilerini iyi bilmesi gerekmektedir. Aile tepkilerini açıklamaya çalışan modellerden en yaygın olanı Kubler-Ross'un (1997; aktaran O'Shea, O'Shea, Algozzine, & Hammitte, 2001) Aşama Modelidir. Aşama modeli beş aşamadan oluşmaktadır: (a) Şok, inkar ve yadsıma (b) Öfke ve içerleme (c) Pazarlık (d) Depresyon ve umutsuzluk (e) Kabullenme. Son aşama olan kabullenme aşamasında, aileler yeni durumu hazmeder ve hayatın normal akışına dönebileceklerinin bilincine erişerek, çocukları için bir şeyler yapmak, çaba göstermek ve yaşam biçimini düzenlemek gerektiğinin farkına varmış olurlar (Stein & Thorkildsen, 1999). Ancak uzmanların, ailelerin önceki aşamalarda hissettikleri olumsuz duyguların hiçbir zaman tamamıyla yok olmadığını unutmamaları gerekmektedir. Kabul süreci, OSB'li çocuğu tanımayı, anlamayı, çocuğun büyüme sürecinde karşılaşılabilecek olası sorunlara karşı hazırlıklı olmayı gerektiren bir süreçtir (Rivera & Smith, 1997). Bazı aileler uyum sürecine birkaç gün gibi kısa sürede ulaşırken, bazılarının ise yıllarını alabilmektedir. Ancak, ne kadar zor ve yorucu olursa olsun, uyum sürecine ulaşmak, ailelerin çocukları için uzman ve öğretmenlerle olan etkileşimini olumlu etkilemektedir. Öte yandan aile katılımında etkin rol alacak uzmanların aileyi anlaması, onların duygularına saygı duyması, aile-uzman arasındaki ilişkiyi, uzmana duyulan güven duygusunu ve ailenin çocuğunun eğitiminde başarılı olmasını etkilemektedir (Anstine-Templeton & Johnston, 2004).

Ailelerin eğitim sürecine dahil edildiği araştırmalarda OSB'li çocuğa sahip ailelerin çocuklarına yeterli olmadıklarında ve eğitimlerine nasıl katkı sağlayacaklarını bilmediklerinde yoğun bir stres yaşadıkları açıkça belirtilmektedir (Stein & Thorkildsen, 1999). Çocukları konusunda bilgi sahibi olmak aileler için bir

güç kaynağı ve stres azaltıcı bir kriterdir. Aileler çocukları ve onların eğitimi konusunda bilgi sahibi oldukça ruhsal yönden iyi durumda olacaktır ve üzerlerinde hissettikleri baskı azalmış olacaktır. Böylece, OSB'li çocuğa sahip aile olma rolünü daha kolay yerine getirecek, durumu daha kolay kabul edecek ve üzerine düşen görevleri sağlıklı bir şekilde yerine getirirken, çocuğuyla olan bağı kopmayacak, ona şefkat göstermeye devam etmiş olacaktır (Üstüner-Top, 2009). Kısaca, aileler çocuklarına OSB tanısı konulduktan sonra, çocuklarına yaklaşımları, onun okul/kurum dışında eğitimine devam etmeleri gerektiği ve bu eğitimi çocuklarına sunarken kullanmaları gereken yöntem ve teknikleri çeşitli aile eğitim modelleri sayesinde öğrenmektedirler. Böylece aile, bir yandan çocuğunun eğitim sürecinde aktif katılımcı ve öğreten aile rolüne kavuşurken, bir yandan da aile yaşantısına OSB'li çocukla yaşamanın uyumunu sağlamaktadır (Ludlow, Skelly, & Rohleder, 2012).

Ailelerin yaşadıkları bu stresi azaltmanın ve aile-çocuk etkileşiminin kalitesini artırmanın en etkili yolu ailelerin aktif katılımında olduğu OSB erken müdahale yöntemlerini kullanmaktadır. OSB'li çocuklara verilecek en etkili müdahale, ailelerin ve çocukların eş zamanlı eğitildiği ve desteklendiği programlardır (Lovaas, 1987; Mancil vd., 2009). Başarılı bir aile eğitim programı için etkili öğretim ve etkileşim stratejilerinde uyarılama yapmak önemlidir. Aile eğitimi, ailelerin kendi çocuklarıyla olan etkileşimlerinin sağlıklı olmasını sağlarken; ailelere, çocuklarının ihtiyaçlarını daha çabuk fark etme ve bu ihtiyaçlara ivedilikle cevap verebilme becerisi kazandırmaktadır. Yapılan çalışmalar ailelerin öz-yeterlik ve öz-güven duygularının, başarılı bir aile katılımlı müdahale programının en yüksek düzeydeki yordayıcılarından olduğunu ortaya koymaktadır (Siller, Hutman & Sigman, 2013; Siller & Morgan, 2018; Solish & Perry, 2008).

Araştırmacılar aile eğitim programlarını, ailelerin ve çocukların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak farklı kriterlere göre sınıflandırmışlardır. Uyguladıkları ortam kriterine göre düzenlenen aile eğitim programları, kurum/okul merkezli aile eğitim programları, uzaktan eğitime dayalı aile eğitim programları ve ev merkezli aile eğitimi programları olmak üzere üç program şeklinde gruplandırılabilir (Üstünoğlu, 1991). Bu programlar aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Kurum/Okul Merkezli Aile Eğitim Programları: Bu programlar, ailelerin oluşturduğu grupların okul veya benzeri kurumlarda bir araya gelerek, genelde yapılandırılmış ve iyi planlanmış seminerler şeklindeki grup toplantıdır. Bu programlar ortak gereksinime sahip çocuk ve ailelerine yönelik olarak grup eğitimi yoluyla yapılmaktadır. Grup eğitimlerinde, ailelere çocuklarıyla ilgili bilgiler verilirken; aynı zamanda beceri öğretimi, kavram öğretimi, davranış yönetimi, yasa ve yönetmelikler ile kurumların işleyişi gibi çeşitli konularda da ailelere eğitim verilmektedir. Grup eğitimleriyle kısa sürede pek çok aileye ulaşılmaktadır. Aileler, kendilerine benzer durumdaki ailelerle bu grup eğitimlerinde tanışmakta ve yalnız

olmadıklarını fark ederek, sosyal destek alma imkanı bulmaktadırlar (Yılmaz-Bolat & Özgün, 2013).

Uzaktan Eğitime Dayalı Aile Eğitim Programları: Bu programlarda aile eğitimi, uzaktan öğretim süreçlerinden yararlanılarak uygulanır. Bunlar, görsel-ışitsel programlar, kaynak araç gereçler, televizyon veya internet gibi kitle iletişim araçları aracılığıyla öğretim şeklinde uygulanabilmektedir. Kitle iletişim araçları geniş kitlelere ulaşabilmeleri nedeniyle önemli bir işleve sahiptir. Kitle iletişim araçlarıyla yapılan aile eğitim programlarında, hem ebeveynlere çocuk gelişimi ve özel eğitim hizmetleri gibi alanlarda rehberlik yapılmakta, hem de doğrudan çocukların özel gereksinimine yönelik eğitim programları hedeflenmektedir. Ayrıca basılmış bilgiler de düzenli aralıklara ailelere ulaştırılmaktadır (Kartal, 2008).

Ev Merkezli Aile Eğitimi Programları: Ev merkezli aile eğitim programında eğitimci, ebeveynlerle ev ortamında çalışmaktadırlar. Eğitimci, öncelikle aileyle birlikte çocuğun gelişim düzeyini belirlemekte, sonrasında çocuğun ihtiyaçlarına yönelik program hazırlamaktadır. Ev merkezli aile eğitim programlarında öğrenme çocuğun doğal ortamında gerçekleşmektedir. Tüm aile bireyleri eğitim sürecine katılabilmekte, öğrenilen davranışların genellenmesi ve kalıcılığı daha kolay sağlanmakta, karar verme sürecine ebeveynler etkin bir şekilde katılmaktadırlar. Ebeveynlerin eğitilmesi yoluyla yapılan ev merkezli aile eğitim programları, çocuğun gelişiminde uzun süreli ve kalıcı bir etkinin oluşmasına ve ailenin ileride yaşanması muhtemel problem davranışlara müdahalesine olanak vermektedir. Türkiye’de uygulanan en yaygın ev merkezli eğitim programları Portage ve Küçük Adımlar erken eğitim programlarıdır (Koegel, Bimbela, & Schreibman, 1996; Özdemir, 2013; Varol, 2005).

Aileler ve uzmanlar, çocuğunun eğitimine ailenin evden katılımı konusunda bir araya gelerek, gereksinimlerini ve beklentilerini karşılıklı olarak paylaşmaktadırlar. Uzmanlar, ailelerin ev ortamındaki çalışmalara katılımını planlarken, öncelikle öğrencinin gelişim düzeyini, yapabildikleri ile yapamadıklarını ve ailenin demografik özelliklerini (örn., eğitim düzeyini, ekonomik koşulları, ev ortamının koşulları) göz önünde bulundurmalıdır. Aile eğitim programları bu doğrultuda eve dayalı olarak bireyselleştirilmiş şekilde hazırlanmalıdır (Ludlow vd., 2012).

Ev ortamında aile katılımlı özel eğitim sırasında öğretilecek beceriler belirlenirken dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır (Anstine-Templeton & Johnston, 2004): (a) Öğretilecek beceri basitten karmaşığa doğru zorluk düzeyine göre sıralanır, (b) İpuçları kullanımı ve etkili pekiştirici belirlenmesi gibi basit öğretimsel teknikler gösterilir, (c) Becerinin öğretileceği ortam düzenlenir, (d) Belirli basamakların nasıl yapılacağı aileye gösterilir, (e) Aileye belirli sürelerde ev ortamında izleme yapılır, sözlü ve yazılı geri bildirim verilir.

Aileler, günlük yaşamın getirdiği birtakım sorumluluklarla ev ortamında çocuklarının eğitimine katılmak konusunda isteksiz olabilirler. Birçok aile, gün içerisinde çok fazla yorulduklarını, bu sebeple de çocuklarına yeterince zaman ayıramadıklarını itiraf etmektedirler (Stein & Thorkildsen, 1999). Bu süreçte ailelerin isteksizliklerini yenmesi, yaşanan sıkıntıları aşması ve ailelerin çocuklarının eğitim süreçlerinde aktif öğretici rolünü almalarını sağlamak amaçlanarak, eğitimciler ve özel eğitim öğretmenleri ailelere rehberlik etmek durumundadırlar. Araştırmacıların ailelerin rehberliğini hedefleyerek ortaya koyduğu ikinci aile eğitimi sınıflandırma şekli ise ailelere farklı tekniklerle eğitim sunulduğu ve aktif öğreticilik becerilerinin kazandırıldığı yetişkin öğrenme yollarıdır. Trivette, Dunst, Hamby ve O'herin'e (2009) göre ailelerin çocuklarının eğitimine katılmalarını sağlayabilmek için ailelere sunulan yetişkin öğrenme yolları hızlandırılmış öğrenme modeli, yönlendirilmiş öğrenme modeli, tam-zamanında-öğretim modeli ve koçluk uygulamalarıdır. Bu çalışmada koçluk uygulamalarının bir türü olan aile koçluğu ele alınmıştır. Aile eğitimlerinde uzmanlar ailelere OSB'li çocukların eğitimlerinde etkili olan sistematik öğretim ve bilimsel dayanaklı uygulamalara yönelik birtakım beceriler kazandırılabilir. Ancak bu eğitimlerden sonra aileler evlerine gidip çocuklarıyla baş başa kaldıklarında çocuklarına öğrenmiş oldukları uygulamaları sunarken doğru ve güvenilir olarak sunma konusunda sorun yaşayabiliyor ve destek gereksinimleri doğabiliyor. Bilimsel dayanaklı uygulamaların kullanımı ve yaygınlaştırılmasında etkili bir araç olan aile koçluğu çocuklara sunulan uygulamaların doğru ve güvenilir sunulmasını güvence altına almaktadır. Sıradaki bölümlerde aile koçluğu, aile koçluğu türleri ve aile koçluğu uygulanan örnek çalışmalara yer verilmiştir.

3. AİLE KOÇLUĞU

Topluma uyum sağlamak için gereken temel becerileri çocuklar aileleriyle etkileşimleri sonucunda kazanırlar. Çocuklar gözlem ve taklit yoluyla öğrenirler ancak, OSB'li bireyler, bu şekilde öğrenme için gerekli önkoşul becerilere sahip değildirler ve gözlemleyerek yeni davranışlar edinmekte zorlanırlar. Bu nedenle OSB'li çocuğu olan ailelerin, çocuklarının öğrenme deneyimlerini evdek desteklemeleri gerekmektedir. Ancak aileler ne yapacaklarını, nasıl yapacaklarını bilmemektedirler. Aile bireylerinin neyi nasıl öğretecekleri konusunda düzenli ve planlı aile eğitim programlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Uzmanlar tarafından sistematik olarak planlanıp sürdürülen etkinliklerden oluşan aile eğitiminin temel amacı, ailelerin çocuklarının bilgi ve beceri düzeylerini geliştirmek ve eğitimlerine etkin bir şekilde katılmalarını sağlamaktır (Özdemir, 2013; Taval, 2005).

Trivette ve arkadaşlarının (2009) öne sürdüğü koçluk uygulaması, araştırmacılar tarafından son yıllarda sıklıkla tercih edilen ve kullanılan bir yetişkin öğrenme modelidir. Alanyazın incelendiğinde koçluk uygulamaları, öğrencilerinin eğitim sürecine katılım sağlamak için öğretmenlere (Ledford, Zimmerman, Harbin,

& Ward, 2017; Tekin-İftar, Collins, Spooner, & Olcay-Gul, 2017); kendi çocuklarının eğitim sürecinde aktif katılımında bulunabilmeleri amaçlanarak ailelere (Brown & Woods 2016; Chen; 2014; Foster, Dunn, & Mische-Lawson, 2013; Ingersoll & Dvortcsak, 2006; Meadan, Meyer, Snodgrass, & Halle, 2013) eğitimler verme ve rehberlik etme sırasında kullanılmış etkili bir uygulamadır. Koçluk uygulaması ailelerle birlikte çalışıldığında “Aile Koçluğu” adını almaktadır. Aile koçluğu modelinde aile ve uzman arasında tecrübe ve bilgi alışverişi yapılmaktadır. Bu modelde süreç, danışmanlık alan ve koçluk yapan uzmanın ortak planlama yapması, ortak hedef belirlemesi, koçun bilgi sunması, danışanın uygulama pratiği ve koçun uygulama pratiklerine geri bildirim vermesi şeklinde ilerler (Leat, Lofthouse, & Wilcock, 2006).

OSB’li çocuk ailelerine yönelik, çoğunluğu da annelerle yürütülen pek çok eğitim programı bulunmaktadır (örn., Dawson vd., 2010; Dunst, Trivette, Raab, & Masiello, 2008; Kaiser & Hancock, 2003; Rush, Shelden, & Hanft, 2003; Wallace & Rogers, 2010; Woods, Kashinath, & Goldstein, 2004). Ailelerin çocuklarının olumlu öğrenme fırsatlarını arttırmak için alan uzmanları tarafından sunulan ev ziyaretleri, rehberlik, koçluk, eğitim, danışmanlık destekleri gibi sistematik olarak çocuklarıyla çalışabildikleri uygulamalar bulunmaktadır. Ailelere sistematik öğretim ve bilimsel-dayanaklı uygulamaları öğretmeyi amaçlayan uygulamalardan biri de koçluktur (Lane vd., 2016). Ailelerle yürütüldüğünde aile koçluğu adını alan bu uygulama, ailelerin kendi çocuklarının günlük yaşamlarına genelleyebilecekleri bazı temel becerilerin öğretiminde uzmanlaşmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece aileler çocuklarının yaşamlarında uzun süreli olarak öğretici olabilmektedir (Simpson, 2015). Aile koçluğu, ailelere bir uzman tarafından verilecek bir eğitim sonrasında ve uygulama esnasında ailelerin bire bir uzman tarafından desteklenmesi olarak betimlenebilir (Artman-Meeker, Fettig, Barton, Penney, & Zeng, 2015). Aile koçluğu programında ailelere yeni öğrendikleri yöntemleri uygulamaları esnasında, bire bir geri bildirimler verilmektedir. Gerekli görüldüğünde ailenin uygulamasında düzeltmeler yapılmakta ve aileye tekrar uygulama fırsatı sunulmaktadır.

Aile koçluğu, çocukların ve ailelerin gelişimlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ailelerin çocuklarının hayatlarında öğretici rolünde olması, aile üyeleri ve çocuk arasında temel bir gereksinim olan sosyal-duygusal etkileşimin kurulması ve devam etmesi açısından önemlidir. Aileler geleneksel rollerinin dışına çıkarak çocuklarının eğitim-öğretim hayatında etkili kararlar alabilmesi için sistemli aile koçluğuna gereksinim duyabilmektedir (Lane vd., 2016). Uzmanlar tarafından ailelere verilen aile koçluğu sayesinde aile ve çocuk bir araya gelmektedir. Programlı bir aile koçluğu uygulamasıyla aileler uzmanlardan öğrendiklerini, onları en iyi tanıyan ve en uzun süre geçiren kişiler olarak kendi çocuklarının eğitiminde kullanabilmektedir. Böylece aileler, çocuklarının daha az gelişen becerilerini

desteklemekte, uygun davranışlar kazandırmakta ve onların akademik alanlardaki yeterliliklerini artırabilmektedir (Artman-Meeker vd., 2015; Berger, 2008). Aile koçluğu, karşılıklı işbirliğine uygun bir uygulama olması ve ailenin kendi uygulama denemelerine yönelik geri bildirimler alabilmesi ve ailenin yanlış ya da eksik uygulamalarını düzeltme olanağına sahip olduğu bir uygulama olması açısından önemlidir. Aile koçluğu kapsamında sunulan teorik bilgiler sayesinde aileler, OSB’li çocukların eğitimlerine yönelik kuramsal bilgilere hakim olmakta ve kendi çocuklarına öğretim yapabilir hale gelmektedirler. Böylece özel eğitim alanında insan kaynağındaki yetersizliğin özel gereksinimli çocukların eğitiminde yol açtığı yetersizlik sorununa bir çözüm olmaktadır. Aile koçluğu ile aileler uzmanların özel eğitimde kullandıkları bilimsel-dayanaklı uygulamaları öğrenmektedir. Böylece, OSB’li çocuklar sadece kurum ortamında kendilerine sunulan etkililiği kanıtlanmış olan uygulamalarla, günlük yaşamda ve doğal süreçte karşılaşarak aileleri ile etkili ve verimli vakit geçirme fırsatı bulacaklardır.

4. AİLE KOÇLUĞU TÜRLERİ

Günlük yaşamda, çocukların aileleriyle karşılıklı etkileşimleri, çocuklara öğrenme için temel fırsatlar sağlamakta ve çocukların gelişimini desteklemektedir. Aslında, çocuğun gelişimi üzerinde ailenin etkisi hayati derecede önemlidir ve aileler çocuklarının yaşamını kolaylaştıran en temel kişilerdir (Powell & Dunlap, 2010). Bu yüzden erken ve yoğun davranışsal müdahale yaklaşımında, sadece çocuğa doğrudan özel eğitim hizmeti sağlamak yerine, çocuklarının ve ailelerin gelişimlerini desteklemeyi amaçlayan aile koçluğu önemsenmeli ve buna odaklanılmalıdır. Aileye odaklanma, anlamlı ve işlevsel günlük rutin ve aktivitelerde çocuğun çoklu öğrenme ortamına ve zengin uyaranlara kavuşmasını kesinleştirmektedir (Jung, 2003). Aileler, OSB’li çocuklar ile ilgili bilgi toplanacak en değerli kaynaklardır. OSB’li çocukların eğitimlerinde etkili ve verimli sonuçlara ulaşılabilmesi için aileler ile eğitimcilerin bilgi paylaşımında bulunmaları esastır. Kendine özgü özelliklere sahip her bir OSB’li bireyin en büyük tanıkları aileleridir. Aile koçluğu, OSB’li çocuklara sahip ailelerle çalışırken aile eğitimi için seçilecek en etkili yaklaşımlardan biridir. Aile koçluğu, ailenin hali hazırda bildikleri ile bilmek istedikleri arasında bir köprü rolü görmektedir (Fixsen, Naoom, Blase, Friedman, & Wallace, 2005).

Aile koçluğunda ailelere koçluk yapıldığında uzman, ailenin talep ettiği bilgiyi vermekte ve sonrasında aileye öğretilmesi hedeflenen davranışlarla ilgili olarak rol model olmaktadır. Aile, doğru ve yanlış örnekleri rol modelde gözlemektedir. Bir sonraki aşamada uzman aileye uygulama yapması için destek sağlamakta ve bildirimler vererek ailenin o konuda uzmanlaşmasını sağlamaktadır. Koçluk yapan uzman aile ile paylaşımların az olduğu ast-üst ilişkisi gibi hiyerarşik bir ilişkiden kaçınmakta; aksine aile ile işbirliği içinde olmaya özen göstererek

karşılıklı paylaşımların artmasını sağlamaktadır (Blamey, Meyer, & Walpole, 2008; Mohler, Yun, Carter, & Kasak, 2009).

McWilliam (2010) aileyi merkeze alan eğitim yaklaşımlarının, ailelerin çocuklarıyla yaşam kalitesini artıran ve günlük rutin ve aktivitelerde aile-çocuk etkileşimin niteliğini yükselten uygulamalara ağırlık verdiğini ifade etmektedir. Koçluk uygulaması yetişkin eğitim modelleri arasında yer almakta ve çocukların gelişiminde çok önemli payı olan ailelerin, çocuklarını destekleme konusundaki pek çok becerisinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Kemp & Turnbull, 2014).

Rush ve diğerleri (2003) koçluk uygulanmasında en uygun yerin ailelerin kendi evleri olduğunu öne sürmektedir. Evleri, ailelerin doğal ortamlarıdır ve ailelerin işbirliğine en açık olduğu yerlerdir. Koçluk uygulamalarında, uzman kişiler ailelere sadece yol gösterici değil, aynı zamanda paylaşımların en yüksek seviyede olduğu tümevarım yöntemini benimseyerek çözümlere birlikte ulaşımlardır.

OSB’li çocukların ailelerine sunulan koçluk uygulaması 2000’li yıllardan sonra alanyazında yaygınlaşmaya başlamıştır (Dunst vd., 2008; Kaiser & Hancock, 2003; Rush vd., 2003; Wallace & Rogers, 2010; Woods vd., 2004). Ailelerle işbirliğine dayanan aile koçluğu 2000’li yıllardan sonra araştırmacılar tarafından dikkat çekici olmasına rağmen, ancak 2010 yılından sonra deneysel çalışmalarda aile koçluğunun etkililik ve verimliliği konusunda olumlu sonuçlara ulaşılmıştır (Campell & Coletti, 2013; McWilliam, 2012; Salisbury & Cushing, 2013; Woods, Wilcox, Friedman, & Murch, 2011).

Ev ortamında aileye koçluk sunarken kullanılacak bazı yöntemler konuşma ve bilgi paylaşımı, çocukla birlikte çalışırken ortak etkileşim kurma, gösterme ve rol model olma, geri bildirimlerle rehberlik uygulamalarını sürdürme ve annenin bilgi seviyesini artırma amaçlı doğrudan öğretimdir (Brown & Woods, 2016). Rush ve Sheldon (2011) ile Friedman, Woods ve Salisbury (2012) gibi araştırmacıların yürüttükleri çalışma sonuçları da bu stratejileri desteklemiş, bilgi paylaşımı, ortak planlama, gözlem, model olma, uygulama ve geri bildirim vermenin aile koçluğunda mutlaka olması gereken öğretim teknikleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Alanyazında iki temel aile koçluğu bulunmaktadır: gözleme dayalı koçluk (supervisory coaching) ve yanyana koçluk modeli (side-by-side coaching; Kretlow & Bartholomew, 2010).

Gözleme dayalı koçluk türünde koç, ailenin eğitim sırasında öğrenmiş olduğu tekniği uygularken aileyi gözlemlenmekte, gözlem sırasında aileye herhangi bir müdahalede bulunmamakta, sadece ailenin tekniği ne kadar uyguladığına dair kayıt tutmaktadır. Uygulama ve gözlem bittikten sonra koç, aileye uygulamasının içeriğine yönelik geri bildirim verip, yorumlar yapar ve uygulamanın zayıf ve güçlü yanlarına yönelik yorumlarını aileyle paylaşmaktadır (Joyce & Showers, 1995).

Yan yana koçluk türünde ailelere kendi çocuklarıyla uygulamaları sırasında, eğitimde öğrenmiş oldukları öğretim uygulamalarını nasıl kullandıklarına yönelik koç tarafından canlı ve anlık geri bildirimler ve yorumlar verilir. Bu modelde koç da aile de eğitim sonrasındaki uygulama sırasında aktiftir. İlk koçluk türünde koç uygulama sırasında sadece gözlem yaparken, ikincisinde ise uzman yani koç, aile uygulama yaparken gerektiğinde aileye rol model olmak için ailenin rolünü almaktadır ve çocukla birebir uygulama yapmaktadır. Aile, daha önceden eğitimini aldığı tekniğin uygulamasını yaparken hata yaparsa, koç hemen uygulamaya dahil olarak aileye doğru uygulamayı göstermekte ve hemen geri bildirim vermektedir. İkinci tür koçluğun tercih edildiği çalışmalarda, danışanların öğrendiklerini uygulama ve öğretme hızı ilkinde göre daha hızlı ve kalıcı olmaktadır (Blakely, 2001).

Sosyal rollerin gözlenmesi ve bir danışma-öğrenme sürecinde sosyal etkileşim, en önemli etkenler arasında yer almaktadır. Sosyal öğrenme kuramına göre, öğrenme en iyi aile, iş veya okul gibi sosyal ortamlarda model alma ve gözlem yoluyla gerçekleşir (Bandura, 1970). Bu yüzden aile koçluğu, ailelerin evlerinde, OSB’li çocuklar ile aileleri arasındaki etkileşimi artırmak ve doğal öğrenme ortamı yaratmak için tercih edilmelidir. Bu doğal ortamın içinde danışan ailelere, öğrendiği konuyu uygulamasına yönelik performansı için anlık geri bildirimler verilmesi, uygulama bittikten sonra geri bildirim alınmasıyla karşılaştırıldığında çok daha etkili olmaktadır (Coulter & Grossen, 1997). Gecikmiş geri bildirimler, ailelerin yaptıkları hataların geç düzeltilmesine sebep olur ki bu süreçte yapılan hataların sayıları artabilir ve hatalar kalıcı davranışa dönüşebilir (Malott & Suarez, 2004). Ailelerin OSB’li çocuklarıyla çalışırken hata yapmaları, çocukların problem davranış göstermeleri ya da öğrenmede gecikme yaşamasına sebep olacağından, koçluk uygulamasında aileye eğitim verildikten ve aileler uygulama sürecine girdikten sonra uzmanlar, koçluk yaptıkları aileye mutlaka anlık geri bildirim vermek durumundadır (Reinke, Lewis-Palmer, & Martin, 2007).

5. AİLE KOÇLUĞU UYGULANAN ÇALIŞMALAR

OSB’li çocukların erken çocukluk döneminden itibaren ihtiyaç duyduğu becerilerin öğretimi için kendilerine sistematik öğretim yapılmasına gereksinimleri vardır. OSB’li çocuklara bu öğretim okulda öğretmenler tarafından sunulabileceği gibi aileleri tarafından da sunulabilmektedir. Aileler çocuklarına evde etkili öğretim sunabilmek için aile koçluğu ile öğretici olmanın gerektirdiği gerekli becerileri öğrenebilmektedirler. Alanyazındaki aile koçluğu uygulamalarının sunulduğu çalışmalar incelendiğinde, OSB’li çocuğa sahip ailelere koçluk sunma ile ilgili çalışmaların 2000’li yıllardan sonra yapılmaya başlandığı ve sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (örn., Brown & Woods, 2016; Lane vd., 2016; Meadan vd., 2016).

Yapılan ulusal çalışmalar incelendiğinde çalışmalarda araştırmacılar çoğunlukla aile koçluğunu çocukların annelerine sunmuşlardır (örn., Bahçalı, 2020; Bilmiz, 2020; Çattık, 2019; Pektaş-Karabekir, 2021; Tavukçu, 2021). Annelere

sunulan koçluk uygulamalarında çocuklara kazandırılan hedef beceriler arasında iletişim becerileri (örn., Bilmez, 2020), sosyal beceriler (örn., Çattık, 2019), günlük yaşam becerileri (örn., Bahçalı, 2020) ve güvenlik becerileri (örn., Tavukçu, 2021) bulunmaktadır. Ayrıca çocuklarda problem davranışları azaltmak (örn., Pektaş-Karabekir, 2021) için yine aile koçluğu uygulamalarının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalar araştırma yöntemleri açısından değerlendirildiğinde tek denekli araştırma yöntemleriyle tasarlanmış olan nicel araştırma yöntemlerinin çoğunlukla tercih edildiği gözlenmektedir (örn., Bahçalı, 2020; Bilmez, 2020; Çattık, 2019). Öte yandan bu derleme çalışmasında ailelere uygulanan koçluk çalışmalarına uluslararası alanyazından da örnekler sunulmasının yerinde olacağı düşünülmüştür. Alanda yapılmış ilk çalışmalardan olan Ingersoll ve Dvortcsak'ın (2006) OSB'li çocukların erken çocukluk özel eğitim müfredatına aile eğitiminin dahil edilmesi konusunun işlendiği bu çalışmalarında, ailelere okul müfredatında kullanılan, öğretim teknik ve stratejileri ele alınmıştır. Dokuz ailenin katıldığı çalışmada, aile eğitim müfredatı araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup; çocukların günlük aktiviteler ve rutinlerde kullandıkları sosyal ve iletişim becerilerini artırmak için ailelere doğal öğretim tekniklerinin kazandırılmasına odaklanılmıştır. Altı hafta grup, üç hafta bireysel (koçluk) olmak üzere toplam dokuz hafta süren eğitimlere aileler çocukları ile birlikte katılmışlardır. Çalışma başlamadan önce ailelere ön-test (çoktan seçmeli 10 bilgi sorusu); dokuz hafta sonra son test verilmiştir. Ailelerin hedef becerilere yönelik bilgileri %40 oranında artmıştır. Ayrıca ailelerin doldurduğu aile memnuniyet ölçeğinin sonuçlarına göre çocuklar sosyal ve iletişim becerilerini geliştirmiş, aileler de programın içeriğinden ve çocuklarının davranışlarını anlamaya yönelik işlevsel bilgiler öğrendiklerinden ve rehberlik hizmeti almaktan oldukça memnun olmuşlardır.

Yapılmış bir diğer çalışma Foster ve diğerleri (2013) tarafında yürütülen "Koçluğun problem davranışları azaltmada aile temelli işlevsel değerlendirme uygulamalarında etkileri" başlıklı çalışmadır. Bu çalışmanın amacı, OSB'li çocukları olan annelerin, haftada birer saatlik 10 oturum şeklinde düzenlenen koçluk uygulamasına yönelik algılarını ortaya koymaktır. Koçluk uygulamaları, iş-uğraş terapisti ve anneler arasında gerçekleşmiş olup; bilgi paylaşımı, uygulama ve geri bildirimler verme süreçlerinden oluşmaktadır. Nitel araştırma olarak planlanan bu çalışmada araştırmacılar çalışmaya katılan 10 anneden altı açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veri toplamışlardır. Annelerin verdikleri cevaplar incelendikten sonra temalar oluşturulmuştur. Bu temalar, ilişki, analiz, geri bildirim, farkındalık ve öz-yeterlik başlıkları altında genellenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, anneler koçluk sürecindeki terapist ile anne arasındaki ilişkinin farkındalık ve öz-yeterlilik artışını sağlayan bir rolü olduğunu ifade etmişlerdir.

Ayrıca, sonuçlar annelere uygulanan koçluk, müdahale programının anneler açısından olumlu çıktılar olduğunu da göstermektedir.

İnternet temelli teknolojinin kullanıldığı Meadan ve diğerleri'nin (2013) çalışmasında, kırsal kesimlerdeki OSB'li küçük çocukların ailelerine koçluk uygulaması uygulanmıştır. 'Ailelerin uyguladığı internet temelli iletişim stratejileri' şeklinde tanımlanan programda aileler, çocuklarının sosyal ve iletişim becerilerini geliştirmek için bilimsel dayanaklı öğretim stratejilerini nasıl öğreteceklerini öğrenmektedirler. Bu programın sonucunda, kırsal kesimlerde ve özel eğitim hizmetlerinin verildiği merkezi yerlere çok uzak mesafelerde yaşayan OSB'li çocuğa sahip ailelerin bilimsel dayanaklı uygulamalara ve uzmanlara ulaşım imkanı buldukları ve çocuklarının sosyal-iletişim davranışlarını geliştirmek için bilgi düzeylerini artırdıkları belirlenmiştir.

Koçluk uygulamasının aile koçluğu türünü uygulayan bir başka araştırmacı da Chen'dir (2014). Çalışmada OSB'li çocukları olan ailelere çocuklarını eğitmek için koçluk uygulanmış ve aileler uygulamalı davranış analizi (UDA) tekniklerini öğrenmişlerdir. Bu araştırmanın amacı, ailelerin günlük işlevsel yaşamlarını daha yaşanılabilir ve huzurlu hale getirmek için çocuklarıyla etkileşimlerini iyileştirmelerini sağlamaktır. Çiftler arası çoklu başlama modeli ile tasarlanmış olan bu çalışmada hem ailelerden hem de çocuklardan veri toplanmıştır. Bu çalışmada tek bağımsız değişken ancak iki farklı bağımlı değişken bulunmaktadır. Ailelerin bağımlı değişkenleri pekiştirici, ipucu ve silikleştirme kullanımlarını öğrenmek, çocukların bağımlı değişkenleri ise aileleri ile etkileşime katılma düzeyleri olarak belirlenmiştir. Araştırma süreci başlama düzeyi verileri toplama, aile eğitiminde koçluk 1 (uzmanın sunum yapması), aile eğitiminde koçluk 2 (model olma, rehberlik etme, uygulama), ile kalıcılık verileri toplama şeklinde toplam dört aşamada tamamlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ailelere verilen koçluk uygulamasının ailelerin UDA stratejilerini kullanarak çocuklarını etkileşime dahil etme konusunda etkili olduğu belirlenmiştir.

Yukarıda aktarılan çalışmalarda araştırmacılar OSB'li çocukların annelerine aile koçluğu sunmuşlardır. Çalışmaların ortak olarak vurguladıkları sonuç araştırmacıları OSB'li çocuğun sahip olduğu en değerli ve en uzun süreli olarak yanında kalacak olan kaynak ve dayanak olarak onların ailelerinin olduğu gerçeğidir. Koçluk uygulamaları ile ailelere eğitimler sunularak etkili ve verimli aile temelli müdahale programlarının uygulanmasına olanak sağlanmaktadır. Çalışmalarda annelerin zaman açısından babalara göre daha uygun olmaları ve aile üyeleri içinde OSB'li çocuğun en çok annesi ile vakit geçirmesi nedeniyle koçluk uygulamasına katılacak aile üyesi olarak anneler seçilmektedir ve annelere, ihtiyaç duydukları eğitim programı (örn., koçluk programı) sunulduğunda öğretim uygulamalarını öğrenebildikleri ve güvenilirliği yüksek uygulamalar yapabildikleri belirlenmiştir.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ailelerin OSB’li çocuklarına ortak dikkat, dil ve iletişim öncelikli olmak üzere çeşitli becerilerinin gelişimini hedefleyen davranışsal müdahale programlarını sunabildikleri ve etkili sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Moes & Frea, 2000; Rocha, Schreibman, & Stahmer, 2007; Schreibman & Koegel, 1996). Ailelerin, kendi çocuklarına eğitim sunarak hedeflenen beceriyi öğretme ve geliştirmede etkili oldukları bilindiğine göre bu tür çalışmaların artırılmasıyla ailelerin konu hakkında bilgi sahibi olmaları ve öğreten rolünü almaları sağlanabildiği gibi, OSB’li çocukların eksik oldukları becerileri okul ortamı dışında da öğrenebilmeleri ve bu becerilerini farklı ortam ve kişilerle genelleyebilmelerine fırsat sunulmaktadır. Bunun yanında, çocuğu ev ya da diğer toplumsal ortamlardan uzaklaştıran kuruma dayalı hizmetlerin sayısını da azaltarak doğal ortamlarda geçirilen süre arttırılabilir (Koegel, Koegel, Harrower, & Carter, 1999).

Ailelerle çalışıldığında “Aile Koçluğu” adını alan koçluk uygulamaları, yetişkinlerin öğrenmesinde etkili bir şekilde kullanılan bilimsel-dayanaklı bir uygulamadır (Dunn, 2011). Koçluğun aileye uygulanmasının amacı ailenin OSB’li çocuklarıyla ilgili olarak günlük yaşamında ihtiyaç duyabileceği bilgi, beceri ve yeteneklerin kazandırılmasıdır (Foster vd., 2013). Koçluk uygulamasının ailelere çeşitli becerilerinin öğretilmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Aileler birçok beceriyi nasıl öğretebileceklerini öğrenebilmekte ve yüksek uygulama güvenirliliği ile çocuklarına öğretebilmektedir (Chen, 2014; Fettig vd., 2015; Lane vd., 2016). Ailelerin koçluk uygulamaları sayesinde bilimsel-dayanaklı uygulamaları başarılı bir şekilde sunabilmelerinin ve çocuklarına öğretim yapabiliyor olmalarının, yetişkin eğitiminde önemli bir başarı göstergesi olduğu düşünülmektedir. Ancak bu başarıya rağmen, özel eğitim uygulamalarına aile katılımını sağlayabilmek açısından aile koçluğu uygulamalarına uluslararası ve ulusal alanyazında gereken önem verilmediği ve bu anlamda aile koçluğunun etkililiğini ortaya koyan yeterli sayıda çalışma yapılmadığı düşünülmektedir (Chen, 2014; McWilliam, 2010; Schultz vd., 2011).

Aile koçluğu sayesinde aile-çocuk etkileşimi daha verimli olmakta ve bunun sonucundaki kaliteli etkileşim, aile ve OSB’li çocuk arasındaki paylaşımları arttırmaktadır. Öte yandan, ailelerin öğrendikleri öğretim uygulamaları sayesinde, bilimsel-dayanaklı uygulamalarla sadece klinik ve okul ortamında karşılaşabilen çocukların, ev ortamında ailesiyle vakit geçirirken de bu uygulamalara ulaşabildikleri süre artarken; bir yandan da çocuklar, mutlaka yetişkin tarafından öğretilmesi gereken çeşitli becerileri kazanabilmektedir. Yapılan çalışmalarda ailelere sunulan koçluk uygulamaları ile çocukların iletişim ve dil becerilerinde de önemli düzeyde artış olduğu görülmektedir (Lane vd., 2016; McKnight vd., 2016). Brookman-Frazer, Stahmer, Baker-Ericzen ve Tsai’nin (2006) yaptıkları çalışmalar

sonucunda da erken çocukluk dönemindeki OSB’li çocuklardaki problem davranışları azaltmada aile eğitiminin oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında annelere sunulan koçluk uygulaması ile anneler öğrendikleri öğretim uygulaması ile OSB’li çocukların bebeklik döneminde edinmeleri gereken ancak sadece yetişkin yardımıyla edinebilecekleri (Mundy, 2016), dil öncesi mutlaka kazanılması gereken bir beceri olan ortak dikkat becerilerinin alt basamağı olan ortak dikkate tepki verme becerisini öğretmişlerdir (Rocha vd., 2007).

Aile koçluğu uygulamasının, ailelerin OSB’li çocuklarına hedef becerileri edinmelerini sağlamak için sundukları öğretim uygulamalarında etkili olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur (Brown & Woods, 2016; Chen, 2014; Dunn, Cox, Foster, Mische-Lawson, & Tanquary, 2012; Foster vd., 2013; Kientz & Dunn, 2012; Lane vd., 2016; Ottley, 2015; Simpson, 2015; Suess vd., 2014). Çalışmalarda aile koçluğu ile ailelere danışmanlık yapılan öncelikli konular, özel gereksinimli çocukların edinmekte zorlandığı motor beceriler (Blauw-Hospers, Dirks, Hulshof, Bos, & Hadders-Algra, 2011), akademik beceriler (Landry, Smith, Swank, Zucker, Crawford, & Solari, 2012) ve iletişim becerileri (Baharav & Reiser, 2010; Kaiser & Roberts, 2013; Moore, Barton, & Chironis, 2014; Rocha vd., 2007) ile çocukların gösterdiği problem davranışların azaltılması için uygulamalı davranış analizi teknikleridir (Chen, 2014; Lane vd., 2016; Welterlin, Turner-Brown, Harris, Mesibov & Delmolino, 2012). Bunların dışında aileler, iş-uğraş terapisi (Dunn vd., 2012; Foster vd., 2013; Kientz & Dunn, 2012) konusunda da aile koçluğu ile danışmanlık olarak; etkili ve verimli sonuçlara ulaşmışlardır.

Sonuç olarak, aile koçluğu çalışmaları göstermektedir ki aile, OSB’li çocuğun sahip olduğu en değerli ve en uzun süreli olarak yanında kalacak olan kaynak ve dayanak olmaktadır. Koçluk uygulamaları ile ailelere eğitimler sunularak aile temelli müdahale programlarının uygulanmasına olanak sağlanmaktadır. Araştırmalara göre ailelere koçluk uygulandığında, yaşadıkları stres düzeyi azalmakta, OSB’li çocukların etkinliklere katılımı artmakta ve aile “ben çocuğuma yararlı olabiliyorum” duygusunu hissederek kendini yeterli ve güçlü görmektedir. Böylece aileler çocuğunun OSB tanısı almış olmasını kabullenme aşamasını hızlıca atlatarak, kendisinin ve çocuğunun yaşadığı sorunlara yönelik problem çözme becerisi kazanma yolunda adım atmış olmaktadır (Foster vd., 2013). Çalışmalarda annelerin zaman açısından babalara göre daha uygun olmaları ve aile üyeleri içinde OSB’li çocuğun en çok annesi ile vakit geçirmesi nedeniyle koçluk uygulamasına katılacak aile üyesi olarak anneler seçilmektedir. Annelere, ihtiyaç duydukları eğitim programı (örn., koçluk programı) sunulduğunda öğretim uygulamalarını öğrenebildikleri ve çocuklarına güvenirliliği yüksek uygulamalar sunabildikleri belirlenmiştir. Ancak bu başarıya rağmen, özel eğitim uygulamalarına aile katılımını sağlayabilmek açısından aile koçluğu uygulamalarına uluslararası ve ulusal alanyazında gereken önem verilmediği ve bu anlamda aile koçluğunun etkililiğini

ortaya koyan çalışmaların attırılması gerektiği düşünülmektedir (Chen, 2014; McWilliam, 2010; Schultz vd., 2011). Ayrıca aile koçluğu uygulamalarının sunulacağı ileriki çalışmalarda babaların ve kardeşlerin de katılımcı olarak araştırmalara dahil edilmesi daha fazla aile üyesi tarafından bilimsel dayanaklı uygulamaları etkili bir şekilde uygulayabilmenin olumlu yanlarını göz önünde tutularak önerilmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Araştırmanın etik kurul izni gerektirmeyen araştırmalardan olduğu beyan edilmiştir.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

Yazarlık Katkı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazarlar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Acarlar, F. (2001). Sembolik oyunun dil gelişimi ve dil bozukluklarıyla ilişkisi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3, 25-33. doi: 10.1501/Ozlegt_0000000059

Anstine-Templeton, R., & Johnston, M.A. (2004). Helping children with learning disabilities succeed: The family-school connection. In D. B. Hiatt-Michael (Ed.). *Promising practices connecting schools to families of children with special needs* (pp. 57-78). USA: Information Age Publishing Inc.

APA-American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Association.

Artman-Meeker, K., Fettig, A., Barton, E., Penney, A., & Zeng, S. (2015). Applying an evidence-based framework to the early childhood coaching literature. *Topics in Early Childhood Special Education*, 35, 183-196. doi: 10.1177/0271121415595550

Aşık-Öztürk, M., & Ahmetoğlu, E. (2017). Risky Play in Early Childhood. In H. Arapgirlioğlu, L. Elliott, E. Turgeon, & A. Atik (Eds.), *Researches on Science and Art in 21st. Century Turkey* (pp. 1322-1330). Ankara, Turkey: Gece Kitaplığı.

Baharav, E., & Reiser, C. (2010). Using telepractice in parent training in early autism. *Telemedicine and e-Health*, 16, 727-731. doi: 10.1089/tmj.2010.0029

Bahçalı, T. (2020). *Ebeveynlerin aşamalı yardımla öğretim becerileri ve otizmliler için hedef becerisi üzerinde ebeveyn koçluğunun etkililiği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.

Bandura, A. (1970). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Berger, H. E. (2008). *Parents as parents in education: Families and school working together*. New Jersey: Pearson Merrill Prentice Hall

Bilmez, H. (2020). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ebeveynlerine sunulan koçluk uygulamalarının ebeveynlerin öğretim becerileri ve çocuklarının iletişim becerileri üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.

Birkan, B. (2009). Otizmi olan çocuklar ve eğitimi. A. G. Akçamete (Ed.), *Genel eğitim okullarında özel gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim içinde* (ss. 503-529). Ankara: Kök Yayıncılık.

Blakely, M.R. (2001). A survey of levels of supervisory support and maintenance of effects reported by educators involved in direct instruction implementation. *Journal of Direct Instruction, 1*(2), 73-83.

Blamey, K. L., Meyer, C. K., & Walpole, S. (2008). Middle and high school literacy coaches: A national survey. *Journal of Adolescent & Adult Literacy, 52*, 310-323. doi: 10.1598/JAAL.52.4.4

Blauw-Hospers, C. H., Dirks, T., Hulshof, L. J., Bos, A.F., & Hadders-Algra, M. (2011). Pediatric physical therapy in infancy: From nightmare to dream? A two armed randomized trial. *Physical Therapy, 91*, 1323-1338. doi: 10.2522/ptj.20100205

Boyd, B. A. (2002). Examining the relationship between stress and lack of social support in mothers of children with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 17*, 208-215. doi: 10.1177/10883576020170040301

Boyd, B. A., Odom, S. L., Humphreys, B. P., & Sam, A. M. (2010). Infants and toddlers with autism spectrum disorder: Early identification and early intervention. *Journal of Early Intervention, 32*, 75-98. doi: 10.1177/1053815110362690

Bristol, M. M., & Schopler, E. (1984). A development perspective on stress and coping in families of autistic children. In J. Blancher (Ed.), *Severely handicapped children and their families* (pp. 91-141). New York: Academic Press.

Brookman-Frazee, L., Stahmer, A., Baker-Ericzen, M. J., & Tsai, K. (2006). Parenting interventions for children with autism spectrum and disruptive behavior disorders: Opportunities for cross fertilization. *Clinical Child and Family Psychology Review, 9*, 181-200. doi: 10.1007/s10567-006-0010-4

Brown, J.A., & Woods, J.J. (2016) Parent-Implemented communication intervention: sequential analysis of triadic relationships. *Topics in Early Childhood Special Education, 36*, 115-124. doi: 10.1177/0271121416628200

Campbell, P. H., & Coletti, C. E. (2013). Early intervention provider use of child caregiver-teaching strategies. *Infants & Young Children, 26*, 235-248. doi: 10.1097/IYC.0b013e318299918f

Charman, T. (2003). Why is joint attention a pivotal skill in autism? Philosophical Transactions: *Biological Sciences, 358*, 315-324. doi: 10.1098/rstb.2002.1199

Chen, L. (2014). *The impact of model-lead-test coaching on parents' implementation of reinforcement, prompting, and fading with their children with autism spectrum disorder*. (Doctoral dissertation). Morgantown, West Virginia: West Virginia University.

Coleman, P.K., & Karraker, K.H. (2000). Parenting self-efficacy among mothers of school-age children: conceptualization, measurement, and correlates. *Family Relations*, 49, 13-24. doi: 10.1111/j.1741-3729.2000.00013.x

Coulter, G. A., & Grossen, B. (1997). The effectiveness of in-class instructive feedback versus after-class instructive feedback for teachers learning Direct Instruction teaching behaviors. *Effective School Practices*, 16(4), 21-34.

Çattık, M. (2019). *Ebeveyn koçluğu aracılığıyla sunulan talep etme-model olmayla öğretimin otizmli çocukların sosyal becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.

Dawson, G., Rogers, S., Munson, J., Smith, M., Winter, J., Greeson, J. ... Varley, J. (2010). Randomized, controlled trial of an intervention for toddlers with autism: the Early Start Denver Model. *Pediatrics*. 125, 17-23. doi: 10.1542/peds.2009-0958

Dunn, W. (2011). *Best practice occupational therapy for children and families in community settings*. Thorofare, NJ: SLACK Inc.

Dunn, W., Cox, J., Foster, L., Mische-Lawson, L., & Tanquary, J. (2012). Impact of a contextual intervention on child participation and parent competence among children with autism spectrum disorders: A pretest-posttest repeated-measures design. *American Journal of Occupational Therapy*, 66, 520–528. doi:10.5014/ajot.2012.004119.

Dunst, C. J., Trivette, C., Raab, M., & Masiello, T. L. (2008). Caregiver-mediated everyday language learning practices: Background and foundations. *Practically Speaking*, 1, 1–7.

Fettig, A., Schultz, T. R., & Sreckovic, M.A. (2015). Effects of coaching on the implementation of functional assessment-based parent intervention in reducing challenging behaviors. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 17, 170-180. doi: 10.1177/1098300714564164

Fixsen, D. L., Naoom, S. F., Blase, K. A., Friedman, R. M., & Wallace, F. (2005). *Implementation research: A synthesis of the literature*. Tampa, FL: University of South Florida, Louis de la Parte Florida Mental Health Institute, The National Implementation Research Network (FMHI Publication #231).

Foster, L., Dunn, W., & Mische-Lawson, L. (2013). Coaching mothers of children with autism: A qualitative study for occupational therapy practice. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, 33, 253–263. doi:10.3109/01942638.2012.747581.

Friedman, M., Woods, J., & Salisbury, C. (2012). Caregiver coaching strategies for early intervention providers: Moving toward operational definitions. *Infants & Young Children*, 25, 62–82. doi: 10.1097/IYC.0b013e31823d8f12

Ingersoll, B., & Dvortcsak, A. (2006). Including parent training in the early childhood special education curriculum for children with autism spectrum disorders. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 8, 79–87. doi: 10.1177/10983007060080020601

Joyce, B., & Showers, B. (1995). *Student achievement through staff development: Fundamentals of school renewal*. New York, NY: Longman.

- Jung, L. A. (2003). More is better: Maximizing natural learning opportunities. *Young Exceptional Children*, 6, 21–26. doi: 10.1177/109625060300600303
- Kaiser, A. P., & Hancock, T. B. (2003). Teaching parents new skills to support their young children's development. *Infants & Young Children*, 16, 9–21. doi: 10.1097/00001163-200301000-00003
- Kaiser, A. P., & Roberts, M. Y. (2013). Parent-implemented enhanced milieu teaching with preschool children with intellectual disabilities. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 56, 295–309. doi: 10.1044/1092-4388(2012/11-0231)
- Kartal, H. (2008). *Geçmişten günümüze erken çocukluk eğitimi uygulamaları*. Bursa, Ezgi Yayınevi.
- Kemp, P., & Turnbull, A. (2014). Coaching with parents in early intervention: An interdisciplinary research synthesis. *Infants & Young Children*, 27, 305- 324. doi: 10.1097/IYC.0000000000000018
- Kırcaali-İftar, G. (2015). *Otizm spektrum bozukluğu*. (2. Baskı). İstanbul: Daktylos.
- Kırcaali-İftar, G., & Odluyurt, S. (2012). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylere iletişim becerilerinin kazandırılması. E. Tekin-İftar, (Ed.), *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri* içinde (ss. 329-367). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Kientz, M., & Dunn, W. (2012). Evaluating the effectiveness of contextual intervention for adolescents with autism spectrum disorders. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention*, 5, 196–208. doi: 10/1080/19411243.2012.737271.
- Koegel, R. L., Bimbela, A., & Schreibman, L. (1996). Collateral effects of parent training on family interactions. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 26, 347-359
- Koegel, R.L., & Koegel, L.K. (2005). *Pivotal response treatment for autism: Communication, social, and academic development*. Baltimore: Paul H. Brookes.
- Koegel, L.K., Koegel, R. L., Harrower, J.K., & Carter, C. M. (1999). Pivotal response intervention I: Overview of approach. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps*, 24(3), 174-185.
- Kretlow, A.G., & Bartholomew, C.C. (2010). Using coaching to improve fidelity of evidence-based practices: A review of studies. *Teacher Education and Special Education*, 33, 279-299. doi: 10.1177/0888406410371643
- Landry, S. H., Smith, K. E., Swank, P. R., Zucker, T., Crawford, A. D., & Solari, E. F. (2012). The effects of a responsive parenting intervention on parent-child interactions during shared book reading. *Developmental Psychology*, 48, 969–986. doi: 10.1037/a0026400
- Lane, J. D., Ledford, J.R., Shepley, C., Mataras, T.K., Ayres, K.M., & Davis, A.B. (2016). A brief coaching intervention for teaching naturalistic strategies to parents. *Journal of Early Intervention*, 38, 135-150. doi: 10.1177/1053815116663178
- Leat, D., Lofthouse, R., & Wilcock, A. (2006). Teacher coaching: Connecting research and practice. *Teaching Education*, 17, 329-339. doi: 10.1080/10476210601017477

Lee, J.F., Schieltz, K.M., Suess, A.N., Wacker, D.P., Romani, P.W., Lindgren, S.D., ... Padilla-Dalmau, Y.C. (2015). Guidelines for developing telehealth services and troubleshooting problems with telehealth technology when coaching parents to conduct functional analyses and functional communication training in their homes. *Behavior Analysis in Practice*, 8, 190–200. doi: 10.1007/s40617-014-0031-2

Ledford, J. R., Zimmerman, K. N., Harbin, E. R., & Ward, S. E. (2018). Improving the use of evidence-based instructional practices for paraprofessionals. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 33, 206–216. Doi: 10.1177/1088357617699178

Lord, C. & McGee, J. P. (2001). *Educating children with autism*. Washington DC: National Academy Press.

Lovaas, O. I. (1987). Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 3-9.

Ludlow, A., Skelly, C., & Rohleder, P. (2012). Challenges faced by parents of children diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of Health Psychology*, 17, 702- 711. doi: 10.1177/1359105311422955

Malott, R. W., & Suarez, E. T. (2004). *Principles of behavior*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Mancil, G. R., Boyd, B.A., & Bedersem, P. (2009). Parental stress and autism: Are there useful coping strategies? *Education and Training in Developmental Disabilities*, 44(4), 523-537.

McGrath, P. (2006). Psychosocial issues in childhood autism rehabilitation: A review. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 11(1), 29-36.

McKnight, M. L., O'Malley-Keighran, M.P., & Carroll, C. (2016). 'Just wait then and see what he does': a speech act analysis of healthcare professionals' interaction coaching with parents of children with autism spectrum disorders. *International Journal of Language and Communication and Disorder*, 51, 757-768. doi: 10.1111/1460-6984.12246

McWilliam, R. A. (2010). *Routines based intervention: Supporting young children and their families*. Baltimore, MD: Paul H. Brookes.

McWilliam, R. A. (2012). Implementing and preparing for home visits. *Topics in Early Childhood Education*, 31, 224–231. doi: 10.1177/0271121411426488

Meadan, H., Meyer, L.E., Snodgrass, M.R., & Halle, J. W. (2013). Coaching Parents of Young Children with Autism in Rural Areas Using Internet-Based Technologies: A Pilot Program. *Rural Special Education Quarterly*, 32, 3-10. doi: 10.1177/875687051303200302

Meadan, H., Snodgrass, M.R., Meyer, L.E., Fisher, K.W., Chung, M.Y., & Halle, J. W. (2016). Internet-based parent-implemented intervention for young children with autism: a pilot study. *Journal of Early Intervention*, 38, 3–23. doi: 10.1177/1053815116630327

Moes, D.R., & Frea, W.D. (2000). Using family context to inform intervention planning for the treatment of a child with autism. *Journal of Positive Behavior Intervention*, 2 (1), 40-46.

Mohler, G. M., Yun, K. A., Carter, A., & Kasak, D. (2009). The effect of curriculum, coaching, and professional development on prekindergarten children's literacy achievement. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 30, 49–68. Doi: 10.1080/10901020802668068

Moore, H. W., Barton, E. E., & Chironis, M. (2014). A program for improving toddler communication through parent coaching. *Topics in Early Childhood Special Education*, 33, 212-224. doi:10.1177/0271121413497520

Mundy, P.C. (2016). *Autism and joint attention: Development, neuroscience, and clinical fundamentals*. New York: Guilford Publications. ISBN: 9781462525096

O'Brien, M., & Daggett, J.A. (2006). *Beyond the autism diagnosis: A professional's guide to helping families*. Baltimore: Paul H. Brookes.

O'Shea, D.J., O'Shea, L.J., Algozzine, R., & Hammitte, D.J. (2001). *Families and teachers of individuals with disabilities*. Boston: Allyn and Bacon.

Ottley, J.R. (2015). *Real-time coaching with bug-in-ear technology: a practical approach to support families in their child's development*. *Young Exceptional Children*, 19, 32-46. doi:10.1177/1096250615576806

Özdemir, O. (2013). Ailelerin danışmanlık, rehberlik ve eğitim gereksinimlerinin karşılanması. A. Cavkaytar (Ed.), *Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği* içinde (ss. 178-214). Ankara: Vize Yayıncılık.

Pektaş-Karabekir, E. (2021). *Çocuklarında otizm spektrum bozukluğu olan ebeveynlere sunulan koçluk uygulamalarının anne-çocuk çiftleri üzerindeki etkileri*. Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.

Powell, D., & Dunlap, G. (2010). *Family-focused interventions for promoting social-emotional development in infants and toddlers with or at risk for disabilities*. Roadmap to Effective Intervention Practices #5. Tampa: University of South Florida, Technical Assistance Center on Social Emotional Intervention for Young Children.

Reinke, W. M., Lewis-Palmer, T., & Martin, E. (2007). The effect of visual performance feedback on teacher use of behavior-specific praise. *Behavior Modification*, 31, 247-263. doi: 10.1177/0145445506288967

Rivera, D. P., & Smith, D.D. (1997). *Teaching students with learning and behavior problems*. Boston: Allyn & Bacon.

Rocha, M. L., Schreibman, L., & Stahmer, A.C. (2007). Effectiveness of training parents to teach joint attention in children with autism. *Journal of Early Intervention*, 29, 154-172. Doi: 10.1177/105381510702900207

Rush, D. D., & Shelden, M. L. (2011). *The early childhood coaching handbook*. Baltimore, MD: Brookes.

Rush, D. D., Shelden, M. L., & Hanft, B. E. (2003). Coaching families and colleagues: A process or collaboration in natural settings. *Infants & Young Children*, 16, 33–47.

Salisbury, C. L., & Cushing, L. S. (2013). Comparison of triadic and provider-led intervention practices in early intervention home visits. *Infants & Young Children, 26*, 28–41. doi: 10.1097/IYC.0b013e3182736fc0

Sanders, J. L., & Morgan, S. B. (1997). Family stress and adjustment as perceived by parents of children with autism or Down syndrome: For intervention. *Child and Family Behavior Therapy, 19*, 15-32.

Schreibman, L., & Koegel, R. L. (1996). Fostering self-management: Parent-delivered pivotal response training for children with autistic disorder. In E. D. Hibbs & P.S. Jensen (Eds.), *Psychosocial treatments for child and adolescent disorders: Empirically based strategies for clinical practice* (pp. 525-552). Washington DC, US: American Psychological Association.

Schultz, T. R., Schmidt, C. T., & Stichter, J. P. (2011). A review of parent education programs for parents of children with autism spectrum disorders. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities, 26*, 96–104. doi: 10.1177/1088357610397346

Schultz, T.R., Stichter, J.P., Herzog, M.J., Mcghee, S.D., & Lierheimer, K. (2012). Social competence intervention for parents (SCI-P): comparing outcomes for a parent education programme targeting adolescents with ASD. *Autism Research and Treatment, 1-10*. doi:10.1155/2012/681465

Sevinç, M. (2004). *Erken çocukluk gelişimi ve eğitiminde oyun*. İstanbul: Morpa Yayıncılık.

Siller, M., & Morgan, L. (2018). Systematic review of research evaluating parent-mediated interventions for young children with autism: Years 2013 to 2015. In M. Siller & L. Morgan (Eds.) *Handbook of parent-implemented interventions for very young children with autism*. (pp. 1-21). Springer International.

Siller, M., Hutman, T., & Sigman, M. (2013). A parent-mediated intervention to increase responsive parental behaviors and child communication in children with ASD: A randomized clinical trial. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 43*(3), 540-555.

Simpson, D.B.S. (2015). Coaching as a family as a family-centred, occupational therapy intervention for autism: A literature review. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention, 8*, 109-125. doi:10.1080/19411243.2015.1040941

Solish A., & Perry A. (2008). Parents' involvement in their children's behavioral intervention programs: Parent and therapist perspectives. *Research in Autism Spectrum Disorders, 2*, 728-738. doi: 10.1016/j.rasd.2008.03.001

Stein, M.R.S., & Thorkildsen, R. J. (1999). *Parent involvement in education: Insights and applications from the research*. Bloomington, IN: Phi Delta Kappa Inc.

Suess, A.N., Romani, P.W., Wacker, D.P., Dyson, S.M., Kuhle, J.L., Lee, J.F., ... Waldron, D.B. (2014). Evaluating the treatment fidelity of parents who conduct in-home functional communication training with coaching via telehealth. *Journal of Behavioral Education, 23*, 34–59. doi: 10.1007/s10864-013-9183-3

Tavil, Y. Ziya. (2005). *Davranış denetimi aile eğitim programının annelerin davranışsal işlem süreçlerini kazanmalarına etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi.

Tavukçu, D. (2021). *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip annelere sunulan koçluk uygulamalarının annelerin öğretim becerilerini ve çocuklarının güvenlik becerilerini edinmeleri üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi.

Tekin-Iftar, E., Collins, B., Spooner, F., & Olcay-Gul, S. (2017). Coaching teachers to use simultaneous prompting procedure to teach core content to students with autism. *Teacher Education and Special Education, 40*, 225-245. doi: 10.1177/0888406417703751

Tidmarsh, L., & Volkmar, F.R. (2003). Diagnosis and epidemiology of autism spectrum disorders. *Canadian Journal of Psychiatry, 48*, 517-525. Doi: 10.1177/070674370304800803

Trivette, C. M., Dunst, C. J., Hamby, D. W., & O'Herin, C. E. (2009). Characteristics and consequences of adult learning methods and strategies. *Winterberry Research Syntheses, 2*, 1-3.

Üstüner-Top, F. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma. *Çocuk Dergisi, 9*(1), 34-42.

Üstünoğlu, Ü. (1991). Okulöncesi dönemdeki aile eğitiminde benimsenebilecek farklı yaklaşımlar. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(1-2), 121-130.

Varol, N. (2005). *Aile eğitimi*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Volkmar, F.R., & Wiesner, L.A. (2004). *Health-care for children on the autism spectrum: A guide to medical nutritional, and behavioral issues*. Bethesda, MD: Woodbine House

Wallace, K. S. ve Rogers, S. J. (2010). Intervening in infancy: Implications for autism spectrum disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 51*, 1300-1320. doi: 10.1111/j.1469-7610.2010.02308.x

Welterlin, A., Turner-Brown, L. M., Harris, S., Mesibov, G., & Delmolino, L. (2012). The home TEACCHing program for toddlers with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorder, 42*, 1827-1835. doi: 10.1007/s10803-011-1419-2.

Whalen, C., & Schreibman, L. (2003). Joint attention training for children with autism using behavior modification procedures. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 44*, 456-468. doi: 10.1111/1469-7610.00135

Woods, J., Kashinath, S., & Goldstein, H. (2004). Effects of embedding caregiver-implemented teaching strategies in daily routines on children's communication outcomes. *Journal of Early Intervention, 26*, 175 - 193. doi: 10.1177/105381510402600302

Woods, J., Wilcox, M. J., Friedman, M., & Murch, T. (2011). Collaborative consultation in natural environments: Strategies to enhance family-centered supports and services. *Language, Speech, and Hearing Services to Schools, 42*, 379-392. doi: 10.1044/0161-1461(2011/10-0016).

Yılmaz-Bolat, E., & Özgün, Ö. (2013). Erken çocukluta aile eğitimi ve aile eğitimine yönelik uygulanan programlar. Y. Aktaş-Arnas (Ed.), *Aile eğitimi ve okul öncesinde aile katılımı* içinde (ss. 21-52). Ankara: Vize Yayıncılık

**DOMİNANT DOKUZLU AKORLARIN KULLANIMININ
FARKLI DÖNEM PİYANO ESERLERİ ÜZERİNDE İNCELENMESİ¹**

*INVESTIGATION OF THE USE OF DOMINANT NINTH CHORDS
ON PIANO WORKS OF DIFFERENT PERIODS*

Yaşar ÖZELMA*

*Geliş Tarihi: 05.10.2023
(Received)*

*Kabul Tarihi: 25.12.2023
(Accepted)*

ÖZ: Dokuzlu akorlar genişletilmiş akorlar grubundadır. Tonal sistem çağında daha çok dizinin V. derecesi üzerinde kurulan dominant dokuzlu akorlar kullanılmaktadır. Majör ve minör tonalitelerde başkalık gösteren bu uyumsuz akorların eserlerdeki kullanımları, müzik tarihi içerisinde çoğunlukla dönemin gereksinimlerine dayanan farklılıklar göstermektedir. İlgili evriliş, çoksesli bir çalgı olan piyano için yazılmış eserler üzerinde kolayca gözlemlenmesi bakımından daha çarpıcıdır. Bu çalışmada dominant dokuzlu akorların; kuruluşları, çevrim durumları, 9'lu seslerinin alterasyonları, çözümlüşleri ve köksüz kullanımları öncelikle teorik açıdan ele alınmış; daha sonra mevcut kullanımları barok, klasik, romantik dönem ve 20. yüzyıl piyano eserlerinden örnekler üzerinde incelenmiştir. Dominant akorunun üzerindeki 9'lu sesin; tonal sistem çağında başlarda daha çok akora yabancı bir ses olarak değerlendirildiği ve akor değişiminden önce çözüldüğü, daha sonraları akora dahil bir ses olarak kullanıldığı ve akor değişimi esnasında mevcutsa çözüldüğü, 20. yüzyılda ise bir akor sesi olarak kullanılmaya devam ettiği; fakat çözülme eğiliminin azaldığı görülmüştür. İlgili Türkçe literatürde diyatonik ve altere dokuzlu akorların kullanımlarının incelenmesi bağlamında eksiklikler bulunmaktadır. Klasik armoni öğretisinin bazen dışına çıkan bu gibi konulara armoni kitaplarının içeriklerinde daha çok önem verilmesi tavsiye edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Armoni, Dominant Dokuzlu Akorları, Müzik Dönemleri, Piyano Eserleri.

ABSTRACT: Ninth chords are in the group of extended chords. In the age of the tonal system, dominant ninth chords, which are established on the V degree of the scale, are used. The uses of these dissonant chords, which differ in major and minor tonalities, in works show differences in music history, mostly based on the requirements of the period. The related evolution is more striking in that it is easily observed in works written for the piano, which is a polyphonic instrument. In this study, the organizations, inversions, alterations on the 9th

¹ 140/34 sayılı karar ile 19/09/2023 tarihinde, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan, "Dominant Dokuzlu Akorların Kullanımının Farklı Dönem Piyano Eserleri Üzerinde İncelenmesi" çalışması için etik kurul izni alınmıştır.

*Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, yasarozelma@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4475-3197.

OPEN ACCESS

© Copyright 2023 Özelma

voices, resolutions, and rootless uses of dominant ninth chords were first discussed theoretically; then, their available uses were examined on examples from baroque, classical, romantic, and 20th century piano works. In the age of the tonal system, the 9th voice above the dominant chord was initially considered a non-chord tone and was resolved before the chord change, later used as a chord tone and resolved during the chord change if present, and continued to be used as a chord tone in the 20th century, but the resolution tendency was observed to decrease. In the relevant Turkish literature, there are deficiencies in the context of examining the use of diatonic and altered ninth chords. It is recommended that such topics, which sometimes go beyond classical harmony teaching, be given more prominence in the contents of harmony books.

Key Words: Harmony, Dominant Ninth Chords, Musical Periods, Piano Works.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

At least three voices are required for the formation of chords. The ninth chords contain five voices when they are complete. These voices, which are added on top of each other with third intervals, are in a range wider than one octave. For related reasons, the ninth chords are in the group of extended chords. It should be emphasized that the ninth chords are primarily studied by building on the dominant voice of the tonality. The dominant ninth chord is dissonant because of the intervals it contains, and in classical harmony teaching, dissonant intervals need to be resolved. Can the 9th voices added on the chords be considered as non-chord tones? Can the ninth chord be used in the piece without being resolved? When the relevant literature is examined, the responses to these questions are positive. These differences, which are based on the choices of the composers and the needs of the musical period, are more striking in that they are easily observed in works written for the piano (or a keyboard instrument), which is a polyphonic instrument.

Research Questions

1. How to build the dominant ninth chord in major and minor scales?
2. Which voice of the dominant ninth chords is omitted in four-part writing?
3. How to resolve the dominant ninth chord commonly?
4. How are the inversions of the dominant ninth chord expressed and resolved?
5. How does the alteration and resolution of the 9th voice take place?
6. How is the rootless dominant ninth chord used?
7. How is the dominant ninth chord used in piano works of different musical periods?

Purpose and Importance

The research was conducted to determine the theoretical foundations of dominant ninth chords related to their use; to analyze their use in baroque, classical, romantic, and 20th century piano works; to highlight the evolution of their use in the history of music in this way; and to reveal the different understandings encountered in composition. The research is important in terms of providing Turkish literature with relevant analyses, determining the perspectives of different musical periods about the subject, and being a guide in harmony studies.

Method

In the research, the literature review method was used; harmonic analyses of samples from piano works belonging to different periods have been made or discussed, and results have been reached in the context of the relevant subject. First of all, the constructions of dominant ninth chords, the voices omitted in four-part writing, their resolutions in tonal harmony, inversions, and their notations in the bass, the alterations and possible resolutions of the 9th voices, their use in cases of omission of the root voices, and the theoretical basis related to them were reviewed. Afterward, the uses of dominant ninth chords and the evolution of these uses in music history are discussed with examples from a total of seven piano works by seven different composers (Bach, Haydn, Beethoven, Schumann, Chopin, Grieg, and Debussy) in four different musical periods (baroque, classical, romantic, and 20th century). The data were presented in figures and interpreted by the researcher.

Findings

It has been studied that the dominant ninth chords are built differently in the major and minor tonalities of the same name in terms of the distance between the 7th and 9th; the 5th voice is usually omitted in four-part writing; it is commonly resolved into the tonic chord; rarely resolved irregularly into the tonic parallel chord; and only three of the four inversions are used because the 9th voice cannot attain the bass.

In dominant ninth chords, it has been observed that a large number of alterations are possible with changes in the substructure voices: a lowered 9th voice is resolved by moving downward by a half step; a diatonic 9th voice is resolved by descending step movement into a tonality voice again or kept as a common voice; a raised 9th voice is resolved by moving upward by a half step.

It has been studied that rootless dominant ninth chords have three inversions and that the 9th voice (7th of the current chord) can be used differently on the bass; its resolution is the same as dominant ninth chords.

Results

The use of dominant ninth chords has been studied in piano works belonging to the baroque, classical, romantic periods and the 20th century. To evaluate the related types of use in general, it has been observed that the 9th voice above the dominant chord was initially evaluated as a non-chord tone and resolved before the chord change; later on, it was evaluated as a voice the chord contains and resolved if it was present during the chord change; in the 20th century, it continues to be used as a chord voice, but the tendency to resolve has decreased. It should also be noted that there are exceptions and different uses in different music genres.

1. GİRİŞ

En az 3 adet ses bir akor oluşturmakla birlikte, beşli ve yedili akorlar kuruluşları bakımından 1 oktavlık aralık içerisinde yer almaktadır. ‘Dokuzlu akorlar, onbirli ve onüçlü akorlar gibi 1 oktavdan daha geniş bir dikey aralık içerisinde oluştuğu için genişletilmiş (İng. extended) akorlar grubunda değerlendirilir’ (Özelma, 2021: 29). Genişletilmiş akorlar en yaygın olarak dominant ses üzerinde kurulur (“Extended chords”, t.y.). Dizinin 5. derecesi olan dominant ses üzerinde kurulan dominant dokuzlu akor, diğer dokuzlu akorlara kıyasla daha sıklıkla kullanılmaktadır. “Dokuzlu akorlar tıpkı yedili akorlar gibi, içindeki uyumsuz aralıklardan dolayı uyumsuz akor olarak tanımlanır” (Köse, 2012: 143). Bu tanım diğer genişletilmiş akorlar için de geçerlidir. İçerdikleri uyumsuz aralıklar bestecinin estetik anlayışına ve ilgili müziğin türüne de bağlı olmakla birlikte genellikle çözülme eğilimindedir. ‘Genişletilmiş akorların inşasıyla elde edilen şey; disonans, renk ve gerilimdir’ (Sorace, 1995: 382-383). “Renk” ifadesi ile anlatılmak istenen, armonide yeni tınılar ve olanaklar sağlamasıdır.

Besteciler ortak uygulama döneminde (İng. common practice period) genişletilmiş armonileri yalnızca dominant ses üzerinde diyatonik akorlar olarak kullandılar (Rush, t.y.: 34). Bu dönem müzik tarihi içerisinde tonal sistemi ve uygulama alanındaki gelişimini temsil etmektedir. ‘Ortak uygulama dönemi, kesin tarihi olmamakla birlikte yaklaşık 1650’den 1900 yılına kadar orta barok dönemden klasik ve romantik dönemler boyunca devam etti’ (“Common practice period”, 2023). Tonalitede diğer dereceler üzerinde kurulan dokuzlu akorların kullanımına ilişkin armoni altyapısına Gardner’ın (1918) “Music Composition: A New Method of Harmony” kitabında değinildiği görülmektedir. ‘Barok ve klasik dönemlerde 9’lu sesler genellikle akor değişiminden önce çözümlenir ve akora yabancı sesler olmak üzere beşli veya yedili akorlar içerisinde değerlendirilirdi. Barok ve klasik dönemlerin müziğinde gerçek dokuzlu akorlar çok nadirdi. Romantik dönem ise dokuzlu akorların yaygınlaştığı dönemdir’ (Benward & Saker, 2008: 181). Barok ve klasik dönemler içerisinde akorların 9’lu seslerinin genellikle akora yabancı sesler olmak üzere işlev görmeleri tınısal olarak genişletilmiş akorları işaret etmekteydi; fakat bu seslerin birer akor sesi niteliğinde kullanılmalarını ve dolayısıyla gerçek genişletilmiş akorların oluşmasını engellemekteydi. ‘1875’ten 1920 yılına kadar olan zaman aralığında dokuzlu, onbirli ve onüçlü akorlar en büyük kullanımına ulaştı’ (Benward & Saker, 2008: 182). İlgili durum tonal sistemde yeni arayışlara doğru yönelindiğini göstermektedir. Nitekim, ‘diyatonik onüçlü akorlar mevcut dizideki bütün sesleri içermesi bakımından üçlü armonideki akorsal yapıların kuruluşları için bir sınırdır; bunların 3’lü aralıkta tizine eklenecek yeni ses akorda zaten mevcut olan kök sesi tekrar etmektedir’ (Özelma, 2021: 34).

Genişletilmiş akorların eserlerde kullanımları müzik tarihi içerisinde farklılıklar göstermekle birlikte, bestecilerin tercihlerine ve ilgili dönemin

gereksinimlerine dayanan bu farklılıklar çoksesli bir enstrüman olan piyano (ya da klavyeli çalgılar) için yazılmış eserler üzerinde kolayca gözlemlenmesi bakımından daha çarpıcıdır. Nitekim; ‘Dokuzlu, onbirli ve onüçlü akorların izlenimci süreçteki kullanımlarında disonans öğeleri çözme eğilimi çok daha azdır’ (Benward & Saker, 2008: 246). Bu çalışmada, dominant dokuzlu akorların 4 partili yazım temelinde kuruluşları, kök ve çevrim durumlarındaki çözümleri ele alınarak mevcut kullanımları farklı dönem piyano eserleri üzerinde incelenmiştir.

Problem Cümlesi:

Dominant dokuzlu akorları nasıl kullanılmaktadır?

Alt Problemler:

1. Dominant dokuzlu akoru majör ve minör tonlarda nasıl kurulur?
2. 4 partili yazımda dominant dokuzlu akorun hangi sesi atılır?
3. Dominant dokuzlu akoru yaygın olarak nasıl çözülür?
4. Dominant dokuzlu akorun çevrim durumları, nasıl ifade edilir ve çözülür?
5. 9’lu sesin alterasyonu ve çözülüşü nasıl gerçekleşmektedir?
6. Köksüz dominant dokuzlu akoru nasıl kullanılmaktadır?
7. Dominant dokuzlu akoru farklı dönem piyano eserlerinde nasıl kullanılmaktadır?

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, dominant dokuzlu akorların; kullanımlarına ilişkin teorik temellerin tespit edilmesi; barok, klasik, romantik dönem ve 20. yüzyıl piyano eserlerindeki mevcut kullanımlarının incelenmesi; bu yolla kullanımlarının müzik tarihi içerisindeki evrimini vurgulayarak bestecilikte karşılaşılan farklı anlayışları ortaya koyması amacı ile yapılmıştır. Araştırma; Türkçe literatüre konu ile ilgili analizler kazandırması, konuya ilişkin olarak farklı müzik dönemlerindeki bakış açılarını belirlemesi ve armoni çalışmalarında yol gösterici olması bakımından önem taşımaktadır.

1.2. Sayıltı ve Sınırlılık

Araştırma; barok, klasik, romantik ve 20. yüzyıl piyano eserleriyle ve dominant dokuzlu akorlarındaki alterasyonlar ise çok sayıda olasılık bulunması nedeniyle 9’lu ses ile sınırlı tutulmuştur. Dominant dokuzlu akorlarının kullanımı bağlamında ele alınan eser örneklerinin kendi bestelendikleri dönemi doğru olarak yansıttığı sayılıştısından yola çıkılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yöntem ve Tekniği

Araştırmada; literatür tarama yöntemi kullanılmış; farklı dönemlere ait piyano eserlerinden örneklerin armoni analizleri yapılmış veya ele alınmış; veriler şekiller halinde sunulmuş ve “sonuçlar” kısmında ilgili konu bağlamında genellemelere ulaşılmıştır. Çalışmada araştırma ve yaygın etiğine uyulmuştur.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak yararlanılan literatür tarama yöntemi ile önce dominant dokuzlu akorların; kuruluşları, 4 partili yazımda atılan sesleri, tonal armonideki çözümleri, çevrim durumları ve bunların bas şifredeki ifadeleri, 9’lu seslerinin alterasyonları ve olası çözümleri, kök seslerinin atılması durumundaki kullanımları ile ilgili teorik temel tespit edilmiştir. Sonrasında, 7 ayrı bestecinin (Bach, Haydn, Beethoven, Schumann, Chopin, Grieg ve Debussy) 4 ayrı müzik dönemindeki toplam 7 adet piyano eserinden örneklerle dominant dokuzlu akorların kullanımları ve bu kullanımların dönemler bazında evrilmesi ele alınmıştır. Veriler şekiller halinde sunularak araştırmacı tarafından yorumlanmıştır. “Sonuçlar” kısmında ise ilgili konu kapsamında sentezlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

Araştırmanın amacına yönelik olmak üzere tespit edilen bulgular ve yorumları alt problemlere uygun bir sırayla başlıklar halinde verilmiştir.

3.1. “Dominant Dokuzlu Akoru Majör ve Minör Tonlarda Nasıl Kurulur?” Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

Aynı adı taşıyan majör ve minör tonalitelerin dominant yedili akorları birbirleri ile aynı seslerden oluşurlar. Bu akorun temel durumundayken tizine 3’lü aralıkla yeni bir ses eklendiğinde dominant dokuzlu akorları meydana gelir. ‘Majör tonalitelerin dominant dokuzlu akorunda akorun temel sesi ile 9’lusunun arasında büyük 9’lu, armonik minör tonalitelerin dominant dokuzlu akorunda ise akorun temel sesi ile 9’lusunun arasında küçük 9’lu aralık bulunmaktadır. Bu nedenle dominant dokuzlu akorlar; majör gamlarda dominant majör dokuzlu, minör gamlarda ise dominant minör dokuzlu olarak iki grupta sınıflandırılır’ (Köse, 2012: 143). Değindiği üzere bu akorlar içerdikleri sesler bakımından birbirleri ile aynı değildir.

Tablo 1. Dominant majör/minör dokuzlu akorların kuruluşları.

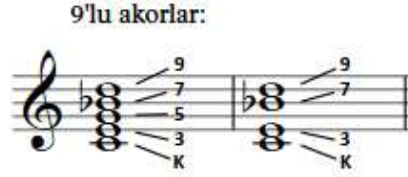
Do Majör	
Akor	Dokuzlu
Derece	
V.	G-B-D-F-A
Do Minör (Armonik)	
Akor	Dokuzlu
Derece	
V.	G-B-D-F-Ab

Tablo 1’de, örnek olması amacıyla aynı adı taşıyan “do” majör ve minör tonalitelerinde dominant dokuzlu akorların kuruluşları ses içerikleri yönünden karşılaştırılmaktadır. Tonalitelerde V. derece üzerinde kurulan bu akorların 9’lu seslerinin aynı olmadığı görülmektedir. ‘Genişletilmiş akorlar öncelikle temel

durumlarında kullanılır. Bir genişletme, gerekli bir armoni sesi veya gerekli olmayan bir armoni dışı ses (apojyatür ya da aksanlı geçici ses) olarak analiz edilebilir' (Bauer, 2020: 1). Tablo 1'deki akorlar için genişletme sesleri sırası ile "la" ve "la bemol" sesleridir. İlgili seslere burada birer armoni sesi (akor sesi) olarak değinilmektedir. Eser analizlerinde farklı işlevlerinin tespitinde ilgili teorik temel yol göstermektedir.

Dokuzlu akorlar geniş serimde dar serime göre daha etkilidir (Gardner, 1918: 15). Bu durumun dokuzlu akorların içerdiği disonanslardan kaynaklandığı açıktır. Seslerin dikey olarak dizilişi önem taşımaktadır. Nitekim; 'Ek sesli akorlar genellikle dokuzlu, onbirli ve onüçlü akorlara çok benzer görünür; ancak en tiz öge (9, 11 ya da 13'lü ses) daha pes gönderildiğinde oluşan eğilim, onu akora eklenmiş bir ses olarak duymaktır' (Benward & Saker, 2008: 247).

3.2. "4 Partili Yazımda Dominant Dokuzlu Akorun Hangi Sesi Atılır?" Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

Şekil 1. 4 partili yazımda dokuzlu akorlar.

Kaynak: Benward, B. ve Saker, M. (2008). *Music: In theory and practice* (Cilt 2, 8. bs.). New York: McGraw-Hill. s. 179.

Şekil 1'de görüldüğü üzere dokuzlu akor 5 adet ses içermektedir. 4 partili yazımda bunlardan birisi atılmalıdır. "K" ile gösterilen kök sesi ve 9'lusu akorun ismini belirler; o nedenle atılamaz. 2. ölçüde gösterildiği gibi dokuzlu akorların yaygın olarak 5'lisi atılmaktadır. 'Dominant dokuzlu akorundan en sıklıkla 5'li ses, daha az sıklıkla 7'li ses, bazen de 3'lü atılır' (Gardner, 1918: 15). Belirtildiği üzere kök sesi ve 9'lusu akorun olmazsa olmazıdır. Kullanımında ortaya çıkan zorunluluklar ise 5'li ses yerine 3'lü ya da 7'li sesin atılmasını gerektirebilir; fakat bunlar daha nadir görülmektedir.

Şekil 2. Dominant dokuzlu akorda seslerin dağılımı.

Kaynak: Köse, Y. (2012). *Uygulamalı armoni öğretimi* (1. kitap). İzmir: Arvo Yayınları. s.

144.

Dominant akorunun dokuzlusu ile kök sesi arasında mutlaka en az dokuzlu aralık mesafe bulunmalıdır (Köse, 2012: 144). Şekil 2’de incelendiği üzere akorun 5’li sesi eksiktir. Seslerin dağılımında, kök ses ve 9’lu ses arasındaki dikey aralığa dikkat etmek gerekmektedir.

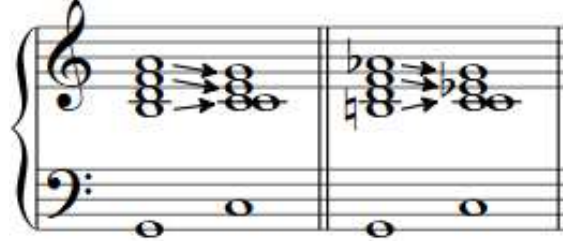
Şekil 3. F. Chopin, Op. 63 No. 2, Fa minör mazurka, 9-11. ölçüler, ses atılması için eser örneği.

Kaynak: Benward ve Saker, a.g.e., s. 180.

Şekil 3’te, Chopin’in piyano eserinin 9. ölçüsünde dominant minör dokuzlu akorunun kullanıldığı görülmektedir. Diyatonik bir akor olmasına rağmen, “do” ve 9’lusu “re bemol” sesi arasındaki küçük (minör) aralık bas şifrede bemol işareti ile gösterilmiştir. İlgili ölçüde temel durumundaki akorun 5’lisinin (sol) atıldığı ve bu şekilde kullanıldığı incelenmektedir.

3.3. “Dominant Dokuzlu Akoru Yaygın Olarak Nasıl Çözülür?” Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

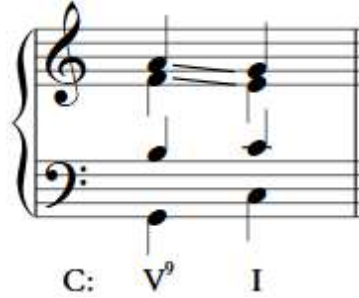
Akorlara genişletme seslerin eklenmesi fonksiyonlarını değiştirmez (Benward & Saker, 2008: 180). Dominant yedili akora eklenen 9’lu ses sonucunda mevcut akor yine dominant fonksiyonludur. ‘Genişletilmiş dominant akorlarında majör ya da minör tonlarda olsun, yedili ses daima inici adım hareketiyle çözülür’ (Caldwell, 2011: 7). Aslında dominant dokuzlu akorlarındaki 9’lu ses haricindeki diğer sesler dominant yedili akorda olduğu gibi çözülmemektedir.

Şekil 4. Dominant dokuzlu akorların çözülüşü.

Kaynak: Özdemir, M. (2001). *Armoni*. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık. s. 72.

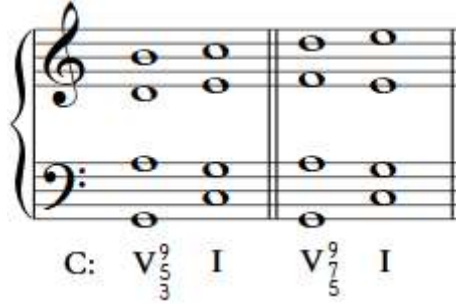
Şekil 4'ün; ilk ölçüsünün ilk yarısında “do majör” tonalitesinin, ikinci ölçüsünün ilk yarısında ise “do minör” tonalitesinin dominant dokuzlu akorları sesleri atılmamış olarak bulunmaktadır. “Dominant dokuzlu akorlarında çözüm isteyen üç tane ses vardır: sansibl, yedili ve dokuzlu” (Özdemir, 2001: 72). Dizilerin yeden (sansibl) sesleri (si ve si natürel), karar sesine gitme eğilimindedir. 7’li ses (fa) ve 9’lu sesler (la ve la bemol) ise yaygın kullanımda inici adım hareketi ile tonalite seslerine çözülmemektedir. ‘Dominant dokuzlu akorlar, dominant armonisindeki diğer bütün akorlar gibi hazırlık yapılarak ya da hazırlık yapılmadan kullanılabilir’ (Piston, 1959: 204).

Şekil 5. Dört partili yazım dahilinde dar serimde dominant dokuzlu akorunun çözülüşü.

Kaynak: Benward ve Saker, a.g.e., s. 184.

Şekil 5’te görüldüğü üzere, dominant majör dokuzlu akorunun doğal çözülüşü tonik beşli akorunadır. Soprano ve tenor partileri arasındaki mesafe 1 oktavdan daha az olduğu için örnek dar serimdedir. 4 partili yazımın söz konusu olması nedeniyle ilk akorun 5’li sesi (re) eksiktir. İlgili akorun çözülüşü donanımın farklı olması kaydıyla “do minör” tonalitesinde de benzerdir. Diğer bir ifade ile majör ya da minör tonalitede olsun dominant dokuzlu akorların, ‘9’lu ve 7’li sesleri tonik beşli akorunun 5’li ve 3’lüsüne çözülür’ (Benward & Saker, 2008: 184).

Şekil 6. Diğer seslerinin atılması durumunda dominant majör dokuzlu akorunun çözülüşü.

Kaynak: Gardner, C. E. (1918). *Music composition: A new method of harmony*. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 01.10.2023. <https://ia600703.us.archive.org/15/items/musiccompositio00gardgoog/musiccompositio00gardgoog.pdf> s. 15.

Şekil 6'daki akorlar geniş serimdedir. Dominant majör dokuzlu akorunun; ilk ölçüde 7'li sesi (fa), ikinci ölçüde ise 3'lü sesi (si) atılmaktadır. İkinci ölçüdeki tonik beşli akorunda 3'lü sesin (mi) katlandığı dikkat çekmektedir.

'Dokuzlu akorlar ara dominantlar olarak da karşımıza çıkmaktadır (V^9/V , V^{b9}/ii vb.)' (Benward & Saker, 2008: 181). Bunlar genellikle geçici olarak tonikleştirdikleri beşli akorlara çözülmektedir. Önemli olan sınırlama, 'Dominant majör dokuzlu akorun minör bir geçici tonik akorunu tanıtmak için kullanılmamasıdır' (Piston, 1959: 208). " V^9/V " akoru " V^7 " akoruna ilerleyebilmektedir; burada kromatik hareket aynı partiye verilmekle birlikte ilk akorun 9'lu ve 7'li sesleri inici adım hareketi yapmaktadır.

Şekil 7. Dominant majör dokuzlu akorunun düzensiz çözülüşü.

Kaynak: Sorce, R. (1995). *Music theory for the music professional: A comparison of common-practice and popular genres*. New York: Ardsley House Publishers. s. 402-403.

Majör ve minör tonalitelereki dominant dokuzlu akorları tonik akoru haricindeki başka akorlara da ilerleyebilmektedir. 'Dominant dokuzlu akoru düzenli olarak tonik akoruna çözülür. Dominant dokuzlu akorunun düzensiz çözülüşünde (İng. irregular resolution) ise akorun dokuzlu sesi yerinde kalabilir ya da çıkıcı

hareket edebilir' (Köse, 2012: 146). Şekil 7'de kırık kalış tınısındaki bir ilerleyiş görülmektedir. Burada dominant majör dokuzlu akorunun disonans faktörlerinden, 9'lu sesi (la) yerinde kalmakta ve 7'li sesi (fa) ise inici adım hareketi ile çözülmektedir. Böyle bir ilerleyiş de mümkündür. Tonik paraleli işlevindeki son akorda kök sesinin katlanmış olması dikkat çekmektedir.

3.4. "Dominant Dokuzlu Akorun Çevrim Durumları, Nasıl İfade Edilir ve Çözülür?" Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

1. çevrim 2. çevrim 3. çevrim

C: V_6^7 I V_5^6 I⁶ V_3^4 I⁶
(5) 4 2

Şekil 8. Dominant majör dokuzlu akorların çevrim durumları ve çözümleri.

Kaynak: Piston, S. (1959). *Harmony* (5. bs.). London: Victor Gollancz. s. 206.

Şekil 8'de, "do majör" tonalitesindeki dominant majör dokuzlu akorunun 3 adet çevrim durumu, bas şifredeki gösterimleri ve tonik beşli akoruna çözümleri incelenmektedir. Minör tonalitelere de çevrim durumlarının bas şifrede gösterimleri değişmemektedir. İlgili akorların aslında 4'er çevrim durumu bulunmaktadır; fakat '4. çevrim, 9'lu sesi kök sesin pesine yerleştireceği için kullanılmaz' (Piston, 1959: 206). Geniş serimdeki üç ölçüde de "sol" sesinin ortak olarak tuttuğu ve 9'lu sesin (la) soprano partisinde inici adım hareketiyle çözüldüğü görülmektedir. İlk ve üçüncü ölçülerde dominant majör dokuzlu akorunun 5'li sesi atılmıştır. 'Dominant dokuzlu akorunun 5'lisinin basa geldiği 2. çevriminde ise akorun 7'li sesi atılır' (Köse, 2012: 144). İkinci ölçüde bu yönde bir kullanım gözlemlenmektedir.

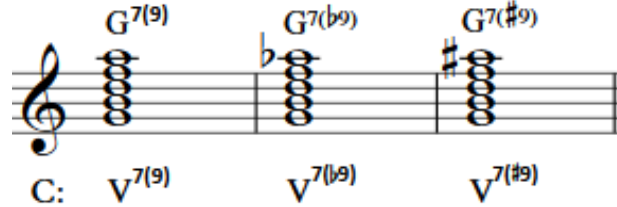
"Sansibl sesin, dominant 9'usu olan sestem yukarıda olması iyi değildir. Ancak bu iki sestem birisi bir önceki akorda hazırlanmışsa, sansibl ses 9'lunun üzerinde bulunabilir" (Özdemir, 2001: 75). Hazırlanmaktan kasıt, bu seslerden birisinin ortak olarak tutması veyahut tekrar etmesidir. Temel ya da çevrim durumlarındaki dominant dokuzlu akorların seslerinin dikey olarak dağılımında, ilgili hususa dikkat etmek gerekmektedir.

Majör ve minör tonalitelereki dominant dokuzlu akorların temel ve çevrim durumlarının bas şifrede ifade edilmesi için; yeden sesinin artı (+) işareti, oluşan

eksik 5'li ve 7'li aralıkların ise ilgili rakam (5 vb.) üzerinde eğik çizgi ile belirtildiği daha farklı gösterim şekilleri de bazı kaynaklarda (Köse, 2012: 145-146 ve Özdemir, 2001: 73-74) mevcuttur. İlgili gösterim şekilleri yeden sesin ve eksik aralıkların çözülüş gereksinimlerini vurgulamakla birlikte, yalın olması nedeniyle bu başlık içerisindeki gösterimlerde W. Piston'ın kitabı temel alınmaktadır.

3.5. “9’lu Sesin Alterasyonu ve Çözülüşü Nasıl Gerçekleşmektedir?” Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

İlgili konu, mevcut literatürde caz ve popüler müziğe daha yakın bir bağlamda ele alınmaktadır. Caz müziğinde akor kurarken aksi belirtilmedikçe 9’lu sesin, bu akorun kök sesi üzerinde oluşturulmuş majör bir diziden geldiğini kabul etmek daha işlevseldir. Bu açıdan bakıldığında dominant dokuzlu akorlarında “pesleştirilmiş 9’lu” ifadesinin neden her zaman bir alterasyona işaret etmediği anlaşılabilir. Nitekim “V^{b9}” akoru majör bir tonalite içinde altere, minör bir tonalite içinde ise diyatonik bir akordur; çünkü akorun 9’lu sesi majör tonaliteki karşılığına göre zaten pestedir ve tekrar pesleştirilmesi mümkün değildir. Tonal sistemde minör tonalitelerdeki dominant dokuzlu akorunun bas şifrede (V^{b9} yerine V⁹ gibi) gösterimi, kaynaklar arasında farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, akorun 9’lusunun majör ve minör tonaliteler arasında değişmesi bakımından ilk gösterim tercih edilmiştir. Dominant dokuzlu akorlarındaki 9’lu sesin altere olup olmadığını tespit etmek için öncelikle akorun içinde bulunduğu tonalitenin seslerini düşünmek gerekmektedir.

Şekil 9. Dominant dokuzlu akorlarında 9’lu sesin alterasyonu.

Kaynak: Sorce, a.g.e., s. 384-385.

Esasen dominant bir akorun köküne; doğal 9’lu, pesleştirilmiş 9’lu ve tizleştirilmiş 9’lu olmak üzere yalnızca üç olası 9’lu ses eklenebilir (Sorce, 1995: 383-385). Şekil 9’da, “do majör” tonalitesinde dominant dokuzlu akorunun 9’lu sesinin mümkün alterasyonları 2. ve 3. ölçülerde yer almaktadır. 2. akor aynı ismi taşıyan minör tonalitede diyatonik olarak kabul edilmektedir. ‘Dominant akorlarında 9’lu seste yapılan herhangi bir değişiklik, pesleştirilmiş b9 ya da -9, tizleştirilmiş #9 ya da +9 olmak üzere yanına eklenir’ (Bauer, 2020: 1).

Yapısı ‘C-E-G-Bb-D#’ seslerini içeren dominant bir akor, herhangi bir majör ya da minör tonalitede üçlü bir akorsal düzenleme olarak görünmez; yine de özellikle belirli popüler formatlarda oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu akor, majör-minör yedili tizleştirilmiş 9’lu (C^{7#9}) olarak ifade edilir ve dominant karakterdedir.

Majör ya da minör tonlarda doğal olarak oluşmayan herhangi bir akor, altere akor olarak kabul edilir (Soruce, 1995: 386). Burada ilgili akorun dominant fonksiyonunun alterasyon sonucunda değişmediği görülmektedir.

Cmaj7 D7(b9) G7 C9 Fmaj7 A7(#9) Dmaj7

C: I^{M7} V^{7(b9)}/IV V⁷ V⁹/IV IV^{M7} V^{7(#9)}/ii II^{M7}

Şekil 10. Dominant dokuzlu akorlarında 9’lu sesin olası alterasyonlarının çözülüşü.

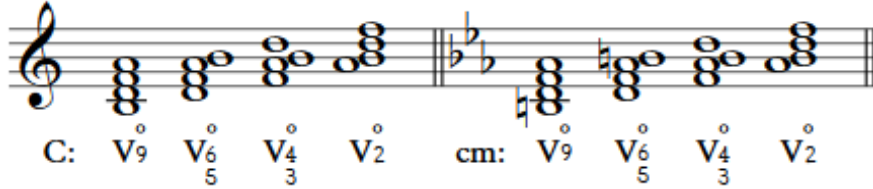
Kaynak: Soruce, a.g.e., s. 401.

Şekil 10’daki örnek “do majör” tonalitesinde olmakla birlikte, dominant dokuzlu akorlarındaki alterasyona uğramış 9’lu seslerin çözülüşleri görülmektedir. ‘Pesleştirilmiş bir 9’lu ses yarım perde pese doğru çözülme eğilimindedir; diyatonik bir 9’lu ses tam perde inici adım hareketiyle çözülebilir ya da ortak bir ses olarak kalabilir; tizleştirilmiş bir 9’lu ses ise yarım perde tize doğru çözülme eğilimindedir’ (Soruce, 1995: 400-401). Bu açıklamaya minör tonalitelerde V. derece üzerinde kurulmuş olan diyatonik bir dokuzlu akorun 9’lu sesinin yarım perde inici adım hareketiyle de çözülebileceğini eklemek gerekir. Şekil 10 incelendiğinde, 2. akor 9’lu sesi mevcut tonalitede pesleştirilmiş bir ara dominant akordur. Geçici olarak tonikleştirdiği V. derecenin yedili akoruna ilerlemektedir. 4. akorun kendisi altere bir akor olmasına rağmen 9’lu sesi herhangi bir alterasyona uğramamıştır. 6. akor ise 9’lu sesi mevcut tonalitede tizleştirilmiş bir ara dominant akordur. Genel olarak bakıldığında alterasyona uğramış 9’lu sesinin alterasyon yönünde yarım perdelik adım hareketiyle çözüldüğü görülmektedir.

Peki dominant dokuzlu akorları için başka alterasyonlar mümkün müdür? Dominant yedili akorundaki 5’li sesin alterasyonlarının dominant dokuzlu akorlarındaki uygulamaları hesaba katıldığında çok sayıda imkanın mevcut olduğu açıktır.

3.6. “Köksüz Dominant Dokuzlu Akoru Nasıl Kullanılmaktadır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

Köksüz dominant dokuzlu akoru; majör tonalitede VII. derece üzerinde kurulan yarı-eksilmiş yedili akoru, minör tonalitede ise aynı derece üzerinde kurulan eksilmiş yedili akordur. ‘Klasik armonide dominant dokuzlu akorunun kök sesi atılmış hali, daha çok kullanılmaktadır’ (Köse, 2012: 150).

Şekil 11. Köksüz dominant dokuzlu akorların çevrim durumları ve gösterimleri.

Kaynak: Piston, a.g.e., s. 179-189.

Şekil 11’de, “do majör” ve “do minör” tonalitelerinde köksüz dominant dokuzlu akorların temel ve çevrim durumlarının bas şifrede gösterimleri incelenmektedir. Bas şifrelerde W. Piston’ın kitabındaki gösterimler temel alınarak minör tonalitedeki gösterimler yazar tarafından hazırlanmıştır. Türkçe literatürde daha farklı gösterimler de mevcuttur. Majör ve minör tonalitelerdeki akorlar birbirleriyle karşılaştırıldığında sadece “la/la bemol” seslerinin farklılık gösterdiği incelenmektedir; ilgili akorların bas şifrede gösterimleri ise aynıdır. Dominant dokuzlu akorların 9’lu sesleri, ilgili köksüz dominant akorların çevrim durumlarında belirtildiği üzere farklı olarak bas partisine inebilmektedir. “Bu akorlar da dominant dokuzlusu gibi çözülmesi gereken üç sese sahiptirler: sansibl, dominant yedilisi ve dominant dokuzlusu” (Özdemir, 2001: 75). ‘Köksüz dominant dokuzlu akorunun armoni içerisindeki kullanış biçimi ve çözümü dominant dokuzlu akoru ile aynıdır’ (Köse, 2012: 149). Buradan hareketle, ilgili üç sesin aynı şekilde çözüldüğü anlaşılmaktadır. ‘4 partili yazımda eksilmiş yedili (ya da 9’lu sesi pesleşmiş köksüz dominant dokuzlu) akorunun temel ya da çevrim durumlarında herhangi bir sesi atılmaz’ (Piston, 1959: 180). Sesleri tam olmayan bir akordan bir ses daha atılması ilgili akorun karakterini değiştirmektedir.

Şekil 12. E. Grieg, Op. 43 No. 1, Lyric Pieces: The Butterfly, 1. ölçü, köksüz dominant dokuzlu akorun kullanımı ile ilgili eser örneği.

Kaynak: Piston, a.g.e., s. 192.

Şekil 12’de, Grieg’in piyano eserinin ilk ölçüsü görülmektedir. Ölçünün ilk yarısında sol eldeki arpejde 2. çevrim durumundaki köksüz dominant dokuzlu akorunun herhangi bir sesinin atılmadığı incelenmektedir. Dominant 9’lusu (yarı-eksilmiş yedili akorun temel durumundayken 7’lisi) “fa#” sesi bir sonraki arpejde inici adım hareketi ile “mi” sesine, bastaki dominant 7’lisi (yarı-eksilmiş yedili akorun temel durumundayken 5’lisi) “re” sesi bir sonraki arpejde inici adım hareketi ile bastaki “do#” sesine, yeden “sol#” sesi ise yine bir sonraki arpejde çıkıcı adım hareketi ile karar “la” sesine çözülmektedir. İncelendiği üzere “la majör” tonalitesindeki köksüz dominant dokuzlu akoru, 1. çevrim durumundaki tonik akoruna ilerlemektedir. Bestecinin esere köksüz dominant dokuzlu akoru ile başlamakla (barok döneme nazaran) sıra dışı bir başlangıcı tercih ettiği görülmektedir.

3.7. “Dominant Dokuzlu Akoru Farklı Dönem Piyano Eserlerinde Nasıl Kullanılmaktadır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular ve Yorum

Bu başlıkta altında dominant dokuzlu akorlarının kullanımı; barok, klasik, romantik dönemler ve 20. yüzyıl piyano eserleri üzerinde incelenmektedir. ‘Unutulmaması gereken önemli bir nokta, akor öğelerinin çözümünün nihayetinde bir müzik eserinin tarzına, bağlamına ve dönemine bağlı olduğudur’ (Soruce, 1995: 401). Dominant dokuzlu akorları için müzik türleri arasında birbirinden farklı anlayışlar ve kullanımlar mevcuttur. Hatta klasik batı müziği içerisinde bile kullanım biçimleri zaman içerisinde değişmektedir. ‘Dominant dokuzlu akoru besteciler tarafından 18. ve 19. yüzyıl içerisinde 3 farklı biçimde kullanılmaktadır’ (Piston, 1959: 200-201). Öncelikle bunların incelenmesi gerekmektedir.

14

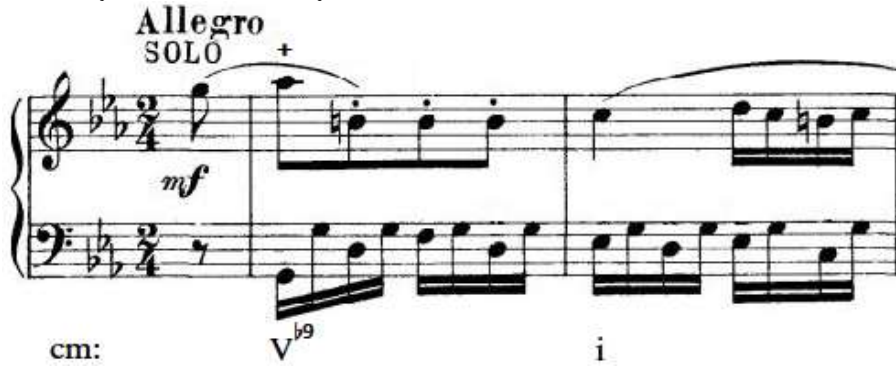
D: vi ii V⁷ I

Şekil 13. J. S. Bach, BWV 874, Well-Tempered Clavichord-II No. 5 füg, 14-15. ölçüler, barok dönemdeki kullanımına ilişkin eser örneği.

Kaynak: Piston, a.g.e., s. 201.

Şekil 13’teki Bach’ın eseri tam olarak piyano için tasarlanmamış olmasıyla birlikte günümüzde daha çok piyanoda icra edilmektedir. 15. ölçüdeki “+” işaretli “si” sesi 1. biçim için örnek teşkil etmektedir. ‘Dominant üzerinde 9’lu ses armoni

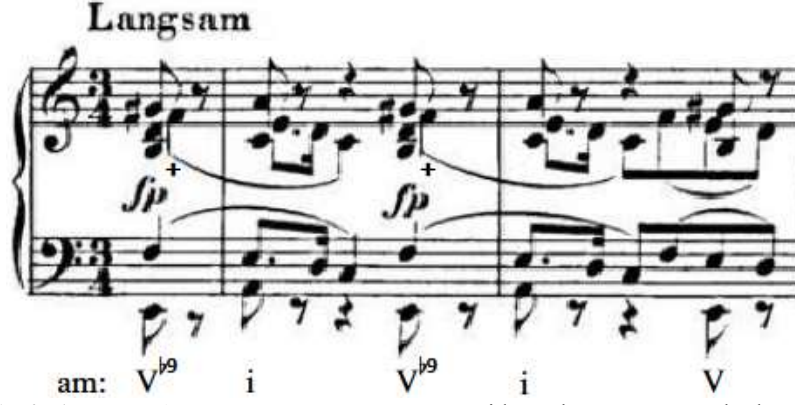
dışı ses türlerinden herhangi biri olarak görünebilir ve akorun kendisi çözülmeden önce dizinin 5. derecesine çözülebilir. Bu ses genellikle bir apojiyatürdür' (Piston, 1959: 201). Eserin 15. ölçüsünün 3. vuruşunda dominant majör dokuzlu akoru tınlamaktadır; fakat buradaki “si” sesi akora yabancı bir sestir ve ilgili akor dominant yedili akoru olmak üzere analiz edilmelidir. İlgili ses bir akor sesi olan “mi”ye atlandıktan sonra, inici adım hareketi ile geciktirdiği “la” sesine akor değişimi öncesinde çözülmektedir. Gerçek bir dominant dokuzlu akoru oluşmasa da, 1. kullanım biçimi müzik tarihi içerisinde bu akorun ilk habercisidir.

Şekil 14. L. v. Beethoven, Op. 37, piyano konçerto No. 3 rondo, 1-2. ölçüler, klasik dönemdeki kullanımına ilişkin eser örneği.

Kaynak: Piston, a.g.e., s. 202.

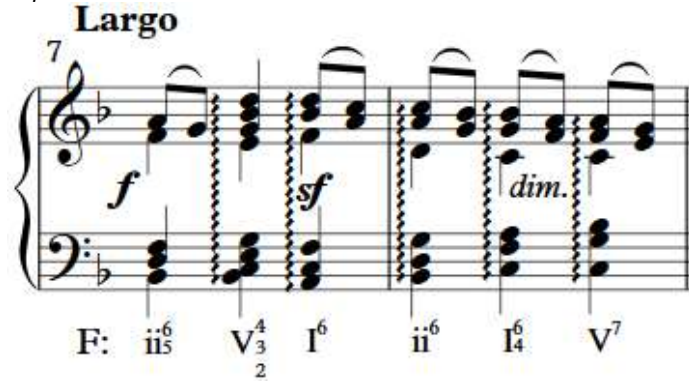
Şekil 14'teki Beethoven'ın eserinin rondo kısmında ilk olarak piyano tek başına başlamaktadır. 1. ölçüdeki “+” işaretli “la bemol” sesi 2. biçim için örnek teşkil etmektedir. ‘Dominant üzerinde 9’lu ses bir akor sesi ve gerçek bir armoni ögesi olarak kullanılabilir; ancak armoni değişimi anında akorda bulunmayabilir. Bu, 9’lu sesin armonide kullanımının oldukça yaygın görülen önemli bir şeklidir. Aslında uyumsuz bir ögenin çözülmemesi anlamına gelir’ (Piston, 1959: 201). Rondo’nun 1. ölçüsündeki “la bemol” sesi bir akor sesi olmakla birlikte, 2. ölçü başındaki armoni değişimi esnasında kaybolmakta ve çözülmemektedir. 2. kullanım biçiminde gerçek bir dominant dokuzlu akorunun eser içindeki varlığından söz edilebilir.

Şekil 15. R. Schumann, Op. 124 No. 2, “Leides Ahnung”, 1-2. ölçüler, romantik dönemdeki kullanımına ilişkin eser örneği.

Kaynak: Kostka, S., Payne, D. ve Almen, B. (2013). *Tonal harmony: With an introduction to twentieth-century music* (7. bs.). New York: McGraw-Hill. s. 416.

Şekil 15’te, romantik dönem bestecisi Schumann’ın piyano eserinin başlangıcı görülmektedir. Eksik ölçü ve 1. ölçüdeki “fa” sesleri 3. biçim için örnektir. ‘Dominant üzerinde 9’lu ses normal bir uyumsuz akor sesi olarak davranarak izleyen akorun bir sesine çözülebilir’ (Piston, 1959: 202). Belirtilen “fa” sesleri dominant minör dokuzlu akorunun 9’lusunu olarak inici adım hareketi ile “mi” seslerine çözülmektedir. Diğer disonans faktör olan 7’li sesler de (re) inici adım hareketi ile çözülmektedir. Dominant minör dokuzlu akorunun herhangi bir sesinin atılmadığı görülmektedir. 3. kullanım biçiminde, gerçek bir dominant dokuzlu akoru ve bu akorun çözülüşü mevcuttur.

Şekil 16. J. Haydn, Hob.XVI/37, piyano sonatı No. 50 2. bölüm, 7-8. ölçüler, çevrim durumunda kullanımına ilişkin eser örneği.

Kaynak: Piston, a.g.e., s. 206.

Şekil 16’da, klasik dönem bestecisi Haydn’ın eserinin 7. ve 8. ölçüleri görülmektedir. Ortak uygulama döneminde dominant dokuzlu akorunun çevrim durumunda kullanımının sık görülmediğini belirtmek gerekir. 7. ölçünün 2. vuruşunda görülen ve arpej şeklinde seslendirilen dominant majör dokuzlu akoru 3. çevrim durumundadır. Sesleri tam olarak kullanılan bu akorun disonans faktörleri olan 9’lu (re) ve 7’li (si bemol) bir sonraki vuruşta inici adım hareketiyle çözülmektedir. İlgili çözümler 3. vuruşta gecikmektedir. Öncesinde basta da “si bemol-la” çözümlü bulunmaktadır.

Andante

46

E: I I V°/IV IV°4

Şekil 17. F. Chopin, Op. 72 No. 1, Mi minör noktürn, 46-47. ölçüler, ara dominant olarak kullanımına ilişkin eser örneği.

Kaynak: Piston, a.g.e., s. 208.

Şekil 17’de, romantik dönem bestecisi Chopin’in eserinin 46. ve 47. ölçüleri görülmektedir. 47. ölçünün ikinci yarısında ara dominant işlevindeki dominant majör dokuzlu akoru mevcuttur. Bu akor geçici olarak tonikleştirdiği IV. derecenin majör beşli akorunun 2. çevrimine ilerlemektedir. Ara dominant akorunun disonans faktörleri olan 9’lu (fa#) ve 7’li (re) inici adım hareketiyle çözümlenirken, buna sol anahtarındaki süsleme eşlik etmektedir.

Allegretto grazioso e leggerissimo.

G: V°/V V

Şekil 18. E. Grieg, Op. 68, Lyric Pieces Book IX: No. 3 Grandmother’s Minuet, 1-2. ölçüler, ara dominant olarak kullanımına ilişkin eser örneği.

Kaynak: Sorce, a.g.e., s. 406.

Şekil 18’de, romantik dönem bestecisi Grieg’in eserinin başlangıcı görülmektedir. 1. ölçünün 3. vuruşunda ara dominant işlevindeki dominant majör dokuzlu akoru mevcuttur. Bu akor geçici olarak tonikleştirdiği V. derecenin beşli akoruna ilerlemektedir. Ara dominant akorunun disonans faktörleri olan 9’lu (si) ve 7’li (sol) inici adım hareketiyle çözülmektedir. Dominant majör dokuzlu akorunun 5’li sesinin atıldığı görülmektedir.

30 Eb7 Ab9 Gb Fm

Db: V⁹/V V⁹ IV iii

Şekil 19. C. Debussy, L. 75, Suite Bergamasque No. 3 “Clair De Lune”, 30-31. ölçüler, 20. yüzyıldaki kullanımına ilişkin eser örneği.

Claude Debussy (1862-1918), birçok kişi tarafından 20. yüzyılın başlarındaki müzik düşüncesinin evrimine en önemli katkılardan bazılarını yapmış olarak kabul edilir. Kompozisyon tarzı tonal yönelimli kulak tarafından kolayca erişilebilir olsa da, geleneksel ton beklentilerine açıkça meydan okuyarak önceki uygulamalardan ayrışmaları ortaya koymaktadır (Kostka vd., 2013: 453). Şekil 19’da, 20. yüzyıl bestecisi ve izlenimcilik akımının temsilcisi Debussy’nin eserinin 30. ve 31. ölçüleri incelenmektedir. Tonal sistem çağında (ortak uygulama döneminde) paralel 5’li ve 8’li hareketler hoş duyulmadığı için pek tercih edilmezdi. Debussy eserlerinde paralel akorları etkili bir biçimde kullanmıştır. 31. ölçü içerisinde; hem paralel hareket, hem de pek sık görülmeyen dominant-sudominant fonksiyon ilerleyişi bulunmaktadır. Dominant majör dokuzlu akorunun tonik olmayan bir akora ilerlediği; disonans faktörleri olan 9’lu (si bemol) ve 7’li (sol bemol) seslerinin ortak ses olarak sudominant akoruna aktarıldığı ve mevcut gerilimin çözülmediği incelenmektedir. İlgili açılardan bakıldığında, bir çözüştüden daha ziyade sıra dışı bir ilerleyiş söz konusudur. Bununla birlikte, ilerleyen zaman dilimlerinde disonans öğeleri çözüme eğilimi gitgide azalmaktadır.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Dominant dokuzlu akorlarının; 7'li ve 9'usu arasındaki mesafe bakımından aynı adı taşıyan majör ve minör tonalitelerde farklı şekilde kurulduğu, 4 partili yazımda genellikle 5'li sesinin atıldığı, yaygın olarak tonik akoruna çözüldüğü, nadiren tonik paraleli akoruna düzensiz olarak çözüldüğü, 4 adet çevrim durumundan 9'lu sesin basa gelememesi nedeniyle yalnızca 3'ünün kullanıldığı incelenmiştir.

Dominant dokuzlu akorlarında; alt yapı seslerindeki (özellikle 5'lisi) değişikliklerle çok sayıda alterasyon olanağının mümkün olduğu, pesleştirilmiş bir 9'lu sesin yarım perde pese doğru hareket ederek çözüldüğü, mevcut tonalite içerisindeki bir 9'lu sesin inici adım hareketiyle yine bir tonalite sesine çözüldüğü ya da ortak bir ses olarak tuttuğu, tizleştirilmiş bir 9'lu sesin ise yarım perde tize doğru hareket ederek çözüldüğü görülmüştür.

Köksüz dominant dokuzlu akorlarının; 3 adet çevrim durumunun bulunduğu ve farklı olarak 9'lu sesin (mevcut akorun 7'lisi) basta kullanılabilirdiği, çözümlüşünün ise dominant dokuzlu akorlarıyla aynı olduğu tespit edilmiştir.

Dominant dokuzlu akorlarının kullanımı; barok, klasik, romantik dönemlere ve 20. yüzyıla ait piyano eserlerinde incelenmiştir. İlgili kullanım biçimlerini genel anlamda değerlendirmek gerekirse dominant akorunun üzerindeki 9'lu sesin; müzik tarihi içerisinde başlarda daha çok akora yabancı bir ses (abanti vb.) olarak değerlendirildiği ve akor değişiminden önce çözüldüğü, daha sonraları akora dahil bir ses olarak değerlendirildiği ve akor değişimi esnasında mevcutsa çözüldüğü, 20. yüzyılda ise bir akor sesi olarak kullanılmaya devam ettiği; fakat çözümlü eğiliminin azaldığı görülmüştür. Bunun yanında istisnai durumların ve farklı müzik türlerinde farklı kullanımların mevcut olduğunu belirtmek gerekir.

4.1. Öneriler

- Dominant dokuzlu akorları için yapılmış bu araştırma, dizinin diğer dereceleri üzerinde kurulan dokuzlu akorlar ve özellikle 20. yüzyıldaki kullanımları için tekrarlanabilir.

- Klasik batı müziği ekseninde yapılan bu çalışma başka müzik türlerindeki (özellikle caz müziği ya da popüler müzikteki) kullanımları bağlamında tekrar edilebilir.

- Dominant dokuzlu akorların alterasyon olanakları fazladır. Bu bakımdan 9'lu sesin haricindeki uygun diğer seslerin alterasyon imkanları ve çözümlüşleri daha kapsamlı olarak incelenebilir.

- İlgili Türkçe literatürde dominant derecesi haricindeki dereceler üzerinde kurulan dokuzlu akorların kullanımlarının incelenmesi bağlamında eksiklikler bulunmaktadır. Klasik armoni öğretisinin bazen dışına çıkan bu gibi konulara armoni kitaplarının içeriklerinde daha çok yer ve önem verilmesi önerilmektedir; çünkü günümüz müzik dinleyicisi bu tip akorlara günümüz müzikleri içerisinde zaten

maruz kalmaktadır ve özellikle bestecilik eğitimi alan öğrenciler için ilgili teorik temel, Türkçe literatürde erişilebilir olmalıdır.

Etik Beyan

Çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

140/34 sayılı karar ile 19/09/2023 tarihinde, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan, “Dominant Dokuzlu Akorların Kullanımının Farklı Dönem Piyano Eserleri Üzerinde İncelenmesi” çalışması için etik kurul izni alınmıştır.

Çıkar Çatışması ve Finansal Katkı Beyanı

Yazar tarafından herhangi bir çıkar çatışması ve finansal katkı beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

Bauer, A. (2020). *Extensions on diatonic chords*. UCI Claire Trevor School of the Arts içinde. Erişim tarihi: 01.10.2023. <https://music.arts.uci.edu/abauer/4.1/readings/Extended%20harmonies.pdf> s. 1.

Benward, B. ve Saker, M. (2008). *Music: In theory and practice* (Cilt 2, 8. bs.). New York: McGraw-Hill. s. 179-182, 184, 246, 247.

Caldwell, J. (2011). *Outline summary of chromatic harmony*. Western Illinois University içinde. Erişim tarihi: 01.10.2023. http://www.wiu.edu/cofac/music/pdf/old_pdf/TheoryReviewPages_old11.pdf s. 7.

Common practice period. (2023, 25 Mayıs). *Wikipedia: The Free Encyclopedia* içinde. Erişim tarihi: 01.10.2023. https://en.wikipedia.org/wiki/Common_practice_period

Extended chords. (t.y.). *MV Theory Geeks* içinde. Erişim tarihi: 01.10.2023. https://mvtheorygeeks.weebly.com/uploads/2/6/5/4/26548460/205-11th_and_13th_chords.pdf

Gardner, C. E. (1918). *Music composition: A new method of harmony*. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 01.10.2023. <https://ia600703.us.archive.org/15/items/musiccompositio00gardgoog/musiccompositio00gardgoog.pdf> s. 15.

Kostka, S., Payne, D. ve Almen, B. (2013). *Tonal harmony: With an introduction to twentieth-century music* (7. bs.). New York: McGraw-Hill. s. 416, 453.

Köse, Y. (2012). *Uygulamalı armoni öğretimi* (1. kitap). İzmir: Arvo Yayınları. s. 143-146, 149, 150.

Özdemir, M. (2001). *Armoni*. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık. s. 72-75.

Özelma, Y. (2021). *Akorlar ve çok seslendirmede kullanımları*. Ankara: Gece Kitaplığı. s. 29, 34.

Piston, S. (1959). *Harmony* (5. bs.). London: Victor Gollancz. s. 179-189, 192, 200-202, 204, 206, 208.

Rush, T. W. (t.y.). *Music theory for musicians and normal people*. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 01.10.2023. <https://tobyrush.com/theorypages/pdf/en-us/the-whole-enchilada-set.pdf> s. 34.

Sorce, R. (1995). *Music theory for the music professional: A comparison of common-practice and popular genres*. New York: Ardsley House Publishers. s. 382-386, 400-403, 406.